

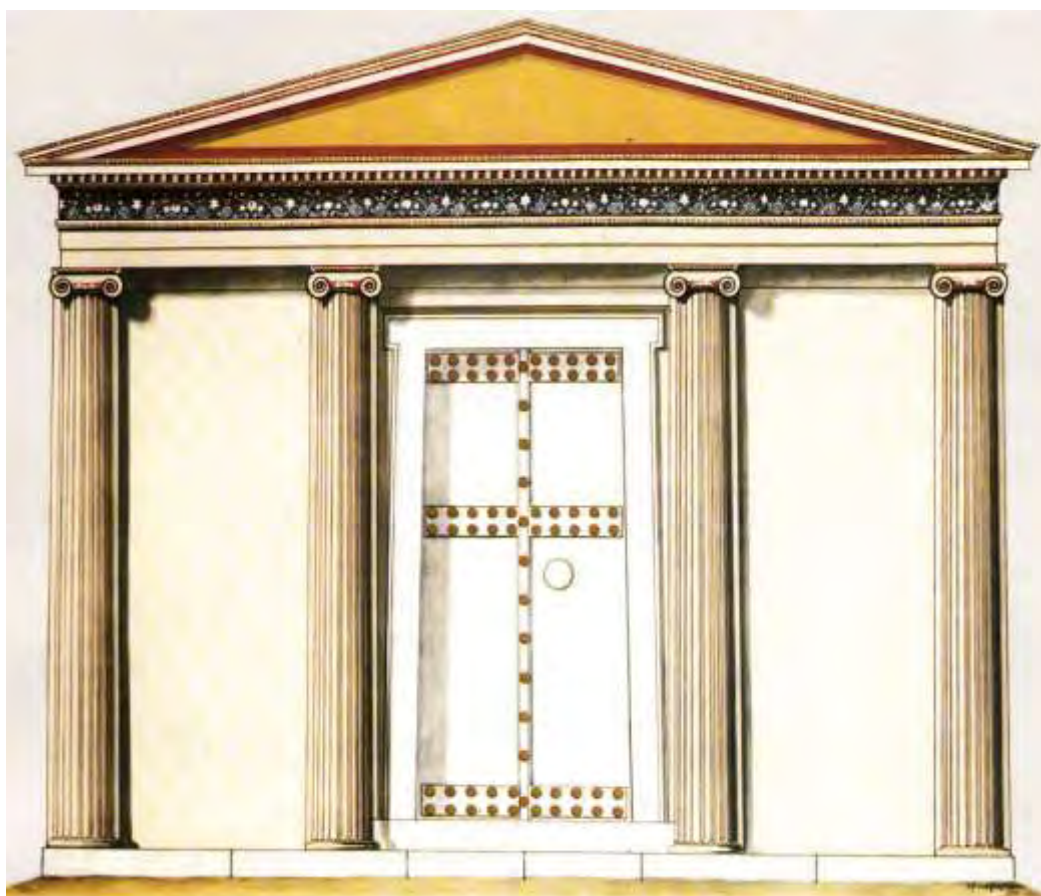
**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ,
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΟΥ ΧΡΥΣΑ

**ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΜΟΡΦΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΒΟΛΟΣ 2012

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΟΥ ΧΡΥΣΑ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΜΟΡΦΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Επιβλέποντες καθηγητές: Λεβέντη Ιφιγένεια
Γούναρης Αλέξανδρος
Παλαγγιά Όλγα

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	4
A. Εισαγωγή	
Η κατάσταση της έρευνας.....	5
B. Ανάλυση	
Κεφάλαιο 1.....	8
1. Τυπολογία και αρχιτεκτονική των Μακεδονικών τάφων.....	8
1.1 Μακεδονικοί τάφοι με δρόμο.....	9
1.2 Μακεδονικοί τάφοι με διαμορφωμένη πρόσοψη.....	12
1.3 Μακεδονικοί τάφοι χωρίς διαμόρφωση δρόμου και πρόσοψης.....	16
1.4 Διακοσμητική αρχιτεκτονική.....	17
1.5 Συμπέρασμα.....	20
Κεφάλαιο 2.....	22
2. Κτερίσματα	22
2.1 Χρονολόγηση κτερισμάτων.....	35
2.2 Έθιμα ταφής.....	38
Κεφάλαιο 3.....	45
3. Εικονογραφικά θέματα	45
3.1 Πρόσοψη.....	45
3.2 Εσωτερικοί θάλαμοι.....	63
3.3 Ταφικά έπιπλα.....	68
3.4 Συμπέρασμα.....	73
Κεφάλαιο 4.....	79
4. Χρονολόγηση Μακεδονικών τάφων	79
4.1 Η θέση του προβλήματος.....	79
4.2 Η καμάρα.....	80
4.3 Η πρόσοψη.....	85
4.4 Η χρονολόγηση.....	86
Γ. Σύνθεση	
Συμπεράσματα.....	93

Συντομογραφίες.....	97
Βιβλιογραφία.....	98
Κατάλογος Μακεδονικών τάφων.....	116
Πίνακας Εικονογραφίας Μακεδονικών τάφων.....	155
Πίνακας Μακεδονικών τάφων.....	163
Κατάλογος και προέλευση εικόνων.....	176
Χάρτης Μακεδονικών τάφων.....	182
Εικόνες.....	184

Πρόλογος

Θέμα της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας είναι οι Μακεδονικοί τάφοι. Τυπολογία, αρχιτεκτονική μορφή, χρονολόγηση. Η επιλογή του θέματος βασίστηκε στον τόπο καταγωγής μου, που είναι η Μακεδονία, αλλά η βασική αφορμή δόθηκε κατά την εργασιακή απασχόληση μου για ένα χρονικό διάστημα στην ΚΗ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Σερρών και πιο συγκεκριμένα στο Μουσείο της Αμφίπολης. Στο διάστημα αυτό μου δόθηκε η ευκαιρία να έρθω σε άμεση επαφή με τις αρχαιότητες της Αμφίπολης και συγκεκριμένα να επισκεφθώ από κοντά τους Μακεδονικούς τάφους της περιοχής και να κάνω καταγραφές στα ευρήματα ενός προσφάτως ανεσκαμμένου Μακεδονικού τάφου. Η εργασιακή μου αυτή εμπειρία σε συνδυασμό με την καταγωγή μου κέντρισαν το ενδιαφέρον μου για τους Μακεδονικούς τάφους, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος διπλωματικής εργασίας στα πλαίσια των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο πρόγραμμα «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές» του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Πυρήνα της εργασίας μου αποτελεί ο κατάλογος των Μακεδονικών τάφων¹, τον οποίο παραθέτω παρακάτω. Στον κατάλογο αυτό συμπεριλαμβάνονται όλοι οι Μακεδονικοί τάφοι που έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα στο χώρο της Μακεδονίας και σε περιοχές που έφτανε η δύναμη και επιρροή της. Στον κατάλογο υπάρχει αρίθμηση των τάφων από τη Δύση προς την Ανατολή και από το Βορρά προς το Νότο, καθώς και μια αναφορά στα βασικά χαρακτηριστικά τους και τις δημοσιεύσεις τους.

Από τη θέση αυτή θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κ. Ι. Λεβέντη για τις χρήσιμες επισημάνσεις και υποδείξεις της καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας, όπως επίσης και στα άλλα δυο μέλη της εξεταστικής επιτροπής κ. Α. Γούναρη για τις βιβλιογραφικές συμβουλές και πληροφορίες του και κ. Ο. Παλαγγιά για τις εύστοχες παρατηρήσεις της.

¹ Για τον κατάλογο των Μακεδονικών τάφων βλ. σελ 116.

A. Εισαγωγή

Η κατάσταση της έρευνας

Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη των Μακεδονικών τάφων, κυρίως στο χώρο της Μακεδονίας. Η περιοχή της Μακεδονίας άργησε να απασχολήσει τους ερευνητές για τα αρχαία μνημεία της, σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ελλάδα, αν και κατείχε σημαντική θέση στην Ελληνιστική εποχή, κυρίως στα τέλη του 4^{ου} – 2^{ου} αι. π.Χ. Οι πρώτες απόπειρες τοπογράφησης και εντοπισμού διαφόρων αρχαίων αρχιτεκτονημάτων της έγιναν κατά τον 19^ο αιώνα από ξένους ερευνητές, όπως ο Leake² (1835), ο Delacoulonche³ (1858), οι Heuzey-Daumet⁴ (1876), ο Perdrizet⁵, (1898), ο Struck⁶ (1907).

Με το πέρασμα των χρόνων άρχισαν να αποκαλύπτονται διάσπαρτα στη Μακεδονία υπόγεια καμαροσκέπαστα κτίσματα της Ελληνιστικής περιόδου, τα οποία είχαν διακοσμημένες προσόψεις και χρησίμευαν για ταφές. Ο συγκεκριμένος ταφικός τύπος εμφανίζεται κυρίως στο χώρο της Μακεδονίας και για το λόγο αυτό πήρε την ονομασία Μακεδονικός τάφος (Χάρτης 1). Παρά το γεγονός αυτό, Μακεδονικοί τάφοι εντοπίζονται σποραδικά και στην υπόλοιπη Ελλάδα, όπως στη Θράκη, στη Θεσσαλία, αλλά και εκτός Ελλάδος, σε περιοχές που υπήρχε ισχυρή μακεδονική παρουσία, όπως στη Βουλγαρία, στη Μικρά Ασία και στην Αίγυπτο⁷. Στις περιοχές αυτές ο τύπος του Μακεδονικού τάφου εντοπίζεται είτε ίδιος είτε ελαφρά παραλλαγμένος, αλλά πάντα με τα βασικά χαρακτηριστικά του τύπου.

Οι Μακεδονικοί τάφοι αποτελούν μια ξεχωριστή κατηγορία στην αρχαία Ελληνική αρχιτεκτονική, καθώς πέρα από τα βασικά διακριτικά χαρακτηριστικά τους, παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία στην κάτοψη και στην όψη, σε σύγκριση με άλλους αρχιτεκτονικούς τύπους κτιρίων, όπως είναι τα θέατρα και τα γυμνάσια. Η αποκάλυψη και έρευνα των Μακεδονικών τάφων προκάλεσε τη δημιουργία διαφόρων ερωτημάτων και προβληματισμών από τους μελετητές, οι οποίοι προσπάθησαν να τα εξηγήσουν και να τα απαντήσουν.

Καθοριστικές για την έρευνα των Μακεδονικών τάφων ήταν οι ανασκαφικές αποκαλύψεις που πραγματοποίησαν στην περιοχή της Πύδνας ο

² Leake 1835.

³ Delacoulonche 1858.

⁴ Heuzey-Daumet 1876.

⁵ Perdrizet 1898, 335-345.

⁶ Struck 1907.

⁷ βλ. κατάλογο Μακεδονικών τάφων σελ. 116.

Γάλλος αρχαιολόγος Heuzey και ο αρχιτέκτονας Daumet το 1861, με την ανασκαφή του Μακεδονικού τάφου **Αρ. 43** και παράλληλα την αποκάλυψη στα Παλατίτσια του δεύτερου Μακεδονικού τάφου **Αρ. 23**⁸. Ο Ρωμαίος αποκάλυψε έναν ακόμη τάφο στην περιοχή της Βεργίνας το 1938⁹. Ο Heuzey είχε επισημάνει στο βιβλίο του το ενδιαφέρον του για τη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας, την οποία ανάσκαψε τελικά ο Ανδρόνικος σε συνεργασία με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης από το 1976 έως το 1980¹⁰. Την περίοδο αυτή και πιο συγκεκριμένα το έτος 1977 έγινε η αποκάλυψη των βασιλικών τάφων της Βεργίνας. Μεγάλη διχογνωμία και έξαρση δημοσιευμάτων προκάλεσε η ανασκαφή του τάφου **Αρ. 17** της Βεργίνας, τον οποίο ο Ανδρόνικος χρονολόγησε στο 336 π.Χ. και τον απέδωσε στον Φίλιππο Β΄ και τη γυναίκα του Κλεοπάτρα ή Μήδα¹¹. Μετά την τοποθέτηση του αυτή για τον κάτοχο του τάφου, πολλοί ερευνητές υποστήριζαν τη θέση του, προβάλλοντας τα επιχειρήματά τους¹², ενώ μια άλλη μερίδα ερευνητών απέρριψε τον ισχυρισμό του Ανδρόνικου και ισχυρίστηκε ότι ο τάφος ανήκει στον Φίλιππο Γ΄ Αρριδαίο και τη σύζυγό του Ευρυδίκη και χρονολογείται το 316 π.Χ.¹³. Το αμφιλεγόμενο αυτό ζήτημα απασχολεί ακόμη τους ερευνητές με αποτέλεσμα να υπάρχουν και πρόσφατες δημοσιεύσεις¹⁴.

Παράλληλα με τις ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή της Βεργίνας, αποκαλύψεις Μακεδονικών τάφων έγιναν σποραδικά και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας, όπως στο Δίο από τον Σωτηριάδη¹⁵, στην περιοχή της Θεσσαλονίκης από τον Μακαρόνα¹⁶, στα Λευκάδια από τον Πέτσα¹⁷, στην Αμφίπολη από τον Λαζαρίδη¹⁸.

⁸ Heuzey-Daumet 1876.

⁹ Ρωμαίος 1951.

¹⁰ Ανδρόνικος 1984.

¹¹ Ανδρόνικος 1984, 232.

¹² Hammond 1978, 331-50. Miller 1993. Prag-Musgrave-Neave 1984. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004. Δρούγου 2005.

¹³ Adams 1980, 67-72. Lehmann 1980, 229-30. Prestianni Giallombardo 1981, 14-17. Prestianni Giallombardo-Tripodi 1980, 989-1001. Borza 1982, 8-10. Carney 1991, 17-26. Bartsiokas 2000, 514.

¹⁴ Palagia 2000. Borza-Palagia 2007, 81-125. Gill 2008, 335-58. Bartsiokas-Carney 2008, 15-19. Hatzopoulos 2008, 91-118. Φάκλαρης 2011, 345-363.

¹⁵ Σωτηριάδης 1929, 69-82.

¹⁶ Μακαρόνας 1941-1952, 599-622.

¹⁷ Πέτσας 1954, 173-184.

¹⁸ Λαζαρίδης 1960, 217-218. Λαζαρίδης 1961, 66-68.

Μια από τις βασικές μελέτες των Μακεδονικών τάφων αποτελεί η διδακτορική διατριβή της Gossel που έγινε το 1980¹⁹, η οποία συγκέντρωσε όλους τους τάφους που είχαν αποκαλυφθεί μέχρι τότε και ανέλυσε τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τους. Σταθμό στην έρευνα των Μακεδονικών τάφων αποτέλεσαν οι μελέτες της Miller, στις οποίες ασχολήθηκε με την ελληνιστική μακεδονική αρχιτεκτονική, την αρχιτεκτονική των μακεδονικών τάφων και την αρχιτεκτονική διακόσμηση τους²⁰. Εκτός από την αρχιτεκτονική των τάφων κάποιοι ερευνητές ασχολήθηκαν και με την εσωτερική επένδυση τους, όπως ο Σισμανίδης που συγκέντρωσε και συνέκρινε τις κλίνες των τάφων²¹, ο αρχιτέκτονας Haddad που ασχολήθηκε με τις θύρες και τα παράθυρα στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή αρχιτεκτονική²², η Brecoulaki που ερεύνησε την ταφική ζωγραφική²³.

Θέμα της παρούσας εργασίας είναι οι Μακεδονικοί τάφοι. Στο πρώτο κεφάλαιο θα αναλύσω την τυπολογία, την αρχιτεκτονική και την αρχιτεκτονική διακόσμηση των τάφων, σε μια προσπάθεια να τους κατηγοριοποιήσω γεωγραφικά και να εξηγήσω την εμφάνισή τους. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα ασχοληθώ με τα κτερίσματα που βρέθηκαν κυρίως σε ασύλητους τάφους, τα οποία βοηθούν στη χρονολόγηση των τάφων και την παροχή πληροφοριών για τα έθιμα ταφής της αριστοκρατικής τάξης των εταίρων της βασιλικής αυλής κατά την Ελληνιστική εποχή. Στο τρίτο κεφάλαιο θα παρουσιάσω τα εικονογραφικά θέματα που εμφανίζονται στους τοίχους και τα ταφικά έπιπλα των τάφων, κάνοντας μια απόπειρα να ερμηνεύσω τους συμβολισμούς που κρύβουν από πίσω τους. Τέλος, θα προβώ σε συμπεράσματα πάνω στον αρχιτεκτονικό τύπο και τη χρονολόγηση των Μακεδονικών τάφων, βασιζόμενη στην έρευνά μου. Στόχος της εργασίας μου είναι η ανακεφαλαίωση και σύνθεση σκόρπιων δημοσιευμάτων, αλλά και η επιδίωξη μου να θέσω ερωτήματα για την καταγωγή των Μακεδονικών τάφων και τους κατόχους τους. Θα προσπαθήσω να λύσω ζητήματα πάνω στους τάφους που παραμένουν ανοιχτά ακόμη και σήμερα, όπως το πρόβλημα της χρονολόγησης των τάφων και της ξαφνικής εμφάνισής τους στο χώρο της Μακεδονίας.

¹⁹ Gossel 1980.

²⁰ Miller 1971. Miller 1973, 189-218. Miller 1982, 152-169. Miller 1993.

²¹ Σισμανίδης 1997.

²² Haddad 1995.

²³ Brecoulaki 2006.

B. Ανάλυση

Κεφάλαιο 1

1. Τυπολογία και αρχιτεκτονική των Μακεδονικών τάφων²⁴

Η εμφάνιση των Μακεδονικών τάφων στην περιοχή της Μακεδονίας τοποθετείται στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Οι Μακεδονικοί τάφοι συνέχισαν να κατασκευάζονται μέχρι τις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ., έως την κατάλυση του Μακεδονικού βασιλείου από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ. Παρά το γεγονός ότι οι Μακεδονικοί τάφοι στην πλειονότητα τους επιχωριάζουν στη βόρεια Ελλάδα, ένας μικρός αριθμός έχει εντοπιστεί τόσο στην υπόλοιπη Ελλάδα, όπως είναι η Λάρισα και η Ερέτρια, όσο και εκτός αυτής, στην περιοχή της Βουλγαρίας και της Μικράς Ασίας. Οι εν λόγω περιοχές είχαν ισχυρή μακεδονική παρουσία κατά την Ελληνιστική εποχή, στο διάστημα της οποίας κατασκευάστηκαν οι τάφοι.

Στο κεφάλαιο αυτό, που αφορά την αρχιτεκτονική διαμόρφωση των Μακεδονικών τάφων, θα ασχοληθώ κυρίως με την αρχιτεκτονική διαμόρφωση της πρόσοψης αυτών, καθώς παρουσιάζουν κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά ανά τύπο και μπορούν να ενταχτούν σε ομάδες.

Μια πρώτη ομαδοποίηση ανάμεσα στους Μακεδονικούς τάφους μπορεί να γίνει, βάσει του αριθμού των θαλάμων τους σε μονοθάλαμους και διθάλαμους. Οι μέχρι σήμερα γνωστοί μονοθάλαμοι τάφοι είναι 57, ενώ οι διθάλαμοι 48 και βρίσκονται διάσπαρτοι κυρίως σε όλη τη Μακεδονία, αλλά και εκτός αυτής. Ο διαχωρισμός αυτός δεν παρέχει κάποια αποτελέσματα, ώστε να κατηγοριοποιηθούν και να ενταχθούν οι τάφοι σε κάποια ομάδα γεωγραφικά ή χρονολογικά. Η μόνη παρατήρηση που μπορεί να γίνει αφορά τον αριθμό των θαλάμων, ο οποίος ποικίλει ανάλογα με τις επιλογές και την οικονομική δυνατότητα του παραγγελιοδότη τους.

Μια ενδιαφέρουσα τοποθέτηση, η οποία όμως ισχύει σε μεμονωμένους Μακεδονικούς τάφους, έχει γίνει από την Gossel²⁵, η οποία χώρισε τους διθάλαμους τάφους σε οικογενειακούς και σε τάφους - ηρώα. Υποστήριξε ότι οι τάφοι - ηρώα κατασκευάζονται από το τέλος του 4^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. και είναι πιο επιβλητικοί από τους οικογενειακούς τάφους, καθώς προορίζονταν για ένα σημαντικό πρόσωπο και ο προθάλαμος τους συνήθως έχει διαφορετικές διαστάσεις και οροφή από τον κυρίως θάλαμο. Οι οικογενειακοί τάφοι εν

²⁴ Βλ. πίνακα Μακεδονικών τάφων σελ. 163.

²⁵ Gossel 1980, 33-38.

αντιθέσει, οι οποίοι χρησιμοποιούνται από τον 4^ο – 2^ο αι. π.Χ., κατασκευάζονταν για να καλύψουν τις ταφικές ανάγκες μιας οικογένειας και είχαν συνήθως λιτή αρχιτεκτονική διαμόρφωση.

Μια άλλη προσέγγιση των Μακεδονικών τάφων έχει γίνει από τον Παντερμαλή, ο οποίος συσχέτισε το νεκρικό θάλαμο (3×3) με δυο νεκρικές κλίνες και τα αντιστοίχησε με τους ανδρώνες²⁶. Παρατήρησε ότι πολλοί Μακεδονικοί τάφοι έχουν τετράγωνη κάτοψη, με πλευρά μήκους 3μ. και αναρωτήθηκε αν οφείλεται σε κάποιες ιδανικές αναλογίες ή πρόκειται για μια πρακτική ανάγκη, που υπαγόρευαν οι κλίνες του θαλάμου. Πράγματι στους Μακεδονικούς τάφους που εξέτασε, πολλοί έφεραν δυο ταφικές κλίνες (2 μ. μήκους) σε σχήμα Γ, οι οποίες εντάσσονταν σε θάλαμο 3×3²⁷. Καθώς ένας μεγάλος αριθμός Μακεδονικών τάφων φέρει τετράγωνη κάτοψη, περίπου 3×3 και έχει νεκρικές κλίνες, που θυμίζουν τη διάταξη των κλινών ανδρώνων και συμποσίων²⁸, η πρόταση του Παντερμαλή ευσταθεί, δημιουργώντας μια ομάδα με τα παραπάνω κοινά χαρακτηριστικά.

Ένας βασικός διαχωρισμός που μπορεί να γίνει ανάμεσα στους Μακεδονικούς τάφους, είναι με βάση κάποια κοινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της πρόσοψής τους και του χώρου που διαμορφώνεται μπροστά από την πρόσοψή τους, τα οποία εντοπίζονται σε ένα μεγάλο αριθμό τάφων. Εκτός από τη μορφολογική τους ομοιότητα έχει παρατηρηθεί ότι τα κοινά χαρακτηριστικά των τάφων μπορούν να τους εντάξουν και σε μια δεύτερη γεωγραφική ομαδοποίηση ανάμεσα σε συγκεκριμένες περιοχές της Μακεδονίας. Ακολουθώντας την πρόταση της Gossel²⁹ θα χωρίσω τη Μακεδονία σε δυο γεωγραφικά μέρη, πρώτον την Ανατολική και δεύτερον την Κεντρική και Δυτική, στις οποίες επικρατεί αντίστοιχα μια ομοιογένεια στα βασικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τους, ως επί το πλείστον.

1.1. Μακεδονικοί τάφοι με δρόμο (χωρίς διαμορφωμένη πρόσοψη)

Στα γεωγραφικά όρια της Ανατολικής Μακεδονίας εντάσσονται οι Μακεδονικοί τάφοι της αρχαίας Βισαλτίας, της αρχαίας Ηδωνίδας και της

²⁶ Παντερμαλής 1972, 172-175, 177-179.

²⁷ Όπως οι μακεδονικοί τάφοι “Perdrizet” Αμφίπολης και Αμφίπολης II Μάντρες.

²⁸ Αν και ο αριθμός των κλινών στα συμπόσια ήταν μεγαλύτερος.

²⁹ Gossel 1980, 6. Παρόμοιο διαχωρισμό ανάμεσα στους τάφους με δρόμο κ σε αυτούς με μνημειώδη πρόσοψη είχε κάνει και ο Παντερμαλής. Βλ. Παντερμαλής 1972, 147, υποσ. 3. Για αρνητικές κριτικές στις απόψεις τους βλ. Φάκλαρης 2011, 348, υποσ. 14. Hugeunot 2008.

αρχαίας Οδομαντίας³⁰, οι οποίοι χρονολογούνται στα μέσα του 4^{ου} - α' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ. Παρόλα αυτά, στο υποκεφάλαιο αυτό έχω ενσωματώσει και τους Μακεδονικούς τάφους της Θράκης, καθώς παρουσιάζουν παρόμοια αρχιτεκτονική παράδοση με την Ανατολική Μακεδονία.

Βασική ιδιαιτερότητα των Μακεδονικών τάφων της Ανατολικής Μακεδονίας, αποτελεί η ύπαρξη κτιστού, συνήθως στεγασμένου δρόμου, ο οποίος δυσχεραίνει τη διαμόρφωση πρόσοψης. Παρά το γεγονός αυτό, εξαίρεση στον κανόνα αποτελεί ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 82**³¹, ο οποίος φέρει δρόμο σε συνδυασμό με αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη πρόσοψη (εικ. 135).

Η πλειονότητα των Μακεδονικών τάφων της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης έχουν δρόμο, ο οποίος είτε είναι καμαροσκέπαστος, είτε φέρει επίπεδη στέγη από οριζόντιες πλάκες πωρόλιθου. Καμαροσκέπαστο δρόμο φέρουν οι Μακεδονικοί τάφοι **Αρ. 69** Σερρών³²(εικ. 119), **Αρ. 73**³³(εικ. 124-125), **Αρ. 80**³⁴(εικ. 133), **Αρ. 102** και **Αρ. 103**³⁵. Μια ιδιομορφία παρουσιάζουν οι Μακεδονικοί τάφοι **Αρ. 71** Αμφίπολης³⁶ (εικ. 122), **Αρ. 100** Ξάνθης³⁷ (εικ. 153) και **Αρ. 43**³⁸ (εικ. 78), οι οποίοι έχουν αστέγαστο δρόμο, που ενώνεται με καμαροσκέπαστο δρόμο με μια απλή είσοδο. Παρόμοια περίπτωση αυτού του τύπου υπάρχει και εκτός Μακεδονίας, στο Μακεδονικό τάφο **Αρ. 87** Πρεβέζης³⁹ (εικ. 139).

Σε αντίθεση με τους Μακεδονικούς τάφους με καμαροσκέπαστο δρόμο, οι τάφοι με επίπεδη στέγη στο δρόμο τους είναι μόνο δυο και εντοπίζονται στην περιοχή της Αμφίπολης. Πρόκειται για τον τάφο **Αρ. 74** Αμφίπολης⁴⁰ (εικ. 127-128) και τον τάφο **Αρ. 78**⁴¹ (εικ. 131-132). Παρόμοιος τύπος τάφου στον

³⁰ Hammond 1972. Hammond 1979.

³¹ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1968, 359-360, πίν. 307. Κουκούλη-Χρυσανθάκη- Hoepfner 1973, 455-459, σχ. 5.

³² Γιούρη 1966, 365, πίν. 385α-δ. Gossel 1980, 233, αρ. 13-14. Σισμανίδης 1997, 167-168, σχ. 8.

³³ Λαζαρίδης 1960γ, 67-73, εικ. 1, πίν. 53 β, 54α-β, 55α, 56α-β, 57α-β. Λαζαρίδης 1960α, 218., πίν. 184 δ. Λαζαρίδης 1960β, 71-72, εικ. 86-91.

³⁴ Παρλαμά 1973-74, 787-788., πίν. 580. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1978, 296.

³⁵ Mansel 1943.

³⁶ Σαρματζίδου 1987, 327-341, σχ. 1-5, εικ. 5-9.

³⁷ Μακαρόνας 1953, 133-140, εικ. 1-9.

³⁸ Heuzey- Daumet 1876, 243, 251. Μπέσιος 1991α, 292-293, πίν. 112δ. Μπέσιος 1991β, 171-177.

³⁹ Δάκαρης 1952, 326. Δάκαρης 1971, 483, εικ. 56.

⁴⁰ Λαζαρίδης 1961γ, 63, εικ. 1, πίν. 31 β. Λαζαρίδης 1961β, 66-68, εικ. 70. Λαζαρίδης 1961/62α, 233, εικ. 1. Λαζαρίδης 2001. Gossel 1980, 97, αρ. 13.

⁴¹ Ζωγράφου 2006, 175-184, εικ. 1-15.

ευρύτερο ελλαδικό χώρο εντοπίζεται στους Μακεδονικούς τάφους της Ερέτριας⁴² (εικ. 145, 147, 148).

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν δυο Μακεδονικοί τάφοι της Θράκης, ο τάφος **Αρ. 104**⁴³ (εικ. 154), ο οποίος φέρει μόνο στο ανατολικό τμήμα του δρόμου μια δικλινή στέγη από σχιστόπλακες και ο τάφος **Αρ. 105**⁴⁴, ο δρόμος του οποίου στεγάζεται με μια οροφή σε σχήμα κολουρης πυραμίδας. Στεγασμένο τμήμα δρόμου είχε και ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 106** Έβρου⁴⁵, χωρίς να σώζεται το σχήμα της οροφής του.

Αν και ο κτιστός στεγασμένος δρόμος δυσκολεύει τη διαμόρφωση πρόσοψης, σε κάποιους Μακεδονικούς τάφους υπάρχει μια λιτή αρχιτεκτονική διαμόρφωση, συνήθως γύρω από το άνοιγμα της εισόδου, όπως στους τάφους **Αρ. 78**, **Αρ. 81**⁴⁶ (εικ. 134), **Αρ. 85**⁴⁷ (εικ. 137), **Αρ. 100** και **Αρ. 104**.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, ένα μικρό μέρος του συνόλου των Μακεδονικών τάφων έφερε αστέγαστο δρόμο. Μακεδονικούς τάφους με αστέγαστο δρόμο συναντάμε κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της Αμφίπολης και συγκεκριμένα σε αυτούς της Αμφίπολης **Αρ. 72** (Perdrizet)⁴⁸ (εικ. 123), **Αρ. 75**⁴⁹ (εικ. 129), **Αρ. 81**. Στην κατηγορία αυτή, μπορεί να ενσωματωθεί και ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 85** (εικ. 137-138), ο οποίος είναι κατά βάση αστέγαστος και μόνο ένα μικρό τμήμα του δρόμου του μπροστά στην είσοδο στεγάζεται, ενώ και στην Κεντρική Μακεδονία απαντάται παρόμοιος τύπος, κυρίως στους τάφους **Αρ. 61**⁵⁰ και **Αρ. 36**⁵¹.

Στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης παρατηρείται μια μεγάλη συγκέντρωση Μακεδονικών τάφων με στεγασμένο δρόμο ή μη και αδιαμόρφωτη πρόσοψη⁵², σε σύγκριση με την υπόλοιπη

⁴² Κουρουνιώτης 1899, 221, πίν. 12. Vollmoeller 1901, 333. Hugeunot 2008.

⁴³ Πεντάζος –Τριαντάφυλλος 1976α, 314, πίν. 253. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 1987, 441- 43, εικ. 11-17.

⁴⁴ Πεντάζος –Τριαντάφυλλος 1976β, 315-16, πίν. 255.

⁴⁵ Τριαντάφυλλος 1991, 334-336, πίν. 130δ-στ.

⁴⁶ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1977, 252-3, πίν. 150 α. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1978, 296-297, πίν. 141.

⁴⁷ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1976α, 303-304, πίν. 244.

⁴⁸ Perdrizet 1898, 335-345, εικ. 1-8. Orlandos, 1968, 257 III, αρ. 2, πίν. I,7. Κουκούλη 1976β, 308, σχ. 7. Gossel 1980, 101.

⁴⁹ Λαζαρίδης 1960γ, 67-68, πίν. 49,50 β, 51 α. Παντερμαλής 1972, 179, 16.

⁵⁰ Σισμανίδης 1982, 267-284, εικ. 1-11, σχ. 1-2. Σισμανίδης 1986, 60-98, εικ. 1-23.

⁵¹ Παντερμαλής 1985, 9-13.

⁵² Πρώτος ο Παντερμαλής πρότεινε το διαχωρισμό των μακεδονικών τάφων σε αυτούς με μνημειώδη πρόσοψη, χωρίς δρόμο και σε αυτούς με δρόμο, χωρίς πρόσοψη. Παντερμαλής, 1972, 147, υποσ. 3.

Μακεδονία, στην οποία ο αριθμός τέτοιου τύπου τάφων είναι διάσπαρτος. Γίνεται λοιπόν φανερό, πως στη γεωγραφική αυτή ενότητα, υπάρχει μια αρχιτεκτονική παράδοση, ήδη από τα μέσα του 4^{ου} αι. π. Χ., που επιτάσσει την ανάγκη κατασκευής μεγάλων Μακεδονικών τάφων με δρόμο για τους τοπικούς άρχοντες ή τους βασιλικούς εταίρους. Οι διαστάσεις των δρόμων των εκάστοτε Μακεδονικών τάφων ποικίλουν ανάλογα με τις γενικότερες διαστάσεις του μνημείου, το μέγεθος του τύμβου, τον αρχιτέκτονα και τον παραγγελιοδότη του τάφου. Η ύπαρξη δρόμου έκανε τον τάφο πιο εύκολα προσβάσιμο μετά την ταφή και το σφράγισμα του, εξυπηρετώντας σε μεταγενέστερη χρησιμοποίηση του⁵³. Σε ένα μεγάλο αριθμό Μακεδονικών τάφων, πολλά από τα ευρήματα και τα υπολείμματα έχουν αποδοθεί σε ταφές από δεύτερη και τρίτη χρήση αυτού, καθώς οι Μακεδονικοί τάφοι είτε ήταν οικογενειακοί είτε ξαναχρησιμοποιούνταν εκ νέου.

1.2. Μακεδονικοί τάφοι με διαμορφωμένη πρόσοψη (χωρίς δρόμο)

Στην περιοχή της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας υπάρχει μια συγκέντρωση Μακεδονικών τάφων με αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη πρόσοψη, χωρίς την ύπαρξη δρόμου. Στα σημερινά γεωγραφικά όρια της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας συγκαταλέγονται οι Μακεδονικοί τάφοι της αρχαίας Μυγδονίας, της αρχαίας Χαλκιδικής, της αρχαίας Πιερίας, της αρχαίας Βοττιαίας, της αρχαίας Ημαθίας και της αρχαίας Εορδαίας⁵⁴. Διαμορφωμένη πρόσοψη συναντάμε στους Μακεδονικούς τάφους **Αρ. 1**⁵⁵ (εικ. 1-2), **Αρ. 11** Βέροιας⁵⁶ (εικ. 20-21), **Αρ. 15**⁵⁷ (εικ. 25, 27), **Αρ. 16**⁵⁸ (εικ. 28-29), **Αρ. 18**⁵⁹ (εικ. 39), **Αρ. 33**⁶⁰ (εικ. 65), **Αρ. 46**⁶¹ (εικ. 82), **Αρ. 50**⁶² (εικ. 94), **Αρ. 51**⁶³ (εικ. 96), **Αρ. 54**⁶⁴ (εικ. 100), **Αρ. 58**⁶⁵ και **Αρ. 66**⁶⁶ (εικ. 114).

⁵³ Gossel 1980, 13-14.

⁵⁴ Hammond 1972. Hammond 1979.

⁵⁵ Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1985, 242-280, σχ. 1-14, πίν. 117-132. Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1987, 23-36, σχ. 1-7, εικ. 1-6.

⁵⁶ Ρωμιοπούλου 1973-4, 701, σχ. 2. Ρωμιοπούλου 1989, 33-40, πίν. 10-23.

⁵⁷ Πέτσας 1965, 436. Πέτσας 1975β, 293-296. Τουράσσογλου 1969, 327.

⁵⁸ Ρωμιάος 1951.

⁵⁹ Andronikos 1979, 39 κ.ε. Ανδρόνικος 1984, 198 κ.ε.

⁶⁰ Σωτηριάδης 1929, 69-82.

⁶¹ Ρωμιοπούλου 1973-74, 677. Gossel 1980, 86-91. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005.

⁶² Gardner-Casson 1918-19, 40, πίν. 12. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1988, 357-358, σχ. 4, πίν. 205β, 206α.

⁶³ Σισμανίδης 1985, 35-70, εικ. 5.

⁶⁴ Μακαρόνας 1941-1952, 599. Σισμανίδης 1985, 35-70, εικ. 2-4.

⁶⁵ Gardner-Casson 1918-19, 15. Μακαρόνας 1941-1952, 620.

⁶⁶ Σισμανίδης 1987, 74, εικ. 1-6.

Η πρόσοψη των Μακεδονικών τάφων μιμείται αρχαίο ελληνικό ναό⁶⁷, χωρίς να αποτελεί μια κοινή αντιγραφή, αλλά προσαρμόζει το κάθε αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό ανάλογα με το μνημείο και τη λειτουργικότητά του. Εκτός από τους ναούς κάποιοι ερευνητές έχουν υποστηρίξει ότι οι προσόψεις των Μακεδονικών τάφων μιμούνται στοές ή πύλες⁶⁸, θεατρικά προσκήνια⁶⁹, ανάκτορα και οικίες⁷⁰. Η πρόσοψη των Μακεδονικών τάφων με διαμορφωμένη πρόσοψη στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία είναι συνήθως δωρικού ρυθμού, ενώ εξαίρεση αποτελεί ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 46** (εικ. 82), ο οποίος στην πρόσοψη φέρει ιωνικούς κίονες. Η αρχιτεκτονική διαμόρφωση της πρόσοψης τους αποτελείται από ημικίονες ή παραστάδες, οι οποίοι στηρίζουν το επιστύλιο. Ακολουθεί το δωρικό διάζωμα με μετόπες και τρίγλυφα. Τέλος, την πρόσοψη επιστέφει το τριγωνικό αέτωμα με οριζόντιο και επαέτιο γείσο, σύμφωνα με τους Μακεδονικούς τάφους **Αρ. 1, Αρ. 50, Αρ. 51, Αρ. 54, Αρ. 66**.

Σε αρκετές περιπτώσεις, εκτός από τη ναόσχημη διαμόρφωση της πρόσοψης, εμφανίζονται σε κάποιους Μακεδονικούς τάφους ζωγραφικές και ανάγλυφες συνθέσεις, όπως στο Μακεδονικό τάφο **Αρ. 1**, οι δυο ανάγλυφες ασπίδες με γραπτή διακόσμηση που βρίσκονται ανάμεσα στους δωρικούς ημικίονες του (εικ. 1). Μια ανάλογη περίπτωση αποτελεί και ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 18** (εικ. 39), στον οποίο συναντάμε επίσης δυο ανάγλυφες ασπίδες με χρωματιστή διακόσμηση, δεξιά και αριστερά της θύρας. Βασικό χαρακτηριστικό αυτού του τάφου, αποτελεί η ύπαρξη ζωφόρου με μεγάλη ζωγραφική σύνθεση, πιθανόν πάνω σε φορητό πίνακα από ξύλο ή δέρμα, ο οποίος έχει δυστυχώς αποσυντεθεί και δεν διακρίνεται η σύνθεση του.

Οι ζωγραφικές συνθέσεις στην πρόσοψη Μακεδονικών τάφων δεν είναι ένα σπάνιο γεγονός, καθώς εντοπίζονται και σε άλλους Μακεδονικούς τάφους, όπως στον τάφο **Αρ. 7** στα Λευκάδια⁷¹ με σκηνή μάχης στη ζωφόρο της πρόσοψης, Κενταυρομαχίας στις μετόπες και παράσταση τεσσάρων μορφών ανάμεσα στους κίονες (εικ. 14), στον **Αρ. 17** της Βεργίνας⁷² με παράσταση

⁶⁷ Σύμφωνα με τον Ρωμαίο, δεν τον αντιγράφει απλά προσαρμόζει το κάθε αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό ανάλογα με το μνημείο και τη λειτουργικότητα του. Ρωμαίος 1951.

⁶⁸ Andronikos 1987, 15-16.

⁶⁹ Büsing 1970, 80-81.

⁷⁰ Πέτσας 1966, 85-96.

⁷¹ Πέτσας 1954, 173-174. Πέτσας 1955, 165-168. Πέτσας 1966.

⁷² Ανδρόνικος 1977, 1-39. Ανδρόνικος 1984.

κυνηγιού στη ζωφόρο (εικ. 31) και στον **Αρ. 25**⁷³, ο οποίος φέρει τοιχογραφία με τρεις μορφές (εικ. 53).

Στον Μακεδονικό τάφο **Αρ. 15** συναντάμε στο ανώφλι του θυρώματος μια διαμόρφωση δωρικού επιστυλίου με ζωφόρο⁷⁴ (εικ. 25), ένα χαρακτηριστικό της μακεδονικής αρχιτεκτονικής, η οποία μετατρέπει τα δομικά στοιχεία των αρχιτεκτονικών μορφών σε διακοσμητικά⁷⁵. Αποτελεί μια τεχνική, η οποία έρχεται σε αντιπαράθεση με τους αυστηρούς αρχιτεκτονικούς κανόνες της Αθήνας και της Πελοποννήσου της αρχαϊκής και κλασικής εποχής. Η αδιαφορία ή η αμέλεια, σύμφωνα με την Gossel⁷⁶, των Μακεδόνων αρχιτεκτόνων στους κανόνες αυτούς παρατηρείται και στο Μακεδονικό τάφο **Αρ. 33** (εικ. 65), οποίος δεν είναι με ακρίβεια κεντραρισμένος, καθώς το θυραίο άνοιγμα του δεν είναι τοποθετημένο στο μέσο της πρόσοψης, ούτε η ζωφόρος βρίσκεται στη σωστή θέση, σε σύγκριση με το μήκος του επιστυλίου και του θυραίου ανοίγματος του τάφου⁷⁷.

Στους παραπάνω Μακεδονικούς τάφους αποκαλύπτεται η επιρροή της μακεδονικής αρχιτεκτονικής από την Ιωνία, η οποία χρησιμοποιούσε πιο ελεύθερους αρχιτεκτονικούς κανόνες. Σύμφωνα με την Miller⁷⁸ η αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη πρόσοψη, η οποία δεν προσφέρει καμιά στατική λειτουργία στο μνημείο⁷⁹, έχει ως σκοπό τη δημιουργία μιας ψευδαίσθησης πάνω στην εικόνα του τάφου. Παρουσιάζει μια πλαστή πραγματικότητα μέσω της μίμησης, καθώς οι αρχιτέκτονες της μακεδονικής αρχιτεκτονικής ήταν ελεύθεροι να συνδυάσουν, να προσθέσουν και να παραλείψουν πολλά αρχιτεκτονικά στοιχεία.

Ο τοίχος της πρόσοψης εξυπηρετούσε στην απόκρυψη της καμάρας του τάφου⁸⁰ και πλαισίωνε με πρόσθετα αρχιτεκτονικά στοιχεία τη θύρα. Κατά τον Haddad⁸¹ το θύρωμα της πρόσοψης έχει λειτουργική αξία, αλλά και σημασία στη

⁷³ Ανδρόνικος 1981, 55-61.

⁷⁴ Πέτσας 1975, 295, εικ. 62.

⁷⁵ Miller 1982, 157.

⁷⁶ Gossel 1980, 112.

⁷⁷ Τσιάφης 2009, 16.

⁷⁸ Miller 1993, 11.

⁷⁹ Καθώς οι πλευρικοί τοίχοι του τάφου φέρουν το βάρος της καμάρας και είναι υπεύθυνοι για τη στατικότητα του.

⁸⁰ Miller 1993, tomb 101.

⁸¹ Haddad 1995, 32 κε., 49 κε.

διαμόρφωση της πρόσοψης του Μακεδονικού τάφου, καθώς οι διαστάσεις του επηρεάζουν τις διαστάσεις των αρχιτεκτονικών στοιχείων που το πλαισιώνουν⁸².

Σε αντίθεση με τη διάκριση που έχει γίνει παραπάνω ανάμεσα στους Μακεδονικούς τάφους της Ανατολικής και Κεντρικής-Δυτικής Μακεδονίας, υπάρχουν τάφοι, οι οποίοι συνδυάζουν και τα δυο αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής, δηλαδή δρόμο και διαμορφωμένη πρόσοψη, καθιστώντας το διαχωρισμό αυτό μη απόλυτο και ανακριβή. Αυτός ο τύπος τάφου απαντάται κυρίως στην Κεντρική-Δυτική Μακεδονία, ενώ εξαίρεση αποτελεί ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 82** στην Ανατολική Μακεδονία, ο οποίος φέρει λαξευτό δρόμο και δωρική αετωματική πρόσοψη. Παρόμοια πρόσοψη με δρόμο και αετωματική δωρική ή ιωνική πρόσοψη έχει μια ομάδα Μακεδονικών τάφων, η οποία απαρτίζεται από τους τάφους **Αρ. 6** στα Λευκάδια⁸³ (εικ. 11, 13), **Αρ. 9** στα Λευκάδια⁸⁴ (εικ. 17-18), **Αρ. 21** στη Βεργίνα⁸⁵ (εικ. 48), **Αρ. 24** στα Παλατίτσα⁸⁶ (εικ. 52), **Αρ. 27** Γιαννιτσών⁸⁷ (εικ. 54-55), **Αρ. 30**⁸⁸ (εικ. 59-60), **Αρ. 31**⁸⁹ (εικ. 61-62), **Αρ. 40** Ραχώρας⁹⁰, **Αρ. 43**⁹¹ (εικ. 78), **Αρ. 45**⁹² (εικ. 80-81), **Αρ. 47**⁹³ (εικ. 83, 86), **Αρ. 49**⁹⁴ (εικ. 90-93), **Αρ. 52**⁹⁵ (εικ. 98) και **Αρ. 61**⁹⁶ (εικ. 107-108). Παρατηρείται και μια άλλη ομάδα Μακεδονικών τάφων με δρόμο και δωρική ή ιωνική πρόσοψη ορθογώνιου όμως σχήματος⁹⁷, αντί αετώματος, στους τάφους **Αρ. 5** στα Λευκάδια⁹⁸ (εικ. 9), **Αρ. 7** στα Λευκάδια⁹⁹, **Αρ. 23** στα Παλατίτσα¹⁰⁰,

⁸² Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 22.

⁸³ Rhomiopoulou 1973, 87-99. Rhomiopoulou 2010.

⁸⁴ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη—Τροχίδης 2004, 465-481.

⁸⁵ Δρούγου 1987, 89-94. Ανδρόνικος κ.ά. 1987γ, 143-146.

⁸⁶ Ανδρόνικος 1981β, 55-61. Ανδρόνικος 1984, 34-35, εικ. 12-14.

⁸⁷ Χρυσοστόμου 1993α, 360-363, σχ. 1-3, πίν. 112. Χρυσοστόμου 1993β, 123-134, σχ. 1-7, εικ. 1-8.

⁸⁸ Χρυσοστόμου 1994α, 536-539, πίν. 162α. Χρυσοστόμου 1994β, 53-56, σχ. 1, εικ. 1-5.

⁸⁹ Χρυσοστόμου 1991. Χρυσοστόμου 1994α, 536-539, πίν. 161β-γ. Χρυσοστόμου 1994β, 56-60, σχ. 2-3, εικ. 6-13. Χρυσοστόμου 1995β, 143-153.

⁹⁰ Χρυσοστόμου 1994α, 536-539, πίν. 162γ. Χρυσοστόμου 1994β, 60-63, εικ. 14-19. Χρυσοστόμου 1998α, 337-351.

⁹¹ Heuzey- Daumet 1876, 243, 251. Μπέσιος 1991α, 292-293, πίν. 112δ. Μπέσιος 1991β, 171-177.

⁹² Πέτσας 1967, 399, σχ. 21, πίν. 302-303. Πέτσας 1969, 167. Τσιμπίδου- Αυλωνίτη 1992, 369-381. Πέτσας 1975α, 174, εικ. 22-24. Σισμανίδης 1997, 116-118, σχ. 5.

⁹³ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1994, 231-240, εικ. 9-10. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005.

⁹⁴ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1987β, 261-263, εικ. 1-2. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1987α, 358, πίν. 197.

Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1993, 1645-1648, πίν. 1. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005.

⁹⁵ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1985-86, 117-135.

⁹⁶ Σισμανίδης 1982, 267-284, εικ. 1-11, σχ. 1-2. Σισμανίδης 1986, 60-98, εικ. 1-23.

⁹⁷ Παρόμοια περίπτωση αποτελεί τάφος II τύμβου Μπέλλα, με επίπεδη πρόσοψη σε ορθογώνιο σχήμα, χωρίς άλλη αρχιτεκτονική διαμόρφωση και δρόμο, μόνο ένα μαρμάρινο θύρωμα με εξέχον οριζόντιο γείσο, το οποίο επιστέφει τη γραπτή παράσταση και από πάνω ένα στηθαίο.

⁹⁸ Kinch 1920, 283-288. Ρωμιοπούλου, Τουράσσογλου 1971, 146-164, εικ. 1-13.

Αρ. 55 στο Λαγκαδά¹⁰¹ και **Αρ. 17** στη Βεργίνα¹⁰² (εικ. 31). Δυστυχώς στους Μακεδονικούς τάφους **Αρ. 12**¹⁰³, **Αρ. 13**¹⁰⁴ και **Αρ. 10** στη Βέροια¹⁰⁵, αν και έχουν δρόμο με διαμορφωμένη πρόσοψη, δεν σώζεται το πάνω μέρος του τάφου και δεν μπορούμε να τους εντάξουμε στις δυο παραπάνω ομάδες.

Σε πολλούς Μακεδονικούς τάφους που συνδυάζουν δρόμο και διαμορφωμένη πρόσοψη μαζί, ο δρόμος απολήγει σε ένα τραπεζιόσχημο άνοιγμα, σαν αυλή μπροστά από την πρόσοψη του τάφου. Η αυλή επέτρεπε το στήσιμο του ικριώματος για τις εργασίες αρχιτεκτονικής και ζωγραφικής διαμόρφωσης της πρόσοψης¹⁰⁶. Η ύπαρξη αυλής μπροστά από την πρόσοψη σταματούσε τους περιορισμούς που δημιουργούσε η διαμόρφωση κτιστού δρόμου στην αρχιτεκτονική διαμόρφωση αυτής, διευκολύνοντας τους τεχνίτες. Διαμόρφωση αυλής έχει σημειωθεί στους Μακεδονικούς τάφους **Αρ. 21** της Βεργίνας, **Αρ. 27** των Γιαννιτσών (εικ. 55), **Αρ. 30** (εικ. 60), **Αρ. 31** (εικ. 62), **Αρ. 40**, **Αρ. 43** (εικ. 78), **Αρ. 45** (εικ. 81), **Αρ. 47**, **Αρ. 49**, **Αρ. 52** Θεσσαλονίκης (εικ. 98) και **Αρ. 61**.

1.3. Μακεδονικοί τάφοι χωρίς διαμόρφωση δρόμου και πρόσοψης

Σε μια άλλη κατηγορία μπορούν να ενταχθούν οι Μακεδονικοί τάφοι, οι οποίοι δεν έχουν ούτε δρόμο ούτε αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη πρόσοψη. Πρόκειται για τάφους που εντοπίζονται σε όλη τη Μακεδονία, αλλά και σε κάποιες μεμονωμένες περιοχές της υπόλοιπης Ελλάδας όπως είναι οι τάφοι **Αρ. 8** των Λευκαδίων¹⁰⁷ (εικ. 16), **Αρ. 14** Βέροιας¹⁰⁸ (εικ. 24), **Αρ. 19** στη Βεργίνα¹⁰⁹ (εικ. 43), **Αρ. 28**¹¹⁰, **Αρ. 35** (εικ. 69-70), **Αρ. 37**, **Αρ. 42**¹¹¹, **Αρ. 44**¹¹², **Αρ. 53**

⁹⁹ Πέτσας 1954, 173-184. Πέτσας 1955, 165-168. Πέτσας 1966α. Φέρει διώροφη πρόσοψη, που συνδυάζει και τους δυο ρυθμούς. Παράλληλα μεταγενέστερα μνημεία του τάφου της Κρίσεως είναι το πρόπυλο του Ιερού της Αθηνάς στο Πέργαμο, η στοά του Αττάλου, η πύλη του Δία και της Ήρας στη Θάσο. Lauter 1986, 140 κε. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 17-18.

¹⁰⁰ Heuzley- Daumet 1876, 117. Ανδρόνικος 1984, 31.

¹⁰¹ Είχε πλήρη αρχιτεκτονική διαμόρφωση και αέτωμα, που εγγράφονταν σαν ανάγλυφο πάνω στην επιφάνεια της πρόσοψης.

¹⁰² Ανδρόνικος 1977, 1-39. Ανδρόνικος 1984, 83. Zampas 1999, 553-565. Bartsiokas 2000, 511-514. Palagia 1998, 25-28. Collins 1993, 160-162. Prestianni Giallombardo 1993, 79-80.

¹⁰³ Αλλαμανή 1981, 322-323, πίν. 216β.

¹⁰⁴ Τσακάλου- Τζαναβάρη 1984, 260, πίν. 132β.

¹⁰⁵ Είναι ο μόνος Μακεδονικός τάφος, που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα με κορινθιακή πρόσοψη.

¹⁰⁶ Χρυσοστόμου 1998, 337.

¹⁰⁷ Daux 1959, 701-702, εικ. 19. Πέτσας 1961, 402, εικ. 3.

¹⁰⁸ Ρωμιοπούλου 1972, 515.

¹⁰⁹ Ανδρόνικος 1987γ, 128-132. Ανδρόνικος 1987β, 45-49. Ανδρόνικος 1987α, 81-88.

¹¹⁰ Delacoulonche 1858, 76. Heuzley.- Daumet, 1876, 251. Gossel 1979, 209. Σισμανίδης 1997, 131.

¹¹¹ Μπέσιος 1986, 54-58, εικ. 4-11. Μπέσιος 1984, 220-222, πίν. 105β-γ, 106β.

¹¹² Μπέσιος 1991β, 171-177. Μπέσιος 1991α, 293.

Θεσσαλονίκης¹¹³, **Αρ. 59**¹¹⁴, **Αρ. 60** Χαλκιδικής¹¹⁵, **Αρ. 62**¹¹⁶ (εικ. 109-110), **Αρ. 63** Χαλκιδικής¹¹⁷ (εικ. 11-112), **Αρ. 70** Σερρών¹¹⁸ (εικ. 120-121), **Αρ. 83** Σερρών¹¹⁹, **Αρ. 84**¹²⁰ (εικ. 136), **Αρ. 86** Καβάλας¹²¹, **Αρ. 90** Φωκίδας¹²² (εικ. 143), **Αρ. 91** Λάρισας¹²³ (εικ. 144), **Αρ. 94** Ερέτριας¹²⁴ (εικ. 146). Στην κατηγορία αυτή θα συγκαταλέξω και τους Μακεδονικούς τάφους, οι οποίοι φέρουν μια απλή λάξευση στο θύρωμα ή ένα ανάγλυφο αέτωμα πάνω από το άνοιγμα της εισόδου, όπως ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 3** Λευκαδίων¹²⁵, ο τάφος **Αρ. 20** στη Βεργίνα¹²⁶, **Αρ. 25**¹²⁷ (εικ. 53), **Αρ. 26**¹²⁸, **Αρ. 34**¹²⁹ (εικ. 67), **Αρ. 38**¹³⁰ (εικ. 72) και **Αρ. 64**¹³¹ (εικ. 113). Η επίστεψη με αέτωμα του θυρώματος των Μακεδονικών τάφων ίσως δέχτηκε επιρροή από τις επιστέψεις των επιτύμβιων στηλών¹³². Έχει διαπιστωθεί ότι η διαμόρφωση όλων των αρχιτεκτονικών στοιχείων της πρόσοψης στο θύρωμα εμφανίζεται σε ύστερους Μακεδονικούς τάφους και αποτελεί χρονολογικό κριτήριο¹³³.

1.4. Διακοσμητική αρχιτεκτονική

Η Μακεδονία από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. δέχτηκε ένα νέο κύμα αρχιτεκτονικής επιρροής, το οποίο πιθανόν προέρχεται από τα μεγάλα κέντρα του ελλαδικού χώρου, όπως η Αθήνα και η Πελοπόννησος. Ο νέος αρχιτεκτονικός ρυθμός που δημιουργήθηκε χαρακτηρίζεται ως εκλεκτικός, καθώς δανείζεται αρχιτεκτονικά στοιχεία από διαφορετικά γεωγραφικά κέντρα και από ποικίλες χρονολογικές φάσεις. Οι Μακεδόνες σε αντίθεση με τους αρχιτέκτονες του κυρίως ελλαδικού χώρου, που οι καινοτομίες τους περιορίζονταν στο πλαίσιο των

¹¹³ Σισμανίδης 1985, 38-40, εικ. 1. Δρούγου 1988, 71-92.

¹¹⁴ Μακαρόνας 1941-1952, 621-622.

¹¹⁵ Βοκοτοπούλου 1982, 284.

¹¹⁶ Ανδρόνικος 1960, 214-216, σχ. 1, πίν. 183α-β.

¹¹⁷ Ανδρόνικος 1960, 216-217, σχ. 2, πίν. 183γ-δ.

¹¹⁸ Σαμάρη 1968. Κουκούλη 1969, 353. Σαμάρης 1989-1990, 209-221, σχ. 1-3, πίν. 1-5.

¹¹⁹ Νικολαΐδου-Πατέρα 1997, 567, υποσημ. 4.

¹²⁰ Νικολαΐδου-Πατέρα 1997, 567-572.

¹²¹ Λαζαρίδης 1964α, 372, πίν. 429-431.

¹²² Πετράκος 1971, 283-284, εικ. 250-251. Πετράκος 1972, 375-378, σχ. 1-3, πίν. 318-319.

¹²³ Κότζιας 1909, 27. Αρβανιτόπουλλος 1909-10, 29-44, εικ. 1-3.

¹²⁴ Κουρουγιώτης 1899, 231. Vollmoeller 1901β, 366. Vollmoeller 1901α, 41. Hugeunot 2008.

¹²⁵ Daux 1959, 701-702, εικ. 18. Πέτσας 1961, 401-402, εικ. 2.

¹²⁶ Παντερμαλής 1972, 147-182. Ανδρόνικος 1987α, 13.

¹²⁷ Ανδρόνικος 1981, 55-61. Ανδρόνικος 1981α, 26.

¹²⁸ Ανδρόνικος 1981, 55-61, εικ. 1.

¹²⁹ Μακαρόνας 1955, 48-50. Μακαρόνας 1955, 151-159. Ορλάνδος 1955, 48-50.

¹³⁰ Πέτσας 1966β, 233-243. Σαββοπούλου 1992, Β2, 390. Gossel 248, αρ. 13-14.

¹³¹ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1987β, 261-268, εικ. 9-10.

¹³² Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 13. Παρόμοιο φαινόμενο στους λαξευτούς τάφους. Δρούγου-Τουράτσογλου 1980, 8.

¹³³ Haddad 1995, 32 κε. πίν. 8.

παραδοσιακών κανόνων, ήταν ανεξοικειώτοι με αυτές τις παραδόσεις, γι' αυτό και είχαν ελάχιστους περιορισμούς. Αυτός είναι σύμφωνα και με την Miller ο βασικός παράγοντας που η μακεδονική αρχιτεκτονική τείνει να δίνει έμφαση στο διακοσμητικό στοιχείο¹³⁴.

Η μακεδονική αρχιτεκτονική βρίσκει τον καλύτερο αντιπρόσωπό της στους Μακεδονικούς τάφους. Οι τάσεις που τη χαρακτηρίζουν σύμφωνα με την Miller είναι:

α) Η δημιουργία σκόπιμων ψευδαισθήσεων στις νεκρικές προσόψεις των Μακεδονικών τάφων με επίθετα αρχιτεκτονικά στοιχεία από γυψοκονίαμα που δεν είχαν δομικό χαρακτήρα.

Πολλοί τάφοι είχαν πλούσια αρχιτεκτονική διαμόρφωση στην πρόσοψή τους, η οποία είχε διακοσμητικό παρά λειτουργικό χαρακτήρα. Ο τάφος **Αρ. 7**, ο λεγόμενος τάφος της Κρίσεως, έχει διώροφη πρόσοψη με συνδυασμό ιωνικού και δωρικού ρυθμού μαζί. Ο κάτω όροφος είναι δωρικού ρυθμού και χωρίζεται από τον άνω όροφο ιωνικού ρυθμού με μια μεγάλη ζωφόρο. Στον άνω όροφο σχηματίζονται εικονικά παράθυρα ή θύρες, που έχουν μόνο διακοσμητικό χαρακτήρα (εικ. 14).

Τέτοιου είδους προσόψεις δίνουν τη ψευδαίσθηση ενός ανεξάρτητου αρχιτεκτονικά κτίσματος, αλλά τα αρχιτεκτονικά μέρη της πρόσοψης είναι μόνο διακοσμητικά. Στην πρόσοψη των τάφων δεν γίνονται αναφορές στα δομικά στοιχεία, τα οποία κρύβονται πίσω της, όπως η καμάρα που είναι επίτηδες κρυμμένη. Αυτή η πρόσοψη παραπλανεί τον παρατηρητή του τάφου και του προκαλεί μια ψευδαίσθηση για τον τρόπο κατασκευής του.

Ο τάφος **Αρ. 16** με την ιωνική πρόσοψη δίνει την εντύπωση ενός μικρού τετράστυλου πρόστυλου ναού (εικ. 28). Τέτοιου είδους προσόψεις φανερώνουν ότι αρχίζει να αναπτύσσεται μια τεχνοτροπία ψευδαισθήσεως με απομιμήσεις κιόνων που δημιουργεί οφθαλμαπάτες.

β) Η τάση των αρχιτεκτόνων να κάνουν σύμπτυξη ή εντελώς παράλειψη των διάφορων αρχιτεκτονικών μοτίβων και μελών στις προσόψεις των τάφων.

Σε κάποιους τάφους οι κίονες αντικαθίστανται από παραστάδες, όπως στον τάφο **Αρ. 7**. Η τοποθεσία του τάφου παίζει σημαντικό ρόλο στη μείωση της κινοστοιχίας του σε ένα ζευγάρι κιόνων (**Αρ. 45**) (εικ. 80) ή παραστάδων

¹³⁴ Miller 1982.

τοποθετημένων στις άκρες της πρόσοψης. Οι παραστάδες βοηθούν στη στήριξη του μνημείου, καθώς λείπουν οι κεντρικοί κίονες. Στους τάφους αυτούς παρατηρείται μια κατασκευαστική αδυναμία, καθώς η άνω ζωφόρος δεν μπορεί να στηριχθεί από την ελεύθερη στήριξη.

Σε ένα αριθμό δωρικών τάφων τονίζεται ο θριγκός και παραλείπονται οι κίονες και οι παραστάδες, όπως παραδείγματος χάρη στον τάφο **Αρ. 33** (τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.). Ο θριγκός χρησιμοποιείται ως επίστεψη του τοίχου και διακόπτεται μόνο από την είσοδο της θύρας.

Μια παρόμοια ομάδα ταφών που χρησιμοποιεί το θριγκό και παραλείπει τους κίονες, παρουσιάζει συμπτώξεις στη ζωφόρο. Στην πρόσοψη του τάφου **Αρ. 33** παρατηρείται μια απότομη διακοπή με μισή μετόπη (εικ. 65). Στους τάφους **Αρ. 5** (εικ. 9) και **Αρ. 43** γνωρίζουμε από το σχέδιο των Heuzey-Daumet ότι υπάρχει παραμόρφωση στην πάνω δεξιά γωνία της πρόσοψης και στον τάφο **Αρ. 15** η ζωφόρος περικόπτεται σαν να είναι υπέρθυρο πάνω από τη θύρα (εικ. 25).

Γενικά παρατηρείται ότι ο αρχιτεκτονικός κανόνας χρησιμοποιείται ως ένα είδος προκατασκευασμένου επαναλαμβανόμενου σχεδίου.

γ) Ο πειραματισμός και η ανταλλαγή συνδυασμών των αληθινών αρχιτεκτονικών μελών με κονιάματα και η μίμηση τους με ζωγραφική, τα οποία περιπλέκονται και μοιάζουν σε τέτοιο βαθμό έτσι ώστε η γραμμή ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και τη ζωγραφική να γίνεται θολή και δυσδιάκριτη.

Μια ανάλογη περίπτωση συναντάται στον ιωνικό τάφο **Αρ. 23** (τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.), ο οποίος σήμερα είναι κατεστραμμένος και σώζεται σε σχέδια του 19^{ου} αιώνα των ερευνητών Heuzey-Daumet. Η πρόσοψη μοιάζει κανονική αλλά φαίνεται ότι κάτι της λείπει από κάτω. Στο σχέδιο τα κιονόκρανα μοιάζουν σμιλεμένα στο λίθο, αλλά από κάτω η συνέχεια πρέπει απλά να ζωγραφίστηκε στην επιφάνεια του κονιάματος. Προκαλείται μια ψευδαίσθηση και μια μείξη αληθινού και μίμησης πλαστικού όγκου.

Σε κάποιους τάφους χρησιμοποιείται η ζωγραφική για να δώσει την τρίτη διάσταση, όπως οι γεισίποδες του ταφικού θαλάμου του τάφου **Αρ. 7**. Οι γεισίποδες περιτρέχουν όλο τον τοίχο του θαλάμου και τονίζουν τη γένεση της καμάρας, αντικαθιστώντας τοιχογραφίες σε μια απλή επίπεδη επιφάνεια. Η αντικατάσταση αυτή γίνεται φανερή και στην πρόσοψη του τάφου. Στη σκηνή της μάχης χρησιμοποιείται φωτοσκίαση σε ανάγλυφο κονίαμα, ενώ στην αναπαράσταση της Κενταυρομαχίας η επιφάνεια πίσω από τις μετόπες είναι

επίπεδη, παρέχοντας επαρκή σκίαση που δίνει την εντύπωση ανάγλυφης προβολής. Όπως φανερώνεται οι μετόπες δημιουργούν μια ψευδαίσθηση ανάγλυφου γλυπτού με τη βοήθεια της ζωγραφικής. Με τον τρόπο αυτό συνδυάζεται η πλαστική πραγματικότητα και η ζωγραφική ψευδαίσθηση στο ίδιο μνημείο.

Σύμφωνα με την Miller κοντά στο αρχιτεκτονικό πλαίσιο των Μακεδονικών τάφων βρίσκεται ο Δεύτερος Ρυθμός των τοιχογραφιών από το Ρωμαϊκό κόσμο¹³⁵. Το είδος αυτό ζωγραφικής παρουσιάζει ως τρισδιάστατες ή ανοιχτές στο χώρο τοιχογραφίες, οι οποίες είναι στην πραγματικότητα πάνω σε επίπεδη επιφάνεια τοίχου. Η παρουσία αυτού του είδους ζωγραφικής φανερώνεται και στον τάφο **Αρ. 4** στα Λευκάδια. Παρατηρείται ότι οι ορθοστάτες του τάφου είναι χαραγμένοι στο κονίαμα και ζωγραφισμένοι για να μοιάζουν με φλεβώσεις μαρμάρου. Οι παραστάδες και τα επίκρανα είναι ζωγραφισμένα κατά τα τρία τέταρτα (εικ. 8). Στο μικρό προθάλαμο υπάρχουν ζωγραφισμένα στους τοίχους αριστερά και δεξιά ένας βωμός και ένα περιρραντήριο. Ο βωμός αποδίδεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να φαίνεται ότι έχει μεγαλύτερο χώρο από αυτόν που στην πραγματικότητα κατέχει, καθώς ο ζωγράφος θέλησε να δημιουργήσει μια ψευδαίσθηση χώρου.

Σύμφωνα με τα παραπάνω ο τάφος **Αρ. 4** δίνει στη Μακεδονία μια ισχυρή θέση ανάμεσα στους υποψήφιους για την καταγωγή του Δεύτερου Πομπιανού Στυλ, το οποίο κοσμεί τις ρωμαϊκές τοιχογραφίες.

Συνοψίζοντας, παρατηρείται ότι στη Μακεδονία και συγκεκριμένα στην ταφική μακεδονική αρχιτεκτονική αναπτύχθηκε ένας ιδιαίτερος ρυθμός ψευδαισθήσεων, ο οποίος διασκορπίστηκε σε διάφορες περιοχές του τότε ελληνιστικού κόσμου και δέχτηκε ποικίλες προσμίξεις.

1.5. Συμπέρασμα

Γίνεται φανερό ότι ένας μεγάλος αριθμός Μακεδονικών τάφων έχει κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά και σε συνδυασμό με την πυκνότητα της εμφάνισής του σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, μπορεί να κατηγοριοποιηθεί και να διαχωριστεί σε ομάδες. Σύμφωνα με την Gossel¹³⁶, οι δυο αυτές ξεχωριστές τοπικές κατηγορίες μεταξύ Ανατολικής — Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, συνυπήρχαν μέχρι που άρχισαν να εμπλέκονται. Η Gossel

¹³⁵ Miller 1982, 164-166.

¹³⁶ Gossel 1980, 14.

υποστηρίζει πως κατά τον 2^ο αι. π.Χ., άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους και στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία Μακεδονικοί τάφοι με κτιστό δρόμο. Η πρόταση της Gossel είναι κατά βάση αληθοφανής, αλλά η χρονολόγηση του συνδυασμού των δυο κατηγοριών στον 2^ο αι. π.Χ., δημιουργεί κάποια κενά. Έχουν βρεθεί Μακεδονικοί τάφοι με συνδυασμό και των δυο κατηγοριών πιο πρώιμοι, όπως ο τάφος **Αρ. 5** (μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.), ο τάφος **Αρ. 6** (α' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.), ο τάφος **Αρ. 24** (β' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ.), ο τάφος **Αρ. 27** των Γιαννιτσών (αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.), ο τάφος **Αρ. 43** (τέλη 3^{ου} – αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.), γεγονός που μας αναγκάζει να ανεβάσουμε τη χρονολογία σύζευξης των δυο κατηγοριών από τον 2^ο αι. π.Χ., στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ.¹³⁷.

Η μακεδονική αρχιτεκτονική αναπτύχθηκε από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. και οι ιδιορρυθμίες της εκφράζονται πάνω στις προσόψεις των Μακεδονικών τάφων, δίνοντας έμφαση στο διακοσμητικό στοιχείο. Παρουσιάζει έναν επιλεκτικό αρχιτεκτονικό ρυθμό, τον οποίο χαρακτηρίζουν οι τάσεις δημιουργίας ψευδαισθήσεων, σύμπτυξης ή παράλειψης αρχιτεκτονικών μοτίβων και μελών και μίμησης και αντικατάστασης των αληθινών αρχιτεκτονικών μελών με γυψοκονιάματα στις προσόψεις των Μακεδονικών τάφων.

¹³⁷ Τσιάφης 2009, 109.

Κεφάλαιο 2

2. Κτερίσματα

Η εναπόθεση κτερισμάτων στους τάφους αποτελεί μια κοινή πρακτική ήδη από τα προϊστορικά χρόνια, φανερώνοντας την ελπίδα του ανθρώπου για μεταθανάτια ζωή.

Τα κτερίσματα συνήθως τοποθετούνται δίπλα στο σώμα του νεκρού και διακρίνονται κυρίως σε προσωπικά αντικείμενα του νεκρού και αντικείμενα με καθαρά ταφικό και συμβολικό χαρακτήρα. Σχετίζονται ανάλογα με το φύλο του νεκρού, το επάγγελμα και την ηλικία του. Για παράδειγμα σε ανδρικές ταφές εντοπίζεται οπλισμός, σε γυναικείες αντικείμενα από τον γυναικείο κόσμο, όπως κάτοπτρα και πυξίδες, ενώ σε παιδικές ταφές υπάρχουν παιχνίδια. Κοινά κτερίσματα ήταν τα πήλινα αγγεία και πιο σπάνια τα μετάλλινα αγγεία, τα ειδώλια, τα όπλα, τα κοσμήματα και τα νομίσματα¹³⁸. Συνήθης πρακτική ήταν η τοποθέτηση ενός νομίσματος στο στόμα του νεκρού για να εξασφαλίσουν την είσοδό του στον Άδη.

Δυστυχώς οι περισσότεροι Μακεδονικοί τάφοι που έχουν βρεθεί είναι συλημένοι. Μόνο πέντε τάφοι έχουν βρεθεί ασύλητοι μέχρι σήμερα, ο τάφος **Αρ. 17** του λεγόμενου Φιλίππου Β΄ στη Βεργίνα¹³⁹, ο τάφος **Αρ. 18** γνωστού ως του Πρίγκιπα στη Βεργίνα¹⁴⁰, ο τάφος **Αρ. 29** στην Πέλλα¹⁴¹, ο τάφος **Αρ. 34** στο Δίο¹⁴² και ο τάφος **Αρ. 42** στις Αλυκές Κίτρους¹⁴³. Οι τάφοι αυτοί μπορούν να δώσουν αρκετές πληροφορίες για τα ταφικά έθιμα των Μακεδόνων.

Τα κτερίσματα των πέντε ασύλητων τάφων θα τα εντάξω σε δυο ομάδες ανάλογα με την τοποθεσία που έχουν βρεθεί: α) στα κτερίσματα εσωτερικά του τάφου, β) στα κτερίσματα των εναγισμών και αυτά που βρέθηκαν πάνω από τον τάφο ή στην επίχωση του δρόμου.

Στον ασύλητο βασιλικό τάφο **Αρ. 17** της Βεργίνας βρέθηκαν ποικίλα κτερίσματα εντός και εκτός του τάφου, τα οποία βοηθούν στη χρονολόγηση του μνημείου και στην κατανόηση των ταφικών πρακτικών και αντιλήψεων των Μακεδόνων. Στον τάφο α) εσωτερικά υπήρχε στο δυτικό τοίχο του θαλάμου

¹³⁸ Για κτερίσματα σε Μακεδονικούς τάφους βλ. πρόσφατη έκθεση από το Μουσείο του Λούβρου, Descamps-Lequime S., Charatzopoulou C., 2011.

¹³⁹ Ανδρόνικος 1984, 96-197.

¹⁴⁰ Ανδρόνικος 1984, 198-217.

¹⁴¹ Χρυσοστόμου 1992, 137-148. Χρυσοστόμου 1998, 13-43.

¹⁴² Μακαρόνας 1955, 151-159.

¹⁴³ Μπέσιος-Τρακοσοπούλου 1984, 220-222. Μπέσιος 1986, 54-59.

μαρμάρινη σαρκοφάγος με τη χρυσή λάρνακα και τα οστά του νεκρού, γύρω από την οποία υπήρχαν κτερίσματα. Η χρυσή λάρνακα είχε διαστάσεις $0,409 \times 0,341 \times 0,17 \mu.$, το πάνω μέρος του καλύμματος της κοσμούνταν με ανάγλυφο αστέρι από δεκαέξι ακτίνες, ενώ στην εμπρόσθια και στις πλάγιες επιφάνειες της στολίζονταν με ανάγλυφη φυτική σύνθεση και ρόδακες. Οι βάσεις της λάρνακας αποτελούνταν από τέσσερα λιονταρίσια πόδια, ενώ οι τέσσερις εφηλίδες στο κάλυμμα και στην εμπρόσθια πλευρά μαρτυρούν τον τρόπο σφραγίσματος του κιβωτίου (εικ. 33). Η εύρεση της λάρνακας αποτελεί ένα εξέχον δείγμα της χρυσοχοϊκής τέχνης της ελληνιστικής εποχής και ίσως αποτελούσε μέρος από τους βασιλικούς θησαυρούς, για τη φύλαξη των πολύτιμων αντικειμένων¹⁴⁴.

Μέσα στη λάρνακα υπήρχαν τα καμένα οστά του νεκρού, τυλιγμένα με πορφυρό ύφασμα, το οποίο έλιωσε. Επάνω τους ήταν τοποθετημένο ένα χρυσό στεφάνι από φύλλα βαλανιδιάς, το οποίο φέρει ίχνη καύσης (εικ. 33). Πιθανόν να το φορούσε ο νεκρός την ώρα της καύσης του και το αφαίρεσαν βιαστικά πριν καεί και αυτό μαζί με τη σάρκα του νεκρού.

Μπροστά από τη σαρκοφάγο πιθανόν υπήρχε ξύλινη κλίνη με επένδυση από ελεφαντοστό, γυαλί και φύλλα χρυσού. Ίσως υπήρχε και μια ξύλινη τράπεζα, όπως φανερώνει η θέση των κτερισμάτων. Πίσω από τη σαρκοφάγο βρέθηκε ένας πυρσός, ο οποίος ίσως αποτελούσε ένα ιερό πολεμικό σύμβολο.

Στη ΝΔ γωνία του θαλάμου υπήρχαν χάλκινα σκεύη και όπλα. Στο νότιο τοίχο ακουμπούσε ένας σιδερένιος τρίποδας και πάνω του στεκόταν ένας χάλκινος λέβης. Δίπλα του βρισκόταν ένας δεύτερος χάλκινος τρίποδας και ανάμεσά τους ένας χάλκινος λυχνούχος με σιδερένια βάση για πήλινο λύχνο. Ο λύχνος ανήκει σε αττικό τύπο και χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ., σύμφωνα με τον I. Scheibler¹⁴⁵. Όμοιό του έχει βρεθεί σε λαξευτό τάφο στο Δερβένι¹⁴⁶. Κάτω από τον τρίποδα υπήρχε μια χάλκινη λεκάνη. Δίπλα στο λυχνούχο βρέθηκε ένας χάλκινος κάδος με ένα σφουγγάρι στο χείλος του. Ακολουθούσε μια χάλκινη πρόχους με μια χάλκινη φιάλη. Από το είδος των αντικειμένων που βρέθηκαν συμπεραίνεται ότι πρόκειται για σκεύη λουτρού (εικ. 36).

¹⁴⁴ Ανδρόνικος 1984, 166-171.

¹⁴⁵ Scheibler, 1976.

¹⁴⁶ Θέμελης-Τουράτσογλου 1997, 37 (A4), πίν. 5, 44.

Ο χάλκινος τρίποδας έφερε στη στεφάνη του την επιγραφή: παρηερασαγρειασεμι τον αθλον, που σημαίνει: «Είμαι από τους αγώνες της Αργείας Ήρας». Την επιγραφή χρονολόγησε ο Pierre Amandry γύρω 430-420 π.Χ. Προφανώς τα χάλκινα σκεύη, όπως οι υδρίες, ο λέβης, ο τρίποδας είναι έπαθλα τα οποία δόθηκαν στους νικητές των αγώνων του Άργους που γινόταν προς τιμήν της Ήρας, γνωστοί ως Ηραία ή Εκατόμβαια. Πιθανόν τα κέρδισε κάποιος Μακεδόνας βασιλιάς ανάμεσα στο 450 και 425 π.Χ. και η ύπαρξή τους στον τάφο αποτελεί ένα πολύτιμο οικογενειακό κειμήλιο στον νεκρό¹⁴⁷.

Στο βόρειο τοίχο ακουμπούσε ένα ασπιδόσχημο χάλκινο αντικείμενο, πιθανόν κάλυμμα μιας αποσυντεθειμένης ασπίδας από ελεφαντοστό, ασημένια επίχρυσα ελάσματα και κομμάτια από σίδερα¹⁴⁸ (εικ. 36, 34). Υπάρχουν και τμήματα από δεύτερη ασπίδα. Στο κέντρο κοσμούνται με ένα ελεφαντοστέινο ανάγλυφο σύμπλεγμα ενός άνδρα και μιας γυναίκας, ίσως επεισοδίου Αμαζονομαχίας¹⁴⁹. Η κυκλική περιφέρεια της χρυσής επιφάνειας κοσμούνται με ανάγλυφα ανθέμια, ενώ ανάμεσα υπήρχε μαιανδρικό μοτίβο εναλλάξ με σβάστικες. Η εσωτερική πλευρά της ασπίδας ήταν διακοσμημένη με επίχρυσα και ασημένια ελάσματα, με ανάγλυφες παραστάσεις λιονταριών, φτερωτής Νίκης. Αξιοσημείωτο είναι ένα μικρό έλασμα με ανάγλυφη παράσταση ένα ρόπαλο του Ηρακλή, ο οποίος θεωρούνταν πρόγονος των Μακεδόνων βασιλέων και ίσως το ρόπαλο να λειτουργούσε ως βασιλικό έμβλημα. Η ασπίδα αποτελεί ένα έργο τέχνης, το οποίο μόνο σε βασιλιά μπορεί να ανήκει.

Δίπλα υπήρχαν δυο ζευγάρια χάλκινες κνημίδες, ένα κυκλικό ασημένιο επίχρυσο αντικείμενο, ίσως διάδημα σύμφωνα με τον Ανδρόνικο και ένα σιδερένιο μακεδονικό κράνος με ανάγλυφη κεφαλή της Αθηνάς, προστάτιδας θεάς των Μακεδόνων. Ο Ανδρόνικος θεωρεί ότι το κυκλικό ασημένιο επίχρυσο αντικείμενο είναι μια στεφάνη κεφαλιού, την οποία φορούσαν ιερείς, ποιητές και Μακεδόνες βασιλείς της Ελληνιστικής εποχής. Όμοιο διάδημα υπάρχει στα πορτραίτα του Αττάλου Γ' στη Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg της Κοπεγχάγης, στου Αντιγόνου από το Boscoreale, στου Αντιόχου Γ' στο Λούβρο, σε δυο πορτραίτα του Μέγα Αλεξάνδρου στο Rossy Priory της Αγγλίας και στο Museum of Fine Arts της Βοστώνης, σε δυο πορτραίτα του Φιλίππου στο χρυσό μετάλλιο από την

¹⁴⁷ Ανδρόνικος 1984, 165.

¹⁴⁸ Πρόσφατα έχει ερμηνευτεί ως ποδονιπτήρ, βλ. Φάκλαρης 1994, 137-142.

¹⁴⁹ Ανδρόνικος 1984, 94.

Ταρσό, το οποίο βρίσκεται στην Bibliotheque Nationale στο Παρίσι και σε ρωμαϊκό αντίγραφο στη Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg της Κοπεγχάγης¹⁵⁰. Εκτός από αυτά, διάδημα φέρουν και οι βασιλείς στα νομίσματα των ελληνιστικών βασιλείων. Βρέθηκαν επίσης έξι σιδερένιες αιχμές από δόρατα και ένας σφυροπήρας.

Στη μέση του θαλάμου τοποθετημένος ίσως σε μια ξύλινη τράπεζα υπήρχε πεσμένος ένας θώρακας μαζί με το περιλαίμιο του (εικ. 34). Ήταν κατασκευασμένος από σιδερένια ελάσματα και είχε χρυσή κόσμηση, ενώ εσωτερικά έφερε επένδυση από δέρμα και ύφασμα. Αποτελείται από διάφορα τμήματα και είχε πολλαπλές αρθρώσεις. Το έλασμα από χρυσό έφερε διακόσμηση από ανάγλυφο λέσβιο κυμάτιο, ενώ υπήρχαν και οχτώ χρυσές λεοντοκεφαλές με χρυσούς κρίκους στο στόμα τους. Στο δεξιό πλευρό υπήρχε και ένα μικρό έλασμα με ανάγλυφη παράσταση της Αθηνάς. Ο σιδερένιος θώρακας είναι ο μόνος αυτού του τύπου που έχει βρεθεί και είναι όμοιος με αυτόν του Μεγάλου Αλεξάνδρου στο ψηφιδωτό της Πομπηίας.

Επάνω στα λείψανα της ξύλινης κλίνης βρέθηκαν δυο σιδερένια ξίφη. Το μεγαλύτερο ξίφος είχε χρυσοκόσμητη λαβή με ανθέμια, ενώ στην κορυφή της λαβής υπήρχε μικροσκοπικό κράνος με σφίγγα, γεγονός που το καθιστά ένα αριστούργημα μικροτεχνίας της εποχής.

Η ξύλινη κλίνη είχε μήκος 2μ. και πλάτος 0,80μ. Στη ζωφόρο της απεικονίζονται ανάγλυφες ελεφαντοστέινες μορφές, από τις οποίες ξεχωρίζει παράσταση από τον διονυσιακό κύκλο, με μια Μούσα να παίζει λύρα και τον Διόνυσο να κάθεται απέναντι από ένα Σιληνό. Από τα δεκατέσσερα κεφάλια που σώθηκαν ο Ανδρόνικος ταυτίζει τα δύο με τον Μεγάλο Αλέξανδρο και τον Φίλιππο Β' (εικ. 35), ενώ εντύπωση προκαλούν οι δυο ερμαϊκές στήλες στην αρχαϊκή τους μορφή. Στην κλίνη υπάρχει παράσταση με σκηνή κυνηγιού, όπως στην πρόσοψη του τάφου. Η κλίνη αποτελεί ένα άριστο δημιούργημα ενός σημαντικού καλλιτεχνικού εργαστηρίου, όπως και η ασπίδα που ανέφερα παραπάνω.

Στο βορειοδυτικό τμήμα του θαλάμου βρέθηκαν σκορπισμένα ασημένια και πήλινα αγγεία, τα οποία πιθανόν ήταν τοποθετημένα πάνω σε κάποια ξύλινη

¹⁵⁰ Ανδρόνικος 1984, 175.

τράπεζα. Τα ασημένια αγγεία ήταν συμποσιακά, καθώς χρησίμευαν κυρίως για την κατανάλωση κρασιού και την τέλεση του συμποσίου.

Τα μικρότερα αγγεία χρησίμευαν για την πόση κρασιού, όπως είναι οι δυο κάλικες, οι δυο κύλικες, οι δυο κάνθαροι, ο σκύφος και η μεγάλη φιάλη. Στον κάδο και τον κρατήρα που βρέθηκαν υπήρχε κρασί, το οποίο αντλούσαν με μια μικρή προχοΐσκη ή μια αρύταινα και το έβαζαν στις οινοχόες. Η οινοχόη που βρέθηκε είχε στα χείλη της έναν ηθμό για να καθαρίζει το κρασί. Οι δύο αμφορείς που υπήρχαν πιθανόν περιείχαν κάποιο σπάνιο αρωματισμένο κρασί.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν οι ανάγλυφες κεφαλές που βρίσκονται στο εσωτερικό κάποιων αγγείων και στις βάσεις των λαβών. Στο μικρότερο αμφορέα υπάρχουν δυο μικρές κεφαλές Πάνα, ενώ στον άλλο απεικονίζεται ο Ηρακλής, ο μυθικός πρόγονος των Μακεδόνων βασιλέων. Τις δυο οινοχόες κοσμούν μορφές Σιληνών, που έχουν τις ρίζες τους στην κλασική παράδοση και σύμφωνα με τον Ανδρόνικο μοιάζουν με τους Κενταύρους που υπήρχαν στις μετόπες του Παρθενώνα¹⁵¹. Στον έναν από τους κάλικες υπήρχε στο εσωτερικό του πυθμένα του ανάγλυφη κεφαλή Σιληνού. Μαζί με τα συμποσιακά αγγεία βρέθηκε μια χάλκινη οινοχόη με ανάγλυφη κεφαλή Μέδουσας στην απόφυση της λαβής και ένα τηγανόσχημο χάλκινο σκεύος.

Τα ασημένια αγγεία έφεραν επιγραφές με αριθμούς και ονόματα του τεχνίτη ή του κατόχου τους. Πέντε από τα ασημένια αγγεία είχαν εγχάρακτους αριθμούς με το βάρος τους. Χρησιμοποιείται το ακροφωνικό και αλφαβητικό σύστημα, προτείνοντας τη μέτρηση του βάρους σε δραχμές. Τις δραχμές τις είχε εισάγει ο Μεγάλος Αλέξανδρος στη Μακεδονία και δεν γνωρίζουμε να είχαν χρησιμοποιηθεί από τον Φίλιππο Β΄¹⁵². Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για τη χρονολόγηση του τάφου στο 317/16 π.Χ. και την απόδοση του στον Φίλιππο Γ΄ Αρριδαίο. Τα αγγεία αυτά αποτελούν ένα από τα μεγαλύτερα σύνολα ασημένιων αγγείων στη Μακεδονία με υψηλή ποιότητα και δίνουν στοιχεία για την ελληνική μεταλλοτεχνία. Αντίστοιχο σύνολο έχει βρεθεί στον τάφο Β του Δερβενίου¹⁵³.

¹⁵¹ Ανδρόνικος 1984, 153.

¹⁵² Gill 2008, 335-358.

¹⁵³ Θέμελης-Τουράσoglou 1997, 60-92.

Τα αγγεία αυτά τοποθετήθηκαν στον τάφο χρησιμοποιημένα, σε αντίθεση με τα πήλινα που ήταν καινούργια. Ανήκαν στον νεκρό και τα χρησιμοποιούσε στην καθημερινή του ζωή.

Η ομάδα των πήλινων αγγείων¹⁵⁴ περιελάμβανε τέσσερα μικρού σχήματος μελαμβαφή αγγεία, γνωστά ως «αλατιέρες», η ακριβής χρονολόγηση των οποίων δεν είναι δυνατή. Όμοια μετάλλινα αντικείμενα έχουν βρεθεί στον τάφο **Αρ. 18** στη Βεργίνα και σε τάφους του Δερβενίου¹⁵⁵. Πιθανόν κατασκευάστηκαν από μη αττικό εργαστήριο, το οποίο μιμείται αττικά πρότυπα, καθώς όμοιά τους έχουν βρεθεί στη Μακεδονία και στη Θράκη, όπως Κοζάνη και Στρώμη¹⁵⁶, που τοποθετούν την εμφάνιση του σχήματος γύρω στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.

Ένας ερυθρόμορφος ασκός που ανήκει στον αττικό τύπο του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ. και χρησίμευε ως μυροδοχείο, χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. σύμφωνα με τη γραπτή ερυθρόμορφη διακόσμηση που έφεραν και οι τάφοι της Spina της Ιταλίας και του Μάριου της Κύπρου¹⁵⁷.

Μια μελαμβαφής τριφυλλόσχημη οينوχόη εντάσσεται στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ., σύμφωνα με όμοια σχήματα, χωρίς να γνωρίζουμε τη διάρκεια του σχήματος της.

Τέλος, ένας ψευδοκυπριακός αμφορέας με γραπτή γραμμωτή διακόσμηση, ο οποίος εμφανίζεται στη βόρειο Ελλάδα και χρησιμοποιείται σε ταφές, πιθανόν είναι κορινθιακού εργαστηρίου¹⁵⁸.

Τα πήλινα αγγεία του εσωτερικού του τάφου **Αρ. 17** δεν έχουν ξαναχρησιμοποιηθεί και η ακριβής χρονολόγηση τους είναι δύσκολη. Τοποθετούνται στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ., σε μια εποχή μετάβασης από την κλασική στην ελληνιστική εποχή με την είσοδο νέων σχημάτων.

Στον προθάλαμο του τάφου **Αρ. 17** βρέθηκε στο νότιο τοίχο μια μαρμάρινη σαρκοφάγος, η οποία περιείχε χρυσή λάρνακα με διαστάσεις 0,327×0,377×0,202μ.¹⁵⁹ (εικ. 37). Είναι παρόμοια με τη λάρνακα του κυρίως θαλάμου και φέρει πάνω της ένα μεγάλο αστέρι με δώδεκα ακτίνες και ρόδακες στις πλάγιες πλευρές. Στο εσωτερικό περιείχε τα καμένα οστά της νεκρής τυλιγμένα σε χρυσοπόρφυρο ύφασμα, ενώ δίπλα τους υπήρχε ένα χρυσό

¹⁵⁴ Δρούγου 2005, 28-44.

¹⁵⁵ Θέμελης-Τουράτσογλου 1997, 67 κ.ε. (B20, B21).

¹⁵⁶ Μπακαλάκης 1967, 105, αρ. 45, εικ. 61, 2.

¹⁵⁷ Massei 1978, 248. Vessberg, Westholm 1956, 55 κ.ε.

¹⁵⁸ Rotroff 2006, 142-145.

¹⁵⁹ Ανδρόνικος 1984, 191-197.

γυναικείο διάδημα. Το ύφασμα αποτελείται από δυο ανεξάρτητα κομμάτια σε τραπέζιο σχήμα. Στις πλευρές του περιβάλλεται από σπειρομαϊάνδρο, ενώ το εσωτερικό αποδίδει νατουραλιστικά τα φυτικά στοιχεία, καθώς καλύπτεται από ένα φυτικό συνδυασμό με άνθη, φύλλα, ρόδακες, πλοχμούς και δυο χελιδόνια (εικ. 38).

Το χρυσό γυναικείο διάδημα αποτελεί ένα αξιοθαύμαστο κόσμημα της αρχαίας ελληνικής χρυσοχοϊκής, που όμοιο του δεν έχει βρεθεί. Αποτελείται από τρία τμήματα και ενώνεται με ένα είδος άρθρωσης. Μιμείται τον φυτικό πλούτο και τη φύση γενικότερα, καθώς είναι γεμάτο με ανθέμια, λουλούδια, ρόδακες, σπείρες, φύλλα και μέλισσες. Κάποια άνθη κοσμούνται με επίθετη υαλόμαζα σε κυανό χρώμα.

Πάνω στη σαρκοφάγο υπήρχε μια μάζα από αποσυντεθημένα υλικά, ενώ ανάμεσα τους υπήρχαν γύρω στα εκατό λεπτά κυκλικά δισκάρια με έκτυπο αστέρι οκτώ ακτίνων. Πιθανόν αποτελούσαν μέρος υφάσματος, το οποίο έπεσε από ψηλά. Ακόμη υπήρχε και μια χρυσή περόνη «ιλλυρικού τύπου». Όμοιά της έχει βρεθεί στον τάφο **Αρ. 20** στη Βεργίνα¹⁶⁰.

Μπροστά και δίπλα από τη σαρκοφάγο υπήρχε ένα δεύτερο στρώμα από διαλυμένα οργανικά υλικά, τα οποία πιθανόν προέρχονται από κάποια ξύλινη κλίνη ή έπιπλο, στην οποία υπάρχει παράσταση με σκηνή μάχης Ελλήνων και Περσών.

Μπροστά από τη θύρα που ένωνε τους δυο θαλάμους υπήρχε ένα σύνολο ευρημάτων, που αποτελούνταν από το χρυσό κάλυμμα της εξωτερικής πλευράς ενός γωρυτού, ο οποίος δεν σώζεται, δυο επίχρυσες χάλκινες κνημίδες διαφορετικού μεγέθους, δυο αιχμές δοράτων, δέκα αλάβαστρα και δυο πήλινους ψευδοκυπριακούς αμφορείς¹⁶¹.

Άξια αναφοράς είναι η χρυσή επένδυση του γωρυτού που έφερε με βέλη εσωτερικά, ο οποίος ήταν ασημένιος εσωτερικά με χρυσή επίστρωση. Αποτελούσε ένα είδος φαρέτρας¹⁶². Είχε μέγιστο ύψος 0, 465μ. και πλάτος 0, 255μ. Φέρει δυο ζώνες με ανάγλυφη εικονιστική διακόσμηση και μια με διακοσμητικό πλοχμό, ενώ το κάτω μέρος της καλύπτεται με καρδιόσχημο λέσβιο κυμάτιο και η επάνω ζώνη με πτηνά, πιθανόν χήνες. Στην επάνω δεξιά ορθογώνια

¹⁶⁰ Παντερμαλής 1972, 165.

¹⁶¹ Δρούγου 2005, 45-47.

¹⁶² Ανδρόνικος 1984, 180-186.

εσοχή εικονίζεται ανάγλυφα ένας νεαρός οπλίτης. Στην μακρόστενη πλευρά του γωρυτού υπάρχει ανάγλυφη παράσταση που καλύπτει και τις δυο ζώνες με ενιαίο θέμα. Πρόκειται για πολεμικές σκηνές με την παρουσία γυναικών και βρεφών, γεγονός που σημαίνει την κατάληψη πόλης και την εισχώρηση σε ιερά, όπως μαρτυρούν οι βωμοί που εικονίζονται.

Ο παραλληλισμός των σκηνών μπορεί να γίνει με την «Ιλίου Πέρσιν», την άλωση της Τροίας, αν και δεν υπάρχει όμοια παράσταση, ούτε ξεχωρίζουν κάποια πρόσωπα της τρωικής τραγωδίας, όπως ο Πρίαμος, ο Νεοπτόλεμος, η Κασσάνδρα κ.α.

Η χρυσή επένδυση του γωρυτού αποτελεί ένα σπάνιο εύρημα για τον ελληνικό χώρο, καθώς οι τοξότες αποτελούσαν μια βοηθητική μαχητική δύναμη και συχνά ήταν μη ιθαγενής.

Όμοιοι γωρυτοί έχουν βρεθεί στη νότια Ρωσία σε ηγεμονικούς τάφους Σκυθών. Παρόμοια σκηνή με πολεμιστή και σκηνή άλωσης φέρει ένας ασημένιος γωρυτός που βρέθηκε στο Καραγκοντεουσάχ του Κουμπάν και εκτίθενται στο περιοδικό του Μουσείου Ερμιτάζ¹⁶³. Προφανώς οι δυο γωρυτοί ήταν κατασκευασμένοι από την ίδια μήτρα.

Σύμφωνα με τον Ανδρόνικο ο γωρυτός είναι έργο ελλήνων τεχνιτών, το οποίο προορίζονταν για Σκύθες, όπως φανερώνει η κατώτερη ποιότητα της παράστασης. Ίσως να αποτελεί πολεμικό λάφυρο από ηγεμόνα Σκύθη. Γνωρίζουμε ότι ο Φίλιππος Β΄ νίκησε τον βασιλιά των Σκυθών Ατέα το 339 π.Χ. στο Δούναβη¹⁶⁴.

Στη δεξιά πλευρά του προθαλάμου βρέθηκαν ένα επίχρυσο περιτραχήλιο, δυο χρυσά γοργόνεια και αρκετοί ασημένιοι κρίκοι και ρόδακες, ενώ στη νότια πλευρά κοντά στη σαρκοφάγο βρέθηκε ένα μικρό χρυσό στεφάνι μυρτιάς.

Η παρουσία του περιτραχήλιου είναι προβληματική, καθώς τα περιτραχήλια αποτελούν συμπλήρωμα του θώρακα και δεν εμφανίζονται μόνα τους. Αποτελείται από δέρμα, σιδερένιο έλασμα και την αργυρή-επίχρυση κάλυψη και φέρει ανάγλυφη διακόσμηση. Εικονίζονται ρόδακες, τέσσερις ιππείς και η κεφαλή ενός αγένειου νέου, πιθανόν του Ηρακλή. Παρόμοια περιτραχήλια έχουν βρεθεί σε τάφους της Βουλγαρίας Θρακών ηγεμόνων. Ο παραλληλισμός αυτός, η κατώτερη ποιότητα και η έλλειψη λεπτότητας της ανάγλυφης

¹⁶³ Βελισσοπούλου 1981, 6.

¹⁶⁴ Ellis 1976, 185-186.

παράστασης, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τέτοια αντικείμενα κατασκευαζόταν για Θράκες ηγεμόνες και όχι για Μακεδόνες βασιλείς¹⁶⁵. Σε αντίθεση με την άποψη του Ανδρόνικου, περιτραχήλια έχουν βρεθεί και σε άλλους τάφους στην Ελλάδα, όπως στην Πύδνα, Κατερίνη, Δερβένι, οπότε δεν μπορούν να τεκμηριωθούν ως θρακικά¹⁶⁶.

β) Στην επίχωση του δρόμου του τάφου **Αρ. 17** βρέθηκαν θραύσματα ερυθρόμορφων αγγείων, κυρίως από πελίκες και ενός κωδωνόσχημου κρατήρα.

Μια άλλη ομάδα αγγείων υπήρχε πάνω από την καμάρα του τάφου. Τα αγγεία ήταν σπασμένα και καμένα, καθώς προέρχονται από την καύση του νεκρού.

Πέντε μικρές διαφορετικές ομάδες αγγείων προέρχονται από την επίχωση του τύμβου πάνω από τον τάφο. Πιθανόν ανήκουν σε εναγισμούς που έγιναν στη διάρκεια της ταφικής διαδικασίας. Τα αγγεία βρέθηκαν σπασμένα και κάποια ήταν καμένα, ενώ ορισμένα περιείχαν οστά μικρών ζώων. Πρόκειται για σχήματα γνωστά από ταφές του β' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. στη Μακεδονία, όπως σκυφίδια, σκύφος τύπου bolsal, ασκούς, πινάκια, αβαφείς οινοχόες¹⁶⁷.

Μια ενδιαφέρουσα πρόταση αποτελεί αυτή της Α. Κοτταρίδη, η οποία υποστήριξε ότι όλα τα πήλινα θραύσματα και αγγεία από την καμάρα και τα αποδιδόμενα στους εναγισμούς προέρχονται από την πυρά του νεκρού και είτε σκορπίστηκαν είτε ανακατεύτηκαν στην επίχωση του τάφου. Δυστυχώς την πρόταση αυτή δεν μπορούμε να τη λάβουμε σοβαρά υπόψη, καθώς λόγω της έλλειψης πληροφοριών για τη σωστική ανασκαφή δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί.

Η σωρός των πλίνθων πάνω από την καμάρα του τάφου δεν αποτελεί επιτάφιο βωμό, αλλά μια τετράπλευρη κατασκευή πάνω στην οποία έγινε η καύση του νεκρού με τα κτερίσματα του¹⁶⁸. Στις πλίνθους σώζονται ίχνη καύσης μαζί με καμένα κτερίσματα, όπως δυο καμένα ξίφη, μια αιχμή δόρατος, ο χάλκινος χαλινός και τα σιδερένια μέρη ιπποσκευής, πολλά μικρά θραύσματα ελεφαντοστών, πιθανόν από διακόσμηση ξύλινων σκευών, έξι χρυσά βαλανίδια, ίσως από το χρυσό στεφάνι που βρέθηκε μέσα στη χρυσή λάρνακα του θαλάμου. Παρόμοιες τετράπλευρες κατασκευές με ίχνη καύσης πάνω από την καμάρα των

¹⁶⁵ Ανδρόνικος 1984, 189.

¹⁶⁶ Themelis 2003, 140-151.

¹⁶⁷ Δρούγου 2005, 49-60.

¹⁶⁸ Ανδρόνικος 1984, 220.

τάφων έχουν βρεθεί στους Μακεδονικούς τάφους **Αρ. 54** στη Θεσσαλονίκη και **Αρ. 4** στα Λευκάδια.

Στον ασύλητο τάφο **Αρ. 18** της Βεργίνας βρέθηκε α) στον εσωτερικό θάλαμο στον πίσω δυτικό τοίχο μια κτιστή τράπεζα μήκους 1,01μ, πλάτους 0,67μ. και ύψους 0,54μ. Στο μέσο της είχε μια κυκλική κοιλότητα που περιείχε την ασημένια οστεοδόχο υδρία¹⁶⁹ και πάνω της υπήρχε ένα βαρύτιμο χρυσό στεφάνι από φύλλα και καρπούς βελανιδιάς (εικ. 40). Η υδρία είχε ύψος 0,45μ. και αποτελούνταν από δυο τμήματα. Στη γένεση του λαιμού έφερε την επιγραφή: ΜΝΑΙ Ε (Μναι Πέντε) και από κάτω ΔΡΑΞΗ (Δραχμαί 68), δηλαδή το βάρος της. Το σημερινό βάρος της είναι 2.300 γραμμάρια. Εσωτερικά περιείχε τα καμένα οστά του νεκρού τυλιγμένα σε πορφυρό ύφασμα, το οποίο είχε αποσυντεθεί¹⁷⁰.

Μπροστά από την τράπεζα υπήρχαν πάνω στο δάπεδο υπολείμματα αποσυντεθειμένων οργανικών ουσιών, πιθανόν από ξύλινη κλίνη. Η κλίνη έφερε υψηλής ποιότητας ελεφαντοστέινα ανάγλυφα πιθανόν από τον διονυσιακό κύκλο. Σώζονται πέντε μορφές και ξεχωρίζουν ένας γενειοφόρος άνδρας, ο νεαρός τραγοπόδαρος Πάνας να παίζει με τη σύριγγά του και ένα ζευγάρι που ανήκει στη διονυσιακή συντροφιά να χορεύει. Αποκαλύπτουν ένα αριστούργημα της ελληνικής μικρογλυπτικής από έμπειρο καλλιτέχνη.

Στη βορειοδυτική γωνία του θαλάμου βρέθηκαν δυο μεγάλα μπρούτζινα επαργυρωμένα σκεύη. Το ένα λεβητόσχημο και το άλλο μια κυκλική ρηχή λεκάνη. Δίπλα τους υπήρχε ένας όρθιος σιδερένιος επαργυρωμένος λυχνοστάτης με ύψος 1,315μ. Ο λύχνος του ήταν δίμυξος και είχε πέσει στο έδαφος.

Στη νοτιοδυτική γωνία του θαλάμου βρισκόταν η πανοπλία του νεκρού. Μέρος του θώρακα αποτελούν τα δυο χρυσά ελάσματα, το περιλαίμιο και οι επίχρυσες χάλκινες κνημίδες. Κοντά σε αυτό βρέθηκε ένα ελεφαντοστέινο επίχρυσο μπρούτζινο στεφάνι από φύλλα και καρπούς μυρτιάς και δυο σιδερένιες αιχμές δοράτων.

Τέλος, μπροστά από την ξύλινη κλίνη και κοντά στη θύρα υπήρχε ένα αποσυντεθειμένο στρώμα δέρματος σε υδαρή κατάσταση, πάνω στο οποίο βρέθηκαν κάποια ασημένια αγγεία. Πρόκειται για συμποσιακά αγγεία, όπως τα

¹⁶⁹ Τράπεζα με πιθοειδές αγγείο και καύση υπήρχε και στον τάφο Αρ. 1 στη Σπηλιά Εορδαίας. Καραμήτρου-Μεντεσιδή 1985, 243. Για τράπεζες και έδρανα βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1987, 90-92, 95.

¹⁷⁰ Ανδρόνικος 1984, 217.

ασημένια αγγεία του τάφου **Αρ. 17** που ανέφερα παραπάνω, καθώς χρησίμευαν για φαγητό και κρασί. Κάποια υπάρχουν σε ζεύγη, όπως δυο κάνθαροι, δυο κάλυκες, δυο αλατιέρες¹⁷¹, δυο καδίσκοι, δυο κύλικες, δυο πινάκια, ένας ηθμός, μια αρύταινα, μια οينوχόη, επτά άωτα σκυφίδια, ένας ασκός, ένας κρατηρίσκος, ένα μυροδοχείο, ένα τηγανόσχημο σκεύος και ένα ψαροπινάκιο¹⁷² (εικ. 42).

Ανάμεσα στα αγγεία που είναι κατώτερα ποιοτικά σε σύγκριση με αυτά του τάφου **Αρ. 17**, ξεχωρίζει το τηγανόσχημο σκεύος, που καταλήγει σε κεφαλή κριαριού. Το σχήμα του είναι ασυνήθιστο και είναι κατασκευασμένο με εξαιρετική ποιότητα, αποτελώντας μια υψηλή δημιουργία της αρχαίας ελληνικής τορευτικής.

Από το εσωτερικό του θαλάμου βρέθηκαν πολύ λίγα πήλινα αγγεία, όπως τρεις ψευδοκυπριακοί αμφορείς¹⁷³ και ένας μελαμβαφής δίμυξος λύχνος, που χρονολογείται στο δ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.¹⁷⁴

Και στον προθάλαμο του τάφου υπήρχαν κάποια ευρήματα, όπως μια αποσυντεθειμένη μάζα υλικών, ίσως από δερμάτινη στολή, που έφερε κόσμηση με χρυσούς ρόδακες και βλαστούς. Δίπλα τους υπήρχε και ένα ραβδί. Μια άλλη ομάδα με οργανικά υπολείμματα περιείχε επίχρυσες χάλκινες και σιδερένιες στλεγγίδες και ένα δόρυ με σιδερένιο σαυρωτήρα και φύλλα χρυσού.

β) Πήλινα αγγεία βρέθηκαν και από εναγισμό επάνω στην καμάρα του τάφου¹⁷⁵. Πρόκειται για ένα μελαμβαφή κάνθαρο, έναν ασκό τύπου guttus και ένα μικρό άωτο σκυφίδιο. Τα αγγεία βοηθούν στη χρονολόγηση του τάφου, καθώς τοποθετούνται στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και κυρίως στο τελευταίο τέταρτό του. Είναι προϊόντα εγχώριου εργαστηρίου, το οποίο μιμείται αττικά σχήματα¹⁷⁶.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι τα κτερίσματα που βρέθηκαν στον ασύλητο τάφο **Αρ. 29** στην Πέλλα. Ο θάλαμος στην ανατολική του πλευρά περιείχε μια μαρμάρινη σαρκοφάγο, ύψους 0,67μ., μήκους 0,83μ. και πλάτους 0,64μ. Μέσα της έφερε μια ξύλινη λάρνακα¹⁷⁷, με τυλιγμένα σε χρυσοῦφαντο πορφυρό

¹⁷¹ «Αλατιέρες» περιείχε και ο τάφος Αρ. 17, αλλά πήλινες όχι ασημένιες.

¹⁷² Τα ψαροπινάκια ήταν ένα σχήμα γνωστό στην αττική κεραμική του 4^{ου} αι. π.Χ.

¹⁷³ Όμοιοι με αυτούς του τάφου Αρ. 17.

¹⁷⁴ Δρούγου 2005, 62. Rotroff 1997.

¹⁷⁵ Εναγισμός με ομφαλωτά μελαμβαφή πινάκια βρέθηκε στην επίχωση του δρόμου, πάνω σε τοίχο από λίθους στον τάφο Αρ. 21 στη Βεργίνα. Δρούγου 2005. Δρούγου 2006, 770.

¹⁷⁶ Δρούγου 2005, 162-168.

¹⁷⁷ Για ξύλινες λάρνακες βλ. Miller 1993, 16, σημ. 87.

ύφασμα¹⁷⁸ τα καμένα οστά της νεκρής που είχαν πλυθεί με κρασί. Η λάρνακα πιθανόν κατασκευάστηκε από πεύκο και σήμερα το μεγαλύτερο μέρος της έχει αποσαθρωθεί.

Πάνω από τα οστά υπήρχαν ένα μικρό και ένα μεγάλο χρυσά στεφάνια μυρτιάς. Ανάμεσα στα οστά βρέθηκαν τμήματα αλαβάστρου και ένα ελεφαντοστέινο αντικείμενο, τα οποία πιθανόν είχαν καεί στην πυρά μαζί με τα οστά του νεκρού. Ακόμη υπήρχε ένα μικρό χρυσό κόσμημα σε σχήμα υποδήματος, ένα χρυσό φύλλο ελιάς, ένα μικρό χάλκινο καρφί και ένας χρυσός στατήρας Φιλίππου Β'. Ο στατήρας στην εμπρόσθια όψη έφερε κεφαλή του Απόλλωνα και στην οπίσθια όψη μια συνωρίδα με Νίκη και την επιγραφή: «ΦΙΛΙΠΠΟΥ». Ο στατήρας εκδόθηκε από το νομισματοκοπείο της Αμφίπολης και τοποθετείται στο 340-328 π.Χ. ή 336-328 π.Χ., πιθανόν χρησίμευε ως οβολός για την είσοδο του νεκρού στον Κάτω Κόσμο¹⁷⁹.

Δεξιά από τη σαρκοφάγο βρέθηκαν μια χάλκινη φιάλη, μια πήλινη πυξίδα «δυτικής κλυτύος»¹⁸⁰, δυο πήλινα μυροδοχεία και ένα μικρό οστέινο σωληνωτό διάτρητο αντικείμενο.

Στη νοτιοανατολική γωνία του θαλάμου βρέθηκε ένας πήλινος ασφράγιστος οξυπύθμενος αμφορέας Θασίων και κοντά στη βορειοδυτική γωνία της σαρκοφάγου ένας πήλινος μελαμβαφής λύχνος, ο οποίος αρχικά θα ήταν τοποθετημένος στον πεσμένο σιδερένιο λυχνοστάτη και χρονολογείται στον 3^ο αι. π.Χ. Δυτικότερα υπήρχε ένας γυάλινος σκύφος.

Λόγω της απουσίας όπλων και της παρουσίας της πυξίδας και του μικρού χρυσού κοσμήματος υποδήματος, ο τάφος αποδίδεται σε γυναίκα, παρά το γεγονός της έλλειψης πολύτιμων κοσμημάτων.

Στον τάφο τοποθετήθηκαν αντικείμενα από την καθημερινή ζωή της νεκρής για να την συνοδεύουν στη μεταθανάτια ζωή της, σύμφωνα με τις αντιλήψεις περί αθανασίας της ψυχής που είχαν, αλλά και τελετουργικά κτερίσματα, όπως τα μυροδοχεία, η χάλκινη φιάλη για τις χοές και ο οξυπύθμενος αμφορέας για το πλύσιμο των οστών της νεκρής.

Τα πήλινα κτερίσματα είναι χαμηλής ποιότητας, όπως αυτά του τάφου **Αρ. 34** στο Δίο¹⁸¹, για τα οποία θα αναφερθώ παρακάτω.

¹⁷⁸ Όπως και στους τάφους Αρ. 17 και Αρ. 18.

¹⁷⁹ Χρυσοστόμου 1998, 29, υποσ. 39.

¹⁸⁰ Μεγάλος αριθμός πυξίδων βρέθηκε στον συλημένο τάφο Αρ. 78 στην Αμφίπολη.

Ο τάφος χρονολογείται στο τέλος του 3^{ου}-αρχές 2^{ου} αι. π.Χ., στα χρόνια δηλαδή του Φιλίππου Ε΄, σύμφωνα με τα πήλινα κτερίσματα και το γυάλινο σκύφο¹⁸².

Ο τάφος **Αρ. 34** στο Δίο είναι ο τέταρτος ασύλητος τάφος που έχει βρεθεί. Στον εσωτερικό θάλαμο υπήρχε νεκρική αμφικέφαλη κλίνη, που πάνω της έφερε κτερίσματα και υπολείμματα οστών. Πιθανόν ανήκε σε κορίτσι δεκατεσσάρων χρονών, σύμφωνα με τον Μακαρόνα¹⁸³.

Ανάμεσα στα κτερίσματα βρέθηκε και ένα γυάλινο αγγείο σε σχήμα άωτου σκύφου. Σύμφωνα με την Ιγνατιάδου κατασκευάστηκε με εμπίεση και χάραξη του διακοσμητικού σχεδίου πάνω στο κέρινο πρόπλασμα και το χρονολογεί στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.¹⁸⁴. Παρόμοιοι γυάλινοι άωτοι σκύφοι έχουν βρεθεί στον Μακεδονικό τάφο **Αρ. 29** στην Πέλλα¹⁸⁵, σε τάφους στην Αίνεια¹⁸⁶, στη Βέροια¹⁸⁷, στις Αλυκές Κίτρους¹⁸⁸ και σε δυο τάφους στο Μακρύγιαλο¹⁸⁹.

Ο τάφος περιείχε ακόμη δυο χάλκινες φιάλες με αναδιπλωμένα τα έσω χείλη, ένα χάλκινο κάτοπτρο, ένα χρυσό δαχτυλίδι και έναν πήλινο λύχνο. Δυστυχώς τα κτερίσματα δεν μπορούν να δώσουν πολλά στοιχεία χρονολόγησης. Ο αριθμός τους είναι μικρός και απουσιάζουν τα πολύτιμα αντικείμενα.

Ο τελευταίος ασύλητος τάφος που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα είναι ο τάφος **Αρ. 42** στις Αλυκές Κίτρους¹⁹⁰.

α) Στο εσωτερικό του θαλάμου βρέθηκαν επτά ταφές, μια ανακομιδή και μια καύση μέσα σε χάλκινη υδρία. Η χάλκινη υδρία ήταν τοποθετημένη αριστερά της εισόδου και περιείχε καμένα οστά, τέσσερα χρυσά περιδέραια, χρυσά ενώτια, χρυσό δακτύλιο, ασημένια περόνη, ασημένιο κοχλιάριο, έξι ασημένιους κρίκους, ασημένια βελόνια και ασημένια σπαθίσκη.

Γύρω από την υδρία βρέθηκαν πήλινα αγγεία, σιδερένιες στλεγγίδες, αλαβάστρινα αλάβαστρα, σιδερένια και χάλκινα ελάσματα από ξύλινα κιβωτίδια,

¹⁸¹ Μακαρόνας 1955, 156.

¹⁸² Χρυσοστόμου 1992, 142.

¹⁸³ Μακαρόνας 1955, 154, 156.

¹⁸⁴ Ιγνατιάδου 2004, 86.

¹⁸⁵ Χρυσοστόμου 1998, 33-34.

¹⁸⁶ Βοκοτοπούλου 1990, 61-62. Ιγνατιάδου 2004, 83.

¹⁸⁷ Τουράτσογλου 1986, 641-642. Ιγνατιάδου 2004, 84-85.

¹⁸⁸ Ιγνατιάδου 2004, 86-87.

¹⁸⁹ Ιγνατιάδου 1993, 211-212. Ιγνατιάδου 2004, 87-89.

¹⁹⁰ Μπέσιος-Τρακοσοπούλου 1984, 220-222. Μπέσιος 1986, 54-58.

χάλκινο κάτοπτρο, χάλκινο πινάκιο, μαρμάρινος εκχυμωτής μαζί με τον τριπτήρα και ένα κρανίο κάτω από λεκανίδα, πιθανόν από κτερίσματα παλαιότερων ταφών.

Ο τάφος είχε δυο κλίνες από άψητα πλιθιά επιχρισμένα με λευκό κονίαμα. Στη μια κλίνη βρέθηκαν χρυσά ενώτια, δυο χρυσές δανάκες και ένα χάλκινο νόμισμα, ενώ στην άλλη κλίνη υπήρχαν χάνδρες κυλινδρικές από χρυσό έλασμα, πιθανόν από ύφασμα, χάλκινο επιχρισμένο στεφάνι, τρία αλαβάστρινα αλάβαστρα, δυο χάλκινες φιάλες, ένα πήλινο μυροδοχείο και μια σιδερένια στλεγγίδα.

Υπήρχε ακόμη μια λίθινη κλινόμορφη σαρκοφάγος με γυναικεία ταφή στο κάλυμμα της και μια άλλη παραμερισμένη. Βρέθηκαν χρυσά ενώτια, χρυσός οβολός Φιλίππου Β΄, χρυσή δανάκη, χρυσό δαχτυλίδι και δυο χάλκινα νομίσματα.

Η άλλη σαρκοφάγος με την ξύλινη κάλυψη που υπήρχε περιείχε δυο χάλκινα νομίσματα, ένα χρυσό στεφάνι, πήλινα αγγεία, ένα σιδερένιο μαχαίρι, αστράγαλους και σιδερένια στλεγγίδα.

β) Γύρω από τον τύμβο του τάφου βρέθηκαν πέντε εναγιστικές πυρές με σπασμένα αγγεία.

2.1 Χρονολόγηση των κτερισμάτων

Η θεώρηση της ομάδας των αγγείων από τους ασύλητους Μακεδονικούς τάφους μπορεί να οδηγήσει σε χρήσιμες παρατηρήσεις και να συμβάλλει στο γενικό χρονολογικό προσδιορισμό των τάφων.

Στους τάφους **Αρ. 17** και **Αρ. 18** της Μεγάλης Τούμπας της Βεργίνας υπάρχει ένας αριθμός πήλινων αγγείων, τα οποία χρησιμοποιούνται ως κτερίσματα και εξυπηρετούν στην ταφική διαδικασία. Πέρα από το γεγονός αυτό, τα πήλινα αγγεία αποτελούν μια ομάδα από λίγα, ευτελή και μέτρια αγγεία σε σύγκριση με τα αντίστοιχα μετάλλινα που βρέθηκαν μαζί τους¹⁹¹.

Η μικρή ομάδα των πήλινων αγγείων του τάφου **Αρ. 17** περιελάμβανε αγγεία όπως ο ερυθρόμορφος ασκός με τοξωτή λαβή, μια μελαμβαφή οινοχόη με τριφυλλόσχημο χείλος, τέσσερα μικρά μελαμβαφή αγγεία του τύπου «αλατιέρας», δυο ψευδοκυπριακοί αμφορείς και έναν μελαμβαφή λύχνο. Τα αγγεία αυτά χρονολογούνται στο τρίτο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. Στην ίδια χρονολογική βαθμίδα ανήκουν και τα αγγεία από την καύση του νεκρού και τους εναγισμούς, πάνω από την καμάρα του τάφου.

¹⁹¹ Δρούγου 2005, 21.

Τα μόνα πήλινα αγγεία που περιείχε ο τάφος **Αρ. 18** ήταν τρεις ψευδοκυπριακοί αμφορείς και ένας δίμυξος λύχνος, ο οποίος χρονολογείται προς το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. Παρόμοια χρονολόγηση αποδίδεται και στα αγγεία από τον εναγισμό πάνω από την καμάρα του τάφου. Πρόκειται για έναν μελαμβαφή κάνθαρο, ένα άωτο σκυφίδιο και έναν ασκό guttus, που χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. ή στις τελευταίες δεκαετίες του 4^{ου} αι. π.Χ.¹⁹².

Ο τάφος **Αρ. 29** στην Πέλλα περιείχε πολύ λίγα πήλινα αγγεία, όπως μια πυξίδα με διακόσμηση «δυτικής κλιτύος», δυο μυροδοχεία, έναν ασφράγιστο οξυπύθμενο αμφορέα Θασίων και ένα μελαμβαφή πήλινο λύχνο. Μαζί με το γυάλινο σκύφο τοποθετούνται στο τέλος του 3^{ου} αι.—αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.

Γυάλινος άωτος σκύφος έχει βρεθεί και στον τάφο **Αρ. 34** του Δίου, οποίος χρονολογείται από την Ιγνατιάδου¹⁹³ στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. Δυστυχώς τα υπόλοιπα κτερίσματα του τάφου είναι λίγα και δεν παρέχουν αρκετές πληροφορίες για τη χρονολόγησή τους.

Τα πήλινα σκεύη είναι κτερίσματα συνηθισμένα στις ταφικές πρακτικές και διαδικασίες, καθώς βρίσκονται σε μεγάλους και μικρούς τάφους. Πρόβλημα ωστόσο υπάρχει στη χρονολόγηση της ακόσμητης κεραμικής από το β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. έως τις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. Κατά τον 4^ο αι. π.Χ. παρατηρείται μια υποχώρηση της αττικής κεραμικής στη Μακεδονία και σε άλλες περιοχές εκτός Αττικής. Στη Μακεδονία υπάρχει μια τάση μίμησης των αττικών σχημάτων και αντικατάστασης τους από ντόπια εργαστήρια¹⁹⁴. Πάραταυτα, τα πήλινα αγγεία του τάφου **Αρ. 17** της Βεργίνας δεν γνωρίζουμε αν αποτελούν μιμήσεις των αττικών σχημάτων, καθώς δεν έχει γίνει ακόμη ανάλυση του πηλού τους.

Η περίοδος μετάβασης από τον 4^ο στον 3^ο αι. π.Χ. φέρνει πολλές αλλαγές. Στον 4^ο αι. π.Χ. υπάρχουν πολλά αττικά αγγεία εισαγωγής και λίγες μιμήσεις σχημάτων, σε αντίθεση με τις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. που λιγοστεύουν τα αττικά αγγεία και αντικαθίστανται με σχήματα αγγείων που είναι πανελλήνια γνωστά. Από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. παύουν να εμφανίζονται τα αττικά αγγεία και τη θέση τους παίρνουν σχήματα ντόπιας παραγωγής από τη Μακεδονία, όπως τα

¹⁹² Δρούγου 2003, 533-538.

¹⁹³ Ιγνατιάδου 2004, 86.

¹⁹⁴ Από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. εμφανίζονται στη Βέροια τα τοπικά εργαστήρια κεραμικής, τα οποία παραγκωνίζουν τα αττικά στα τέλη 3^{ου}-αρχές 2^{ου} αι. π.Χ., βλ. Δρούγου, Τουράτσογλου 1990, 79-80. Δρούγου, Τουράτσογλου 1994, 128-137.

ανάγλυφα αγγεία από μήτρα και οι ελληνοιστικές πυξίδες, προαναγγέλλοντας τη δημιουργία της ελληνοιστικής κεραμικής¹⁹⁵.

Τα μετάλλινα αγγεία από τους Μακεδονικούς τάφους και τους τάφους του Δερβενίου αποτελούν δείκτη ευημερίας και πολιτιστικού επιπέδου μιας άρχουσας τάξης των εταίρων και των τοπικών ηγεμόνων. Ο τάφος **Αρ. 17** περιείχε είκοσι ασημένια αγγεία, όπως και ο τάφος Β του Δερβενίου και εννέα χάλκινα αγγεία λουτρού. Ο τάφος **Αρ. 18** περιείχε είκοσι οχτώ ασημένια αγγεία, χωρίς την τεφροδόχο υδρία και δυο χάλκινα αγγεία λουτρού. Από τους τάφους του Δερβενίου προέρχονται τριάντα σχήματα μεταλλινων αγγείων και σκευών¹⁹⁶. Ο τάφος Α είχε εικοσιένα χάλκινα αγγεία, τάφος Β είχε είκοσι ασημένια και είκοσι τρία χάλκινα αγγεία, ο τάφος Δ είχε δεκατέσσερα χάλκινα αγγεία και ο τάφος Ζ είχε ένα ασημένιο και δέκα χάλκινα αγγεία.

Στους τάφους της Βεργίνας, όπως και σε αυτούς του Δερβενίου υπάρχουν αγγεία πόσης σε ζεύγη, ενώ απουσιάζουν τα αγγεία στερεής τροφής.

Η ποιότητα των ασημένιων και χάλκινων αγγείων του τάφου **Αρ. 17** είναι εξαιρετικά υψηλή σε σύγκριση με τα όμοια τους από τους τάφους του Δερβενίου. Το γεγονός αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως στοιχείο στη χρονολόγηση τους. Ίσως τα αγγεία του τάφου **Αρ. 17** να λειτούργησαν ως πρότυπα στα άλλα και να προηγούνται χρονολογικά από τα όμοιά τους από τους τάφους του Δερβενίου¹⁹⁷.

Τα αγγεία του τάφου **Αρ. 17** έχουν μια αυστηρότητα επηρεασμένη από την κλασική παράδοση, όπως οι δυο πρόχοι και οι κάνθαροι. Τοποθετούνται γύρω στο 350-340 π.Χ., σύμφωνα με τη χρονολόγηση του τάφου Β του Δερβενίου, ο οποίος χρονολογείται με βάση το τέταρτο στατήρος Φιλίππου Β' (340-328 π.Χ. ή 336-328 π.Χ.), που βρέθηκε στον τάφο¹⁹⁸.

Παρόμοια χρονολόγηση έχουν και τα ανάγλυφα κεφάλια των λαβών. Οι Σιληνοί που κοσμούν τις δυο πρόχους βρίσκουν παράλληλα στα πορτραίτα του 4^{ου} αι. π.Χ., όπως του Αριστοτέλη, του Σωκράτη, του Πλάτωνα και στο χάλκινο κεφάλι του πυγμάχου της Ολυμπίας, που αποδίδεται στον Σιλανίωνα. Δίνουν μια χρονολόγηση ύστερα από το 350 π.Χ.¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Δρούγου 2005, 15-23.

¹⁹⁶ Θέμελης-Τουράτσογλου 1997, 92.

¹⁹⁷ Ανδρόνικος 1984, 222.

¹⁹⁸ Θέμελης-Τουράτσογλου 1997, 92.

¹⁹⁹ Ανδρόνικος 1984, 222.

Η ομάδα των μικρών ανάγλυφων που κοσμούν την ξύλινη κλίνη του τάφου **Αρ. 17**, μπορεί να χρονολογηθεί στηριζόμενη στις μυθολογικές μορφές που απεικονίζονται, όπως η Μούσα, ο Διόνυσος και ο Σιληνός, η ερμαϊκή στήλη, αλλά και με βάση την ομάδα των «πορτραίτων», όπως οι κεφαλές του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου. Οι πλαστικές αυτές μορφές τοποθετούνται στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. από τον Ανδρόνικο²⁰⁰, αλλά αν στην κλίνη υπήρχε τελικά πορτραίτο του Μεγάλου Αλεξάνδρου δεν μπορεί να γίνει δεκτή αυτή η χρονολόγηση γιατί ο Αλέξανδρος τότε ήταν νήπιο.

Πληροφορίες χρονολόγησης παρέχουν και τα υπόλοιπα κτερίσματα των τάφων, όπως ο επίχρυσος γωρυτός, που χρονολογείται στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., καθώς αντίστοιχη χρονολόγηση έχουν και οι όμοιοι σκυθικοί γωρυτοί στη Ρωσία.

Πηγή χρονολόγησης αποτελούν τα χρυσά νομίσματα, οβολοί του Χάροντος, που βρίσκονται στους τάφους, όπως το τέταρτο στατήρος Φιλίππου Β' (340-328 ή 336-328 π.Χ.) από τον τάφο Β του Δερβενίου. Χρυσός στατήρας Φιλίππου Β' (340-328 ή 336-328 π.Χ.) έχει βρεθεί και στον τάφο **Αρ. 29** της Πέλλας, ενώ ένας μικρός αριθμός από χρυσές δανάκες και χάλκινα νομίσματα υπήρχε στις ταφές του τάφου **Αρ. 42** στις Αλυκές Κίτρους. Η εύρεση νομισμάτων βοηθά στον καθορισμό ενός *terminus post quem* για τις ταφές, αν και δεν αποτελούν ασφαλές και ακριβές τεκμήριο χρονολόγησης γιατί κατά κανόνα είναι αρχαιότερα από τους τάφους²⁰¹.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν τα χρυσά και χάλκινα στεφάνια που έχουν βρεθεί στους τάφους. Στεφάνια σε τάφους έχουν βρεθεί σε όλο τον ελλαδικό χώρο, όπως στη Μικρά Ασία, Αίγυπτο, Κύπρο, Νότια Ιταλία. Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική γραμματεία τα στεφάνια χρησιμοποιούνταν και στην καθημερινή ζωή, αλλά και ως αναθήματα²⁰². Σύμφωνα με την Τσιγαρίδα τα στεφάνια της Μακεδονίας μπορούν να χωριστούν σε τρεις τύπους²⁰³. Τα πρώτα στεφάνια που εμφανίστηκαν στις αρχές ή τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. έχουν στεφάνη χάλκινη ή μολύβδινη ή οστέινη και ανήκουν στον τρίτο τύπο, όπως τα στεφάνια

²⁰⁰ Ανδρόνικος 1984, 223.

²⁰¹ Για νομίσματα Μακεδονικών τάφων βλ. Chryssanthaki-Nagle 2006, 89-103.

²⁰² Τσιγαρίδα 1993, 1631.

²⁰³ Τσιγαρίδα 1993, 1631-1639.

από τους κιβωτιόσχημους τάφους της Ολύνθου αρ. 34494²⁰⁴ και της Κατερίνης²⁰⁵.

Στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. εμφανίζονται τα χρυσά στεφάνια με στεφάνη, στην οποία φυτρώνουν φύλλα και καρποί και ανήκουν στον πρώτο τύπο, σύμφωνα με την Τσιγαρίδα, όπως το χρυσό στεφάνι βελανιδιάς από τον τάφο **Αρ. 17** της Βεργίνας (BE 17), το χρυσό στεφάνι βελανιδιάς από τον τάφο **Αρ. 18** της Βεργίνας, που τοποθετείται στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. (BE 98), το στεφάνι ελιάς από τον τάφο Β Δερβενίου, το στεφάνι ελιάς από τη σαρκοφάγο στις Σέδες Θεσσαλονίκης²⁰⁶. Η εμφάνιση και των δυο τύπων συνεχίζεται τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ.

Ο δεύτερος τύπος των χρυσών στεφανιών με χρυσή ταινία για βάση, όπου φυτρώνουν μόνο φύλλα εμφανίζεται τον 3^ο αι. π.Χ. και συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου. Ο τύπος αυτός συνδέεται με την Ανατολική Μακεδονία, καθώς τα περισσότερα στεφάνια του τύπου έχουν βρεθεί στην περιοχή της Αμφίπολης²⁰⁷. Όμοιά τους μοιάζουν να είναι τα δύο χρυσά στεφάνια μурτιάς από τον τάφο **Αρ. 29** στην Πέλλα.

2.2 Έθιμα ταφής

Η εύρεση των πέντε ασύλητων Μακεδονικών τάφων βοηθά στην εξαγωγή συμπερασμάτων για τα ταφικά έθιμα της εποχής. Με τη βοήθεια και άλλων ταφικών συνόλων του ελληνικού χώρου παρατηρείται ότι υπάρχει μια στενή συγγένεια στα ταφικά έθιμα και μια ομοιογένεια από την εποχή του Ομήρου ως τα ρωμαϊκά χρόνια, με κάποιες τοπικές διαφοροποιήσεις λόγω οικονομικών και ιστορικών συνθηκών²⁰⁸.

Οι μεγάλων διαστάσεων Μακεδονικοί και κιβωτιόσχημοι τάφοι²⁰⁹ των μέσων του 4^{ου} αι. π.Χ. επιβεβαιώνουν ότι ο ενταφιασμός και η καύση του νεκρού συνυπάρχουν χρονολογικά και τοπικά ανεξαρτήτως φύλου.

Στους πέντε ασύλητους Μακεδονικούς τάφους υπάρχουν πέντε καύσεις (**Αρ. 17, Αρ. 18, Αρ. 29, Αρ. 42**) και οχτώ ταφές (**Αρ. 34 και Αρ. 42**). Στους τάφους του Δερβενίου υπάρχουν έξι καύσεις (Τάφοι Α, Β, Ε, Ζ, ίσως Η και στον Μακεδονικό τάφο Γ) και ένας ενταφιασμός (Τάφος Δ). Η καύση αποτελεί έναν

²⁰⁴ Robinson 1941, 158-159, πίν. 28.

²⁰⁵ Δεσποίνη 1980, 207.

²⁰⁶ Κοτζιάς 1937, 866-895.

²⁰⁷ Λαζαρίδης 1969, 140-141.

²⁰⁸ Robinson 1942, 174 κ.ε.

²⁰⁹ Όπως οι τάφοι του Δερβενίου, βλ. Θέμελης-Τουράτσογλου 1997.

δαπανηρότερο τρόπο ταφής σε σχέση με τον απλό ενταφιασμό, λόγω κόστους της πυράς. Η επιλογή της καύσης συνήθως γίνεται από ανώτερες οικονομικά τάξεις για ιδεολογικούς και συμβολικούς λόγους, καθώς η καύση σχετίζεται με το «ηρωικό» και «επικό» στοιχείο της παράδοσης²¹⁰.

Η καύση στον τάφο **Αρ. 17** σχετίζεται με επικές τελετουργίες από τον Ανδρόνικο και άλλους ερευνητές, ισχυριζόμενοι ότι πρόκειται για βασιλική ταφή ή ότι αφορά την προσωπική επιλογή του Κάσσανδρου, στην περίπτωση που έχει ταφεί εκεί ο Αρριδαίος και η Ευρυδίκη, ο οποίος αγαπούσε τα ομηρικά έπη²¹¹. Η οικονομική ευημερία δεν φαίνεται τόσο από τον τρόπο ταφής, όσο από τις μνημειώδεις ταφικές κατασκευές και τον πλούτο των κτερισμάτων.

Στα ταφικά έθιμα συμπεριλαμβάνεται η διαδικασία της ταφής και το πέρασμα του νεκρού στον άλλο κόσμο, μέσα από μια τριμερή διάκριση²¹². Στην πρώτη φάση περιλαμβάνεται η προετοιμασία του νεκρού, η πρόθεση, η εκφορά και το πένθος των συγγενών και φίλων, τα οποία στερούμαστε λόγω έλλειψης ανασκαφικών στοιχείων και φιλολογικών μαρτυριών. Η πρώτη φάση τελειώνει με την καύση του νεκρού σε κλίνη ή φορείο μαζί με τα κτερίσματα. Τα υπολείμματα των οστών και της τέφρας του πλένονταν με κρασί και τυλίγονταν με πορφυρό ύφασμα, όπως στους τάφους **Αρ. 17**, **Αρ. 18**, **Αρ. 29**. Στη συνέχεια τοποθετούνταν σε κάποιο τεφροδόχο αγγείο, όπως στον χάλκινο ελικοτώ κρατήρα από τον τάφο Β του Δερβενίου, στην χάλκινη υδρία του τάφου **Αρ. 42**, στην ασημένια υδρία του τάφου **Αρ. 18** ή σε κάποια οστεοδόχο λάρνακα, όπως στον τάφο **Αρ. 29** και στη χρυσή λάρνακα του τάφου **Αρ. 17**.

Ο χώρος που γινόταν οι πρωτογενείς καύσεις των νεκρών ήταν σε κοντινή απόσταση από τους τάφους. Στην καμάρα του τάφου **Αρ. 17** στην Βεργίνα βρέθηκαν ωμές πλίνθοι με ίχνη πυράς, που ίσως να ανήκαν σε τετράπλευρη ή τετράγωνη κατασκευή, στην οποία είχαν τελεσθεί και θυσίες²¹³. Όμοιες πλινθοκατασκευές με ίχνη καύσης και κτερίσματα έχουν βρεθεί πάνω από τους Μακεδονικούς τάφους **Αρ. 54** στη Θεσσαλονίκη και **Αρ. 4** στα Λευκάδια²¹⁴.

Πάνω από την καμάρα του τάφου **Αρ. 17** περισυλλέγησαν καμένα οστά μικρών ζώων, γεγονός που δηλώνει δείπνο προς τιμήν του νεκρού ή προσφορά

²¹⁰ Θέμελης-Τουράτσουγλου 1997, 142.

²¹¹ Ανδρόνικος 1977, 29, 42. Ανδρόνικος 1984, 97. Lehmann 1981, 142, υποσ. 65.

²¹² Θέμελης-Τουράτσουγλου 1997, 145. Morris 1987, 29-43. Garland 1985.

²¹³ Ανδρόνικος 1977, 16, 38. Ανδρόνικος 1984, 96-97.

²¹⁴ Μακαρόνας 1941-1952, 599, 634 κ.ε. Miller 1993, 61-64.

«ολοκαυτώματος». Οστό προβάτου έχει βρεθεί μέσα στον κρατήρα του τάφου Β του Δερβενίου²¹⁵.

Η δεύτερη φάση αποτελεί τη μεταβατική περίοδο, στην οποία ο νεκρός αποχωρίζεται τον κόσμο των ζωντανών και περνά στον κόσμο των νεκρών. Η ελπίδα για αθανασία της ψυχής και μεταθανάτιας ζωής εκφράζεται μέσα από συμβολικά κτερίσματα, όπως ο ορφικός πάπυρος²¹⁶ από τον τάφο Α και ο διακοσμημένος κρατήρας από τον τάφο Β του Δερβενίου (εικ. 160). Στον πάπυρο είναι γραμμένο ένα ορφικό ποίημα με κοσμογονικό και θεογονικό περιεχόμενο. Ο ορφισμός είχε απαγορεύσεις στη διατροφή, όπως στην κατανάλωση κρέατος, αβγού, κρασιού, καθώς και μια μελαγχολική αντίληψη για τη ζωή και τον αισθητό κόσμο²¹⁷. Τα κτερίσματα των ορφικών ήταν ταπεινά²¹⁸ και έρχονται σε αντίθεση με αυτά που βρέθηκαν στον τάφο Α. Προφανώς ο νεκρός δεν ήταν οπαδός του ορφισμού, καθώς τα αγγεία πόσης που βρέθηκαν υπαινίσσονται βακχικές ελπίδες μεταθανάτιας ζωής²¹⁹.

Στον κρατήρα του τάφου Β απεικονίζονται σκηνές από την ταφική τελετουργία, όπως τα πάθη του Διονύσου, η Αναγέννηση και ο Ιερός Γάμος, τα οποία συμβολίζουν την ελπίδα για αθανασία της ψυχής²²⁰. Σκηνές της μεταθανάτιας ζωής και αθανασίας της ψυχής απεικονίζονται και στους Μακεδονικούς τάφους, όπως στους τάφους **Αρ. 111** με την αρπαγή της Περσεφόνης, στον τάφο **Αρ. 19** με την παράσταση στο ερεισίνωτο του θρόνου της Περσεφόνης και του Πλούτωνα²²¹.

Η τρίτη φάση των ταφικών δρωμένων σχετίζεται με τη μέριμνα των ζωντανών για τη ψυχή των νεκρών. Συχνή τακτική είναι η τοποθέτηση νομισμάτων στους τάφους ως αμοιβή στον Χάροντα για την είσοδο του νεκρού στον κάτω κόσμο. Τέτοια νομίσματα έχουν βρεθεί στους τάφους **Αρ. 29**, **Αρ. 42** και στον τάφο Β του Δερβενίου.

Η θέση των κτερισμάτων στις ταφές ποικίλει, αν και κάποια κτερίσματα τοποθετούνται σε συγκεκριμένες θέσεις, όπως οι αμφορείς των θαλαμωτών τάφων της Πέλλας που τοποθετούνται κυρίως στις γωνίες των νεκρικών

²¹⁵ Δρούγου 2005, 49. Θέμελης –Τουράτσογλου 1997, 146-147.

²¹⁶ Καψωμένος 1964, 17-25. Kapsomenos 1966.

²¹⁷ Θέμελης-Τουράτσογλου 1997, 148-149. Burkert 1993, 610-612.

²¹⁸ Morris 1992, 104.

²¹⁹ Burkert 1993, 597.

²²⁰ Γιούρη 1978, 61.

²²¹ Παρόμοιες σκηνές υπάρχουν και στα ταφικά αγγεία της Κάτω Ιταλίας.

κλινών²²². Τα προσωπικά αντικείμενα των νεκρών, όπλα ή κοσμήματα τοποθετούνται στις αντίστοιχες θέσεις του σώματος, όπως οι στλεγγίδες στην περιοχή των χεριών.

Τα ταφικά κτερίσματα μπορούν να χωριστούν σε δυο κατηγορίες ανάλογα με τη σχέση που έχουν με τον νεκρό και τη χρήση τους: α) αντικείμενα με τα οποία χαρακτηρίζουν το φύλο και τη θέση του νεκρού στην κοινωνία, β) αντικείμενα με πρακτική χρήση στην ταφική διαδικασία, που συνόδευαν τον νεκρό με διάφορους συμβολισμούς.

Στην πρώτη ομάδα ανήκουν κτερίσματα δηλωτικά του φύλου του νεκρού, όπως όπλα για τους άνδρες και κοσμήματα και κάτοπτρα για τις γυναίκες. Εντάσσονται αντικείμενα που αποκαλύπτουν τον κοινωνικό τους ρόλο, το γένος και την εξουσία της οικογένειάς τους. Παρόμοια κτερίσματα υπάρχουν στον τάφο **Αρ. 17**, όπως το διάδημα, το πλακίδιο με το ρόπαλο του Ηρακλή και ο τρίποδας ως οικογενειακό κειμήλιο. Η τοποθέτηση των προσωπικών αντικειμένων στους τάφους σχετίζεται με την πίστη για μια νέα μεταθανάτια ζωή, κατά την οποία ο νεκρός έχει τις ίδιες ανάγκες με την επίγεια ζωή. Οι ασπίδες, τα ξίφη, οι περικνημίδες και η ιπποσκευή δηλώνουν ότι οι νεκροί ανήκαν στην τάξη των ιππέων. Η κατοχή αλόγου συμβόλιζε την οικονομική ευμάρεια και το κοινωνικό κύρος. Ο ίππος σχετίζεται με το χθόνιο λατρευτικό συμβολισμό και κυρίως το τέθριππο αποτελεί σύμβολο ηγεμόνα και θεού²²³.

Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει κυρίως πήλινα και μετάλλινα αγγεία. Τα πήλινα αγγεία έχουν ταφική ή συμβολική χρήση. Χρησιμοποιούνται είτε για τις ανάγκες καύσης ή ταφής, όπως οι οινοχόες, οι λεκάνες, τα άωτα σκυφίδια, είτε έχουν κάποια θρησκευτική και συμβολική σημασία στην ταφή, όπως τα μυροδοχεία, οι αλατιέρες, τα ερυθρόμορφα αγγεία²²⁴.

Ορισμένα αγγεία εξυπηρετούσαν σε κάποιες μεταθανάτιες τελετουργίες, όπως οι αμφορείς και τα σκυφίδια που χρησίμευαν στις σπονδές υγρών. Τα μυροδοχεία περιείχαν αρωματικά έλαια με τα οποία άλειφαν το σώμα του νεκρού. Οι πυξίδες εξυπηρετούσαν στη φύλαξη των προσωπικών αντικειμένων του νεκρού, ενώ οι μικροσκοπικές πυξίδες ήταν ταφικά δώρα, στις οποίες ίσως εναπόθεταν καλλυντικά. Τα λυχνάρια είχαν τον πρακτικό σκοπό του φωτισμού

²²² Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 246.

²²³ Βουτηράς 1990, 145-153.

²²⁴ Δρούγου 2005, 176-183.

του θαλάμου για τις ταφικές τελετές. Η εύρεση μεγάλου αριθμού αχρησιμοποίητων λυχναριών φανερώνει ότι η τοποθέτηση τους έγινε έθιμο για κάποιο θρησκευτικό λόγο, ίσως για το φωτισμό του νεκρού στον κάτω κόσμο²²⁵. Οι λύχνοι των τάφων **Αρ. 17** και **Αρ. 18** σε συνδυασμό με το χάλκινο λυχνούχο ή τον επάργυρο σιδερένιο λυχνοστάτη ίσως συμβολίζουν το νόημα του φωτός στο συμπόσιο και αποδίδουν το φως της ζωής²²⁶.

Η παρουσία των μετάλλινων αγγείων στους ασύλητους Μακεδονικούς τάφους της Βεργίνας ήταν χρηστική και τελετουργική. Τα αγγεία χρησιμοποιούνταν σε θυσίες, προσφορές, χοές, καθαρμούς, προσφέρονταν ως έπαθλα σε αγώνες και ως αναθήματα σε θεούς και ήρωες²²⁷.

Τα μετάλλινα αγγεία των τάφων **Αρ. 17** και **Αρ. 18** ήταν πλούσια δώρα και αποτελούσαν αγγεία λουτρού για τις τελετουργικές διαδικασίες ταφής, καθώς και αγγεία συμποσίου, σύμφωνα με τον Ανδρόνικο²²⁸. Η παρουσία των αγγείων πόσης σε ζεύγη, τα διάφορα αγγεία και σκεύη και τα έπιπλα που περιείχαν οι τάφοι, πιθανόν σχετίζονται με το κοινωνικό γεγονός του συμποσίου²²⁹, το οποίο υπήρχε στην καθημερινότητα των ανθρώπων της εποχής. Η κλίνη και ο θρόνος είχαν συμβολικό χαρακτήρα, καθώς και η παρουσία του νεκρού μέσω των καταλοίπων του στη λάρνακα ή στο οστεοδόχο αγγείο.

Η εύρεση των μετάλλινων αγγείων ως κτερίσματα στους τάφους σχετίζεται με τα ταφικά έθιμα και το στοιχείο του αφηρωισμού, καθώς και με τη χρήση τους ως τελετουργικά αντικείμενα. Από την άλλη πλευρά, τα αγγεία αυτά τονίζουν την οικονομική ευμάρεια και το κοινωνικό κύρος του κατόχου τους²³⁰. Η κατοχή ενός πολύτιμου μετάλλινου αγγείου, όπως ο κρατήρας του Δερβενίου, θεωρούνταν σημαντική. Την άποψη αυτή εκφράζει και ο Αθήναιος²³¹: ὅτι διὰ σπουδῆς εἶχον οἱ ἀρχαῖοι ἐγκόλαπτον ἱστορίαν ἔχειν ἐν ἐκπώμασιν.

Η εξέταση των πέντε ασύλητων Μακεδονικών τάφων και η παραβολή τους με άλλους κιβωτιόσχημους τάφους της ίδιας χρονικής περιόδου, όπως οι τάφοι του Δερβενίου, βοήθησαν στην κατανόηση κάποιων ιδεολογιών για την αθανασία της ψυχής και την ελπίδα της μεταθανάτιας ζωής. Από τους τάφους **Αρ.**

²²⁵ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 248.

²²⁶ Δρούγου 2005, 177. Ανδρόνικος 1984, 162, 202.

²²⁷ Θέμελης-Τουράτσογλου 1997, 163.

²²⁸ Ανδρόνικος 1984.

²²⁹ Tomlinson 1970, 308-315.

²³⁰ Clark 1986.

²³¹ Αθήναιος XI, 78 1, E.

17 και **Αρ. 18** γίνεται φανερή η ιδέα του συμποσίου με τη βοήθεια των μετάλλινων αγγείων. Τα κτερίσματα των τάφων χρησίμευσαν στην κατανόηση ενός τελετουργικού ταφής, στο οποίο υπάρχουν κάποιοι συμβολισμοί. Μέσα από τα κτερίσματα τονίζεται η ιδιότητα του νεκρού, η σημασία της καταγωγής και της οικογένειας, με την παράθεση οικογενειακών κειμηλίων, και η θέληση για αφηρωισμό του νεκρού.

Κεφάλαιο 3

3. Εικονογραφικά Θέματα

Οι Μακεδονικοί τάφοι εκτός από τον ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικό τύπο που παρουσιάζουν, ξεχωρίζουν και για την εικονογραφία τους, καθώς παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη μεγάλη ζωγραφική του μακεδονικού κόσμου από τον 4^ο αι. π.Χ. και μετά. Η απροσδόκητη εύρεση έργων μεγάλης ζωγραφικής στα υπόγεια καμαροσκέπαστα κτίσματα προξένησε τον ενθουσιασμό των ερευνητών, καθώς δεν έχει σωθεί κανένα αντίστοιχο έργο των κλασικών χρόνων²³².

Δυστυχώς κάποιοι τάφοι δεν είναι πλήρως δημοσιευμένοι για να τους εντάξουμε στην έρευνα, ενώ ένας μεγάλος αριθμός τάφων παρέμεινε ακόσμητος. Μέχρι σήμερα γνωρίζουμε τριάντα Μακεδονικούς τάφους με διακόσμηση. Ο ζωγραφικός διάκοσμος των μνημειακών τάφων εμφανίζεται κυρίως στην πρόσοψη, στους εσωτερικούς θαλάμους και στα ταφικά έπιπλα (νεκρικές κλίνες και θρόνοι)²³³.

Στη θεματολογία των ζωγραφικών συνθέσεων συμπεριλαμβάνονται παραστάσεις εμπνευσμένες από την καθημερινή ζωή των θνητών, τη μυθολογία, τον κόσμο των θεών και διάφορα άλλα διακοσμητικά θέματα²³⁴, αποκαλύπτοντας τόσο σκηνές από την καθημερινή ζωή όσο και τις μεταθανάτιες αντιλήψεις που είχαν.

Στη συνέχεια θα αναλύσω την εικονογραφία των Μακεδονικών τάφων με βάση την αρχιτεκτονική τους διαμόρφωση, ξεκινώντας με τις ζωγραφικές συνθέσεις της πρόσοψης, συνεχίζοντας με τους εσωτερικούς θαλάμους και τελειώνοντας με τα ταφικά έπιπλα.

3.1. Πρόσοψη

Στην πρόσοψη των Μακεδονικών τάφων χρησιμοποιείται συνήθως γραπτή και έγχρωμη διακόσμηση σε συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως στο γείσο, στις μετόπες, στη ζωφόρο, στο τύμπανο του αετώματος και στη σίμη του επαέτιου γείσου. Η αρχιτεκτονική διαμόρφωση και διακόσμηση της πρόσοψης διαφέρει από τάφο σε τάφο. Σε κάποιους τάφους υπάρχουν εξαιρετικές ζωγραφικές συνθέσεις, ενώ σε κάποιους άλλους παρατηρείται λιτή διακόσμηση. Η πιο συχνή θεματολογία στην πρόσοψη των τάφων είναι σκηνές από την

²³² Ανδρόνικος 1987, 365.

²³³ Βλ. πίνακα εικονογραφίας Μακεδονικών τάφων σελ. 155.

²³⁴ Οικονόμου 2010, 1-7.

καθημερινή ζωή των θνητών, όπως δεξιώσεις, συμπόσια, κυνηγετικές και πολεμικές δραστηριότητες.

α) Η ζωή των θνητών

Ο τάφος **Αρ. 1** της Σπηλιάς Εορδαίας (μέσα 2^{ου} αι. π.Χ.) φέρει εκατέρωθεν της θύρας δυο ανάγλυφες ασπίδες με γραπτή διακόσμηση δυο επάλληλες ταινίες, μια καστανοκίτρινη και μια ρόδινη, που ίσως να πλαισιώνουν φυτικά μοτίβα του κέντρου (εικ. 1). Στο αέτωμα φέρει ίχνη διακόσμησης σε καστανοκόκκινο χρώμα²³⁵.

Παρόμοιες διακοσμητικές ασπίδες υπάρχουν και στην πρόσοψη του τάφου **Αρ. 18** του λεγόμενου Πρίγκιπα στη Βεργίνα (325 ή 310/9 π.Χ.) αριστερά και δεξιά της εισόδου (εικ. 39). Από τη χρωματιστή διακόσμηση που έφεραν διακρίνεται μια γιρλάντα από φύλλα στον εξωτερικό κύκλο και ίχνη κεφαλής, ίσως γοργονείου στο κέντρο. Ο τάφος πιθανόν στη ζωφόρο να έφερε μια ζωγραφική σύνθεση πάνω σε φορητό πίνακα που αποσυντέθηκε, γεγονός που φανερώνουν τα ίχνη χρώματος και τα υπολείμματα από οργανικές ύλες, όπως ξύλο και δέρμα²³⁶.

Ασπίδες στην πρόσοψη έχει και ο τάφος **Αρ. 47** Αγίου Αθανασίου στη Θεσσαλονίκη (τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.). Η ασπίδα στην αριστερή πλευρά έχει πλατιά άντυγα με έντονο χρυσοκίτρινο χρώμα. Η υπόλοιπη επιφάνεια καλύπτεται με ιώδες χρώμα, πάνω στο οποίο προβάλλεται ένα γοργόνειο. Το πρόσωπο μοιάζει με εφηβικό, ενώ οι κοντοί άτακτοι βόστρυχοι και τα δυο φίδια που μπλέκονται ανάμεσά τους, με τις ουρές δεμένες σε κόμπο κάτω από το πιγούνι, παραπέμπουν στην παλιά μορφή της μέδουσας. Στην δεξιά πλευρά η ασπίδα απεικονίζεται με στενότερη άντυγα σε γαλάζιο χρώμα, ενώ η υπόλοιπη καλύπτεται με κόκκινο χρώμα. Στο κέντρο της διαγράφεται σχεδόν ανάγλυφα ο φτερωτός κεραυνός του Δία. Από τη γαλάζια λαβή ξεπηδούν πέντε χρυσοί κεραυνοί, ενώ κάθετα στη λαβή προσφύονται δυο κατάλευκα φτερά²³⁷ (εικ. 83).

Η κοινωνία της Μακεδονίας είχε ένα στρατιωτικό τρόπο ζωής και έδινε μεγάλη έμφαση στη συμμετοχή του οπλισμού στα ταφικά δρώμενα. Για το λόγο αυτό, σε πολλούς Μακεδονικούς τάφους ο νεκρός συνοδεύεται από τα όπλα του ή

²³⁵ Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1987, 23-36, εικ. 5, σχ. 1.

²³⁶ Ανδρόνικος 1988, 363-382. Σισμανίδης 1997, 144-146, εικ. 78. Brecoulaki 2006, 133-149, πίν. 47-53.

²³⁷ Στη Μακεδονία το μοτίβο του φτερωτού κεραυνού με τη μακεδονική ασπίδα συναντάται σε νομίσματα Αλεξάνδρου Γ', Ατιγόνου Γονατά και στα λεγόμενα «ανώνυμα» βλ. Τσιμπίδου – Αυλωνίτη 2005, υποσ. 526. Liampi 1998, 33-34.

ακόμη και από ζωγραφικές παραστάσεις με οπλισμό και πολεμικές σκηνές από μάχες. Σύμφωνα με τον Ανδρόνικο τα εξαιρετικά όπλα του νεκρού στον τάφο II της Βεργίνας τόνιζαν την υψηλή πολεμική του ιδιότητα και την αριστοκρατική του καταγωγή²³⁸. Γίνεται φανερό ότι η απεικόνιση της μακεδονικής ασπίδας στους τάφους είναι πιο συχνή από τον υπόλοιπο πολεμικό εξοπλισμό, καθώς λειτουργεί σαν έμβλημα των Μακεδόνων. Η ασπίδα από τα χρόνια του Φιλίππου μετατρέπεται από ένα απλό όπλο σε σύμβολο, γι' αυτό και φέρει πάνω της ποικίλες διακοσμήσεις.

Ασπίδες στολίζουν και τα αρχαία τείχη της Βέροιας. Σύμφωνα με τον Markle²³⁹ ίσως κατασκευάστηκαν προς τιμήν της νίκης του Πύρρου εναντίον του Δημητρίου το 287 π.Χ., τονίζοντας την αναγγελία του Πύρρου ως βασιλιά της Μακεδονίας. Η παρουσία των ασπίδων σε μνημεία μπορεί είτε να έχει διακοσμητικό χαρακτήρα είτε να επιδιώκει να τονίσει τη στρατιωτική δύναμη των ατόμων που έστησαν το μνημείο.

Κάτω από τις δυο ασπίδες του τάφου **Αρ. 47** Αγίου Αθανασίου απεικονίζονται δυο ανδρικές μορφές σε μέγεθος λίγο μικρότερο του κανονικού να κρατούν τη μακεδονική σάρισα και να φρουρούν την είσοδο του τάφου²⁴⁰. Η αριστερή μορφή κάτω από την ασπίδα με το γοργόνειο, φορά καυσία στο κεφάλι και χειριδωτό χιτωνίσκο, γκρίζου χρώματος, ζωσμένο στη μέση και από πάνω μια καστανή γλαμύδα πορπωμένη στο δεξιό ώμο. Στα πόδια φορά ψηλά δερμάτινα υποδήματα. Η δεξιά μορφή έχει όμοια ενδυμασία με την άλλη ανδρική μορφή. Ένα μέρος της σάρισας που κρατάει διασχίζει σχεδόν διαμετρικά την ασπίδα που βρίσκεται από πάνω του. Στο πρόσωπο της μορφής διακρίνεται μια θλίψη, ενώ από τα μάτια είναι έτοιμο να κυλήσει ένα δάκρυ.

Η ζωφόρος πάνω από το θυραίο άνοιγμα και ανάμεσα στις παραστάδες, κοσμείται με μια παράσταση συμποσίου, αποτελούμενη από εικοσιπέντε μορφές που κινούνται επάνω σε μια ενιαία και επίπεδη γραμμή εδάφους (εικ. 84-85). Ξεκινώντας από αριστερά προς τα δεξιά της ζωφόρου, απεικονίζονται πέντε πεζές ανδρικές μορφές και τρεις έφιππες, με στεφάνια στο κεφάλι. Οι μισοί κρατούν αναμμένους πυρσούς. Προφανώς οι ιππείς, που είναι προσκεκλημένοι στο συμπόσιο, είναι άνδρες ανώτερης κοινωνικής τάξης και συνοδεύονται από τους

²³⁸ Ανδρόνικος 1988, 137-145.

²³⁹ Markle 1999, 220-221.

²⁴⁰ Tsimbidou-Avloniti 2007, 57- 67.

βοηθούς τους. Οι αναμμένοι πυρσοί υποδηλώνουν ότι το συμπόσιο διεξάγεται μέσα στη νύχτα και οι άνδρες είναι πιθανόν «κωμαστές», που συνεχίζουν τη διασκέδασή τους από άλλο συμπόσιο. Παρόμοιες παραστάσεις υπάρχουν στα αττικά αγγεία του 5^{ου} αι. π.Χ.²⁴¹. Το κεντρικό τμήμα της ζωφόρου περιλαμβάνει εννιά μορφές όρθιες και ανακεκλιμένες, μόνο οι δυο είναι γυναικείες. Πρόκειται για σκηνή συμποσίου με οينوποσία, μουσική και συζητήσεις μεταξύ των συμποσιαστών. Στο αριστερό άκρο της συνθέσεως υπάρχει μια σκευοθήκη σε κόκκινο χρώμα, που βρίσκεται μπροστά σε ένα πολύφυλλο δένδρο. Το συμπόσιο πιθανόν τελείται σε κάποια εσωτερική αυλή. Η σκευοθήκη μπορεί να ταυτιστεί με το *κυλίκειον*, ένα έπιπλο που δείχνει την οικονομική ευμάρεια του οικοδεσπότη, καθώς χρησιμοποιούνταν για φύλαξη κυρίως πολύτιμων αντικειμένων²⁴².

Η κεντρική σύνθεση ξεκινάει με ένα γυμνό στεφανωμένο οينوχόο, που κρατά φιάλη και οينوχόη. Δίπλα του μια αυλητρίδα παίζει για τους συμποσιαστές, ενώ ανάμεσά στους πέντε συμποσιαστές, που κάθονται σε ανάκλιντρα, απεικονίζεται μια γυναίκα κιθαρωδός. Στην τελευταία κλίνη οι δύο συμποσιαστές στρέφονται προς τα δεξιά, που βρίσκεται η άλλη ομάδα ανδρικών μορφών. Εκεί απεικονίζονται οκτώ Μακεδόνες στρατιωτικοί, οι τρεις πρώτοι φοράνε δερμάτινους θώρακες και καυσία, δίπλα τους στέκονται δυο ένοπλοι άνδρες με δόρατα, κράνη και ασπίδες. Στη συνέχεια μια μορφή με καυσία κρατά δόρυ και τέλος δυο μορφές, ο ένας με δόρυ και ο άλλος με ασπίδα.

Οι χρωστικές ουσίες που χρησιμοποίησε ο ζωγράφος ήταν ο αιματίτης, η κιννάβαρι, το αιγυπτιακό κυανό, ο ασβεστίτης, ο χαλαζίας, ο χρυσότιλος, η όχρα, ο άνθρακας, η κόκκινη οργανική λάκα και το λευκό του μολύβδου. Στην παράσταση του συμποσίου και στις δυο ανδρικές μορφές που πλαισιώνουν την είσοδο του τάφου εφαρμόστηκε η τεχνική της νωπογραφίας με αχνό γραπτό προσχέδιο²⁴³.

Ερμηνεία:

Το κύριο θέμα της παράστασης είναι η σκηνή μακεδονικού συμποσίου με αφηγηματικό χαρακτήρα. Ο χώρος που διαδραματίζεται το γεγονός πιθανόν είναι υπαίθριος, ίσως εσωτερική αυλή, όπως φανερώνει η παρουσία του δένδρου. Η

²⁴¹ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 138, υποσ. 467.

²⁴² Οικονόμου 2010, 120-121, υποσ. 419.

²⁴³ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 152-158.

σπονδή που κάνει ο οينوχός σχετίζεται με τις τελετουργίες προς τον Διόνυσο, οι οποίες γινόταν κατά τη διάρκεια του συμποσίου. Η θεματολογία της σύνθεσης εντάσσεται στα πλαίσια της καθημερινής ζωής του οικοδεσπότη. Πρόκειται για ένα άτομο από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, πιθανόν υψηλόβαθμο στρατιωτικό με μεγάλη οικονομική ευμάρεια, όπως μαρτυρεί το *κυλίκειον*, η προσέλευση των εύπορων εφίπων προσκεκλημένων, η κιθαρωδός και οι οπλίτες με τη μακεδονική καυσία, που παραπέμπει στο μακεδόνα βασιλιά και τον περίγυρο του²⁴⁴. Παρά τον πλούτο του οικοδεσπότη δε υπάρχει υπερβολική χλιδή ή κάποια ανεξέλεγκτη συμπεριφορά αντίστοιχη με τη φιλολογική παράδοση για τα μακεδονικά συμπόσια, στα οποία η κατανάλωση αλκοόλ και οι ακραίες συμπεριφορές ήταν σύνηθες φαινόμενο²⁴⁵. Σύμφωνα με την Τσιμπίδου-Αυλωνίτη²⁴⁶ ο νεκρός του τάφου ταυτίζεται με το δεύτερο συμποσιαστή που βρίσκεται στο κέντρο της ζωφόρου και κρατά στο δεξί του χέρι ένα ρυτό. Μια ομάδα αντικειμένων έχει αμφίσημη λειτουργία, όπως το ρυτό που παραπέμπει σε χθόνιο συμβολισμό και σχετίζεται με τον Διόνυσο, ενώ συνοδεύει και τον Ηρακλή σε συμποσιακές σκηνές και μαζί με τη φιάλη είναι το χαρακτηριστικό σύμβολο του ήρωα σε παραστάσεις νεκρόδειπνων. Αντικείμενο με χθόνιο συμβολισμό είναι και η υδρία, η οποία συνδέεται με τις νεκρικές τελετουργίες και τα τρόφιμα που απεικονίζονται και σε σκηνές νεκρόδειπνων.

Συμποσιακές σκηνές απεικονίζονται σε ανάγλυφες ζωφόρους στην πρόσοψη μνημειακών τάφων στη Μικρά Ασία, όπως στους τάφους στη Λίμυρα και στα Μύρα της Λυκίας²⁴⁷, καθώς και στα ηρώα, όπως στο Ηρώο της Τρύσας²⁴⁸ (380-370 π.Χ.) και στο μνημείο των Νηρηίδων στην Ξάνθο²⁴⁹ (αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.).

Το αέτωμα του τάφου **Αρ. 49** του Φοίνικα Θεσσαλονίκης (τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.) κοσμεί μια πολυπρόσωπη παράσταση με σκηνή δεξίωσης (εικ. 90-92). Στο αριστερό άκρο διακρίνεται ένα μισάνοιχτο κιβωτίδιο, πιθανόν μια χρυσή λάρνακα και δίπλα του μια ανακεκλιμένη ανδρική μορφή²⁵⁰. Πρόκειται

²⁴⁴ Καυσία φορούν οι στρατηγοί, η βασιλική σωματοφυλακή και οι βασιλικοί παίδες, βλ.

Saatsoglou-Paliadeli 1993, 137-140.

²⁴⁵ Οικονόμου 2010, 126, υποσ. 450.

²⁴⁶ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 134-142.

²⁴⁷ Borchhardt 1976. Dentzer 1982, 394, πίν. 3842. Fedak, 1990, 98-100.

²⁴⁸ Oberleitner 1994, εικ. 105-106, 112-113. Barringer 2008, 171-202.

²⁴⁹ Childs-Demargne 1989.

²⁵⁰ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 48.

για νεαρό πολεμιστή, καθώς το αριστερό του χέρι ακουμπά σε μια μεγάλη ασπίδα και από τον ώμο του προβάλλει ένα μακρύ κοντάρι δόρατος. Δίπλα του υπάρχει ένα ορθογώνιο τραπέζι με ένα αντικείμενο πάνω του. Ακολουθεί το κεντρικό τμήμα της παράστασης, που είναι κατεστραμμένο. Διακρίνεται μια καθιστή μορφή, πιθανόν πάνω σε δίφρο να απλώνει το χέρι μπροστά στην επόμενη μορφή, σε χειρονομία δεξίωσης. Πάνω του διακρίνεται ένα ευθύγραμμο στέλεχος, ίσως βακτηρία. Δίπλα του ξεχωρίζει μια ανδρική μορφή με το δεξί του χέρι απλωμένο στην καθιστή μορφή. Ακολουθούν δυο ανδρικές μορφές εν κινήσει με τα χέρια απλωμένα στην καθιστή μορφή²⁵¹.

Στο δεξί τμήμα του αετώματος παρουσιάζεται ένα άλογο σε βηματισμό. Δίπλα του απεικονίζεται μια ασπίδα και ακολουθεί μια ορθογώνια αετωματική στήλη. Δεξιά παρουσιάζεται ένας ανακλινόμενος άνδρας να φορά μακεδονικό θώρακα και να κρατά στο αριστερό χέρι ένα μεγάλο κράνος φρυγικού τύπου²⁵².

Οι χρωστικές ουσίες που χρησιμοποιήθηκαν στη ζωγραφική σύνθεση του τάφου είναι το αιγυπτιακό κυανό, ο ασβεστίτης, ο άνθρακας, ο σίδηρος, η όχρα, η κιννάβαρι και η καολινίτη. Στη σύνθεση της πρόσοψης έχει εφαρμοστεί η τεχνική της νωπογραφίας, ενώ στα χρώματα των κονιαμάτων των βάθρων εφαρμόστηκαν πιθανόν και οι δύο τεχνικές της νωπογραφίας και της ξηρογραφίας²⁵³.

Ερμηνεία:

Πρόκειται για μια αφηγηματική πολυπρόσωπη σύνθεση με κύριο θέμα τη σκηνή δεξίωσης. Ένα εικονογραφικό θέμα που ανάγεται στο β' μισό του 6^{ου} αι. π.Χ.²⁵⁴ και από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. σύνθετες ταφικό μοτίβο στις αττικές επιτύμβιες στήλες και τα ερυθρόμορφα αγγεία. Η Τσιμπίδου-Αυλωνίτη ταυτίζει την καθιστή μορφή με ανδρική και θεωρεί ότι πρόκειται για έναν ηλικιωμένο άνδρα με βακτηρία, όπως απεικονίζεται σε επιτύμβια ανάγλυφα²⁵⁵. Προς τη σκηνή της δεξίωσης κατευθύνονται προφανώς συγγενικές μορφές του νεκρού, ενώ η παρουσία όπλων και του αλόγου δηλώνει την ανώτερη κοινωνική θέση του νεκρού και την πολεμική του ιδιότητα²⁵⁶. Η παράσταση του πολεμιστή με το κράνος δίπλα στην αετωματική στήλη παραπέμπει σε σκηνές που

²⁵¹ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 49-50.

²⁵² Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 51.

²⁵³ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 60-63.

²⁵⁴ Παπασπυρίδου 1922, 58-60.

²⁵⁵ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 52, υποσ, 146.

²⁵⁶ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 51-57.

χαρακτηρίζονται ως «επίσκεψη στον τάφο» και απεικονίζονται σε αττικές επιτύμβιες ληκύθους²⁵⁷.

Η χειρονομία της δεξίωσης μπορεί να έχει μυστηριακό περιεχόμενο ή να ταυτίζεται με την ιδέα της αποχώρησης του νεκρού και της επανένωσης στην άλλη ζωή ή τέλος να θεωρείται ως αποχαιρετισμός του νεκρού με τους ζωντανούς. Ανεξάρτητα με το πώς ερμηνεύεται η σκηνή της δεξίωσης, εκφράζει το δεσμό και την ενότητα της οικογένειας μέσα από τις ταφικές προσφορές αλλά και τη διαδοχή των γενεών στον Άδη²⁵⁸.

Σύμφωνα με την Τσιμπίδου-Αυλωνίτη η παράσταση εκτυλίσσεται στον Κάτω Κόσμο. Ταυτίζει τον νεκρό με τη μορφή του όρθιου άνδρα τη στιγμή που συναντά τον πατέρα του ή τους προγόνους του και τον καλωσορίζουν με τη χειραψία. Οι υπόλοιπες μορφές που πλαισιώνουν τη δεξίωση είναι πιθανόν νεκροί πολεμιστές που τον υποδέχονται στον Κάτω Κόσμο. Από την άλλη πλευρά στη σκηνή δεξίωσης μπορεί να συμμετέχουν και οικογενειακά πρόσωπα του νεκρού που βρίσκονται εν ζωή, έστω και αν η παράσταση λαμβάνει χώρα στον Άδη. Αποτελεί τρόπο υπενθύμισης της κοινής και αναπόφευκτης μοίρας των θνητών²⁵⁹.

Ο τάφος **Αρ. 25** Μπέλλα II στη Βεργίνα είναι ο παλαιότερος από τους άλλους δυο τάφους του τύμβου και χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. Στην πρόσοψή του πάνω από τη μαρμάρινη θύρα φέρει παράσταση με τρεις μορφές. Στο κέντρο εικονίζεται ένας πολεμιστής κατενώπιον, να κρατά δόρυ με το δεξί του χέρι, ενώ στρέφεται ελαφρά προς τα δεξιά του. Φοράει θώρακα και ένα κόκκινο ιμάτιο γύρω από τη μέση του, που μαζεύεται στο αριστερό του χέρι. Στα πόδια φοράει ψηλά υποδήματα. Η μορφή έχει μνημειακό χαρακτήρα και μπορεί να ταυτιστεί με τον νεκρό του τάφου. Στα αριστερά του πολεμιστή απεικονίζεται μια ψηλή γυναικεία μορφή σε πλάγια όψη, που τείνει με το δεξί της χέρι ένα χρυσό στεφάνι προς το μέρος του. Μια κίνηση που προφανώς δηλώνει το στεφάνωμα του νεαρού πολεμιστή για την πολεμική του αρετή. Η μορφή λόγω της κίνησης και του ύψους της μπορεί να θεωρηθεί προσωποποίηση της Μακεδονίας ή της Αρετής.

²⁵⁷ Οι μορφές της παράστασης μοιάζουν τυπολογικά με αυτές που εμφανίζονται στις λευκές ληκύθους του τελευταίου τετάρτου του 5^{ου} αι. π.Χ. και τις μορφές των πολεμιστών στα απουλικά αγγεία του β' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ., στις παραστάσεις με τους ταφικούς ναΐσκους, βλ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 54, υποσ. 172.

²⁵⁸ Οικονόμου 2010, 139.

²⁵⁹ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 57.

Στα δεξιά του πολεμιστή παρουσιάζεται μια ανδρική καθιστή μορφή σε πλάγια όψη, να φορά χλαμύδα και ιμάτιο και να κρατά στο δεξί του χέρι ένα ξίφος. Κάτω από το κορμί του προβάλλει μια ασπίδα με επίσημα έναν αετό. Κάθεται πάνω σε τρεις ασπίδες με βάση, γεγονός που υποδηλώνει κάποια προσωποποιημένη δύναμη, όπως ο Άρης ή ο Πόλεμος ή ο Αλέξανδρος²⁶⁰.

Ερμηνεία:

Η παράσταση αυτή έχει ως στόχο τον αφηρωισμό του νεαρού πολεμιστή, καθώς παρουσιάζονται με αλληγορική σημασία οι προσωποποιήσεις της Αρετής ή της Μακεδονίας και του Πολέμου ή του Άρη να τιμούν το νεκρό ως ήρωα²⁶¹. Η παρουσία των όπλων δηλώνει ότι ο νεκρός προέρχεται από ανώτερη κοινωνική τάξη.

Ο τάφος **Αρ. 7** Κρίσεως στα Λευκάδια έχει διώροφη διακοσμημένη πρόσοψη και χρονολογείται στο τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. με αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. Κάθε μετακίονιο διάστημα έχει γραπτή παράσταση που απεικονίζει τον νεκρό, τον θεό Ερμή και τους δυο κριτές του Κάτω Κόσμου τον Αιακό και τον Ραδάμανθυ (εικ. 14).

Ο νεκρός που είναι μεσήλικας απεικονίζεται όρθιος σχεδόν κατ' ενώπιον με τη μακεδονική στρατιωτική ενδυμασία. Φορά κόκκινο χιτωνίσκο και από πάνω θώρακα, ενώ στον αριστερό ώμο φέρει πορπωμένη χλαμύδα. Στα πόδια φοράει ψηλά υποδήματα. Με το δεξί χέρι υψώνει το δόρυ, ενώ το αριστερό είναι στη θήκη του ξίφους.

Ο Ερμής απεικονίζεται όρθιος σχεδόν κατ' ενώπιον σε βηματισμό να κάνει νεύμα προς τον νεκρό. Στο αριστερό χέρι κρατά κηρύκειο, που απολήγει κάτω σε σφαιρικό άκρο. Φοράει κόκκινο ζωσμένο χιτώνα, μπλε πορπωμένη χλαμύδα, ψηλά υποδήματα και πέτασο. Ο Ερμής ως ψυχοπομπός συνοδεύει τους ήρωες και τις θεότητες στον Κάτω Κόσμο βοηθώντας τους στη μετάβαση²⁶².

Σύμφωνα με την επιγραφή που σώζεται πάνω από την επόμενη μορφή πρόκειται για τον Αιακό, κριτή του Κάτω Κόσμου. Παριστάνεται καθισμένος να στρέφεται προς τα αριστερά. Έχει τα πόδια του σταυρωμένα χιαστί και ο αγκώνας του στηρίζεται πάνω στο δεξί του μηρό. Με το αριστερό χέρι κρατά ραβδί. Φοράει ένα μονόχρωμο ιμάτιο και σανδάλια. Βρίσκεται σε ώριμη ηλικία,

²⁶⁰ Ανδρόνικος 1984, 35-36.

²⁶¹ Οικονόμου 2010, 96, υποσ. 343.

²⁶² Οικονόμου 2010, 94.

όπως δηλώνουν τα μακριά μαλλιά, το γένι, το μουστάκι και τα χαρακτηριστικά του προσώπου του. Στο κεφάλι φέρει διάδημα και στεφάνι από λογχόσχημα φύλλα. Κατά τον Πέτσα η καθιστή εμφάνιση δηλώνει την απασχόλησή του στο έργο του κριτή²⁶³.

Ο δεύτερος κριτής που απεικονίζεται είναι ο Ραδάμανθς, σύμφωνα με την επιγραφή του ονόματος του που σώζεται. Παριστάνεται όρθιος να στηρίζεται σε ραβδί. Φοράει μονόχρωμο ιμάτιο που μαζεύεται με το αριστερό χέρι γύρω του και σανδάλια. Στο κεφάλι φέρει φύλλα στεφανιού. Απεικονίζεται σε ηλικία νεώτερη από τον Αιακό, με πλούσια κόμη, γενειάδα και μουστάκι.

Ερμηνεία:

Το θέμα της παράστασης είναι αφηγηματικό καθώς παρουσιάζει τον νεκρό να μεταφέρεται από τον Ερμή ψυχοπομπό στους Κριτές του Άδη για να κρίνουν αν πρόκειται για καλό ή φαύλο άνθρωπο. Η παράσταση φανερώνει την πίστη των θνητών στην ύπαρξη της μεταθανάτιας ζωής. Την έμπνευση του θέματος προκάλεσε η πλατωνική φιλοσοφία στο χωρίο του «Γοργία»²⁶⁴. Αντίστοιχες παραστάσεις του θέματος δεν υπάρχουν. Η μοναδική απεικόνιση των δυο κριτών είναι σε δυο κατωιταλιώτικα αγγεία που χρονολογούνται στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και δεν σώζονται σε καλή κατάσταση²⁶⁵.

Η ζωφόρος του τάφου φέρει παράσταση μάχης μεταξύ εφίππων και πεζών Ελλήνων και βαρβάρων. Πιθανότατα αναπαριστάται μάχη Μακεδόνων κατά των Περσών. Οι Μακεδόνες διακρίνονται από το πτερύγιο του θώρακα και τη χλαμύδα, ενώ οι βάρβαροι από τις έγχρωμες αναξυρίδες και την τιάρα²⁶⁶. Η παράσταση αποτελείται από ζεύγη με πεζό ή έφιππο Μακεδόνα να επιτίθεται και πεζό ή έφιππο βάρβαρο να αμύνεται ή να πέφτει κάτω. Δυστυχώς το κεντρικό τμήμα της παράστασης δεν σώζεται.

Πιθανόν ο νεκρός του τάφου απεικονίζεται και στη σκηνή της μάχης της ζωφόρου. Η συμμετοχή του δηλώνει την ενεργή θέση που είχε στις μάχες στην εν ζωή δράση του. Με τις παραπάνω παραστάσεις γίνεται φανερός ο σκοπός για αφηρωισμό του νεκρού από τους συγγενείς του.

Κάτω από την παράσταση της ζωφόρου υπάρχει επαναλαμβανόμενη κοσμοφόρος με βαθυκύανο βάθος. Στο κέντρο από τα δυο φύλλα εκφύεται ο

²⁶³ Πέτσας 1966.

²⁶⁴ Οικονόμου 2010, 93.

²⁶⁵ Πέτσας 1966, 137.

²⁶⁶ Πέτσας 1966, 160-164.

λευκός μίσχος δεξιά και αριστερά, που απολήγει σε ανθέμιο. Ανάμεσα τους ξεπροβάλλουν ρόδακες, φύλλο ακάνθου, έλικα και ένα άνθος.

Στο τύμπανο του αετώματος του τάφου υπήρχε παράσταση που σήμερα έχει καταστραφεί. Σώζεται το κυανό χρώμα του κονιάματος και ένα κεφάλι με βραχεία κόμη. Σύμφωνα με τον Πέτσα²⁶⁷ απεικονίζεται πολεμιστής πάνω σε ίππο να χτυπά με δόρυ τον αντίπαλο.

Ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 17**, ο λεγόμενος του «Φιλίππου», στη Βεργίνα (336 π.Χ.) φέρει στη ζωφόρο πολυπρόσωπη παράσταση με σκηνή κυνηγιού²⁶⁸. Αποτελείται από έξι κυνηγετικά επεισόδια τα οποία τελούνται σε κάποιο ορεινό τοπίο, όπως υποδηλώνουν τα δένδρα και τα βράχια που υπάρχουν (εικ. 31).

Περιγράφοντας την παράσταση από τα αριστερά προς τα δεξιά, απεικονίζεται μια πληγωμένη αντιλόπη από ακόντιο έφιππου κυνηγού. Ο κυνηγός είναι γυμνός, αγένειος με κοντά μαλλιά.

Από κάτω ένας άλλος γυμνός αγένειος κυνηγός έχει ακινητοποιήσει ένα πληγωμένο ελάφι. Στο λαιμό του είναι καρφωμένο ακόντιο και αιμορραγεί, ενώ ένα σκυλί το δαγκώνει.

Στη συνέχεια παρεμβάλλεται ένα φυλλωμένο δένδρο, το οποίο φέρει πάνω του κρεμασμένες ταινίες και ένα μικρό αντικείμενο σαν πίνακα.

Στη μέση της σύνθεσης απεικονίζεται ένας πληγωμένος κάπρος από ακόντιο. Δυο ανδρικές μορφές επιτίθενται με δόρυ στο ζώο. Ο ένας είναι γυμνός και κρατάει και με τα δυο του χέρια δόρυ, ενώ ο άλλος κρατάει όπλα και στα δυο του χέρια. Με το δεξί είναι έτοιμος να χτυπήσει τον κάπρο και με το αριστερό κρατάει μια χλαμύδα τυλιγμένη γύρω από το βραχίονά του. Ο κάπρος είναι περικυκλωμένος από σκυλιά. Πίσω τους υπάρχει μια πεσσόσχημη στήλη και ένα δένδρο σε ορεινό τοπίο.

Εν συνεχεία απεικονίζεται μια έφιππη στεφανωμένη μορφή. Φορά χειριδωτό ζωσμένο χιτώνα. Στο κεφάλι έχει στεφάνι και στα πόδια υποδήματα. Το άλογο έχει ανασηκωθεί στα δυο του πόδια, ενώ ο άνδρας κρατά τα χαλινάρια με το αριστερό χέρι και με το δεξί στοχεύει το ακόντιο του προς το λιοντάρι της παράστασης.

Γύρω από το λιοντάρι υπάρχουν σκυλιά και τρεις ανδρικές μορφές που του επιτίθενται. Πίσω του διακρίνονται φυλλωμένα δένδρα. Η αριστερή μορφή

²⁶⁷ Πέτσας 1966, 171. Saatsoglou-Paliadeli 2007, 47- 55.

²⁶⁸ Οικονόμου 2010, 67-69. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 49-57. Ανδρόνικος 1988, 86-95.

κρατά ακόντιο και το κατευθύνει προς το λαιμό του ζώου, το οποίο ανασηκώνεται στα δυο του πόδια. Ο άνδρας είναι γυμνός με μια χλαμύδα πορπωμένη στο λαιμό του και φέρει καυσία στο κεφάλι. Πίσω από το λιοντάρι υπάρχει μια γυμνή ανδρική μορφή με χλαμύδα πορπωμένη στο λαιμό. Βρίσκεται σε κίνηση και κρατά με τα δυο του χέρια ένα πέλεκυ και είναι έτοιμος να χτυπήσει το ζώο.

Το λιοντάρι έχει στραμμένο το κεφάλι του προς τον έφιππο γενειοφόρο κυνηγό που βρίσκεται πίσω του. Φοράει ζωσμένο χιτωνίσκο με κοντές χειρίδες, χλαμύδες και κρηπίδες. Με το δεξί του χέρι κρατάει το δόρυ και είναι έτοιμος να καρφώσει το λιοντάρι, ενώ με το αριστερό κρατάει τα ηνία του αλόγου.

Δίπλα εικονίζεται ένας πεζός κυνηγός με χλαμύδα. Στο δεξί του χέρι κρατάει ακόντιο που είναι έτοιμο να το πετάξει σε μια αρκούδα, η οποία βρίσκεται έξω από μια σπηλιά. Η αρκούδα έχει πληγωθεί από ένα ακόντιο, ενώ ένα σκυλί της επιτίθενται.

Η τελευταία ανδρική μορφή κρατάει στα δυο του χέρια το σκοινί ενός διχτυού που έχει μπροστά του. Ο αγένειος άνδρας φοράει χειριδωτό ζωσμένο χιτωνίσκο και μια προβιά που δένει στο λαιμό του, ενώ στο κεφάλι του φέρει καπέλο.

Στην παράσταση του κυνηγιού έχουν χρησιμοποιηθεί χρωστικές ουσίες όπως η κιννάβαρι, το αιγυπτιακό κυανό, ο ασβεστίτης, ο καολίτης και τα μαύρα μόρια. Η τεχνική που ακολούθησε ο ζωγράφος ήταν η απευθείας μεταφορά του έτοιμου έργου στη ζωγραφική επιφάνεια, καθώς απουσιάζουν λάθη και χαρακτό ή χρωματιστό προσχέδιο. Στη συνέχεια χρωμάτισε με ελεύθερο χέρι τις μορφές²⁶⁹.

Ερμηνεία:

Ο τάφος φέρει στη ζωφόρο παράσταση κυνηγιού. Όμοιο θέμα με σκηνή κυνηγιού υπάρχει και στην ξύλινη κλίνη του θαλάμου του τάφου. Ο νεκρός του τάφου δεν τιμάται μόνο ως κυνηγός αλλά και ως πολεμιστής σύμφωνα με τα εικονογραφικά μοτίβα που απεικονίζονται οι κυνηγοί, όπως οπλισμό και ένδυση. Την άποψη αυτή ενισχύει και ο οπλισμός που βρέθηκε στον τάφο ως κτερίσματα,

²⁶⁹ Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 31-43.

έχοντας ως σκοπό να τονίσει τη διπλή ιδιότητα κυνηγού-πολεμιστή του νεκρού²⁷⁰.

Το κυνήγι κατέχει μια σημαντική θέση στον αρχαίο Ελληνικό κόσμο και συνδέονταν με την αριστοκρατική τάξη. Πληροφορίες για το κυνήγι παρέχουν κατά τον 4^ο αι. π.Χ. ο Ξενοφών²⁷¹ και ο Πλάτωνας²⁷².

Στη Μακεδονία το κυνήγι κατείχε σημαντική θέση, ο πρώτος βασιλιάς που μαρτυρείται ως κυνηγός είναι ο Αρχέλαος, ο οποίος πέθανε σε κυνηγετική δραστηριότητα το 399²⁷³. Η ενασχόληση των Μακεδόνων βασιλιάδων με το κυνήγι αποτελούσε ένα τρόπο εξάσκησης στην πολεμική δραστηριότητα σε περιόδους ειρήνης, καθώς χρησιμοποιούσαν όπλα. Η κυνηγετική επιδεξιότητα είχε ταυτιστεί με την ενηλικίωση και την ανδρεία των ανδρών, όπως πληροφορούμαστε από τον Αθήναιο²⁷⁴.

Το κυνήγι σχετίζονταν με το πέρασμα των εφήβων στην κοινωνία των ενηλίκων. Κανείς δεν είχε το δικαίωμα να παίρνει μέρος σε συμπόσια ανακεκλιμένος, εάν δεν είχε σκοτώσει πρώτα κάπρο χωρίς τη χρήση διχτυού. Απεικόνιση κυνηγιού στη Μακεδονική τέχνη εμφανίζεται για πρώτη φορά στη νεκρική πυρά του Ηφαιστίωνα στη Βαβυλώνα το 342 π.Χ., στην οποία συνδυάζονται Ελληνικά και Ανατολικά μοτίβα²⁷⁵.

Κατά τον 4^ο αι. π.Χ. οι παραστάσεις κυνηγιού ήταν συχνό θέμα σε ταφικά μνημεία στην Περσία²⁷⁶. Παρόμοιες παραστάσεις απεικονίζονται στη βασιλική σαρκοφάγο «των θρηνουσών γυναικών» της Σιδώνας²⁷⁷, στο μνημείο των Νηρηίδων²⁷⁸, στο ηρώο της Τρύσας στη Λυκία²⁷⁹, στο Μουσουλείο της Αλικαρνασσού στην Καρία²⁸⁰ και στη σαρκοφάγο «του Αλεξάνδρου»²⁸¹.

²⁷⁰ Tripodi 1991, 157-158.

²⁷¹ Ο Ξενοφών (Λακ. 4.7) αναφέρει ότι το κυνήγι αποτελεί άσκηση για νέους και ενήλικες και το αποκαλεί «την ευγενέστερη δραστηριότητα». Barringer 2001, 10-14.

²⁷² Ο Πλάτωνας (Νομ. 823b-824c) ενθαρρύνει το κυνήγι που γίνεται με άλογο ή με τα πόδια με τη συνοδεία σκυλιών και απορρίπτει τις κρυφές παγίδες και τη χρήση διχτυών.

²⁷³ Tripodi 1998, 43-46. Αριστ. Πολ. 1311 b, 11-12.

²⁷⁴ Αθηναίος (I 18 a) για τον Κάσσανδρο.

²⁷⁵ Διόδωρος Σικελός 17, 115, 1-5. Tripodi 1998, 79 f; Palagia 2000, 167-171.

²⁷⁶ Borza-Palagia 2007, 90.

²⁷⁷ Kleeman 1958. Fleischer 1983, 11-15, 30-35, πίν. 12-17. Anderson 1985, 73-78, εικ. 27-31.

Tripodi 1998, 76-79, εικ. 16-18. Palagia 2000, 178, 186-189, εικ. 2-7, 9-11. Barringer 2001, 185-189, εικ. 99-104.

²⁷⁸ Childs-Demargne 1989.

²⁷⁹ Oberleiner 1994, εικ. 105-106, 112-113. Barringer 2008, 171-202.

²⁸⁰ Jeppesen 1981. Waywell 1997. Tripodi 1998, 166-167. Palagia 2012.

²⁸¹ Graeve 1970, πίν. 1,2.

Στην Ανατολή το λιοντάρι ήταν λεία που προορίζονταν αποκλειστικά για τον βασιλιά. Αναπαραστάσεις τελετουργικού κυνηγιού λιονταριών από Ασσύριους βασιλιάδες υπάρχουν σε Ασσυριακά ανάκτορα του 8^{ου} και 7^{ου} αι. π.Χ.²⁸².

Στην παράσταση του κυνηγιού στο βασιλικό τάφο της Βεργίνας υπάρχει ποικιλία στα ενδυματολογικά στοιχεία, γεγονός που προκάλεσε διάφορα σχόλια. Όλες οι μορφές ταυτίστηκαν με βασιλικούς παίδες που συντροφεύουν τις δυο κύριες έφιππες μορφές στο κυνήγι²⁸³. Μια άποψη που αμφισβητήθηκε από τον Tripodi²⁸⁴ και την Prestianni-Giallombardo²⁸⁵. Αντίθετα ο Χατζόπουλος δέχεται ότι οι μορφές ανήκουν στην κατηγορία των βασιλικών παιδων, αλλά τις διαφοροποιεί ανάλογα με το ένδυμα σε ειδικότερες ομάδες²⁸⁶. Η Παλιαδέλη βασίζεται σε φιλολογικές μαρτυρίες και συνδέει την καυσία με τα μέλη της βασιλικής αυλής²⁸⁷, ενώ ο Χατζόπουλος δεν βρίσκει κανένα συμβολισμό.

Η πλειονότητα των ερευνητών έχει αποδεχτεί ότι πρόκειται για βασιλικό κυνήγι, στο οποίο τις κυρίαρχες μορφές καταλαμβάνουν οι δυο έφιππες ανδρικές μορφές. Ανάμεσα σε αυτές τις μορφές βρίσκεται ο νεκρός του τάφου. Δυο είναι οι κυρίαρχες απόψεις για την ταύτιση των δυο μορφών. Ο Ανδρόνικος²⁸⁸ υποστήριξε ότι η έφιππος γενειοφόρος μορφή είναι ο Φίλιππος Β΄, καθώς απεικονίζεται σε ώριμη ηλικία, ενώ η κεντρική μορφή του έφιππου νέου είναι ο Αλέξανδρος Γ΄. Ο Ανδρόνικος θεώρησε ότι ο τάφος ανήκει στον Φίλιππο Β΄, γεγονός που επιβεβαιώνουν τα οστά του νεκρού και ο πολεμικός εξοπλισμός.

Από την άλλη πλευρά η Παλαγγιά²⁸⁹ αναγνώρισε στο νέο έφιππο τον Αλέξανδρο Γ΄ και στον γενειοφόρο έφιππο τον Φίλιππο Γ΄ Αρριδαίο. Στην προσπάθειά της να δικαιολογήσει τα γένια της μορφής υποστήριξε ότι ο Αρριδαίος είχε γένια, καθώς λόγω της νοητικής του δυσκολίας απαγορευόταν να χρησιμοποιεί ξυράφι ή ότι απεικονίζεται αναχρονιστικά όπως ήταν μετά το θάνατο του Αλέξανδρου. Επίσης αναγνωρίζει στη μορφή που βρίσκεται ανάμεσα στον Αλέξανδρο και το λιοντάρι τον Κάσσανδρο, ενώ ταυτίζει και τις δυο γυμνές

²⁸² Palagia 2000, 181. Miller 2003, 25. Borza-Palagia 2007, 96.

²⁸³ Ανδρόνικος 1984, 114.

²⁸⁴ Tripodi 1998, 145-146.

²⁸⁵ Prestianni-Giallombardo 1991, 257-304.

²⁸⁶ Hatzopoulos 1994, 87-111.

²⁸⁷ Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 65-66.

²⁸⁸ Ανδρόνικος 1988, 116. Άποψη που υποστηρίζει και η Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004.

²⁸⁹ Παλαγγιά 2000.

μορφές που κυνηγούν τον κάπρο με τον Ιόλαο και τον Φίλιππο, τα αδέρφια του Κασσάνδρου.

Ανεξάρτητα με το ποιος ταυτίζεται με την έφιππη γενειοφόρα μορφή, είναι φανερό ότι πρόκειται για βασιλικό κυνήγι, στο οποίο ο βασιλιάς δίνει το τελειωτικό χτύπημα στο λιοντάρι. Οι μορφές δίπλα του έχουν στενή σχέση μαζί του, ενώ ισάξια συμμετοχή έχει η έφιππη στεφανωμένη μορφή επιβεβαιώνοντας τη στενή τους σχέση. Ίσως να θέλει να περάσει στους θεατές του τάφου ένα μήνυμα πολιτικό για τη διαδοχή του νεκρού βασιλιά από την έφιππη νέα μορφή.

Προβληματισμό έχει προκαλέσει η τελευταία μορφή που κρατά δίχτυ, το οποίο παραπέμπει να υποθέσουμε ότι αυτός ανήκει σε κάποια υποδεέστερη ομάδα. Η ενδυμασία του με δερμάτινο χιτωνίσκο και προβιά σχετίζεται με ανθρώπους της ορεσίβιας μακεδονικής υπαίθρου ή με άλλους λαούς²⁹⁰. Σε αντίθεση η Παλαγγιά ταυτίζει τη μορφή με Ανατολίτη ευγενή που συμπεριέλαβε ο Αλέξανδρος στο στράτευμά του το 324 π.Χ., όπως τα αδέρφια της Ρωξάνης και της Βαρσίνης²⁹¹.

Ο τόπος διεξαγωγής του κυνηγιού έχει προβληματίσει τους ερευνητές. Η Παλαγγιά υποστηρίζει ότι το επεισόδιο εξελίσσεται στα ιερά πάρκα, τους λεγόμενους παραδείσους στην Ανατολή²⁹², ενώ η Παλιαδέλη θεωρεί ότι πρόκειται για ευρωπαϊκό βραχώδες τοπίο²⁹³.

Η θεϊκή παρουσία στο χώρο δηλώνεται από την ύπαρξη ιερού δένδρου με αναθήματα, η οποία πιθανόν σχετίζεται με το κυνήγι, ενώ η απεικόνιση πεσσού με ξόανα θεοτήτων ή πόδια τρίποδα²⁹⁴, αποκαλύπτουν την ταυτότητα της θεότητας. Τα ξόανα των τριών θεοτήτων ίσως είναι απεικόνιση της Άρτεμης ή των Νυμφών ή των Χαρίτων²⁹⁵.

β) Μυθολογία

Σκηνές από τη μυθολογία υπάρχουν στο κέντρο του τυμπάνου του αετώματος του τάφου **Αρ. 47** Αγίου Αθανασίου στη Θεσσαλονίκη (τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.). Απεικονίζεται ένας χρυσαφένιος ασπιδόμορφος δίσκος, ο οποίος πλαισιώνεται από δυο εραλδικά τοποθετημένους φτερωτούς γρύπες, ενώ στις άκρες του υπάρχουν βλαστοί άκανθας. Οι γρύπες ανήκουν στον ανατολικό

²⁹⁰ Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 142-143.

²⁹¹ Παλαγγιά 2000, 196-197.

²⁹² Παλαγγιά 2000, 200.

²⁹³ Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 144.

²⁹⁴ Παλαγγιά 2000, 194.

²⁹⁵ Παλαγγιά 2000, 140.

τύπο του λεοντόμορφου γρύπα²⁹⁶ και όχι σε αυτό του γρύπα-αετού που κυριαρχεί στην ελληνική εικονογραφία του 4^{ου} αι. π.Χ.²⁹⁷. Οι γρύπες ως το τέλος του αρχαίου κόσμου ανήκουν στο συμβολισμό της αθανασίας της ψυχής και σύμφωνα με τη μυθολογία συνδέονται με τη γη των Υπερβορείων και των Μακάρων²⁹⁸. Ο χρυσαφένιος δίσκος ανάμεσα στους γρύπες παραπέμπει στη σχέση του γρύπα της Ανατολής με τον ήλιο και τη λατρεία του και συμβολίζει την αιώνια ζωή²⁹⁹.

Στις μετόπες του τάφου **Αρ. 7** Κρίσεως στα Λευκάδια (τέλος 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.) απεικονίζεται το μυθολογικό θέμα της Κενταυρομαχίας (εικ. 14). Παριστάνονται γυμνοί Κένταυροι και Λαπίθες να μάχονται σώμα με σώμα, χρησιμοποιώντας κάποιες φορές όπλα³⁰⁰.

Ερμηνεία:

Το θέμα της Κενταυρομαχίας συναντάται σπάνια στη Μακεδονία, καθώς εμφανίζεται κυρίως στους ναούς της νότιας Ελλάδας, όπως στις μετόπες του Παρθενώνα³⁰¹. Παρά το γεγονός αυτό, σκηνές Κενταύρων σώζονται στα ψηφιδωτά δάπεδα δυο οικιών της Ολύνθου του 5ου αι. π.Χ.³⁰² και στον πίνακα της νότιας πλευράς δωματίου της Πέλλας³⁰³. Στον τάφο της Κρίσεως δεν γίνεται φανερή από καμία σκηνή η αιτία της μάχης μεταξύ Κενταύρων και Λαπιθών³⁰⁴. Σύμφωνα με τη βοήθεια της μυθολογίας πρόκειται για την ημέρα του γάμου του Πειρίθου και της Ιπποδάμειας, στη διάρκεια του οποίου οι μεθυσμένοι Κένταυροι επιτέθηκαν κατά των γυναικών των Λαπιθών. Η μάχη έληξε με τη νίκη των Θεσσαλών Λαπιθών³⁰⁵. Σύμφωνα με τον Πέτσα³⁰⁶ η αναβίωση του θέματος της Κενταυρομαχίας σχετίζεται με τη νικηφόρα εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην

²⁹⁶ Ο ίδιος τύπος γρύπα εμφανίζεται στον τάφο της Περσεφόνης, στον θρόνο του τάφου της Ευρυδίκης, στην κλίνη του τάφου Ι τύμβου Μπέλλα, στη ζωφόρο της α' κλίνης του τάφου της Ποτίδαιας, ενώ στη ζωφόρο β' των δυο κλινών απεικονίζεται η κλασική παράσταση του γρύπα-αετού να σπαράσσει ελάφι.

²⁹⁷ Lullies 1962, 48 κε.

²⁹⁸ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 113, υποσ. 313.

²⁹⁹ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 114, υποσ. 316, 317.

³⁰⁰ Ο Πέτσας θεωρεί πως η επανάληψη ίδιων μοτίβων και η απουσία δημιουργικότητας οφείλεται στο γεγονός ότι το θέμα χάνει τη δημοτικότητα του και εκφυλίζεται τον 4^ο αι. π.Χ. Πέτσας 1966, 101-107.

³⁰¹ Korres 1994, 29-33.

³⁰² Robinson 1932, 19-24.

³⁰³ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1987, 459-469.

³⁰⁴ Πέτσας 1966, 103.

³⁰⁵ Κακρίδης 1986, 107-108, 114.

³⁰⁶ Πέτσας 1966, 103-104.

Ανατολή. Πιθανόν οι Κένταυροι να ταυτίζονται με τους αντιπάλους των Μακεδόνων, τους οποίους νίκησαν.

Οι Κένταυροι επειδή θεωρούνταν μισοί άνθρωποι και μισοί ζώα είχαν συνδεθεί στην αντίληψη των Ελλήνων ως απειλή κατά του πολιτισμού και της ελευθερίας τους. Για το λόγο αυτό ταυτίστηκαν με τους Πέρσες και τους περσικούς πολέμους. Καθώς το θέμα της κενταυρομαχίας χάνει τη δημοτικότητά του στο τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ., η επανεμφάνιση του στον τάφο **Αρ. 7** των Λευκαδίων αποτελεί δείγμα κλασικισμού. Γίνεται προσπάθεια να ταυτιστούν οι περσικοί πόλεμοι με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή.

Παράσταση Κενταυρομαχίας υπάρχει στο βόρειο τοίχο του Ηρώου της Τρύσας (αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.) στη Μικρά Ασία³⁰⁷. Απεικονίζεται μάχη μεταξύ Λαπίθων και Κενταύρων, οι οποίοι χρησιμοποιούν τόξα, πέτρες, σπαθιά και κλαδιά. Ίσως πρόκειται για τις περιπέτειες του Ηρακλή ενάντια στον Φόλο. Στο νότιο εξωτερικό τοίχο υπάρχει σκηνή αμαζονομαχίας πάνω από Κενταυρομαχία. Στην κενταυρομαχία απεικονίζεται το επεισόδιο του Καινέα.

Παρόμοιο επεισόδιο εξελίσσεται και στη Λυκική σαρκοφάγο της Σιδώνας³⁰⁸. Στη β στενή πλευρά της σαρκοφάγου απεικονίζεται η κατάρρευση του Λαπίθη Καινέα, ενώ στη νότια πλευρά υπάρχει μάχη μεταξύ δυο κενταύρων για ένα ζαρκάδι. Κενταυρομαχία υπάρχει και στο αέτωμα της σαρκοφάγου.

Στο Ηρώο της Τρύσας απεικονίζονται και άλλες μυθικές σκηνές, όπως οι περιπέτειες του Θησέα, ο Βελλερεφόντης πάνω στον Πήγασο να μάχεται την Χίμαιρα, αμαζονομαχίες, αλλά και σκηνές από την καθημερινή ζωή πιθανόν του νεκρού, όπως το συμπόσιο και το κυνήγι. Όπως γίνεται φανερό τιμούν τον νεκρό απεικονίζοντας παραστάσεις από την καθημερινή του ζωή, αλλά από την άλλη πλευρά τον αντιπαραβάλλουν με μυθικούς ήρωες, όπως ο Θησέας και ο Βελλερεφόντης³⁰⁹, σε μια προσπάθεια να του προσδώσουν στοιχεία αφηρωισμού και να τον ταυτίσουν με τους ήρωες.

Καθώς οι Μακεδονικοί τάφοι δέχτηκαν επιδράσεις από τα μνημεία της Μικράς Ασίας είναι πολύ πιθανό οι τοιχογραφίες που φέρουν πάνω τους να έχουν συμβολικό χαρακτήρα, όπως στην Ανατολή, έχοντας την πρόθεση να

³⁰⁷ Oberleitner 1994, εικ. 105-106, 112-113. Barringer 2008, 171-202.

³⁰⁸ Schmidt-Dounas 1985, 23-25, πίν. 12-19.

³⁰⁹ Ο Βελλερεφόντης σύμφωνα με τους ερευνητές καταγόταν από την Λυκία και με την παρουσία του στο ηρώο γίνεται αναφορά στους προγόνους. Barringer 2008, 178.

προσδώσουν στον νεκρό στοιχεία αφηρωισμού και να τον εξισώσουν με ήρωες, αποτελώντας πρότυπο για τις επόμενες γενιές.

Η παράσταση της Κενταυρομαχίας στην πρόσοψη του Μακεδονικού τάφου **Αρ. 7** είχε ως στόχο να τιμήσει τον νεκρό πολεμιστή και να τονίσει τις πολεμικές του ικανότητες προβάλλοντας τον ως πρότυπο για τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας³¹⁰.

γ) Κόσμος των Θεών

Ο τάφος **Αρ. 6** Ανθεμίων στα Λευκάδια (250-140 π.Χ) φέρει ζωγραφική σύνθεση από τον κόσμο των Θεών στο αέτωμα της πρόσοψης³¹¹. Απεικονίζεται ένα ανδρόγυνο ώριμης ηλικίας να κάθεται ανακλιμένο αντικριστά³¹² (εικ. 11-12). Η γυναίκα έχει παχουλό πρόσωπο και φορά κόκκινο χιτώνα και ιμάτιο, ενώ στο κεφάλι φέρει πέπλο. Στηρίζει το πηγούνι της με το δεξί χέρι. Ο άνδρας φέρει γκριζα γενειάδα και είναι στεφανωμένος με χρυσό στεφάνι. Φοράει μακρύ ζωσμένο χιτώνα και ιμάτιο και στο δεξί του χέρι κρατά ένα κλειδί. Η εμφάνιση του άνδρα ως κλειδούχο παραπέμπει στον θεό του Κάτω Κόσμου τον Πλούτωνα και την Περσεφόνη³¹³. Εξάλλου η σοβαρή έκφραση των προσώπων και η μεγαλοπρέπεια των χρωμάτων με την οποία απεικονίζονται μόνο σε Θεούς ταιριάζει. Παραστάσεις με τον Πλούτωνα και την Περσεφόνη υπάρχουν και σε άλλους τάφους, όπως στο Μακεδονικό τάφο **Αρ. 19** της Ευρυδίκης με το θρόνο (εικ. 44) και στον κιβωτιόσχημο τάφο **Αρ. 111**³¹⁴ (εικ. 159). Η παρουσία του θεϊκού ζευγαριού στον τάφο παραπέμπει στις πύλες του Άδη και το πέρασμα του νεκρού του τάφου στον Κάτω Κόσμο, όπου τον υποδέχονται.

Αντίθετη γνώμη έχει εκφράσει η Μπρεκουλάκη³¹⁵, η οποία υποστηρίζει ότι τα χαρακτηριστικά ενός ηλικιωμένου ζευγαριού δεν ταιριάζουν στον πανίσχυρο Θεό Άδη, ούτε η ενδυμασία είναι αντίστοιχη με το συνηθισμένο

³¹⁰ Οικονόμου 2010, 53.

³¹¹ Rhômiopoulou 2007, 18-20.

³¹² Σε ώριμη ηλικία απεικονίζεται ο Άδης και στον κιβωτιόσχημο τάφο Αρ. 111.

³¹³ Τα κλειδιά συνδέονται με τον Κάτω Κόσμο του Άδη, βλ. Δρούγου 1997, 47-48. Ο Άδης πήρε την ονομασία Πλούτων από την επιρροή που δέχτηκε από την ελευσινιακή λατρεία, όπου παρουσιάζεται και ως αγαθός και ευεργετικός εκτός από τη χθόνια υπόσταση του, βλ. Παπαχατζής 1996, 129-130.

³¹⁴ Rhomioroulou — Schmidt-Dounas 2010, 74-82. Η λατρεία του Άδη στη Μακεδονία φανερώνεται από την ύπαρξη στο Μακεδονικό ημερολόγιο του μήνα Αυδναίου-Αυδυναίου-Αυδωνάιου, στη διάρκεια του οποίου τελούνταν αγώνες προς τιμήν του θεού και των νεκρών. Λατρεία του Πλούτων παρουσιάζεται από τα Πλουτώνια στην Ελιμεία και την Εορδαία, βλ. Ριζάκης-Τουράτσογλου 1999, 950. Στο Θεσμοφόριο της Πέλλας έχουν βρεθεί ειδώλια του Πλούτων, βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996, 61-62.

³¹⁵ Brecolaki 2006, 47-60.

ένδυμά του. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για το θεϊκό ζευγάρι, αλλά για το ζευγάρι των νεκρών του τάφου και το κλειδί που κρατά υποδηλώνει κάποιο πολιτικοθησκευτικό αξίωμα, ίσως ιερέα. Οι ιερείς όμως εμφανίζονται σε παραστάσεις με διαφορετικά ρούχα και συνήθως αντί για κλειδί κρατούν ένα μαχαίρι θυσίας ή κάποιο άλλο αντικείμενο³¹⁶.

Οι χρωστικές ουσίες που χρησιμοποιήθηκαν για την παράσταση είναι το αιγυπτιακό κυανό, αποχρώσεις της ώχρας, μαύρο του άνθρακα, καολινίτης και κιννάβαρι. Ο ζωγράφος εφάρμοσε την τεχνική της ξηρογραφίας³¹⁷.

Απεικόνιση του θεικού ζεύγους υπάρχει και στον Κιβωτιόσχημο τάφο **Αρ. 111** στη Βεργίνα (τρίτο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ) εικονίζεται η σκηνή αρπαγής της Περσεφόνης (εικ. 159). Ο Άδης απεικονίζεται και έδω σε ώριμη ηλικία, πάνω σε τέθριππο άρμα να κρατάει με το δεξί του χέρι τα ινία και το σκήπτρο και με το αριστερό την Περσεφώνη, η οποία προσπαθεί να ξεφύγει. Ο Ερμής τρέχει μπροστά από το τέθριππο, ενώ πίσω τους μια γονατιστή κοπέλα κοιτάζει έντρομη την απαγωγή. Στον άλλο τοίχο απεικονίζεται η Δήμητρα λυπημένη λόγω της απουσίας της κόρης της Περσεφόνης, ενώ στο νότιο τοίχο εικονίζονται καθιστές τρεις γυναικείες μορφές, που ερμηνεύονται ως οι τρεις Μοίρες³¹⁸. Ο ζωγράφος της αρπαγής χρησιμοποιεί την τεχνική με χαρακτό προσχέδιο και σχεδίαση ως χρωματιστό σχέδιο³¹⁹.

Ερμηνεία:

Το θέμα της παράστασης είναι ο μύθος της αρπαγής της Περσεφόνης από τον Πλούτωνα, παρουσία της Δήμητρας. Τονίζεται ο πόνος που προκαλείται στη Δήμητρα από το χαμό της κόρης της. Ο Πλούτωνας, η Δήμητρα και η Περσεφώνη έχουν συμβολικό χαρακτήρα, καθώς είναι φορείς της γονιμότητας, από όπου πηγάζει η ζωή και ο θάνατος³²⁰.

δ) Διακοσμητικά Θέματα

Ο τάφος **Αρ. 61** Αγίας Παρασκευής στη Θεσσαλονίκη, που χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ., φέρει στη ζώνη της σίμης εναλλάξ γραπτά άνθη λωτού και κόκκινα επτάφυλλα ή εννιάφυλλα ανθέμια³²¹.

³¹⁶ Μάντης 1990. Μπακαλάκη 2001, 94-102.

³¹⁷ Rhomiopoulou — Schmidt-Dounas 2010, 102-109.

³¹⁸ Ανδρόνικος 1987, 371-375. Ανδρόνικος 1984, 86-95.

³¹⁹ Ανδρόνικος 1994, 96 κε., εικ. 40. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, 38-43.

³²⁰ Οικονόμου 2010, 25.

³²¹ Σισμανίδης 1986, 72.

Ο τάφος **Αρ. 16** του Ρωμαίου στη Βεργίνα, που χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} με αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ., φέρει πάνω από το επιστύλιο κοσμοφόρο. Σε βαθυκύανο φόντο υπάρχουν ανθεμωτά συμπλέγματα με μίσχους, πράσινα φυλλώματα και πολύχρωμα λουλούδια³²².

Ο τάφος **Αρ. 6** Ανθεμίων στα Λευκάδια, που χρονολογείται στα α' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., φέρει ζώνη με εναλλασσόμενα ανθέμια και άνθη λωτού, τα οποία στολίζουν τα επαέτια και καταέτια γείσα του τυμπάνου του αετώματος και το ιωνικό επιστύλιο³²³.

Ο τάφος **Αρ. 47** Αγίου Αθανασίου στη Θεσσαλονίκη επιστέφεται με ένα κεντρικό ανθέμιο και δυο ημιανθέμια από οδοντωτά φύλλα άκανθας, που παραπέμπουν στα αττικά επιτύμβια ανάγλυφα του β' μισού του 5^{ου} αι. π.Χ.³²⁴.

Στον τάφο **Αρ. 49** Φοίνικα Θεσσαλονίκης (τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.) εμφανίζεται στις επτά μετόπες του η μορφή πιθανόν μιας μεταλλικής φιάλης με χρυσαφένιες πινελιές (εικ. 90). Το διακοσμητικό μοτίβο της φιάλης σε συνδυασμό με βουκράνια και ρόδακες εμφανίζεται πολύ συχνά, παραδείγματος χάρη στην κοσμοφόρο του θαλάμου του τάφου **Αρ. 47** (εικ. 87). Στο επαέτιο γείσο της σίμης του τάφου απεικονίζονται εναλλάξ λευκά επτάφυλλα, εξωστρεφή ανθέμια και άνθη λωτού³²⁵.

Ο τάφος **Αρ. 7** Κρίσεως των Λευκαδίων (τέλος 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.) στη σίμη του επαέτιου γείσου φέρει γραπτή διακόσμηση. Σε κυανό βάθος εμφανίζονται εναλλάξ ανθέμια και λωτοί με έλικες.

3.2. Εσωτερικοί θάλαμοι

α) Η ζωή των θνητών

Στον τάφο **Αρ. 5** του Κινχ στα Λευκάδια (300 π.Χ. ή μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.) αποκαλύφθηκε στον τοίχο του θαλάμου τοιχογραφία με ιππέα. Απεικονίζεται ένας έφιππος πολεμιστής με κράνος να επιτίθεται σε άνδρα βαρβαρικής καταγωγής, σύμφωνα με την ενδυμασία του. Δυστυχώς σήμερα η παράσταση δεν σώζεται³²⁶.

Ερμηνεία:

³²² Ρωμαίος 1951, 332-36, πίν. Α-Β.

³²³ Rhomiopoulou 1973, 87-92. Gossel 1980, 192-200. Brecolouaki 2006, 347-370, πίν. 117-123. Rhômiopoulou 2007, 18-20.

³²⁴ Όπως η επιτύμβια στήλη της Σαλαμίνας και της Νικησώς (430/420 π.Χ.).

³²⁵ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 27.

³²⁶ Brecolouaki 2006, 217-221, πίν. 77.

Η απεικόνιση ιππέα στον τάφο των Λευκαδίων πιθανόν δηλώνει τη θέση που έχει ο νεκρός στο Μακεδονικό στρατό, ίσως ανήκε στην τάξη των ιππέων. Την κατοχή και εκτροφή αλόγων είχε η ανώτερη κοινωνική τάξη, γεγονός που τονίζει την καλή οικονομική και στρατιωτική θέση του νεκρού. Από τα αρχαϊκά ήδη χρόνια ο τύπος του ιππέα συμβολίζει και την ιδιότητα του νεκρού ως ήρωα³²⁷.

Ο τάφος **Αρ. 4** Λύσωνος και Καλλικλέους των Λευκαδίων (μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.) φέρει στο τύμπανο του θαλάμου πολεμική εξάρτηση. Στο κέντρο απεικονίζεται κυκλική ασπίδα με αστέρι, η οποία πλαισιώνεται από κρεμασμένα ξίφη, περικνημίδες και δυο κράνη (εικ. 8). Στο τύμπανο της εισόδου εικονίζεται μακεδονική ασπίδα με δυο πανοπλίες σε κάθε πλευρά και στις γωνίες ξίφη³²⁸.

Ερμηνεία:

Ο οπλισμός ίσως να δηλώνει τον τυπικό πολεμικό εξοπλισμό που είχε ο Μακεδόνας νεκρός του τάφου ή να αναπαριστά πολεμικά λάφυρα. Τα όπλα τονίζουν την πολεμική ιδιότητα του νεκρού και την αριστοκρατική καταγωγή του.

Ο τάφος **Αρ. 18** του Πρίγκιπα της Βεργίνας (325 π.Χ. ή 310/9 π.Χ.) έχει στη ζωφόρο του προθαλάμου στη γένεση της καμάρας παραστάσεις αρματοδρομίας. Απεικονίζεται μια σειρά από συνωρίδες που τρέχουν η μια πίσω από την άλλη κατά μήκος του τοίχου³²⁹ (εικ. 41).

Ερμηνεία:

Οι ιππικοί αγώνες αποτελούν προνόμιο της ανώτερης κοινωνικής τάξης, καθώς η συντήρηση και η εκπαίδευση των αλόγων απαιτούσε οικονομική ευμάρεια. Η παράσταση του τάφου δηλώνει τις εν ζωή δραστηριότητες του νεκρού ή αποτελεί μια απλή διακοσμητική παράσταση³³⁰.

Παραστάσεις αρματοδρομίας κοσμούσαν το Μουσώλειο της Αλικαρνασσού (μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.), το οποίο χτίστηκε προς τιμήν του Εκατομνίδη βασιλιά Μουσώλου της Καρίας που πέθανε το 353/52 π.Χ.³³¹. Σε μια από τις ζωφόρους του μνημείου απεικονίζονται αρματοδρομίες με τέθριππα, τα οποία καλπάζουν προς τα δεξιά. Στην κορυφή του μνημείου, πάνω σε πόδιο στηριζόταν

³²⁷ Βουτηράς 1990, 142-149.

³²⁸ Οικονόμου 2010, 103. Makaronas-Miller 1974, 248-259.

³²⁹ Ανδρόνικος 1987, ΑΕ, 363- 382. Σισμανίδης 1997, 144-146, εικ. 78. Brecoulaki 2006, 133-149, πίν. 47-53.

³³⁰ Οικονόμου 2010, 113.

³³¹ Jeppesen 1981, 23.

ένα κολοσσιαίο άγαλμα τεθρίππου άρματος, στο οποίο σύμφωνα με τους ερευνητές στεκόταν όρθια τα αγάλματα του Μανσώλου και της γυναίκας του Αρτεμισίας. Η κατασκευή του μνημείου αυτού με τις διαστάσεις, τις παραστάσεις των ζωφόρων και κυρίως με το κολοσσιαίο τέθριππο στοχεύουν να τιμήσουν τον νεκρό και να τον ταυτίσουν με την αριστοκρατία της Αλικαρνασσού, αν και ο Μαύσωλος είχε κατώτερη καταγωγή, αποδίδοντας του τιμές ηρωικής ταφής.

Ο θρακικός τάφος **Αρ. 101**³³² της Βουλγαρίας (γύρω στο 300 π.Χ.) έχει στον προθάλαμο ζωφόρο με παράσταση δύο αντιμέτωπων ομάδων πεζών και εφίππων. Σύμφωνα με την ενδυμασία πρόκειται για συμπλοκή μεταξύ Θρακών και βαρβάρων. Στην οροφή του θαλάμου απεικονίζεται σκηνή συμποσίου. Την κεντρική θέση κατέχει μια ανδρική μορφή, ενώ δίπλα του βρίσκεται μια καθιστή γυναικεία μορφή. Τις δυο μορφές πλαισιώνουν υπηρέτες, μουσικοί, πολεμιστές και ιπποκόμοι με ίππους, οι οποίοι φέρουν προσφορές. Στην κορυφή της οροφής εικονίζονται τρία άρματα (συνωρίδες)³³³.

Ερμηνεία:

Η απεικόνιση μάχης εφίππων και πεζών είναι παρόμοια με του τάφου **Αρ. 5** του Kinch των Λευκαδίων και δηλώνει την αριστοκρατική καταγωγή του νεκρού, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την παράσταση συμποσίου, στην οποία ο νεκρός κατέχει την κεντρική θέση. Αποτελεί μια πολυπρόσωπη αφηγηματική παράσταση που έχει ως στόχο να εξαίρει την ιδιαίτερη κοινωνική θέση του νεκρού.

Ο τάφος **Αρ. 30** Γ' της Πέλλας (αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.) έχει στο θάλαμο γραπτές παραστάσεις αντικειμένων από το γυναικείο κόσμο, όπως κάτοπτρο, κιβωτίδιο και ταινίες³³⁴.

Ερμηνεία:

Αντικείμενα από την καθημερινότητα των γυναικών φανερώνουν την ενδυμασία τους, τον τρόπο καλλωπισμού τους και τις λατρευτικές τους συνήθειες. Η παράσταση του τάφου ίσως δηλώνει ότι τα αντικείμενα αυτά θα συνόδευαν τη νεκρή για πάντα.

β) Μυθολογία

³³² Δεν εντάσσεται στην τυπολογία των Μακεδονικών τάφων, καθώς δεν φέρει καμάρα.

³³³ Micoff 1954. Robertson 1959, 172. Vasilief 1960. Shivkova 1973.

³³⁴ Brecolaki 2006, 261-262.

Στον Κιβωτιόσχημο τάφο **Αρ. 111** στη Βεργίνα (γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.) στους τρεις από τους τέσσερις τοίχους του θαλάμου υπάρχει ταινία με επαναλαμβανόμενο μοτίβο δύο αντωπών γρύπων.

Στη γένεση της καμάρας του τάφου **Αρ. 33** στο Δίον (300 π.Χ. ή ύστερος 4ος αι. π.Χ.) υπάρχει παράσταση με λιοντάρια σε βηματισμό³³⁵.

Στον προθάλαμο του τάφου **Αρ. 85** στη Δράμα (τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.) στο τύμπανο της βόρειας εισόδου υπάρχει παράσταση ταύρου και αγελάδας σε αντωπή θέση³³⁶.

Ερμηνεία:

Τα μυθολογικά όντα και ζώα αποτελούν συχνά μοτίβα για τη διακόσμηση των τάφων. Οι γρύπες συνδέονται με το συμβολισμό της αθανασίας της ψυχής, ενώ τα ζώα συνδέονται με τους θεούς, όπως ο ταύρος με τον Δία³³⁷.

γ) Κόσμος των Θεών

Στον τάφο **Αρ. 4** Λύσωνος και Καλλικλέους στα Λευκάδια (μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.) στον ανατολικό τοίχο του προθαλάμου απεικονίζεται περιρραντήριο γεμάτο με νερό και στο δυτικό τοίχο βωμός με φίδι και κοίλο σκεύος³³⁸.

Ερμηνεία:

Η απεικόνιση του φιδιού και του περιρραντηρίου με νερό στον τάφο πιθανόν λειτουργούν ως σύμβολα χθόνιων και μυστηριακών τελετών³³⁹.

δ) Διακοσμητικά θέματα

Ο τάφος **Αρ. 16** του Ρωμαίου στη Βεργίνα (τέλη 4^{ου} με αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.) έχει στον προθάλαμο και στο θάλαμο ανθεμωτά συμπλέγματα με μίσχους και πολύχρωμα λουλούδια³⁴⁰.

Ο τάφος **Αρ. 5** του Kinch στα Λευκάδια (300 π.Χ. ή τέλη 4^{ου} /αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. ή μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.) στον προθάλαμο και στο θάλαμο έχει ανθοστοιχία από λευκά, κόκκινα και πράσινα άνθη³⁴¹.

Στον τάφο **Αρ. 6** Ανθεμίων στα Λευκάδια (α' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.) στην οροφή του προθαλάμου διακρίνονται έξι εναλλασσόμενα ανθέμια με

³³⁵ Brecoulaki 2006, 247-251, πίν. 88.

³³⁶ Brecoulaki 2006, 391-392, πίν. 130.

³³⁷ Κακρίδης 1986.

³³⁸ Brecoulaki 2006, 221-234, πίν. 78-81.

³³⁹ Οικονόμου 2010, 43.

³⁴⁰ Brecoulaki 2006, 160-161, πίν. 58.

³⁴¹ Brecoulaki 2006, 217-221, πίν. 77.

νερολούλουδα με έλικες³⁴². Οι χρωστικές ουσίες που χρησιμοποίησε ο ζωγράφος του τάφου είναι το αιγυπτιακό κυανό, η κιννάβαρι, ο ασβεστίτης, το μαύρο του άνθρακα, το λευκό του μολύβδου, ενώ εφάρμοσε την τεχνική της ξηρογραφίας³⁴³.

Στον τάφο **Αρ. 4** Λύσωνος και Καλλικλέους στα Λευκάδια (μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.) στους τοίχους αποδίδεται εσωτερικό περιστύλιο με παραστάδες που συνδέεται με ανθοπλοχμούς. Ανάμεσα στα πράσινα φύλλα διακρίνονται καρποί από ρόδια και άνθη μυρτιάς. Στην καμάρα υπάρχει ένα πυργωτό μοτίβο, όπως τα σχέδια των υφασμάτων³⁴⁴.

Στον τάφο **Αρ. 40** της Πέλλας (μετά τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ.) υπάρχει στο θάλαμο εικονική αρχιτεκτονική διακόσμηση³⁴⁵.

Τον προθάλαμο του τάφου **Αρ. 44** στον Κορινό (τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.) περιτρέχει ταινία-καλυπτήρας που κοσμεύεται με μαϊάνδρο. Ο θάλαμος φέρει κοσμοφόρο που πάνω έχει γεισίοποδες, στη συνέχεια ιωνικό κυμάτιο και κάτω φυτικό κόσμημα με ελίσσόμενους βλαστούς³⁴⁶.

Στον θάλαμο του τάφου **Αρ. 47** Αγίου Αθανασίου στη Θεσσαλονίκη (τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.) υπάρχει κοσμοφόρος με βουκράνια και ρόδακες³⁴⁷ (εικ. 87).

Ο τάφος **Αρ. 51** Νεάπολης στη Θεσσαλονίκη (β' μισό 3^{ου} ή 2^{ος} αι. π.Χ.) στο ύψος της γένεσης της καμάρας έχει φυτικό διάκοσμο³⁴⁸.

Ο τάφος **Αρ. 61** Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης (τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.) φέρει στον προθάλαμο περιτένεια με εγχάρακτη διακόσμηση πάνω σε λαδοπράσινο χρώμα. Σχηματίζονται φύλλα και καρποί κισσού πάνω σε βλαστούς που ελίσσονται με οκτώσχημο τρόπο³⁴⁹.

Ο τάφος **Αρ. 66** Ποτίδαιας στη Χαλκιδική (300 π.Χ.) φέρει στη γένεση της καμάρας ταινία με κληματίδα και σταφύλια, στα οποία περιπλέκονται φύλλα και άνθη κισσού³⁵⁰.

Ο τάφος **Αρ. 85** στη Δράμα (τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.) φέρει στους τοίχους των μακριών πλευρών του προθαλάμου διακοσμητική ζώνη με σχηματοποιημένα

³⁴² Brecoulaki 2006, 347-370, πίν. 117-123. Rhômiopoulou 2007, 20-22.

³⁴³ Brecoulaki 2000, 201-202. Rhômiopoulou — Schmidt-Dounas 2010, 105-112.

³⁴⁴ Brecoulaki 2006, 221-234, πίν. 78-81. Rhômiopoulou 2007, 23-25.

³⁴⁵ Brecoulaki 2006, 262.

³⁴⁶ Brecoulaki 2006, 242-244, πίν. 85-86.

³⁴⁷ Brecoulaki 2006, 263-303, πίν. 90-102.

³⁴⁸ Αλλαμανή 1980, 365, πίν. 215 α. Σισμανίδης 1985, 35-70. Σισμανίδης 1997, 119-123.

³⁴⁹ Σισμανίδης, ΑΕ 1986, 79, εικ. 17.

³⁵⁰ Brecoulaki 2006, 347-370, πίν. 117-123.

βουκράνια με γιρλάντες που εναλλάσσονται με ρόδακες. Στην αρχή της καμάρας υπάρχουν τριγωνικά θέματα με κίτρινο, γαλάζιο και άσπρο χρώμα, ενώ η οροφή φέρει διακοσμητικές πλατιές ταινίες. Στο τύμπανο της ανατολικής εισόδου του προθαλάμου απεικονίζονται εναλλάξ πέντε ανθέμια και δίχρωμοι κύκλοι χωρισμένοι σε τεταρτημόρια³⁵¹.

Στον τάφο **Αρ. 19** Ευρυδίκης στη Βεργίνα (343-340 π.Χ.) υπάρχει αρχιτεκτονικός διάκοσμος. Ο πίσω τοίχος του θαλάμου διαμορφώνεται ως πρόσοψη ιωνικού κτιρίου με έγχρωμες τις λεπτομέρειες των αρχιτεκτονικών στοιχείων³⁵² (εικ. 45).

Στον τάφο **Αρ. 30** στην Πέλλα (τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.) υπάρχει στα τοιχώματα του προθαλάμου εικονική αρχιτεκτονική διακόσμηση.

Ερμηνεία:

Τα ποικίλα φυτικά διακοσμητικά μοτίβα που εμφανίζονται στους Μακεδονικούς τάφους μπορούν να ερμηνευτούν ως διακοσμητικά στοιχεία και ως έκφραση των δυνάμεων της φύσης. Πολλά φυτά συνδέονται με θεότητες και λειτουργούν ως τελετουργικά αντικείμενα³⁵³.

3.3. Ταφικά έπιπλα

α) Η ζωή των θνητών

Στον τάφο **Αρ. 17** του «Φιλίππου» στην Βεργίνα βρέθηκαν στο δάπεδο του θαλάμου οργανικά υλικά και διακοσμητικά στοιχεία, πιθανόν από ξύλινη κλίνη. Σώθηκαν ελεφαντοστέινες μορφές, έφιππες και πεζές σε έντονη κίνηση, πιθανόν από σκηνή μάχης³⁵⁴.

Παρόμοια περίπτωση με αποσυντεθημένα οργανικά υλικά από ξύλινη κλίνη υπάρχουν στον τάφο **Αρ. 6** Ανθεμίων στα Λευκάδια (α' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.). Σώζονται διάφορα ελεφαντοστέινα μέλη από ανθρώπινες μορφές και ίππους, γεγονός που φανερώνει ότι πρόκειται για πολεμική σκηνή ή ιππομαχία³⁵⁵.

Ο τάφος **Αρ. 36** στο Δίον (τέλη 3^{ου} αι. π.Χ) είχε πιθανόν δυο ξύλινα ταφικά έπιπλα, όπως συνηγορούν τα οργανικά υπολείμματα που βρέθηκαν.

³⁵¹ Σαμαρτζίδου 1992, 109-129. Brecoulaki 2006, 391-392, πίν. 130.

³⁵² Brecoulaki 2006, 49-76, πίν. 1-10.

³⁵³ Οικονόμου 2010, 172-178. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2007.

³⁵⁴ Ανδρόνικος 1980, 156-167. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004. Σισμανίδης 1997, 92. Brecoulaki 2006, 101-133, πίν. 24-46.

³⁵⁵ Rhomiopoulou 1973, 91-92, εικ. 1, 3-5. Σισμανίδης 1997, 151-153.

Σώζονται ελεφαντοστέινα μέλη ανθρώπινων μορφών και ίππων σε έντονη κίνηση, πιθανόν από σκηνή μάχης³⁵⁶.

Στη μαρμάρινη κλίνη του τάφου **Αρ. 33** στο Δίον (300 π.Χ. ή ύστερος 4^{ος} αι. π.Χ.) απεικονίζεται στο τύμπανο της ιππομαχία. Συνολικά εικονίζονται δέκα με δώδεκα μορφές, από τις οποίες σώζονται μόνο τρεις ιππείς. Ο Σωτηριάδης ταύτισε με βάση την ενδυμασία τους τις δυο πρώτες μορφές ως βαρβάρους και την τρίτη ως Έλληνα³⁵⁷.

Στον τάφο **Αρ. 24** Μπέλλα Ι στη Βεργίνα (β' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.) βρέθηκαν στα λίθινα προσκεφάλια της κλίνης-σαρκοφάγου σπαράγματα μορφής Νίκης και ενός οπλίτη³⁵⁸ (εικ. 52).

Ο τάφος **Αρ. 72** του «Perdritzet» στην Αμφίπολη (τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.) έχει στο τύμπανο της λίθινης κλίνης παράσταση, από την οποία σώζεται το χέρι ενός πολεμιστή που κρατούσε ασπίδα, πιθανόν πρόκειται για σκηνή μάχης³⁵⁹.

Ο τάφος **Αρ. 73** στην Αμφίπολη (3^{ος} ή 4^{ος} αι. π.Χ.) φέρει στα πόδια των κλινών του μια όρθια ανδρική μορφή (εικ. 126), πιθανόν πολεμιστή³⁶⁰.

Ερμηνεία:

Στις ταφικές κλίνες απεικονίζονται θέματα που αφορούν τη ζωή του νεκρού, ο οποίος είναι τοποθετημένος πάνω τους, όπως η πολεμική του ιδιότητα. Σε μια εποχή με έντονη πολεμική δραστηριότητα, όπως ο 4^{ος} αι. π.Χ., οι νεκροί εξαίρονται για την πολεμική τους ανδρεία και αφηρωίζονται ως πρότυπα για τις επόμενες γενιές.

2) Μυθολογία

Στο μαρμάρινο θρόνο του τάφου **Αρ. 19** της Ευρυδίκης στη Βεργίνα (343-340 π.Χ.) υπάρχει διακόσμηση με μυθικά όντα και ζώα. Ανάμεσα στα πόδια του θρόνου υπάρχει ζωφόρος με ανάγλυφους επιχρυσωμένους γρύπες που σπαράζουν ελάφι. Στην πλάγια όψη υπάρχει όμοια ζωφόρος με λέοντες και γρύπες. Στο κάτω μέρος του ερεισίνωτου και στα ερεισίχειρα του θρόνου ήταν τοποθετημένες μικρές μαρμάρινες ολόγλυφες σφίγγες³⁶¹ (εικ. 45).

³⁵⁶ Παντερμαλής 1985. Σισμανίδης 1997, 147-149.

³⁵⁷ Σωτηριάδης 1930, 36-51, εικ. 4-7. Σωτηριάδης 1932, 5-17, εικ. 2, 4, πίν. 1,2. Σισμανίδης 1997, 91-95, σχ. 4. Brecoulaki 2006, 247-251, πίν. 88.

³⁵⁸ Ανδρόνικος 1981, 57-59, εικ. 1, πίν. 64-67 α. Ανδρόνικος 1988, 35, εικ. 12-14. Σισμανίδης 1997, 88-91, σχ. 4. Brecoulaki 2006, 167-170, πίν. 61.

³⁵⁹ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1976, 308, σχ. 8. Σισμανίδης 1997, 103-105.

³⁶⁰ Λαζαρίδης 1960, 218, πίν. 184δ. Λαζαρίδης 1960, 71-73, εικ. 87-89. Σισμανίδης 1997, 85-88, πίν. 7γ, σχ. 4.

³⁶¹ Ανδρόνικος 1987, 128-132. Brecoulaki 2006, 66-76, πίν. 1-10.

Παρόμοιο θέμα με γρύπες εναντίον ελαφιών υπάρχει στην πλάγια όψη του θρόνου του τάφου **Αρ. 16** του Ρωμαίου στη Βεργίνα (τέλη 4^{ου}/αρχές 3^{ου}/ άμισό 3^{ου} αι. π.Χ.)³⁶².

Ο τάφος **Αρ. 24** Μπέλλα Ι στη Βεργίνα (β' μισό 3^{ου} αι. π.Χ) έχει στο τύμπανο της λίθινης κλίνης-σαρκοφάγου ζώνη με τέσσερα ζεύγη αντωπών γρύπων σε κόκκινο βάθος, ενώ στα προσκεφάλια της κλίνης υπάρχουν σπαράγματα μυθικών ζώων³⁶³ (εικ 52).

Ο τάφος **Αρ. 66** Ποτίδαιας στη Χαλκιδική (β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ) φέρει στη ζώνη του τυμπάνου της κλίνης ζεύγη γρυπών να σπαράζουν ελάφια και στην κατώτερη ζώνη αντωπά ζεύγη ζώων ανάμεσα σε φυτικά μοτίβα, κρατήρες και πεσσούς³⁶⁴ (εικ. 115).

Στον τάφο **Αρ. 43** στην Πύδνα (τέλη 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.) οι δυο κλίνες φέρουν παράσταση ζώων. Στην αριστερή πλευρά της πρώτης κλίνης απεικονίζεται ανάγλυφα ένας καθιστός σκύλος. Στη δεύτερη κλίνη αποδίδεται ανάγλυφα ένα φίδι³⁶⁵.

Στον τάφο **Αρ. 54** Μαιευτηρίου στη Θεσσαλονίκη (τέλη 3^{ου} ή 200 π.Χ.) πιθανόν ανήκει τμήμα λίθινης κλίνης με ίχνη αντωπών γρύπων που βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου³⁶⁶.

Ερμηνεία:

Τα μυθολογικά όντα και ζώα ήταν συχνό και αγαπητό διακοσμητικό μοτίβο για τους καλλιτέχνες στα ταφικά έπιπλα. Οι γρύπες έχουν έναν έντονο συμβολισμό σχετικά με τη μεταθανάτια ζωή, όπως ανέφερα παραπάνω.

Ο σκύλος είναι ένα πιστό και αφοσιωμένο ζώο στον κύριο του, γι' αυτό και απεικονίζεται σε τάφους με επιτύμβιες στήλες. Τα σκυλιά συνδέονται με τον Ασκληπιό και κατοικούσαν στα ιερά του³⁶⁷. Το φίδι ήταν φύλακας των τάφων και των ιερών. Ήταν σύμβολο πολλών χθόνιων θεοτήτων και έπαιρνε μέρος στα μυστήρια³⁶⁸.

³⁶² Brecoulaki 2006, 160-161, πίν. 58. Σισμανίδης 1997, 171-174.

³⁶³ Ανδρόνικος 1981, 57-59, εικ. 1. Σισμανίδης 1997, 88-91, σχ. 4. Brecoulaki 2006, 167-170, πίν. 61.

³⁶⁴ Σισμανίδης 1984, 223-224. Σισμανίδης 1997, 23-74, 102. Brecoulaki 2006, 347-370, πίν. 117-123. Ignatiadou 2007, 219-227.

³⁶⁵ Παντερμαλής 1985, 13, εικ. 11. Σισμανίδης 1997, 105-111.

³⁶⁶ Μακαρόνας 1941-1952, 599. Σισμανίδης 1997, 96-101, πίν. 30 α-β., σχ. 5. Brecoulaki 2006, 316.

³⁶⁷ Οικονόμου 2010, 64-65.

³⁶⁸ Οικονόμου 2010, 63.

γ) Ο κόσμος των Θεών

Στο μαρμαρίνο θρόνο του τάφου **Αρ. 19** της Ευρυδίκης στη Βεργίνα (343-340 π.Χ.) υπάρχει παράσταση θεοτήτων. Στο ερεισίνωτο απεικονίζεται ζευγάρι, πάνω σε τέθριππο με δυο λευκά και δυο καφετιά άλογα, να φορά πορφυρά ιμάτια (εικ. 44). Η γυναίκα κρατά σκήπτρο και ταυτίζεται με την Περσεφόνη, ενώ ο άνδρας κρατά βούκεντρο και ταυτίζεται με τον Άδη³⁶⁹, απεικονίζεται σε ώριμη ηλικία όπως στον τάφο **Αρ. 6** και στον κιβωτιόσχημο τάφο **Αρ. 111**.

Στο γραπτό θρόνο χρησιμοποιήθηκαν χρωστικές ουσίες όπως η κιννάβαρι, το λευκό του μολύβδου, η κόκκινη οργανική λάκα και η σύνθεση σχεδιάστηκε με προσχέδιο³⁷⁰.

Ο τάφος **Αρ. 17** του «Φιλίππου» στη Βεργίνα πιθανόν είχε ξύλινη κλίνη με διονυσιακή παράσταση, όπως αποκαλύπτουν τα διαλυμένα οργανικά υλικά και οι ελεφαντοστέινες μορφές με τα γυάλινα χρυσά διακοσμητικά στοιχεία³⁷¹.

Παράσταση από το διονυσιακό κύκλο υπήρχε και σε ξύλινη αποσυντεθειμένη κλίνη του τάφου **Αρ. 18** του Πρίγκιπα στη Βεργίνα (325 ή 310/9 π.Χ.). Από τα ελεφαντοστέινα μέλη που έχουν σωθεί διακρίνεται μια γενειοφόρος μορφή, ο τραγοπόδαρος Πάνας με τη σύριγγά του, ένας γενειοφόρος άνδρας και μια γυναικεία μορφή. Πρόκειται είτε για τον Διόνυσο και την Αριάδνη, είτε για ένα ζευγάρι από τη Διονυσιακή συντροφιά³⁷².

Ο τάφος **Αρ. 25** Μπέλλα II στη Βεργίνα (β' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.) έχει λίθινη κλίνη-σαρκοφάγο με παράσταση στη ζωφόρο μια μισοξαπλωμένη ανδρική μορφή και ένα αιλουροειδές ζώο. Πιθανόν αποτελούν ένα μέρος από διονυσιακή παράσταση που σήμερα δεν σώζεται³⁷³.

Στον τάφο **Αρ. 6** Ανθεμίων στα Λευκάδια (250-140 π.Χ.) βρέθηκαν ελεφαντοστέινα ανθρώπινα μέλη που σχετίζονται με το διονυσιακό κύκλο, πιθανόν από ξύλινο ταφικό έπιπλο³⁷⁴.

Ο τάφος **Αρ. 54** Μαιευτηρίου στη Θεσσαλονίκη (τέλη 3ου αι. π.Χ. ή 200 π.Χ.) έχει λίθινη κλίνη με γραμμικά διακοσμητικά θέματα. Στο τμήμα της κλίνης

³⁶⁹ Ανδρόνικος 1987, 379. Ανδρόνικος 1987, 128-132. Brecoulaki 2006, 49-76, πίν. 1-10.

³⁷⁰ Kakouli 1995.

³⁷¹ Ανδρόνικος 1988, 121-131, εικ. 132-133. Σισμανίδης 1997, 135-144. Brecoulaki 2006, 101-133, πίν. 26-46.

³⁷² Ανδρόνικος 1988, 206-207, 132-133. Σισμανίδης 1997, 144-146. Brecoulaki 2006, 133-149, πίν. 47-53.

³⁷³ Ανδρόνικος 1988, 35. Σισμανίδης 1997, 88-91. Brecoulaki 2006, 167-170, πίν. 61.

³⁷⁴ Σισμανίδης 1997, 151-153. Rhomiopoulou 1973, 91-92, εικ. 1, 3-5.

που σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου, διακρίνεται μια ανακεκλιμένη γυναικεία μορφή³⁷⁵.

Στις μαρμάρινες κλίνες του τάφου **Αρ. 66** στη Χαλκιδική (β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ.) υπάρχει στην άνω ζώνη διονυσιακή παράσταση (εικ. 115). Απεικονίζονται ανδρικές, γυναικείες μορφές και ο Παπποσιληνός σε κατάσταση μέθης³⁷⁶.

Στη ζωφόρο των μαρμαρίνων κλινών υπάρχει χρήση της γαιώδους ώχρας και χρησιμοποιείται η τεχνική της ξηρογραφίας³⁷⁷.

Ο τάφος **Αρ. 73** στην Αμφίπολη (3^{ου} ή 4^{ου} αι. π.Χ.) φέρει στις δυο κλίνες του σκηνές από το διονυσιακό κύκλο (εικ. 126). Απεικονίζονται ανακεκλιμένες γυναικείες και ανδρικές μορφές, ενώ κάποιες κρατούν θυρσούς³⁷⁸.

Ερμηνεία:

Στις περισσότερες κλίνες που έχουν βρεθεί παρατηρείται διακόσμηση από το διονυσιακό κύκλο. Η χθόνια υπόσταση του Διονύσου σχετίζεται με τα διονυσιακά θέματα στις ταφικές κλίνες.

γ) Διακοσμητικά θέματα

Ο τάφος **Αρ. 6** Ανθεμίων στα Λευκάδια (α' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.) έχει στις πλευρές του κτιστού βάθρου γραπτό στεφάνι ελιάς.

Ο θρόνος του τάφου **Αρ. 19** της Ευρυδίκης στη Βεργίνα (343-340 π.Χ.) φέρει φυτικό διάκοσμο. Στο ερεισίνωτο ένα κόσμημα ελισσόμενων καυλών δημιουργεί το πλαίσιο για την παράσταση του Πλούτωνα-Άδη και της Περσεφόνης. Ανάμεσα στα πόδια και κάτω από τη ζωφόρο με τα ζώα, υπάρχει ταινία με κισσό, ενώ ανάγλυφες έλικες και ανθέμια κοσμούν τα πόδια του θρόνου³⁷⁹.

Στις μαρμάρινες κλίνες του τάφου **Αρ. 66** στη Χαλκιδική (β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ.) απεικονίζονται αντωπά ζεύγη άγριων και ήρεμων ζώων με φυτικά μοτίβα³⁸⁰.

³⁷⁵ Σισμανίδης 1997, 96-101. Brecoulaki 2006, 316-317. Η Οικονόμου εντάσσει το θέμα στον διονυσιακό κύκλο, βλ. Οικονόμου 2010, 32.

³⁷⁶ Σισμανίδης 1997, 23-74, 102. Brecoulaki 2006, 347-370, πίν. 117-123.

³⁷⁷ Σισμανίδης 1997, 67-74.

³⁷⁸ Λαζαρίδης 1960, 217-218. Λαζαρίδης 1960, 71-73. Λαζαρίδης 1960, 69-71. Σισμανίδης 1997, 85-88.

³⁷⁹ Ανδρόνικος 1987, 363-379. Brecoulaki 2006, 49-76, πίν. 1-10.

³⁸⁰ Σισμανίδης 1997, 23-74, 102, πίν. 1-6, 10-29 α-γ.

Ο τάφος **Αρ. 82** Αγγίστας στις Σέρρες (3^{ος} ή πρώιμος 2^{ος} αι. π.Χ.) φέρει στη λίθινη κλίνη και συγκεκριμένα στα τύμπανα των στενών πλευρών και της πρόσθιας όψης κυκλικά μοτίβα, ίσως ρόδακες ή φιάλες³⁸¹.

Παρόμοια σχήματα εμφανίζονται και στον τάφο **Αρ. 73** στην Αμφίπολη (3^{ος} ή 4^{ος} αι. π.Χ.) με δέκα κυκλικά θέματα σε πολυχρωμία σε ροδινό βάθος, ίσως φιάλες ή ρόδακες³⁸².

Ερμηνεία:

Τα φυτικά μοτίβα στα ταφικά μνημεία πιθανόν χρησιμοποιούνταν ως διακοσμητικά στοιχεία και μιμούνταν τα αληθινά φυτά με τα οποία στόλιζαν τους τάφους. Θεωρούνταν τελετουργικά αντικείμενα, γι' αυτό συνδέονται με κάποιους Θεούς³⁸³.

3.4. Συμπέρασμα

Οι ζωγραφικές παραστάσεις που κοσμούν τους Μακεδονικούς τάφους εντοπίζονται στις προσόψεις, τους θαλάμους και τα ταφικά έπιπλα και μπορούν να χωριστούν σύμφωνα με τη θεματολογία τους και το συμβολισμό τους α) στη ζωή των θνητών, β) στη μυθολογία, γ) στον κόσμο των θεών και δ) στα διακοσμητικά θέματα.

Παρατηρείται ότι στην πρόσοψη των τάφων υπάρχουν περισσότερες σύνθετες αφηγηματικές παραστάσεις από τη ζωή των θνητών. Ξεχωρίζουν η παράσταση του κυνηγιού, το στεφάνωμα του νεκρού από γυναικεία μορφή, η παράσταση της κρίσεως, η σκηνή της δεξίωσης, η σκηνή συμποσίου και οι δυο ολόσωμες ανδρικές μορφές, που πλαισιώνουν το θυραίο άνοιγμα.

Από τον κόσμο των θεών υπάρχει η παράσταση με το ανακεκλιμένο ανδρόγυνο, ενώ εντύπωση προκαλεί από τη μυθολογία το σπάνιο θέμα της Κενταυρομαχίας στις μετόπες του τάφου **Αρ. 7** της Κρίσεως.

Τα θέματα που επιλέγονται για να κοσμούν τις προσόψεις των τάφων είχαν σημαίνουσα σημασία, καθώς ήταν η τελευταία εικόνα που είχαν οι θεατές της τελετής και η οποία έφερε πολλά μηνύματα για τη ζωή του νεκρού, τις μεταθανάτιες αντιλήψεις του και πολλούς κοινωνικοπολιτικούς συμβολισμούς προς τους ανθρώπους της εποχής, τους οποίους σήμερα δεν είμαστε θέση να αντιληφθούμε.

³⁸¹ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1973-74, 786-787.

³⁸² Λαζαρίδης 1960, 217-218.

³⁸³ Οικονόμου 2010, 172-178.

Η θεματολογία στο εσωτερικό των θαλάμων, η οποία απευθύνεται στον θανόντα του τάφου, περιορίζεται κυρίως στη ζωή των θνητών και συγκεκριμένα των πολεμιστών, καθώς αναπαριστάται οπλισμός, μάχες και αγώνες. Μόνο δυο τάφοι έχουν μυθολογικό θέμα, ενώ από τον κόσμο των θεών ξεχωρίζει η παράσταση με την αρπαγή της Περσεφόνης στον μεγάλο όμως κιβωτιόσχημο τάφο και όχι σε Μακεδονικό και η απεικόνιση αντικειμένων, τα οποία σχετίζονται με θεότητες και τελετουργίες.

Στα ταφικά έπιπλα απεικονίζονται πολεμικές σκηνές από τη ζωή των θνητών. Το θέμα αυτό σχετίζεται πιθανόν με τη στρατιωτική ιδιότητα των νεκρών, που είχαν εναποτεθεί πάνω στις συγκεκριμένες κλίνες³⁸⁴. Το κυρίαρχο θέμα είναι οι διονυσιακές παραστάσεις από τον κόσμο των θεών. Η λατρεία του Διονύσου είχε βαθιές ρίζες στη Μακεδονία³⁸⁵ και ενισχύθηκε την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και μετά. Η απεικόνισή του στις κλίνες τονίζει το χθόνιο χαρακτήρα του και την ελπίδα της αθανασίας της ψυχής.

Με τον Διόνυσο σχετίζονται και οι αναπαραστάσεις ζώων πάνω σε κλίνες, καθώς σύμφωνα με τη μυθολογία ο Διόνυσος είχε ενσαρκωθεί σε διάφορα ζώα. Χθόνιος είναι και ο συμβολισμός που εμπεριέχεται στις απεικονίσεις γρυπών πάνω στις νεκρικές κλίνες. Οι γρύπες έχουν συνδεθεί με την αθανασία της ψυχής³⁸⁶.

Οι απεικονίσεις γρυπών σε Μακεδονικούς τάφους πιθανόν δέχτηκαν επιρροή από το ανατολικό ρεπερτόριο, καθώς ο ανατολικός τύπος του λεοντόμορφου γρύπα με καμπύλα κέρατα εμφανίζεται σε πολλούς τάφους (**Αρ. 111, Αρ. 19, Αρ. 24, Αρ. 47, Αρ. 66**). Σε αντίθεση με την ελληνική εικονογραφία του 4^{ου} αι. π.Χ. που έχει επικρατήσει ο τύπος του γρύπα-αετού με γωνιώδη φτερά, όπως εικονίζετε στη β' ζωφόρο των δύο κλινών του τάφου **Αρ. 66** της Ποτίδαιας³⁸⁷.

Ο θάνατος και η μεταθανάτια πορεία του νεκρού ήταν θέματα που απασχολούσαν τους αρχαίους Έλληνες. Ήδη από τον 6^ο αι. π.Χ. αναπτύχθηκαν τα μυστήρια και ο ορφισμός³⁸⁸. Οι μύστες σύμφωνα με συγκεκριμένες πρακτικές μπορούσαν να κερδίσουν την αθανασία της ψυχής τους. Ο ορφισμός ήταν ένα

³⁸⁴ Σισμανίδης 1997, 218.

³⁸⁵ Για το λόγο αυτό είχε δοθεί στο Διόνυσο το προσωνύμιο «Μακεδόνας».

³⁸⁶ Σισμανίδης 1997, 213-220.

³⁸⁷ Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 111-112.

³⁸⁸ Καρακατσάνης 1997, 237-245. Robertson 2003.

θηρσκευτικό ρεύμα, το οποίο περιελάμβανε απαγορεύσεις και αυστηρούς κανόνες για τον υλικό κόσμο. Τα μυστήρια δεν θεσμοθετήθηκαν επίσημα από κάποια πόλη, ούτε κάποια συγκεκριμένη περιοχή. Τελούνταν ανεπίσημα από μικρές ομάδες ή από οικογένειες³⁸⁹.

Η επίδραση των ορφικών και διονυσιακών μυστηρίων στη Μακεδονία φανερώνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα του 4^{ου} αι. π.Χ. και μετά, τα οποία σχετίζονται με τον Κάτω Κόσμο, τον Άδη, την Περσεφόνη και τον Διόνυσο. Τα ενεπίγραφα χρυσά επιστόμια από τους ελληνιστικούς τάφους της Μακεδονίας σχετίζονται με τον ορφισμό³⁹⁰. Συνόδευαν τους μύστες στον Άλλο Κόσμο έχοντας μια εγχάρακτη επιγραφή με το όνομα του νεκρού και την ιδιότητά του ως μύστη, τα οποία απευθύνονταν στην Περσεφόνη. Στον κιβωτιόσχημο τάφο Α΄ του Δερβενίου βρέθηκε απανθρακωμένος πάπυρος με ορφικό κείμενο³⁹¹, ενώ στον τάφο Β΄ βρέθηκε ο γνωστός κρατήρας με τις διονυσιακές παραστάσεις³⁹². Τρεις θεότητες οι οποίες είχαν χθόνιο χαρακτήρα. Ανάλογη παράσταση με θεότητες του Κάτω Κόσμου υπάρχει στον τάφο **Αρ. 6** των Ανθεμίων στα Λευκάδια με την απεικόνιση ενός ανακεκλιμένου ζεύγους, το οποίο ταυτίζεται με τον Άδη και την Περσεφόνη. Η πίστη στη μεταθανάτια ζωή αντανακλάται στην παράσταση της Κρίσεως του νεκρού από τους κριτές του Κάτω Κόσμου στον τάφο **Αρ. 7** Κρίσεως στα Λευκάδια.

Στις κλίνες των Μακεδονικών τάφων συχνό θέμα διακόσμησης αποτελούν οι διονυσιακές παραστάσεις, ίσως επειδή σχετίζονται με τα συμπόσια. Ένα θέμα που αντικατοπτρίζει τις αντιλήψεις των Μακεδόνων για το θάνατο και τη μεταθανάτια πορεία του ανθρώπου, σύμφωνα με τη διονυσιακή λατρεία³⁹³. Ο Διόνυσος είχε δισυπόστατο χαρακτήρα, καθώς θεωρούνταν θεός της χαράς και της ζωής, αλλά ήταν και χθόνιος συνδεόμενος με το θάνατο της φύσης και του ανθρώπου³⁹⁴. Ο Διόνυσος είχε σχέσεις με χθόνιες θεότητες, όπως ο Άδης, η Περσεφόνη, η Δήμητρα και για το λόγο αυτό συναντάται ο διονυσιακός κύκλος στους τάφους των αρχαίων Μακεδόνων.

Παρατηρείται μια υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα στις ζωγραφικές συνθέσεις της Βεργίνας, σε σύγκριση με τις άλλες περιοχές της Μακεδονίας, ίσως

³⁸⁹ Cole 1980, 223-238.

³⁹⁰ Σε τάφους στην Πέλλα, στην Μεθώνη, στον Ευρωπό. Πέτσας 1960/61.

³⁹¹ Θέμελης-Τσουράτσου 1997, 30. Καψωμένου 1965, 17-25, πίν. 12-15.

³⁹² Θέμελης-Τσουράτσου 1997, 70-72, πίν. 13-17, 73-75. Γιούρη 1987. Barr-Sharrar 2008.

³⁹³ Σισμανίδης 1997, 214-215.

³⁹⁴ Jeanmaire 1951, 345-350, 532-533, 542-543.

επειδή ήταν παλιό ανακτορικό κέντρο. Παρά το γεγονός αυτό, δείγματα καλής εικονογραφίας υπάρχουν και στα Λευκάδια, όπως στον τάφο **Αρ. 7**, αλλά και στη Θεσσαλονίκη στον τάφο **Αρ. 47** Αγίου Αθανασίου. Όπως σημειώνει και η Μπρεκουλάκη³⁹⁵ υπάρχει μια πτώση της ποιότητας στις εικονογραφικές παραστάσεις από τη δυτική προς την ανατολική Μακεδονία. Λίγοι είναι οι τάφοι της δυτικής Μακεδονίας που φέρουν ζωγραφική σύνθεση πάνω στους τάφους. Στην περιοχή αυτή δίνεται περισσότερη έμφαση στην εικονογραφία των ταφικών κλινών, όπως στις κλίνες από τους τάφους της Αμφίπολης.

Εκτός από τις τοπικές διαφορές στην εικονογραφία των τάφων, διαφοροποίηση υπάρχει και στη θεματολογία τους ανάλογα με τις χρονικές περιόδους. Παρατηρείται ότι τον 4^ο αι. π.Χ. κυριαρχούν σύνθετες και εντυπωσιακές παραστάσεις της μεγάλης ζωγραφικής που σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες του νεκρού, όπως είναι το κυνήγι, οι δεξιώσεις, το συμπόσιο, οι αθλητικοί αγώνες και οι θρησκευτικές αντιλήψεις για τη μεταθανάτια ζωή.

Εν αντιθέσει τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. δίνεται μεγάλη έμφαση στην προβολή της ιδιότητας του άνδρα ως πολεμιστή γενικότερα. Η θεματολογία αυτή οφείλεται στην ταραγμένη περίοδο των διαδόχων με τους διαρκείς πολέμους και τις ποικίλες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που ταλαιπωρούσαν τη μακεδονική κοινωνία. Σκηνές με παραστάσεις πολεμιστών και όπλων υπάρχουν σε δώδεκα Μακεδονικούς τάφους και δηλώνουν τη στρατιωτική ενασχόληση των νεκρών. Μέσα από τις παραστάσεις φανερώνονται οι αντιλήψεις που είχαν εκείνη την εποχή οι Μακεδόνες για την τιμή που έφερε ένας πολεμιστής. Στην κοινωνία της Μακεδονίας πολιτικά δικαιώματα είχε ο άνδρας, ο οποίος επιλεγόταν από τον βασιλιά να έχει όπλα³⁹⁶. Ο ικανός πολεμιστής ταυτιζόταν με τον Μακεδόνα πολίτη και επομένως ταυτίζοντας την ιδιότητα του νεκρού ως πολεμιστή, τιμούσαν τον νεκρό του τάφου.

Ένα σπάνιο θέμα είναι η Κενταυρομαχία στις μετόπες του τάφου **Αρ. 7**. Παραστάσεις Κενταυρομαχίας είναι δυσεύρετες στη Μακεδονία, ενώ στον ελλαδικό χώρο εμφανίζονται κυρίως στις μετόπες των ναών. Διάδοση του θέματος υπήρξε κατά την κλασική περίοδο με την αναπαράσταση του μυθικού πολέμου μεταξύ Λαπίθων και Κενταύρων. Το θέμα χάνει τη δημοτικότητα του

³⁹⁵ Brecoulaki 2006, 47-60.

³⁹⁶ Hammond 1999, 87-91, 271-273.

κατά τον 4^ο αι. π.Χ. Η εμφάνιση της Κενταυρομαχίας στο Μακεδονικό τάφο, που χρονολογείται στο τέλος 4^{ου} -με αρχές 3^{ου} αι. π.Χ., αποτελεί δείγμα κλασικισμού. Παρατηρείται μια μίμηση του κλασικού ρεπερτορίου και των μηνυμάτων που έφερε. Η Κενταυρομαχία συμβόλιζε τις μάχες των Ελλήνων κατά των Περσών. Η χρησιμοποίηση του συγκεκριμένου θέματος πιθανόν υπονοεί την ταύτιση των Μακεδόνων με τους υπόλοιπους Έλληνες και τις πολεμικές τους επιτυχίες κατά τον 4^ο αι. π.Χ., με την εκστρατεία του μακεδονικού στρατού στη Μικρά Ασία. Η επιλογή του θέματος της Κενταυρομαχίας στο Μακεδονικό τάφο ίσως σχετίζεται με τη συμμετοχή του κατόχου του τάφου στην εκστρατεία αυτή και την παραμονή του στην Ανατολή, όπου υπήρχαν ανάλογα μνημεία με παραστάσεις Κενταυρομαχίας των εξελληνισμένων δυναστών.

Όπως ανέφερα παραπάνω η Μακεδονία στην αρχιτεκτονική, τη διακοσμητική αρχιτεκτονική και την εικονογραφία δέχτηκε επιρροή από τα ταφικά μνημεία της Μικράς Ασίας, όπως το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού, το Ηρώο της Τρύσας και το μνημείο των Νηρηίδων στην Ξάνθο, τα οποία κοσμούνται με παραστάσεις από την καθημερινή ζωή του νεκρού, αλλά και μυθολογικές και μυστηριακές σκηνές που προέρχονται από την αρχαία ελληνική παράδοση της κλασικής περιόδου³⁹⁷. Πιθανόν οι Μακεδόνες αρχιτέκτονες και ζωγράφοι να είχαν στο μυαλό τους ως πρότυπα αυτά τα μνημειώδη αρχιτεκτονήματα της Ανατολής όταν κατασκεύαζαν τους Μακεδονικούς τάφους και να θέλησαν να τα μιμηθούν στην προσπάθειά τους να τιμήσουν τους νεκρούς τους και να τους ταυτίσουν με μυθικούς ήρωες, προσδοκώντας τον αφηρωισμό τους, ενώ σύμφωνα με κάποιες μυστηριακές τελετουργίες ήλπιζαν για τη μεταθανάτια πορεία της ψυχής τους.

Δείγμα κλασικισμού εμφανίζεται και στην παράσταση του κυνηγιού του τάφου **Αρ. 17**. Οι ανδρικές μορφές που απεικονίζονται γυμνές πιθανόν εμπεριέχουν στοιχεία αφηρωισμού, όπως στην κλασική εποχή. Οι κινήσεις των σωμάτων τους παραπέμπουν σε μορφές αθλητών της κλασικής περιόδου. Η συγκεκριμένη ζωγραφική σύνθεση φανερώνει την επιρροή που είχαν οι καλλιτέχνες της ελληνιστικής εποχής από την κλασική παράδοση.

³⁹⁷ Barringer 2008, 186.

Από την άλλη πλευρά η Παλαγγιά³⁹⁸ υποστήριξε ότι η παράσταση του κυνηγιού έχει ως πρότυπο το ανατολικό ρεπερτόριο, καθώς αναγνωρίζει ως χώρο διεξαγωγής του κυνηγιού τα ιερά πάρκα, τους γνωστούς παραδείσους στην Ανατολή. Το κυνήγι του λιονταριού ήταν γνωστή συνήθεια των Ασσυρίων και των Αχαιμενιδών. Τα άλλο στοιχείο που οδήγησε την Παλαγγιά σε αυτή την άποψη είναι η ενδυμασία μιας μορφής της παράστασης με δερμάτινο χιτωνίσκο και προβιά, αλλά και η χρήση διχτυού, το οποίο δεν χρησιμοποιούσαν οι Μακεδόνες. Η Παλαγγιά αναγνωρίζει στη μορφή αυτή έναν Ανατολίτη ευγενή, τον οποίο συμπεριέλαβε ο Μέγας Αλέξανδρος στο στράτευμά του κατά το 324 π.Χ.

Τέλος, η λατρεία της Δήμητρας και της Περσεφόνης παρουσιάζει χρονολογικά μια αλλαγή ως προς το ρόλο που είχαν και τις κοινές τους απεικονίσεις. Την περίοδο του 4^{ου} αι. π.Χ. στην παράσταση της Αρπαγής της Περσεφόνης του τάφου **Αρ. 111**, η Περσεφώνη απεικονίζεται τρομαγμένη να απάγεται από τον Πλούτωνα, ενώ η Δήμητρα δίπλα της θρηνεί για το χαμό της κόρης της. Αντίθετη είναι η απεικόνισή τους μετά το 4^ο αι. π.Χ., όπως στους τάφους **Αρ. 6** και **Αρ. 19**. Η Δήμητρα δεν εμφανίζεται, ενώ η Περσεφώνη και ο Πλούτωνας εικονίζονται ως ισότιμοι σύζυγοι στο βασίλειο του Κάτω Κόσμου.

³⁹⁸ Palagia 2000, 193-200.

Κεφάλαιο 4

4. Χρονολόγηση Μακεδονικών τάφων

4.1 Η θέση του προβλήματος

Ένα από τα αρχικά ερωτήματα με το οποίο ασχολήθηκε η Miller³⁹⁹ είναι η χρονολόγηση του μακεδονικού αρχιτεκτονικού ρυθμού και ο προσδιορισμός των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών του. Η μακεδονική αρχιτεκτονική άρχισε να αναπτύσσεται και να προοδεύει κατά τον 4^ο αι. π.Χ., αργά σε σχέση με τις άλλες Ελληνικές πόλεις-κράτη και άρχισε να διαμορφώνει ένα δικό της τοπικό ρυθμό.

Ο αρχιτεκτονικός ρυθμός που υιοθέτησαν τα μακεδονικά οικοδομήματα μπορεί να χαρακτηριστεί ως εκλεκτικός, καθώς δανείζεται στοιχεία από τα κύρια αρχιτεκτονικά κέντρα της Αθήνας, της Πελοποννήσου και της Μικράς Ασίας. Παρουσιάζει συνδυασμούς στοιχείων από το δωρικό και τον ιωνικό ρυθμό, από ποικίλες χρονολογικές φάσεις και έναν αναχρονισμό, που οφείλεται στο γεγονός ότι χρησιμοποιεί αρχιτεκτονικά στοιχεία, τα οποία έπαψαν να χρησιμοποιούνται αλλού στην Ελλάδα, όπως η σίμη του τύπου cavetto που η χρήση του σταμάτησε τον 6^ο αι. π.Χ.⁴⁰⁰

Η Miller ισχυρίζεται ότι η ισχυρή αρχιτεκτονική επιρροή της Μακεδονίας από τα μεγάλα πολιτιστικά κέντρα της κυρίως Ελλάδας, οφείλεται στους πολιτικούς στόχους του Φιλίππου Β' και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που οραματίζονταν ένα κοινό βασίλειο, το οποίο να διοικεί τις Ελληνικές πόλεις.

Προάγγελο της μακεδονικής αρχιτεκτονικής παράδοσης αποτελεί το Φιλιππείον⁴⁰¹, που είναι ένα από τα πρωιμότερα κτίσματα, το οποίο έκτισε ο Φίλιππος Β' το 338 π.Χ., μετά τη μάχη της Χαιρώνειας στο ιερό της Ολυμπίας. Το Φιλιππείον φέρει κάποια βασικά χαρακτηριστικά ενδεικτικά για τη μακεδονική αρχιτεκτονική, όπως ότι αποτελεί ένα ιωνικό κτίσμα, είναι η μόνη θόλος με ιωνικό «περιστύλιο» εξωτερικά και ότι είναι κτισμένο από μάρμαρο και πωρόλιθο. Έχει κατασκευαστεί από αρχιτέκτονα με βαθιές επιρροές από τον

³⁹⁹ Miller 1971.

⁴⁰⁰ Miller 1971, 229.

⁴⁰¹ Miller 1971, 179-196. Miller 1973, 189-218.

ωνικό ρυθμό και έχει ένα αρχιτεκτονικό ρυθμό πολύ διαφορετικό από την αισθητική παράδοση της κυρίως Ελλάδας, που ομοιάζει με της Μακεδονίας.

Ένα άλλο από τα βασικά προβλήματα είναι η καταγωγή των Μακεδονικών τάφων⁴⁰². Ο αρχιτεκτονικός τύπος των Μακεδονικών τάφων περιέχει στοιχεία που δεν έχουν ξανασυναντηθεί σε ταφικό μνημείο στην αρχαία Ελλάδα, όπως η καμάρα και η διακοσμημένη πρόσοψη, χωρίς δομική λειτουργία.

4.2 Η καμάρα

Το πρώτο στοιχείο είναι η ξαφνική εμφάνιση της καμάρας στους Μακεδονικούς τάφους, κατά το β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., η οποία προκάλεσε διάφορα ερωτήματα για την προέλευσή της, καθώς ήταν άγνωστη στους Έλληνες πριν το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ.⁴⁰³. Η ξαφνική εμφάνιση των Μακεδονικών τάφων σχετίζεται με την εφεύρεση της καμάρας. Η κατασκευή της καμάρας βασίζεται στο ελεύθερα στεκούμενο τόξο. Έχει διατυπωθεί η άποψη⁴⁰⁴ ότι ίσως κατά την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή, οι μηχανικοί του να δανείστηκαν τον τύπο της καμάρας και να τον ενσωμάτωσαν στη μακεδονική αρχιτεκτονική, καθώς ήταν άγνωστος στην Ελλάδα πριν το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. Είναι γνωστό ότι καμαροσκεπείς τάφοι κτιζόνταν στην Ανατολή, πολύ πριν την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπως ο τάφος στα Λάβρανδα στην Καρία⁴⁰⁵. Επίσης, Έλληνες στρατιώτες δούλευαν σε Πέρσες βασιλείς ως μισθοφόροι κατά την κλασική εποχή και πολλοί από αυτούς ταξίδεψαν σε Αίγυπτο και Μεσοποταμία, έχοντας την ευκαιρία να παρατηρήσουν τα καμαροσκέπαστα κτίρια και επιστρέφοντας στην πατρίδα τους, ίσως να θέλησαν να τα μιμηθούν. Σε αυτό συνηγορεί και η αποκάλυψη του Μακεδονικού τάφου II της Μεγάλης Τούμπας της Βεργίνας, που αποδίδεται στον Φίλιππο Β', ο οποίος δολοφονήθηκε το 336 π.Χ., αν αποδεχτούμε την άποψη του Ανδρόνικου για την ταύτιση του κύριου νεκρού άνδρα⁴⁰⁶. Σύμφωνα με τον Ανδρόνικο στον τάφο **Αρ. 17** έχει ταφεί ο Φίλιππος Β' και όχι ο Αρριδαίος, όπως υποστηρίζει μια μεγάλη ομάδα ερευνητών. Η εύρεση του καμαροσκέπαστου τάφου της Βεργίνας ανέβασε τη χρονολόγηση της καμάρας στους τάφους στο 336 π.Χ., πριν την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Μια από τις πρώιμες χρονολογημένες

⁴⁰² Andronikos 1987. Tomlinson 1987.

⁴⁰³ Tomlinson 1973, 473-479.

⁴⁰⁴ Boyd 1987, 83-100.

⁴⁰⁵ Fedak 1990, 74-76.

⁴⁰⁶ Ανδρόνικος 1987, 1984.

καμάρες έχει βρεθεί στη Νεμέα⁴⁰⁷, η οποία όμως δεν ανήκει σε τάφο (εικ. 161). Πρόκειται για την κρυπτή είσοδο που οδηγεί στο στάδιο της Νεμέας. Έχει χρονολογηθεί στα 320 π.Χ. από τον Miller, ο οποίος βασίστηκε στην κεραμική, τα νομίσματα και σε ένα graffito γνωστού αθλητή⁴⁰⁸.

Ο Tomlinson⁴⁰⁹ από την πλευρά του θεωρεί ότι η κατασκευή της καμάρας είναι είτε δάνειο από την Ανατολή, όπως την Αίγυπτο και την Μεσοποταμία (αν και η καμάρα των Μακεδονικών τάφων δεν είναι ακριβές αντίγραφο τους), είτε μια αυθόρμητη ατομική εφεύρεση, καθώς δεν έχουν εντοπιστεί σε κανέναν Μακεδονικό τάφο κάποια σημάδια πειραματισμού ή εξέλιξης. Το μοναδικό σημάδι πειραματισμού παρατηρείται πάνω από την καμάρα του Μακεδονικού τάφου II στη Βεργίνα, με ένα στρώμα κονιάματος. Παρόμοια τεχνική χρησιμοποιούνταν και στην Αίγυπτο.

Αν ισχύει η άποψη ότι η καμάρα είναι μια αυθόρμητη εφεύρεση, ακολουθεί το ερώτημα ποιος ήταν ο εφευρέτης της, αν ήταν Μακεδόνας ή όχι και αν δημιουργήθηκε σε Μακεδονικό έδαφος ή αλλού.

Οι Μακεδονικοί τάφοι ίσως να αποτελούν εξέλιξη των κιβωτιόσχημων τάφων με μεγάλες διαστάσεις, οι οποίοι αρχίζουν να κατασκευάζονται κατά τον 4^ο αι. π.Χ. στο χώρο της Μακεδονίας, όπως στις Σέδες, στην Όλυνθο, στο Δερβένι, στη Βεργίνα. Από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. με τη μεταφορά της πρωτεύουσας των Μακεδόνων από τις Αιγές στην Πέλλα επικρατεί μια περίοδος ανακατασκευής και ευημερίας, η οποία φτάνει στο απόγειό της με τη βασιλεία του Φιλίππου Β'. Παρατηρείται αύξηση στη ζήτηση για μεγαλύτερους τάφους, όπως ο διθάλαμος κιβωτιόσχημος τάφος της Κατερίνης⁴¹⁰. Οι κιβωτιόσχημοι όμως τάφοι με οριζόντια στέγη δεν είναι κατασκευαστικά δυνατοί έτσι ώστε να αντέξουν το βάρος του τύμβου και των χωμάτων του. Για το λόγο αυτό, αρχίζει και χρησιμοποιείται η καμάρα, η οποία κατασκευαστικά έχει τη δυνατότητα και την αντοχή να στηρίζει τα χώματα των τύμβων των υπόγειων Μακεδονικών τάφων. Η καμάρα έδωσε λοιπόν μια λύση στο στατικό πρόβλημα των Μακεδονικών τάφων, οι οποίοι άρχισαν να μεγαλώνουν σε διαστάσεις λόγω διαφόρων κοινωνικών αιτιών⁴¹¹.

⁴⁰⁷ Tomlinson 1973, 473-479.

⁴⁰⁸ Miller 2002, 90-93.

⁴⁰⁹ Tomlinson 1987.

⁴¹⁰ Δεσποίνη 1980, 198-209.

⁴¹¹ Andronikos 1987.

Την ίδια άποψη υποστηρίζει και η Gossel⁴¹², η οποία θεωρεί ότι ο αρχιτεκτονικός τύπος του Μακεδονικού τάφου είναι μια πρωτότυπη δημιουργία των Μακεδόνων, υποστηρίζοντας ότι ο Μακεδονικός τάφος δεν έχει έναν κοινό, ευδιάκριτο πρόγονο. Οι μόνοι πρόδρομοι του Μακεδονικού τάφου είναι οι κιβωτιόσχημοι τάφοι, χωρίς όμως καμάρα, που ίσως βρίσκονται σε πειραματική φάση και καθώς οι ανάγκες για μεγαλύτερους τάφους αυξάνονται οι Μακεδόνες αρχιτέκτονες οδηγούνται στην κατασκευή του αρχιτεκτονικού τύπου του Μακεδονικού τάφου. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι έχουν επίπεδη στέγη με άνοιγμα από πάνω, χωρίς θύρα στη μια στενή τους πλευρά. Δείγμα πειραματισμού και στοιχείο μετάβασης στον τύπο του Μακεδονικού τάφου αποτελούν οι δυο μεγάλων διαστάσεων τάφοι, ο τάφος της Ολύνθου⁴¹³ (2,57×2,055μ.) που χρονολογείται στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. και ο τάφος Β στις Σέδες Θεσσαλονίκης⁴¹⁴ (2,56×2,12μ.) που χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ., οι οποίοι φέρουν θύρα στη μια στενή πλευρά τους, όπως οι Μακεδονικοί τάφοι. Το γεγονός όμως ότι δεν έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα άλλοι κιβωτιόσχημοι τάφοι με θύρα στη μία πλευρά τους, χρονολογικά ανάμεσα στους δυο παραπάνω τάφους, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα πειράματα που γινόταν στους τάφους δεν ήταν ευρέως αποδεχτά, γιατί πολλοί τεχνίτες χρησιμοποιούσαν τον αρχικό τύπο του κιβωτιόσχημου τάφου⁴¹⁵, όπως στον τάφο της Περσεφόνης **Αρ. 111** στη Βεργίνα, που είχε οριζόντια στέγη, χωρίς θύρα. Μόνο όταν ο τύπος του Μακεδονικού τάφου τελειοποιήθηκε χρησιμοποιήθηκε και διαδόθηκε ευρέως.

Η Μακεδονία δεν είχε παράδοση σε τέτοιου τύπου τάφους, οπότε είτε δέχτηκε επιρροή από τη γειτονική Θράκη, η οποία έχει θαλαμωτούς τάφους με δρόμο, παρόμοιους με τους Μυκηναϊκούς τάφους, είτε από τη Θεσσαλία, όπως φανερώνεται από τους τάφους στα Φάρσαλα του 6^{ου} αι. π.Χ. και λίγο αργότερα στην Κραννώνα⁴¹⁶, με τάφους που φέρουν δρόμο και θάλαμο, χωρίς ακριβώς καμάρα, αλλά με πυραμιδοειδή και θολωτή στέγαση.

Το γεγονός ότι οι αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν για την καμαρωτή κατασκευή πριν την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή,

⁴¹² Gossel 1980, 10.

⁴¹³ Robinson 1942.

⁴¹⁴ Κοτζιάς 1937, 866-895.

⁴¹⁵ Andronikos 1987, 8-10.

⁴¹⁶ Kurtz and Boardman 1971, 277.

ενισχύεται από τις αναφορές που έχουμε στην αρχαία Ελληνική γραμματεία⁴¹⁷ για την καμάρα:

1. Ο Σένεκας⁴¹⁸ μας ενημερώνει ότι ο Ποσειδίδης αναφέρει ότι ο Δημόκριτος ήταν ο εφευρέτης του τόξου. Παρά την αναφορά αυτή δεν υπάρχουν ασφαλείς αρχαιολογικές αποδείξεις ότι κατασκεύασε τόξο στο χώρο της Ελλάδας κατά την περίοδο της ζωής του⁴¹⁹. Ο Boyd⁴²⁰ βασιζόμενος στις αναφορές του Διόδωρου 1.98.3, ο οποίος αναφέρει ότι ο Δημόκριτος πέρασε πέντε χρόνια στην Αίγυπτο μαθητεύοντας. Εκεί όπου χρησιμοποιούνταν το τόξο και η καμάρα ίσως να έμαθε τους κανόνες κατασκευής τους. Πιθανόν κατά τον 5^ο αι. π.Χ. σε κάποιες περιοχές της Ελλάδας γνωρίζανε τους κανόνες κατασκευής της καμάρας, αν και δεν υπάρχουν αποδείξεις κατασκευής της.

2. Ο Πλάτωνας⁴²¹ κάνει μια πρώιμη αναφορά για τους τάφους των αρχόντων, που ταιριάζει στους Μακεδονικούς τάφους:

«Θήκην δὲ ὑπὸ γῆς αὐτοῖς εἰργασμένην εἶναι ψαλίδα προμήκη λίθων ποτίμων καὶ ἀγήρων εἰς δύναμιν, ἔχουσιν κλῖνας παρ' ἀλλήλας λιθίνας κειμένας, οὗ δὴ τὸν μακάριον γεγονότα θέντες, κύκλῳ χώσαντες, πέριξ δένδρων ἄλλος περιφυτεύσουσι πλὴν κόλου ἑνός, ὅπως ἂν αὕξην ὁ τάφος ἔχῃ ταύτην τὴν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον ἐπιδεῖν χόματος τοῖς τιθεμένοις»:

Η αναφορά αυτή αποτελεί προάγγελο του τύπου των τάφων στην Μακεδονία, αν και δεν γνωρίζουμε εάν ο Πλάτωνας αναφερόταν σε κάποιους συγκεκριμένους τάφους αρχόντων ή η περιγραφή του ήταν μια θεωρητική κατασκευή. Πάντως, αν ο Πλάτων περιέγραφε συγκεκριμένα μνημεία, οι Μακεδόνες τα μιμήθηκαν, ενώ αν ήταν ένα θεωρητικό κατασκεύασμα, το υλοποίησαν σύμφωνα και με την Huguenot⁴²². Ο Πλάτωνας πιθανόν το έγραψε προς το τέλος της ζωής του το 348/7 π.Χ.⁴²³ και η αναφορά αυτή αποτελεί μια ισχυρή απόδειξη ότι ο αρχιτεκτονικός τύπος της καμάρας ήταν γνωστός στους Έλληνες, έστω και στη θεωρία, πριν την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Διχογνωμία έχει προκαλέσει στους ερευνητές η λέξη «ψαλίσ» για

⁴¹⁷ Fredricksmeier 1983, 99-102. Andronikos 1987. Tomlinson 1987.

⁴¹⁸ Epistles 90, 32.

⁴¹⁹ Tomlinson, 1987, 311.

⁴²⁰ Boyd 1987, 83-89.

⁴²¹ Νόμοι 947^{d-e}

⁴²² Huguenot 2008 τ.Ι, 50.

⁴²³ Tomlinson, 1987, 309.

την καμάρα των τάφων. Αρχικά την ερμήνευσαν ως τριγωνική, αλλά στη συνέχεια αποκαλύφθηκε ότι ήταν καμπύλη, σύμφωνα με το αρχαίο ελληνικό ψαλίδι που έχει καμπύλο σχήμα. Ως αποτέλεσμα το σχήμα της οροφής των τάφων που περιγράφει ο Πλάτωνας να ήταν καμπύλο, στο γνωστό σχήμα της καμάρας⁴²⁴.

3. Ο Διόδωρος Σικελιώτης⁴²⁵ περιγράφει τη νεκρική αρμάμαξα του Μεγάλου Αλεξάνδρου με χρυσή καμάρα σε σχήμα καμαροσκέπαστου Μακεδονικού τάφου, η οποία όπως μας πληροφορεί κατασκευάστηκε σε Ελληνικό έδαφος και από Μακεδόνα τεχνίτη, σύμφωνα με το όνομά του, Αρριδαίος. Αποκαλύπτεται ότι ο πρώτος τάφος του Μεγάλου Αλεξάνδρου είχε το σχήμα των καμαροσκέπαστων Μακεδονικών τάφων, πιθανόν επηρεασμένος από τη μακεδονική παράδοση.

Οι παραπάνω αναφορές της αρχαίας ελληνικής γραμματείας παρέχουν αποδείξεις για την κατασκευή της καμάρας σε ελληνικό έδαφος και θέτουν κάποια χρονολογικά όρια μέσα στα οποία οι Έλληνες γνώριζαν τον τρόπο κατασκευής της καμάρας.

Σύμφωνα με τον Δημακόπουλο⁴²⁶ το ημικυκλικό τόξο από σφηνοειδείς λίθους εμφανίστηκε πρώτο στην αρχιτεκτονική των αρχαίων Ελλήνων και στη συνέχεια εξελίχθηκε ως ημικυλινδρική θόλος, που χρησιμοποιήθηκε στους Μακεδονικούς τάφους, ενώ περίπου το 330 π.Χ. εμφανίστηκαν οι θολωτές είσοδοι (κρύπτες) στα στάδια της Νεμέας, της Επιδαύρου και της Ολυμπίας (120 π.Χ. ή πολύ νωρίτερα κατά τον Miller⁴²⁷). Ο Δημακόπουλος υποστηρίζει ότι η εξέλιξη αυτή σημειώθηκε στα χρόνια του Πλάτωνα. Ο Πλάτωνας κατά το ταξίδι του στην Αίγυπτο είχε δει την αρχιτεκτονική των Αιγυπτίων πάνω στα «enclosed tent-shrines». Ήταν μικροί ναοί ή τάφοι-ναοί με θολωτή οροφή στη βάση των πυραμίδων και είχαν τετραγωνική κάτοψη. Ίσως από αυτά ο Πλάτωνας να πήρε την ιδέα του θαλάμου των Μακεδονικών τάφων. Κατά τον Δημακόπουλο η παρότητα της σύλληψης και επίλυσης του προβλήματος κατασκευής του θαλάμου των Μακεδονικών τάφων ανήκει στον Πλάτωνα, ο οποίος κατασκεύασε ένα διάγραμμα με επτά ομόκεντρους κύκλους⁴²⁸, για την κατασκευή του θαλάμου των Μακεδονικών τάφων με την κατά τετράγωνο και κύβο γεωμετρία του (εικ.

⁴²⁴ Andronikos 1987, 6.

⁴²⁵ XVIII, 26.

⁴²⁶ Δημακόπουλος 2009.

⁴²⁷ Miller 2001, 90, 196-209. Miller 2002.

⁴²⁸ Ο Πλάτωνας αναφέρεται στην κατασκευή αυτή στο 36d₂₋₅ του Τίμαιου.

162). Το διάγραμμα λειτούργησε ως σχεδιαστικός οδηγός για τους 109 Μακεδονικούς τάφους, που έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα, βάσει του οποίου επιλέγεται το μέγεθος και το ανάλογο πάχος των τοίχων του.

Εξάλλου γνωρίζουμε από τον Διογένη Λαέρτιο⁴²⁹ ότι ο Θεόπομπος, ιστορικός του 3^{ου} αι. π.Χ., αναφέρει ότι το θάνατο του Πλάτωνα τίμησε ο Φίλιππος Β΄ με μια νεκρώσιμη τελετή. Κάποια από τις υπηρεσίες του θα είχε προσφέρει ο Πλάτωνας (ίσως τον αρχιτεκτονικό τύπο του Μακεδονικού τάφου) για να τιμηθεί από τον Φίλιππο Β΄, καθώς μια τέτοια τελετή γινόταν για κάποιο οικείο πρόσωπο ή κάποιον που είχε προσφέρει κάποιες σημαντικές υπηρεσίες αποδεχτές από τον αρχηγό του κράτους⁴³⁰.

Συνεπώς, η αποκάλυψη του κιβωτιόσχημου τάφου της Κατερίνης με επίπεδη στέγη και εσωτερική θύρα, που χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. ήταν πολύ κοντά στον τύπο του Μακεδονικού τάφου, ενώ ο Μακεδονικός τάφος **Αρ. 19**, ο λεγόμενος της Ευρυδίκης, με καμάρα και ιωνική εσωτερική πρόσοψη, που χρονολογείται στο 340 π.Χ. σύμφωνα με τον Ανδρόνικο⁴³¹, αποτελεί την εξέλιξη του τύπου και ίσως τον παλαιότερο Μακεδονικό τάφο που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα, αν δεχτούμε την πρώιμη χρονολόγησή του. Για τη χρονολόγηση του τάφου ο Ανδρόνικος βασίστηκε σε θραύσματα Παναθηναϊκού αμφορέα, ο οποίος χρονολογείται στο 344/43 π.Χ., σύμφωνα με τα πρώτα γράμματα του ονόματος Λυκίσκου, ο οποίος ήταν ο επώνυμος άρχοντας των Αθηναίων εκείνη την περίοδο. Σύμφωνα με τον Borza και την Palagia⁴³² οι Παναθηναϊκοί αμφορείς δεν αποτελούν κριτήριο χρονολόγησης καθώς, πρώτον είχαν υψηλή αξία στην αρχαιότητα και αποθηκεύονταν και θάβονταν μαζί με τον ιδιοκτήτη τους και δεύτερον χρησιμοποιούνταν σε δεύτερη χρήση, όπως πιθανόν στον τάφο **Αρ. 19**. Η πρώιμη χρονολόγηση λοιπόν του τάφου **Αρ. 19** βασιζόμενη στα θραύσματα του Παναθηναϊκού αμφορέα δεν μπορεί να τεμκρηιωθεί και για το λόγο αυτό ο τάφος δεν αποτελεί έναν από τους πρώιμους Μακεδονικούς τάφους.

⁴²⁹ Διογένης Λαέρτιος III, 40.

⁴³⁰ Δημακόπουλος 2009, 37.

⁴³¹ Η χρονολόγηση του τάφου προκύπτει μόνο από δυο όστρακα που βρέθηκαν στον τάφο. Στο ένα υπήρχε «ελευσινιακή» παράσταση και αποδόθηκε στο «ζωγράφο των ελευσινίων» (340 π.Χ) και το άλλο όστρακο προέρχεται από παναθηναϊκό αμφορέα με αρχή του ονόματος ΛΥΚ, πιθανόν του επώνυμου άρχοντα Λυκίσκου (344 π.Χ). Ανδρόνικος 1987, 83.

⁴³² Borza-Palagia 2007, 86.

Η εύρεση του τάφου **Αρ. 17** σε συνδυασμό με τη λίθινη καμάρα που πρωτοεμφανίστηκε στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τις πλινθόκτιστες καμάρες της Ανατολής, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι Μακεδονικοί τάφοι δεν είναι δάνειο από την Ανατολή, αλλά αποτελούν μια τοπική εξέλιξη που κάλυψε τις ανάγκες των μεγάλων υπόγειων κατασκευών για σταθερή στέγη⁴³³, αν και δεν αποκλείεται το γεγονός να δέχτηκε κάποια εξωτερική επίδραση από την Ανατολή, όπου η καμάρα ήταν ήδη σε χρήση.

4.3 Η πρόσοψη

Το δεύτερο στοιχείο είναι τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της πρόσοψης, τα οποία δεν παρουσιάζουν αρχιτεκτονικά δομικά στοιχεία, παρά μόνον μια ψευδαίσθηση της αληθινής αρχιτεκτονικής⁴³⁴, καθώς το υλικό από το οποίο κατασκευάζονται οι προσόψεις είναι από γυψοκονίαμα. Η πρόσοψη των Μακεδονικών τάφων είχε διακοσμητικό ρόλο από τη στιγμή που ο τοίχος της υψώθηκε για να κρύψει την καμάρα. Με τον τρόπο αυτό η πρόσοψη απέκτησε μια ανεξαρτησία τόσο στατική όσο και μορφολογική, απέναντι στην κατασκευή του τάφου, καθώς ο τοίχος δεν αποτελούσε βασικό μέρος της κατασκευής, ούτε ήταν μέρος της καμπύλης της καμάρας⁴³⁵. Με αποτέλεσμα οι προσόψεις των Μακεδονικών τάφων να ποικίλουν και να είναι ανομοιόμορφες μεταξύ τους. Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα αν αυτός ο τύπος πρόσοψης στους Μακεδονικούς τάφους κατάγεται από τη Μακεδονία ή εισήχθη από την Ανατολή. Ο Ανδρόνικος και πολλοί άλλοι υποστήριξαν ότι προέρχεται από τοπική εξέλιξη, χωρίς όμως να υπάρχουν απτές αρχαιολογικές αποδείξεις⁴³⁶. Ο Tomlinson⁴³⁷ θεωρεί ότι είναι δάνειο από τη Μικρά Ασία, καθώς τον 4^ο αι. π.Χ. χτίζονται εκεί μνημειακοί τάφοι από μη Ελληνικές δυναστείες, που εξομοιώνονται με την Ελληνική αρχιτεκτονική, όπως στη Λυκία, στο Ξάνθο (τάφος Νηριήδων 400 π.Χ.), στην Αλικαρνασσό (Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού, το οποίο φέρει συνεχόμενη ζωφόρο, που διακοσμεί το πόδιο, εκτός αρχιτεκτονικών κανόνων. Παρόμοια περίπτωση έχουμε στον τάφο **Αρ. 17** της Βεργίνας⁴³⁸ και στον τάφο

⁴³³ Ανδρόνικος 1993, 148-149, 154-155. Miller 1993, 101-102. Anne-Marie Guimier-Sorbets, 2006, 191-203. Hatzopoulos 2008, 107-108.

⁴³⁴ Miller 1982. Miller 1993.

⁴³⁵ Andronikos 1987, 13.

⁴³⁶ Borza-Palagia 2007, 87.

⁴³⁷ Tomlinson 1987, 306.

⁴³⁸ Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004.

Αρ. 7 των Λευκαδίων⁴³⁹, οι οποίοι φέρουν ζωφόρο, εκτός της αρχιτεκτονικής σκηνής).

Από την πλευρά τους, ο Borza και η Palagia⁴⁴⁰ υποστηρίζουν ότι οι διακοσμητικές προσόψεις από γυψοκονίαμα στους Μακεδονικούς τάφους είναι δάνειο από την Ανατολή, καθώς στη Μικρά Ασία είχαν χρησιμοποιήσει την αρχιτεκτονική ψευδαίσθηση για κάποιο χρονικό διάστημα, σε μέρη που πέρασε ο στρατός του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπως οι λαξευτοί τάφοι στην Καῦνο⁴⁴¹ της νοτιοανατολικής Καρίας και η λαξευτή πρόσοψη του τάφου του Ξέρξη στο Naqsh-e Rostam⁴⁴² της Περσίας.

4.4 Η χρονολόγηση

Η ακριβής χρονολόγηση των Μακεδονικών τάφων αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα στην έρευνα τους. Η ξαφνική εμφάνισή τους και η ελλιπής γνώση μας τόσο από την αρχαία ελληνική γραμματεία όσο και από τα σημερινά ανασκαφικά δεδομένα, δυσχεραίνει την κατάσταση της έρευνας. Η άποψη που είχε προταθεί ήταν ότι η απόσταση της κορυφής της καμάρας από το δάπεδο του τάφου παρέχει ένα χρονολογικό δείκτη. Ο κύκλος που σχηματίζεται με την ακτίνα της καμάρας ακουμπά στο έδαφος ή κόβεται από αυτό. Σταδιακά η περιφέρεια του κύκλου υψώνεται πέρα από το έδαφος, έτσι ώστε το ύψος του θαλάμου να αυξάνεται σε σχέση με το πλάτος του⁴⁴³. Μια θεωρία που αποδείχτηκε παραπλανητική και εγκαταλείφθηκε⁴⁴⁴.

Χρονολογικό κριτήριο αποτελεί σύμφωνα με την Gossel το μέγεθος και η πολυτέλεια των τάφων⁴⁴⁵. Παρατηρείται ότι οι περισσότεροι διθάλαμοι Μακεδονικοί τάφοι με αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη πρόσοψη χρονολογούνται στον 4^ο αι. π.Χ. και στο α' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., ενώ οι απλοί μικρότεροι και μονοθάλαμοι τάφοι χρονολογούνται στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. και στον 2^ο αι. π.Χ. Παρά το γεγονός αυτό, το κριτήριο αυτό χρονολόγησης δεν είναι απόλυτο, καθώς υπάρχουν πολλές εξαιρέσεις, όπως ο διθάλαμος τάφος **Αρ. 24** στη Βεργίνα με δωρική πρόσοψη που είναι ύστερος και χρονολογείται στο β' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και περιπτώσεις απλούστερων μικρών

⁴³⁹ Πέτσας 1966.

⁴⁴⁰ Borza-Palagia 2007, 88.

⁴⁴¹ Fedak 1990, 97, fig. 39.

⁴⁴² Schmidt 1970.

⁴⁴³ Dyggve, Poulsen, Rhomaios 1934, 97, fig. III. Ρωμάιος 1951, 18.

⁴⁴⁴ Πέτσας 1966, 46. Παντερμαλής 1972, 176.

⁴⁴⁵ Gossel 1980, 5.

τάφων που έχουν πρώιμη χρονολόγηση, όπως ο τάφος **Αρ. 2** στην Εορδαία, ο οποίος τοποθετείται στις αρχές του τελευταίου τετάρτου του 4^{ου} αι. π.Χ.

Η διαμόρφωση της πρόσοψης των Μακεδονικών τάφων μπορεί να αποτελέσει στοιχείο για τη χρονολόγησή τους. Στους πρώιμους τάφους τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της πρόσοψης ακολουθούν την κλασική παράδοση, η οποία δημιουργεί τη ψευδαίσθηση ότι τα στοιχεία της πρόσοψης έχουν δομικό ρόλο. Η πρόσοψη των τάφων αυτών αποτελείται από παραστάδες ή ημικίονες που στηρίζουν το επιστύλιο και από πάνω τους φέρουν δωρική ή ιωνική ζωφόρο, ενώ επιστέφεται με ελεύθερο αέτωμα ή στηθαίο. Μακεδονικοί τάφοι τέτοιου τύπου εμφανίζονται κυρίως τον 4^ο και στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ., χωρίς όμως να σταματά η εμφάνισή τους καθ' όλη τη διάρκεια της εξέλιξής τους. Από τον 3^ο αι. π.Χ. και μετά υποχωρεί η αυστηρότητα της κλασικής παράδοσης και υπάρχει μεγαλύτερη ελευθερία στη χρησιμοποίηση των αρχιτεκτονικών στοιχείων, όπως στον τάφο **Αρ. 15** που η δωρική ζωφόρος τοποθετείται στο υπέρθυρο και έχει αποκλειστικά διακοσμητικό χαρακτήρα (εικ. 25). Μια άλλη περίπτωση συνδυάζει το αέτωμα με το στηθαίο, δηλαδή το αέτωμα εγγράφεται στο στηθαίο⁴⁴⁶, όπως στους τάφους **Αρ. 46, Αρ. 47, Αρ. 54** Θεσσαλονίκης.

Μεγάλη διαμάχη και διχογνωμία ανάμεσα στους μελετητές προκάλεσε η αποκάλυψη του Μακεδονικού τάφου **Αρ. 17** της Μεγάλης Τούμπας της Βεργίνας το 1977, από την ανασκαφή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ο ανασκαφέας του τάφου, Μ. Ανδρόνικος απέδωσε τον τάφο στον Φίλιππο Β' και τη γυναίκα του Μήδα ή Κλεοπάτρα, χρονολογώντας τον στο 336 π.Χ.⁴⁴⁷

Ο Ανδρόνικος οδηγήθηκε στην άποψη αυτή για πολλούς και διάφορους λόγους. Υποστήριξε ότι ο Φίλιππος ήταν ο μόνος Μακεδόνας Βασιλιάς που πέθανε εκείνη την περίοδο, τα πολύτιμα κτερίσματα που περιείχε ο τάφος τοποθετούνται στο τρίτο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ., στον προθάλαμο υπήρχε μια γυναικεία ταφή, η οποία ταιριάζει με τη γυναίκα του Φιλίππου Β' (Μήδα ή Κλεοπάτρα), η τοιχογραφία με τη σκηνή κυνηγιού μπορεί να αποδοθεί στον Φίλιππο Β' και τον γιο του Αλέξανδρο, το σκήπτρο ή το διάδημα ανήκει σε βασιλιά, οι ατέλειες στο νεκρικό θάλαμο υποδηλώνουν τη βιασύνη με την οποία κατασκευάστηκε ο τάφος μετά την αιφνίδια δολοφονία του Φιλίππου Β', το διαφορετικό ύψος της καμάρας έκανε τον Ανδρόνικο να πιστεύει ότι ο τάφος

⁴⁴⁶ Haddad 1995, 33-43.

⁴⁴⁷ Andronikos 1978, 33-41. 1979, 39-56. 1980, 168-178. 1984.

κτίστηκε σε δυο φάσεις και τα ελεφαντοστέινα κεφάλια της κλίνης, στα οποία αναγνώρισε τα πορτραίτα του Φιλίππου Β΄ και του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Τη γνώμη του Ανδρόνικου υποστήριξε μια μερίδα ερευνητών⁴⁴⁸ και σύμφωνα με τις έρευνές τους, η απόδοση του Μακεδονικού τάφου **Αρ. 17** στον Φίλιππο Β΄ είναι η πιο πιθανή.

Η πρώτη σοβαρή αντίθετη άποψη στον ισχυρισμό του Ανδρόνικου έγινε από τον Εμμ. Ζάχο, ο οποίος κατείχε θέση στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία της Αθήνας στις 13 Φεβρουαρίου 1978⁴⁴⁹. Ο ίδιος υποστήριξε ότι στο Μακεδονικό τάφο II είχε ταφεί ο Φίλιππος Γ΄ ο Αρριδαίος (γιος του Φιλίππου Β΄ και ετεροθαλής αδερφός του Μεγάλου Αλεξάνδρου) και η γυναίκα του Ευρυδίκη, τους οποίους σκότωσε η Ολυμπιάδα τον Αύγουστο του 317π.Χ. και τους επανενταφίασε ο Κάσσανδρος στις Αιγές το 316π.Χ.

Την πεποίθηση ότι στο Μακεδονικό τάφο **Αρ. 17** της Βεργίνας έχει ταφεί ο Φίλιππος Γ΄ Αρριδαίος και η Ευρυδίκη, μοιράζεται μια μεγάλη μερίδα ερευνητών⁴⁵⁰. Αντέκρουσαν κάποια λανθασμένα και αβέβαια επιχειρήματα του Ανδρόνικου, τα οποία υποστήριξε χωρίς να έχει ολοκληρώσει την ανασκαφή του τάφου και χωρίς τη σημερινή περαιτέρω επιστημονική γνώση του τάφου και των ευρημάτων του. Παρά το γεγονός αυτό, πολλές ανακρίβειες και κενά υπάρχουν και στην αποδοχή ως κατόχου του τάφου τον Φίλιππο Γ΄ και την Ευρυδίκη⁴⁵¹. Η πληθώρα αποδοχής μιας άποψης δεν αποδεικνύει και την εγκυρότητά της⁴⁵².

Μεγάλη διχογνωμία ανάμεσα στους ερευνητές έχουν προκαλέσει:

α) τα οστά από τις δυο λάρνακες των νεκρών του τάφου, τα οποία εξετάστηκαν αρχικά από τους Xiritoris και Langenscheidt, οι οποίοι δεν εντόπισαν κάποιο σημάδι τραυματισμών στον ανδρικό σκελετό⁴⁵³. Επανεξέταση των οστών έγινε δυο χρόνια αργότερα από τους Musgrave, Prag και Neave, οι οποίοι ανακοίνωσαν ότι τα ανδρικά οστά ανήκουν σε άνδρα που έχασε το δεξί του μάτι και είχε πολλά τραύματα στο πρόσωπό του, τα οποία απέκτησε δεκαοχτώ χρόνια πριν το θάνατο

⁴⁴⁸ Hammond 1978, 331-50. 1991, 69-82. Prag- Musgrave-Neave 1984, 60. Musgrave 1991, 6. Miller 1993, 3 υποσ. 8. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004. Δρούγου 2005, 28-61.

Hatzopoulos 2008, 91-118.

⁴⁴⁹ Hatzopoulos 2008, 94.

⁴⁵⁰ Adams 1980, 67-72. 1991, 27-33. Lehmann 1980, 229-30. 1981, 1838-40. 1982, 437-38. Prestianni Giallombardo 1981, 14-17. 1985, 237-41. 1986, 497-509. 1991, 257-304. Prestianni Giallombardo-Tripodi 1980, 989-1001. Borza 1982, 8-10. 1987, 105-21. Carney 1991, 17-26. Bartsiakos 2000, 511-14. Palagia 2000, 167-206. Borza-Palagia 2007, 81-125.

⁴⁵¹ Hatzopoulos 2008, 93.

⁴⁵² Φάκλαρης 2011, 347.

⁴⁵³ Xiritoris-Langenscheidt 1981, 142-160.

του, όπως ο Φίλιππος Β', ενώ τα γυναικεία οστά υποστήριξαν ότι ανήκουν σε γυναίκα εικοσιπέντε ετών⁴⁵⁴. Τα αποτελέσματά τους συνηγορούν στην απόδοση του τάφου στον Φίλιππο Β' και την Κλεοπάτρα.

Με το θέμα των οστών ενασχολήθηκε και ο ανθρωπολόγος Bartsiokas, ο οποίος εξετάζοντας το κρανίο του άνδρα δεν εντόπισε κάποιο τραύμα στην περιοχή του ματιού, όπως είχε ο Φίλιππος Β' και κατέληξε στο συμπέρασμα συμβουλευμένος και τις σχετικές πηγές ότι στον τάφο βρισκόταν τα οστά του Φιλίππου Γ' και της Ευρυδίκης⁴⁵⁵.

β) η σκηνή του κυνηγιού⁴⁵⁶, η οποία σύμφωνα με τον Ανδρόνικο εξελίσσεται σε Ευρωπαϊκό έδαφος και αναπαριστά τον γενειοφόρο Φίλιππο Β' και τον νεαρό Αλέξανδρο έφιππο. Οι ερευνητές κατά γενική ομοφωνία αποδέχονται ότι πρόκειται για βασιλικό κυνήγι λιονταριού. Ο Tripodi ήταν αντίθετος με την άποψη του Ανδρόνικου και υποστήριξε ότι πρόκειται για μια σκηνή από την Ανατολή, που ανήκει στην εικονογραφία των σατραπιών και πιθανόν είναι ένα έργο που χρονολογείται μετά τη βασιλεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου⁴⁵⁷. Παρόμοια γνώμη είχε και η Prestianni Giallombardo, η οποία βασιζόμενη στην ενδυμασία και την καυσία των μορφών, απέδωσε τον τάφο με την τοιχογραφία στον Φίλιππο Γ' και την Ευρυδίκη⁴⁵⁸.

Από την πλευρά της η Παλαγγιά αναγνώρισε στη σκηνή του κυνηγιού τον Αλέξανδρο στο νεαρό ιππέα και τον Φίλιππο Γ' στο γενειοφόρο άνδρα⁴⁵⁹. Την απεικόνιση του Φιλίππου Γ' ως γενειοφόρου, σε μια περίοδο που ο Μέγας Αλέξανδρος είχε επιβάλει τη μόδα να ξυρίζονται οι άνδρες, τη δικαιολόγησε είτε λόγω των μειωμένων διανοητικών ικανοτήτων του Φιλίππου Γ', στον οποίον απαγορευόταν να χρησιμοποιεί ξυράφι, είτε λόγω της αναχρονιστικής απεικόνισής του, δηλαδή όπως ήταν μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου. Στη σκηνή του κυνηγιού η Παλαγγιά ταύτισε και το πρόσωπο του Κασσάνδρου στον κυνηγό που στεκόταν ανάμεσα στον Αλέξανδρο και το λιοντάρι, ενώ στις δυο γυμνές μορφές που κυνηγούν τον κάπρο ταύτισε τα δυο μικρότερα αδέρφια του Κασσάνδρου, τον Ιόλαο και τον Φίλιππο και τοποθέτησε τη σκηνή σε κάποιο πάρκο της Ανατολής, γνωστά ως παράδεισοι, ίσως στη Βαβυλώνα το 323 π.Χ.

⁴⁵⁴ Prag- Musgrave- Neave 1985, 226-31. Prag- Musgrave- Neave 1984, 60-78. Prag 1990, 35-36.

⁴⁵⁵ Bartsiokas 2000, 511-514.

⁴⁵⁶ Για νέα θεωρία για τη σκηνή του κυνηγιού βλ. Ιγνατιάδου 2010.

⁴⁵⁷ Tripodi 1991, 143-209.

⁴⁵⁸ Prestianni Giallombardo 1991, 257-304.

⁴⁵⁹ Palagia 2000, 167-206. Borza-Palagia 2007, 90-103.

Με τη σκηνή του κυνηγιού ασχολήθηκε διεξοδικά η Σαατσόγλου-Παλιαδέλη⁴⁶⁰, η οποία υποστήριξε ότι η σκηνή εκτυλίσσεται στη γη της Μακεδονίας και αναγνώρισε στις δυο μορφές τον Φίλιππο Β΄ και τον γιο του Αλέξανδρο. Το γεγονός ότι οι Μακεδόνες εξασκούνταν στο κυνήγι λιονταριών πριν τη βασιλεία του Φιλίππου Β΄ γίνεται φανερό από τον στατήρα του Αμύντα Γ΄, στο οποίο απεικονίζεται ο βασιλιάς να χτυπάει με δόρυ ένα λιοντάρι⁴⁶¹.

γ) την κεραμική και πιο συγκεκριμένα τα αγγεία γνωστά με την ονομασία «αλατιέρες» του τάφου εξέτασε η Rotroff⁴⁶² το 1984 και τις παρομοίασε με αυτές που βρέθηκαν στην Αγορά της Αθήνας και χρονολογούνται μεταξύ του 325-295 π.Χ. Από την άλλη πλευρά, ο ίδιος τύπος αγγείων είχε βρεθεί στην Κοζάνη και τη Στρώμη και χρονολογήθηκαν στον 4^ο αι. π.Χ. ή στο τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ.⁴⁶³, ενώ είναι γνωστό ότι η Στρώμη εγκαταλείφθηκε στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ, καθώς η αρχαία πόλη καταστράφηκε από τον Φίλιππο Β΄ το 350 π.Χ.⁴⁶⁴.

Σύμφωνα με την Δρούγου, η οποία εξέτασε την κεραμική του τάφου, το σύνολο των αγγείων ανήκει σε τυπικά σχήματα του β΄ μισού του 4^{ου} αι. π.Χ.⁴⁶⁵.

δ) η ιδιομορφία της καμάρας απασχόλησε τον Ανδρόνικο, ο οποίος υποστήριξε ότι ο τάφος κατασκευάστηκε σε δυο φάσεις, γεγονός που ενισχύει την άποψη της ταφής του Φιλίππου Β΄ και της συζύγου του Μήδας ή Κλεοπάτρας στον τάφο, σε δυο διαφορετικές χρονολογικές φάσεις. Σύμφωνα με τις μετρήσεις του αρχιτέκτονα Ζάμπα υπάρχει μια ακανόνιστη διαφορά ύψους στους δυο θαλάμους και η καμάρα του θαλάμου έχει μεγαλύτερη ακτίνα σε σχέση με τον προθάλαμο. Υπάρχει μια επιπλέον σειρά θολιτών και αρμού στον άξονα της σε αντίθεση με την καμάρα του προθαλάμου⁴⁶⁶. Ο Ζάμπας θεωρεί ότι οι διαφορές αυτές ανήκουν σε μια κατασκευαστική ιδιομορφία, γεγονός που υποδηλώνει την αρκετά καλή γνώση της θολοδομίας και όχι κάποιο αρχικό στάδιο πειραματισμού. Διαφορά ύψους μεταξύ θαλάμων υπάρχει στον τάφο **Αρ. 55** στον Λαγκαδά Θεσσαλονίκης και στον τάφο **Αρ. 7** στα Λευκάδια. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στην πολυμορφία και ελευθερία των Μακεδονικών τάφων και όχι σε δυο

⁴⁶⁰ Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004.

⁴⁶¹ Greenwalt 1988, 39-41.

⁴⁶² Rotroff 1984, 166.

⁴⁶³ Μπακαλάκης 1967, 105, 45, εικ. 61, 2.

⁴⁶⁴ Hatzopoulos 2008, 111.

⁴⁶⁵ Δρούγου 2005, 28-61.

⁴⁶⁶ Ζάμπας 1999, 561-563.

κατασκευαστικές φάσεις των μνημείων⁴⁶⁷. Ο Ανδρόνικος υποστήριξε ότι ο προθάλαμος δεν είχε κατασκευαστεί όταν πραγματοποιήθηκε η ταφή του θαλάμου. Η άποψη του αυτή έρχεται σε αντίθεση με τα στοιχεία που υπάρχουν από τα ανασκαφικά δεδομένα, σύμφωνα με τα οποία τα υπολείμματα της πυράς ήταν απλωμένα σε όλη την επιφάνεια της καμάρας και των δυο θαλάμων. Επομένως, κατά την ταφή ήταν κατασκευασμένη και η καμάρα του προθαλάμου. Τα υπολείμματα της πυράς ίσως προέρχονται από μια πυρά και όχι από τρεις εναγισμούς, όπως θεωρούσε τότε ο Ανδρόνικος⁴⁶⁸. Σύμφωνα με τα παραπάνω η καμάρα δεν δικαιολογεί τις δυο κατασκευαστικές φάσεις στις οποίες πίστευε ο Ανδρόνικος ότι κατασκευάστηκε ο τάφος.

ε) η βιαστική και περιορισμένη επίχριση του νεκρικού θαλάμου, οι ανοιχτές δοκοθήκες και η αδρή επεξεργασία των πίσω επιφανειών των μαρμάρινων θυρών, οδήγησαν τον Ανδρόνικο στην άποψη ότι ο τάφος κλείστηκε βιαστικά⁴⁶⁹. Ο Φάκλαρης⁴⁷⁰ θεωρεί ότι οι δοκοθήκες στήριζαν ράφια, τα οποία αποσυντέθηκαν μαζί με τις ξύλινες δοκίδες τους και δεν αφέθηκαν ανοιχτές λόγω επίσπευσης των εργασιών. Υποστηρίζει ότι η απουσία κονιάματος σε συγκεκριμένο μέρος του θαλάμου οφείλεται σε πρόθεση και όχι σε παράλειψη, καθώς στο τμήμα αυτό του θαλάμου ίσως να υπήρχε μια ειδική κατασκευή που κάλυπτε τον τοίχο⁴⁷¹. Εξάλλου επένδυση από ύφασμα έχει βρεθεί και σε άλλους τάφους, όπως στους τοίχους και στο θρόνο του τάφου **Αρ. 19** στη Βεργίνα⁴⁷², στην οροφή του τάφου **Αρ. 18** και στην οριζόντια οροφή του ασύλητου τάφου **Αρ. 113** στη Θεσσαλονίκη⁴⁷³.

Σύμφωνα με τον Φάκλαρη η ημιτελής επεξεργασία της πίσω επιφάνειας της θύρας του προθαλάμου έρχεται σε αντίφαση με όσα υποστήριξε ο Ανδρόνικος, καθώς στη δεύτερη φάση κατασκευής του προθαλάμου υπήρχε χρόνος. Η επεξεργασία των δυο θυρών του τάφου είναι ίδια και η ημιτελής κατάστασή τους απαντάτε και σε άλλους Μακεδονικούς τάφους, όπως στον τάφο **Αρ. 18**, **Αρ. 61** και **Αρ. 70**⁴⁷⁴. Συνεπώς, τα παραπάνω επιχειρήματα του

⁴⁶⁷ Φάκλαρης 2011, 356-357.

⁴⁶⁸ Φάκλαρης 2011, 357. Κοτταρίδη 1996, 632.

⁴⁶⁹ Ανδρόνικος 1984.

⁴⁷⁰ Φάκλαρης 2011, 352.

⁴⁷¹ Φάκλαρης 2011, 354.

⁴⁷² Ανδρόνικος 1993, 160.

⁴⁷³ Κοτζιάς 1937, 870-871.

⁴⁷⁴ Φάκλαρης 2011, 355-356.

Ανδρόνικου δεν μπορούν να δικαιολογήσουν την άποψη του για την επίσπευση των κατασκευαστικών εργασιών του τάφου.

Η διαμάχη αυτή ανάμεσα στους ερευνητές είναι δύσκολο να σταματήσει και να υπάρξει μια κοινή αποδοχή για τον κάτοχο του τάφου, καθώς τα στοιχεία και τα ευρήματα που μας έχει δώσει ο τάφος, δεν είναι αρκετά για να τον χρονολογήσουν με ακρίβεια και να αποδείξουν τον κάτοχό του. Δυστυχώς, κανένα άλλο νέο εύρημα δεν υπάρχει, το οποίο να δίνει την ελπίδα μιας πιο έγκυρης πηγής για την κυριότητα του τάφου⁴⁷⁵.

Γ. Σύνθεση

Συμπεράσματα

Στην περιοχή της Μακεδονίας, αλλά και στις περιοχές που έφτανε η επιρροή και δύναμή της, έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα 103⁴⁷⁶ Μακεδονικοί τάφοι, οι οποίοι αποτελούν ένα μοναδικό αρχιτεκτονικό κατασκεύασμα της Ελληνιστικής περιόδου.

Ένας μεγάλος αριθμός Μακεδονικών τάφων μπορεί να κατηγοριοποιηθεί με βάση κάποια κοινά τυπολογικά χαρακτηριστικά, σε συνδυασμό με τη συχνότητα εμφάνισης του σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές της Μακεδονίας. Στην Ανατολική Μακεδονία εντοπίζονται κυρίως τάφοι με δρόμο, ενώ στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία εμφανίζονται τάφοι με αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη πρόσοψη. Οι δυο αυτές τοπικές κατηγορίες συνυπάρχουν μέχρι τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ., όπου άρχισαν να εμπλέκονται.

Πάνω στους Μακεδονικούς τάφους κατάφερε να εκφραστεί η Μακεδονική Αρχιτεκτονική, η οποία άρχισε να διαμορφώνεται από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. Πρώιμο κατασκεύασμα της αποτελεί το Φιλιππείον στην Ολυμπία, το οποίο αφιερώθηκε από τον Φίλιππο Β΄ το 338 π.Χ., μετά τη νίκη του στη μάχη της Χαιρώνειας. Η Μακεδονική Αρχιτεκτονική αποτελεί έναν εκλεκτικό και αναχρονιστικό αρχιτεκτονικό ρυθμό, που δανείζεται αρχιτεκτονικά στοιχεία από ποικίλα αρχιτεκτονικά κέντρα και χρονολογικές φάσεις. Στις προσόψεις των Μακεδονικών τάφων δίνει έμφαση στο διακοσμητικό στοιχείο, προκαλώντας

⁴⁷⁵ Hatzopoulos 2008, 91.

⁴⁷⁶ Στην παραπάνω αρίθμηση δεν συμπεριλαμβάνω τους τάφους εκτός Ελλάδας, καθώς δεν είναι απόλυτα Μακεδονικού τύπου.

ψευδαισθήσεις και παρερμηνείες για το δομικό και λειτουργικό τρόπο κατασκευής τους και στοχεύοντας στην παραπλάνηση του θεατή του τάφου.

Με τη βοήθεια των κτερισμάτων από τους ασύλητους τάφους, έγινε φανερή η ελπίδα για μεταθανάτια ζωή και αθανασία της ψυχής από τους Μακεδόνες. Κατανοείται η ύπαρξη ενός τελετουργικού ταφής, το οποίο κρύβει κάποιους συμβολισμούς. Από την παράθεση συγκεκριμένων κτερισμάτων, όπως τα μετάλλινα αγγεία τονίζεται η οικονομική ευημερία και το κοινωνικό κύρος του νεκρού του τάφου, καθώς εμφανίζεται και το στοιχείο του αφηρωισμού του νεκρού.

Αφηρωισμός του νεκρού επιδιώκεται και μέσω της ταφικής εικονογραφίας. Οι Μακεδόνες ζωγράφοι προσπαθούν να ηρωοποιήσουν τον νεκρό παρομοιάζοντας τον με τους ήρωες του παρελθόντος και της μυθολογίας. Με τον τρόπο αυτό ο νεκρός γίνεται πρότυπο για τις επόμενες γενιές.

Οι εικονογραφικές παραστάσεις με θεούς του Κάτω Κόσμου, όπως ο Άδης, η Περσεφόνη και ο Διόνυσος μαρτυρούν την επίδραση των ορφικών και διονυσιακών μυστηρίων στη Μακεδονία, τα οποία εμφανίζονται από τον 4^ο αι. π.Χ. Αποκαλύπτονται οι αντιλήψεις των Μακεδόνων για το θάνατο και τη μεταθανάτια πορεία του ανθρώπου. Εκτός από την εικονογραφία, πηγή πληροφόρησης για τη διάδοση των μυστηρίων στη Μακεδονία αποτελούν τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως ο πάπυρος με το ορφικό κείμενο από τον τάφο Α του Δερβενίου και ο κρατήρας με τις διονυσιακές παραστάσεις από τον τάφο Β του Δερβενίου.

Ο αρχιτεκτονικός τύπος της καμάρας σε ταφικά μνημεία της Ελλάδας εμφανίζεται για πρώτη φορά στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., για την στέγασή των Μακεδονικών τάφων. Πιθανόν η καμάρα αποτελεί εφεύρεση των Μακεδόνων αρχιτεκτόνων, σε συνδυασμό με κάποια επίδραση από την Ανατολή, οι οποίοι αναζητούσαν να βρουν λύση στο στατικό πρόβλημα που είχαν οι μεγάλων διαστάσεων κιβωτιόσχημοι τάφοι. Η στέγαση των τάφων με καμάρα έλυσε το πρόβλημα στήριξης των χωμάτων των τύμβων και επέτρεψε στην κατασκευή ταφικών μνημείων μεγάλων διαστάσεων, των οποίων η ζήτηση είχε αυξηθεί στη Μακεδονία για κοινωνικοπολιτικούς λόγους.

Η άποψη ότι η καμάρα είναι δάνειο από την Ανατολή και ενσωματώθηκε στη Μακεδονική Αρχιτεκτονική μετά την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή, κλονίζεται σύμφωνα με τις πηγές που υπάρχουν από την αρχαία

Ελληνική γραμματεία, όπως τα κείμενα του Σένεκα⁴⁷⁷, του Πλάτωνα⁴⁷⁸, του Διόδωρου Σικελιώτη⁴⁷⁹, που φανερώνουν ότι οι αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν ήδη την καμαρωτή κατασκευή, αν και δεν υπάρχει μνημείο με καμάρα αποδεχτά χρονολογούμενο πριν το 320 π.Χ. στην Ελλάδα. Πάραταυτα, ο μεγαλύτερος αριθμός των Μακεδονικών τάφων χρονολογείται μετά την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή.

Ένας από τους βασικούς προβληματισμούς πάνω στους Μακεδονικούς τάφους είναι η ακριβής χρονολόγηση τους. Για πολλούς ερευνητές χρονολογικό κριτήριο αποτέλεσε το μέγεθος και η πολυτέλεια των τάφων, καθώς οι πρώιμοι χρονολογημένοι τάφοι είναι κυρίως διθάλαμοι με αρχιτεκτονικά διαμορφωμένες προσόψεις, ενώ οι ύστεροι τάφοι συνήθως είναι μικροί και απλούστεροι. Ένα άλλο κριτήριο χρονολόγησης βασίζεται πάνω στις αρχιτεκτονικά διαμορφωμένες προσόψεις των τάφων, καθώς έχει παρατηρηθεί ότι οι χρονολογικά πρώιμοι τάφοι ακολουθούν την κλασική παράδοση, δημιουργώντας ψευδαισθήσεις πάνω στο δομικό χαρακτήρα τους, ενώ οι ύστεροι τάφοι αποδεσμεύονται από τον κλασικισμό, μειώνουν την αυστηρότητα και χρησιμοποιούν πιο ελεύθερα τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της πρόσοψης.

Στο θέμα της χρονολογικής τοποθέτησης και πρώιμης εμφάνισης των Μακεδονικών τάφων κυρίαρχο ρόλο κατείχε η αποκάλυψη των βασιλικών τάφων της Μεγάλης Τούμπας της Βεργίνας και κυρίως του τάφου **Αρ. 17**, τον οποίο ο Ανδρόνικος απέδωσε στον Φίλιππο Β΄ και τη γυναίκα του Κλεοπάτρα ή Μήδα και τον χρονολόγησε στο 336 π.Χ. Αντίθετη γνώμη είχε μια μεγάλη μερίδα ερευνητών, οι οποίοι τον απέδωσαν στον Φίλιππο Γ΄ Αρριδαίο και τη σύζυγό του Ευρυδίκη και τον χρονολόγησαν στο 316/17 π.Χ., βασιζόμενοι κυρίως στο επιχείρημα ότι η καμάρα και ο αρχιτεκτονικός τύπος του Μακεδονικού τάφου έγιναν γνωστοί στους Έλληνες μετά την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή. Μια άποψη, η οποία όπως ανέφερα παραπάνω, είναι αμφιλεγόμενη, καθώς γνωρίζουμε από φιλολογικές πηγές ότι η κατασκευή της καμάρας ήταν γνωστή στους Έλληνες από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. Καθώς όμως δεν υπάρχει κατασκευή ταφικού μνημείου με καμάρα στην Ελλάδα ή στην Μικρά Ασία με χρονολόγηση πριν από την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, θα

⁴⁷⁷ Epistles 90, 32.

⁴⁷⁸ Νόμοι 947^{d-e}

⁴⁷⁹ XVIII, 26.

πρέπει να κρατήσουμε ανοικτή την περίπτωση οι Μακεδονικοί τάφοι να εμφανίστηκαν ακριβώς στον ύστερο 4^ο αι. π.Χ.

Ο ιδιόρρυθμος αρχιτεκτονικός ρυθμός των Μακεδονικών τάφων και η ξαφνική εμφάνισή τους στο γ' ή δ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. έχει προκαλέσει ερωτήματα στους μελετητές για την προέλευση τους. Είναι ο αρχιτεκτονικός τύπος των τάφων αυτών και η καμάρα τοπική εφεύρεση Μακεδόνων αρχιτεκτόνων ή προέρχεται από μιμήσεις αρχιτεκτονημάτων της Μικράς Ασίας και της Αιγύπτου; Για ποιο λόγο κατασκευάστηκαν και ποιοι ήταν οι κάτοχοι τους; Είναι κάποια από τα καίρια ερωτήματα που προβληματίζουν τους ερευνητές πάνω στους Μακεδονικούς τάφους, τα οποία προσπάθησα να απαντήσω στην εργασία μου.

Με βάση τα σημερινά αρχαιολογικά δεδομένα οι Μακεδονικοί τάφοι εμφανίζονται στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και η εξέλιξή τους συνεχίζεται ως τις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. με την κατάλυση του Μακεδονικού βασιλείου από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ. Ως ύστερος Μακεδονικός τάφος θεωρείται ο τάφος **Αρ. 20** στη Βεργίνα, ο οποίος τοποθετείται στο 150 π.Χ. Η ξαφνική εμφάνιση του συγκεκριμένου τύπου τάφων μαρτυρεί την ύπαρξη κοινωνικής διαστρωμάτωσης και οικονομικής ευημερίας στην Μακεδονία την περίοδο αυτή, η οποία αποδεικνύεται από τα πολυτελή και ακριβά κτίσματα και κτερίσματα, αλλά και μέσω της εικονογραφικής θεματολογίας, που εστιάζει στη ζωή των ανδρών μιας υψηλής κοινωνικής τάξης με θρησκευτικές και μεταφυσικές ανησυχίες. Η κατασκευή των μνημείων αυτών και οι συμβολισμοί που φέρουν μέσω των κτερισμάτων και της εικονογραφίας τους δηλώνει την πρόθεση μιας ανώτερης κοινωνικής τάξης να διαχωριστεί από τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα της Μακεδονίας και να τονίσει την αριστοκρατική της τάξη. Πρόκειται για μια νεοσύστατη αριστοκρατική τάξη των αξιωματούχων της βασιλικής αυλής, γνωστοί ως βασιλικοί εταίροι του Μακεδονικού βασιλείου, μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν, κατά την περίοδο ανάπτυξης και επέκτασης του βασιλείου.

Συνοπτικά, στην έρευνα των Μακεδονικών τάφων τέθηκαν εκτός από τα χρονολογικά και αρχιτεκτονικά και ζητήματα προέλευσης και γεωγραφικής τοποθέτησης τους. Ο νέος αρχιτεκτονικός τύπος που εμφανίστηκε προκάλεσε ερωτήματα καταγωγής και χρονολόγησής τους, αλλά και προβληματισμούς για το ποιοι τους χρησιμοποιούσαν και γιατί οδηγήθηκαν στην ξαφνική κατασκευή τους.

Συντομογραφίες

AAA Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΕ Αρχαιολογική Εφημερίς
ΑΕΜΘ Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη
ΑΠΘ Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΕΕΦΣΠΘ Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης
ΕΠΚΑ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Έργον Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΚΕΡΑ Κέντρο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας
ΠΑΕ Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΥΠΠΟ Υπουργείο Πολιτισμού
AM Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts
AncW The Ancient World
AJA American Journal of Archaeology
ArchNews Archaeology News Weekly
BEFAR Bibliotheque des Ecoles francaises d' Athenes et de Rome
BCH Bulletin de Correspondance Hellenique
BSA The Annual of the British School at Athens
DHA Dialogues d' Histoire Ancienne
Di.Sc.A.M. Dipartimento di Scienze dell'Antichità Messina
GRBS Greek, Roman and Byzantine Studies
Jdl Jahrbuch des k. deutschen archäologischen Instituts
JHS The Journal of Hellenic Studies
IstForsch Istanbuler Forschungen
IstMitt Istanbuler Mitteilungen
NumAntCI Numismatica e antichità classiche

Βιβλιογραφία

- Αδάμ-Βελένη Π., «Απολλωνία η Μυγδονική», *AEMΘ* 14, 273-290.
- Adams W.L., 1980. «The Royal Macedonian Tomb at Vergina: An Historical Interpretation», *AncW* 3, 67-72.
- Adams W.L., 1991. «Cassander, Alexander IV and the Tombs at Vergina», *AncW* 22, 27-33.
- Αλλαμανή Β., 1981. «Νομός Ημαθίας. Βέροια. Οδός Πλουτάρχου οικόπεδο Τζουβάρα, Ο.Τ 276)», *ΑΔ* 36, Β2 Χρονικά, 322-324.
- Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη Ηλ., 1987. «Ανασκαφικές έρευνες στη Μαρώνεια και στα Σύμβολα», *AEMΘ* 1, 439-451.
- Anderson J. K., 1985. *Hunting in ancient world*, Berkley: University of California Press.
- Andreou A. 1988. *Griechische Wanddekorationen*, Mainz, 28.
- Ανδρόνικος Μ., 1977. «Βεργίνα, Οι Βασιλικοί Τάφοι της Μεγάλης Τούμπας», *ΑΑΑ* 10, 1-72.
- Andronikos M., 1978. «The Royal Tomb of Philip II», *Archaeology* 31, 33-41.
- Andronikos M., 1979 . «The Tombs at the Great Tumulus of Vergina», στο J. N. Coldstream – M.A.R. Coledge (εκδ.), *Acta of the XI International Congress of Classical Archaeology on Behalf of the International Association for Classical Archaeology, London, 3-9 September 1978*, London, 39-56.
- Andronikos M., 1980. «The Royal Tombs of Vergina and the problem of the Dead», *ΑΑΑ* 13, 168-78.
- Ανδρόνικος Μ., 1981. «Ανασκαφές στη Βεργίνα», *ΠΑΕ*, 55-61.
- Ανδρόνικος Μ., 1981. *Εργον*, 26-27.
- Ανδρόνικος Μ., 1984. *Βεργίνα, Οι βασιλικοί τάφοι και οι άλλες αρχαιότητες*, Αθήνα.
- Andronikos M., 1987. «Some Reflections on the Macedonian Tombs», *The Annual of the British School at Athens* 82, 1-16.
- Ανδρόνικος Μ. και συνεργατών, 1987. «Ο μακεδονικός “τάφος με τον θρόνο”», *ΠΑΕ*, 128-132.
- Ανδρόνικος Μ., 1993. «Οι Μακεδονικοί Τάφοι», στο *M. G. Ginouves (εκδ.) Η Μακεδονία από τον Φίλιππο Β΄ έως τη ρωμαϊκή κατάκτηση*, Αθήνα.

- Ανδρόνικος Μ., 1994. Βεργίνα ΙΙ, ο «τάφος της Περσεφόνης».
- Αρβανιτόπουλλος Α., 1906. «Ανασκαφαί και έρευναι εν Θεσσαλία», *ΠΑΕ*, 131-171.
- Αρβανιτόπουλλος Α., 1909. «Καμαρωτός τάφος παρά την Λάρισαν της Θεσσαλίας», *ΑΕ*, 27-44.
- Assen Vasilief, 1960. *The ancient Tomb at Kazanlak*, Σόφια.
- Barringer J. M., 2001. *The hunt in ancient Greece*, John Hopkins University Press.
- Barringer J. M., 2008. «The Cult of the Individual and the Realm of Dead Art», in *Art, Myth and Ritual in Classical Greece*, 171-202.
- Barr-Sharrar B., 2008. *The Derveni Krater: masterpiece of classical Greek metalwork*, Princeton N.Y.: The American School of Classical Studies in Athens.
- Bartsiokas A., 2000. «The Eye Injury of King Philip II and the Skeletal Evidence from the Royal Tomb II at Vergina», *Science* 288, 511-514.
- Bartsiokas A. – Carney E., 2008. «The Royal Skeletal Remains from Tomb I at Vergina», *δέλτος*, Αθήνα Δεκέμβριος 2007-2008, 15-19.
- Βελισσοπούλου Γ., 1981. «Γωρυτός: σκυθικό ή μακεδονικό εξάρτημα;», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 1, 6.
- Βοκοτόπουλος Π., 1969. «Χωνοκκλησιά Γραμμένης Οξυάς Ναυπακτίας», *ΑΔ* 24, 242-243.
- Βοκοτοπούλου Ι., 1983. «Μακρύγιαλος», *ΑΔ* 38, Β2, 276.
- Βοκοτοπούλου Ι., 1990. *Οι ταφικοί τύμβοι της Αίνειας*, Αθήνα.
- Βοκοτοπούλου Ι., 1982. «Μεσημέρι», *ΑΔ* 37, Β2 Χρονικά, 284.
- Borchhardt J., 1976. Die Bauskulptur des Heroons von Limyra. *Das Grabmal des lykischen Königs Perikles Cistanbuler Forschungen* 32, Tübingen.
- Borza E.N., 1982. «Those Vergina Tombs Again», *ArchNews* 11, 8-10.
- Borza E.N., 1987. «The Royal Macedonian Tombs and the Paraphernalia of Alexander the Great», *Phoenix* 41, 105-21.
- Borza E.N. – Palagia O., 2007. «The Chronology of the Macedonian Royal tombs at Vergina», *Jdl* 122, 81-125.
- Βουτηράς Μ., 1990, «Ηφαιστίων Ἡρώς», *Εγνατία* 2, 134-162.
- Boyd D., 1978. «The Arch and Vault in Greek Architecture», *AJA* 82, 83-100.

- Brecoulaki H., 2006. «La peinture funéraire de Macédoine: emplois et fonctions de la couleur IV-II s. av. J.-C.», *Μελετήματα* 48, Athens: Κέντρο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Bruno V.J., 1981. «The Painted Metopes at Leukadia and the problem of Colour in Doric Sculpture Metopes», *AJA* 85.
- Burkert W., 1993. *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία* (ελλην. μετάφραση, Αθήνα 1993).
- Büsing H., 1970. *Die griechische Halbsäule*.
- Carney E., 1991. «The Female Burial in the Antechamber of Tomb II at Vergina», *AncW* 22, 17-26.
- Clark L.G., 1986. *Symbols of Excellence: Precious Materials as Expression of Status*, Cambridge.
- Γιαννάκης Γ. - Καλογερίδης Π. - Μπέσιος Μ., 2000. «Προστασία-Αναδειξη Μακεδονικών τάφων Κορινού», *AEMΘ* 14, 395-402.
- Γιούρη Ε., 1966. «Μακεδονικός τάφος Τερπνής Νιγρίτης», *ΑΔ* 21, 365.
- Γιούρη Ε., 1978. *Ο κρατήρας του Δερβενίου*, Αθήνα.
- Childs W.A.P. and Demargne P., 1989. *Fouilles de Xanthos VIII: Le Monument des Néréides: Le décor sculpté*. Paris.
- Chryssanthaki-Nagle K. 2006. «La monnaie funéraire dans les nécropoles de Macédoine», in Guimier-Sorbets A.-M., Hatzopoulos M. (eds.), *Rois, cités, nécropoles*, 89-103.
- Cole S.G., 1980. «New evidence for the Mysteries of Dionysos», in *GRBS*, Vol. 21, 223-238.
- Collins Reilly, 1993. «The Hunting Frieze from Vergina», *AJA* 113, 160-162.
- Δάκαρης Σ., 1952. «Ανασκαφή εις Κασσώπην –Πρεβέζης», *ΠΑΕ*, 326-27.
- Δάκαρης Σ., 1971. *Cassopaia and the Elean Colonies*, Ancient Greek Cities.
- Daux G., 1958. «Salonique, trouvailles fortuites», *BCH* 82, 1958, 759-761.
- Daux G., 1959. «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1958. Leukadia». *BCH* 83, 701.
- Delacoulonche A., 1858. Missions scientifiques et littéraire.
- Dentzer J.M., 1982. *Le motif du banquet couché dans le Proche-Orient et le monde grec du VIIe au IVe siècle avant J.-C.*, BEFAR 246, Rome.
- Δεσποίνη Α., 1980. «Ο Τάφος της Κατερίνης», *ΑΑΑ* 13, 198-209.

- Descamps-Lequime S., Charatzopoulou C., 2011. *Au royaume d'Alexandre le Grand. La Macédoine antique. Catalogue d'exposition, Paris, musée du Louvre, 13 octobre 2011 - 16 janvier 2012*. Paris : Somogy-Musée du Louvre.
- Δημακόπουλος Ι.Ε., 2009. «Ο Πλάτων, ο Φίλιππος Β΄ και θάλαμος των μακεδονικών τάφων», *Πρακτικά Εθνικού Συνεδρίου, Ιστορία των Δομικών Κατασκευών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Ξάνθη 29 Νοεμβρίου - 1 Δεκεμβρίου 2007*, Αθήνα, 1-46.
- Δρούγου Στ.-Τουράτσογλου Γ., 1980. *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βέροιας*.
- Δρούγου Στ., 1987. «Νέος μακεδονικός τάφος με ιωνική πρόσοψη στη Βεργίνα», *ΑΕΜΘ* 1, 89-100.
- Δρούγου Στ., 1997. «Βεργίνα 1990-1997. Το ιερό της Μητέρας των Θεών», *ΑΕΜΘ* 10^Α, 47-48.
- Δρούγου Στ., 1991. Ελληνιστική κεραμική από τη Μακεδονία, 3^η Επιστημονική Συνάντηση για την Ελλαηνιστική κεραμική, Θεσσαλονίκη.
- Δρούγου Στ., 1998. «Βεργίνα 1998-Οι τάφοι του Heuzey», *ΑΕΜΘ* 12, 395-404.
- Δρούγου Στ., 2005. *Βεργίνα. Τα πήλινα αγγεία της Μεγάλης Τούμπας*, Αθήνα.
- Δρούγου Στ., 2006. «Βεργίνα 2006. Ο μακεδονικός τάφος με την ιωνική πρόσοψη, Συμπληρωματικές εργασίες», *ΑΕΜΘ* 20, 767-770.
- Δρούγου Στ.- Τουράτσογλου Γ., 1990. «Ελληνιστική κεραμική από την αρχαία Βέροια. Η περίπτωση του οικοπέδου Γ. Χαριτωνάκη», στο *Ελληνιστική Κεραμική Β΄*, 79-80.
- Δρούγου Στ.- Τουράτσογλου Γ., 1994. «Χρονολογημένα σύνολα ελληνιστικής κεραμικής από τη Μακεδονία», στο *Ελληνιστική Κεραμική Γ΄*, 128-137.
- Dunbabin T. J., 1944. «Archaeology in Greece, 1935-45», *JHS* 64, 78-97.
- Dyggve, Poulsen, Rhomaios, 1934. *Das Heroon von Kalydon*, Kopenhagen.
- Ellis J. R., 1976. *Philip II and Macedonian Imperialism*.
- Zahle Jan, 1990. *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 110, 262-263.
- Ζάμπας Κ., 1999. «Αποκατάσταση αναλημματικού τοίχου στο προαύλειο του τάφου του Φιλίππου Β΄», *ΑΕΜΘ* 13.
- Ζωγράφου Η., 2006. «Ένας νέος μακεδονικός τάφος στην αρχαία Αμφίπολη», *ΑΕΜΘ* 20, 175-184.
- Fedak J., 1990. *Monumental Tombs of the Hellenistic Age*, Toronto-Buffalo-London.

- Fleischer R., 1983. *Den Klagefrauensarkophag aus Sidon*, Tübingen: E. Wasmuth.
- Fredricksmeyer E. A., 1981. «Again the So-Called Tomb of Phillip II», *AJA*, Vol. 85, No. 3, 330-334.
- Fredricksmeyer E. A., 1983. «More the Diadem and Barrel-Vault at Vergina», *AJA*, Vol. 87, No. 1, 99-102.
- Gardner E. – Casson S., 1918-19. «Macedonia II. Antiquities Found in the British Zone 1915-1919», *BSA* 23, 40.
- Garland R., 1985. *The Greek Way of Death*, New York.
- Gill D.W.J., 2008. «Inscribed Silver Plate from Tomb II at Vergina: Chronological Implications», *Hesperia* 77, 335-58.
- Gossel B., 1980. *Makedonische Kammergräber*, Berlin.
- Graeve V., 1970. «Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt», *IstForsch* 28, Berlin.
- Greenwalt W., 1988. «Amyntas III and the Political Stability of Argead Macedonia», *AncW* 18, 35-44.
- Guimier-Sorbets A. M., 2006. «Architecture funéraire monumentale à l' époque hellénistique: des modèles macédoniens aux necropolis alexandrines», *L' architecture funéraire monumentale: La Gaule dans l' Empire Romain*, 191-203.
- Θέμελης Π.-Τουράτσογλου Γ., 1997. *Οι τάφοι του Δερβενίου*, Αθήνα.
- Haddad Naif A. 1995. *Θύρες και παράθυρα στην ελληνιστική και ρωμαϊκή αρχιτεκτονική του ελληνικού χώρου*.
- Hammond N., 1972. *A history of Macedonia, Vol. I, Historical Geography and Prehistory*, Oxford.
- Hammond N.G.L., 1978. «Philip's Tomb in Historical Context», *GRBS* 19, 331-50.
- Hammond N.-Griffith G. T., 1979. *A history of Macedonia, Vol. II*, Oxford.
- Hammond N.G.L., 1991. «The Royal Tombs at Vergina: Evolution and Identities», *The Annual of the British School at Athens* 86, 69-82.
- Hammond N.G.L., 1999. *Το Μακεδονικό Κράτος. Γένεση, θεσμοί και ιστορία* (μετ. Δ. Αντ. Γκούσκος, Ε.Ι. Σακελλάριος), Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Hatzopoulos M., 1994. «Cultes et rites de passage en Macédoine», *Μελετήματα* 19, Athens: Κέντρο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

- Hatzopoulos M., 2008. «The Burial of the Dead (at Vergina) or The Unending Controversy on the Identity of the Occupants of Tomb II», *Tekmeria* 9, 91-118.
- Heuzey L.A.- Daumet H., 1876. *Mission Archéologique de Macédoine*, Paris.
- Hugeunot C., 2008. «La tombe aux Érotes et la tombe d' Amarynthos», *Eretria* XIX, Lausanne.
- Jeanmaire H., 1951. *Dionysos. Histoire du culte de Bucchus*, Paris. (μετάφρ. Μερτάνη-Λίζα Α., 1985. *Διόνυσος, Ιστορία της λατρείας του Βάκχου*, Πάτρα).
- Jeppesen K., 1981. *Maussolleion at Halikarnassos*, Vol. 1, Sacrificial deposit, Jutland Archaeological Society.
- Ιγνατιάδου Δ., 1993. «Γυάλινα κτερίσματα από το νεκροταφείο της Πύδνας» *AEMΘ* 7, 207-214.
- Ιγνατιάδου Δ., 2004. *Μακεδονική υαλουργία του 4^{ου} αιώνα: το άχρωμο γυαλί, Θεσσαλονίκη (αδημ.διδ.διατρ.)*.
- Ignatiadou, D. 2007. «Le verre incolore, élément du décor polychrome du mobilier funéraire de Macédoine», στο *Peinture et Couleur dans le Monde Grec Antique*, edited by S. Descamps-Lequime, 219-227, Musée du Louvre.
- Ignatiadou, D. 2010. «Royal Identities and political symbolism in the Vergina lion-hunt painting», *AD 57, A' Meletes*, 2002 (2010), 119-151.
- Kakouli I., 1995. *Scientific examination of the painted decoration of the pre-Hellenistic marble throne in the "Tomb of Eurydice"*, Courtauld Institute of Art, University of London.
- Κακρίδης Ι. Θ., 1986. *Ελληνική Μυθολογία*, Τόμος 3, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Kapsomenos S. 1966. «The Orphic Papyrus Roll of Thessaloniki», *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 2,1.
- Καρακατσάνης Π., 1997. «Η συμβολή του Ορφικού πνεύματος στη διαμόρφωση του ελληνικού πολιτισμού», στο *Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών*, Αρχαία Θράκη, Τόμ. 1, Κομοτηνή, 237-245.
- Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., 1985. «Ο μακεδονικός τάφος στη Σπηλιά Εορδαίας» *ΑΔ* 40, 242-280.
- Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., 1987. «Ο μακεδονικός τάφος Σπηλιάς Εορδαίας», *AEMΘ* 1, 23-36.
- Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., 1995. «Ο μακεδονικός τάφος στους Πύργους Εορδαίας», *AEMΘ* 9, 25-38.

- Καραπασχαλίδου Α. 1989. *Μακεδονικός τάφος στο Κοτρώνι Ερέτριας*.
- Karo G., 1931. «Archäologische Funde in Aegina Archäologischer Anzeiger». *Deutsches Archäologisches Institut*, 274-282.
- Kasper S., AA 1966, 477-478.
- Καψωμένος Σ. Γ., 1964. «Ο ορφικός πάπυρος της Θεσσαλονίκης», *AA* 19, 17-25.
- Kinch K. F., 1920. «Le tombeau de Niaousta», στο *Mémoires de l'Académie Royale des sciences, 7me série, Séct. Des letters* IV, 3 Copenhagen, 283-288.
- Kleeman I., 1958. *Der Satrapen Sarkophag aus Sidon*, Berlin: Gebr. Mann.
- Korres M., 1994. «The Sculptural Adornment of the Parthenon», στο *Acropolis Restoration: The CCAM Interventions*, edited by R. Economakis, 29-33. London.
- Κοτταρίδη Α., 1996. «Βασιλικές πυρές στη νεκρόπολη των Αιγών», *Αρχαία Μακεδονία* VI, 613 κέ.
- Κοτζιάς Ν., 1937. «Ο παρά το αεροδρόμιον της Θεσσαλονίκης (Σέδες) Γ τάφος», *AE*, 866-895.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1968. «Αμφίπολις», *AA* 23, 357-358.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1968. «Αγγίστη», *AA* 23, 359-360.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1968. «Αρχαιολογικά χρονικά· ειδήσεις εξ Ανατολικής Μακεδονίας», *AAA* 1, 248-250.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1969. «Νομός Σερρών. Ευκαρπία», *AA* 24, B2 Χρονικά, 353.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ. – Hoepfner W., 1973. «Σ. Σ. Αγγίστης. Μακεδονικός τάφος», *AA* 28, B2 Χρονικά, 455-459.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1973-74. «Σ. Σ. Αγγίστης. Μακεδονικός τάφος», *AA* 29, B3 Χρονικά, 786-787.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1976. «Νομός Δράμας. Δράμα» *AA* 31, B2 Χρονικά, 303-304.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1976. «Μακεδονικός τάφος στη θέση Αλεπότρυπα», *AA* 31, B2 Χρονικά, 308.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1977. «Κερδύλλια», *AA* 32, B2 Χρονικά, 252-3.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 1978. «Άργιλος» *AA* 33, B2 Χρονικά, 296.
- Κουρουνιώτης Κ., 1899. «Τάφοι καμαρωτοί Ερέτριας», *AE* 38, 221-234.
- Kurtz D. - Boardman J., 1971. *Greek burial customs*, London.
- Λαζαρίδης Δ., 1960. «Αμφίπολις», *AA* 16, 217-218.

- Λαζαρίδης Δ., 1960. «Ἀμφίπολις. Νεκρόπολις», *Εργον*, 67-77.
- Λαζαρίδης Δ., 1960. «Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι Ἀμφιπόλεως», *ΠΑΕ*, 67-73.
- Λαζαρίδης Δ., 1961/62. «Αρχαιότητες και μνημεία ανατολικῆς Μακεδονίας. Ἀμφίπολις», *ΑΔ* 17, 233.
- Λαζαρίδης Δ., 1961. «Ἀμφίπολις», *Εργον*, 66-68.
- Λαζαρίδης Δ., 1961. «Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς Ἀμφίπολιν», *ΠΑΕ*, 63-67.
- Λαζαρίδης Δ., 1964. «Νομός Καβάλας. Φίλιππου», *ΑΔ* 19, 372-374.
- Λαζαρίδης Δ., 1969. *Οδηγός του Μουσείου Καβάλας*, Αθήνα.
- Λαζαρίδης Δ., 2001. *Αμφίπολις*, (3^η ἐκδοσι) Αθήνα.
- Lanckoronski K., 1892. *Städte Pamphyliens und. Pisidiens* II, 64.
- Lauter H., 1986. *Die Architektur des Hellenismus*, Darmstadt.
- Leake W.M., 1835. *Travels in Northern Greece*, London.
- Lehmann P.W., 1980. «The So-Called Tomb of Phillip II: A Different Interpretation», *AJA* 84, 229-30.
- Lehmann P.W., 1981. «Once Again the Royal Tomb at Vergina», *AAA* 14, 138-40.
- Lehmann P.W., 1982. «The So-Called Tomb of Philip II. An Addendum», *AJA* 86, 437-38.
- Liampi K., 1998. *Der makedonische Schild*, Bonn: Deutsches Archäologisches Institut Athen Rudolf Habelt.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., 1987. «Ένα νέο ψηφιδωτό δάπεδο της Πέλλας» Ἄμνητος, τιμ. Τόμος στον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., 1987. *Λαξευτοὶ θαλαμωτοὶ τάφοι της Πέλλας*.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., 1996. *Το θεσμοφόριο της Πέλλας*, Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικῶν πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. — Τροχίδης Κ., 2004. «Νέος μακεδονικός τάφος στα Λευκάδια Ημαθίας», *ΑΕΜΘ* 18, 465-481.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., 2007. *Κιβωτιόσχημος τάφος με Ζωγραφική Διακόσμηση από την Πέλλα*, Θεσσαλονίκη: ΥΠΠΟ-ΙΖ ΕΠΚΑ.
- Lullies R., 1962. *Vergoldete Terrakotta-Appliken aus Tarent*, Heidelberg: F. H. Kerle.
- Macridy Th., 1911. «Un tumulus macédonien à Langaza», *Jdl* 26, 193-215.

- Μακαρόνας Χ. Ι., 1940, «Χρονικά Αρχαιολογικά. Τσαγέζι Αμφιπόλεως», *Μακεδονικά* 1, 495-496.
- Μακαρόνας Χ. Ι., 1941-1952. «Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικά* 2, 599.
- Μακαρόνας Χ. Ι., 1941-1952. «Λαϊνά», *Μακεδονικά* 2, 620.
- Μακαρόνας Χ. Ι., 1941-1952. «Μεσημέρι», *Μακεδονικά* 2, 621-622.
- Μακαρόνας Χ. Ι., 1953. «Ανασκαφή του παρά την Σταυρούπολιν –Ξάνθης “μακεδονικού” τάφου», *ΠΑΕ*, 133-140.
- Μακαρόνας Χ. Ι., 1955. «Δίον. Καρύτσα», *Έργον*, 48-50.
- Μακαρόνας Χ. Ι., 1955. «Ανασκαφική έρευνα “μακεδονικού” τάφου εις Καρύτσαν Πιερίας», *ΠΑΕ*, 151- 159.
- Makaronas X. I. - Miller St., 1974. «The Tomb of Lyson and Kalikles: A Painted Hellenistic Tomb», *Archaeology* 27.
- Mansel A. M., 1943. *Die Kuppelgräber von Kirklareli in Thrakien*, Ankara, 51-52, L. XIV, 32, XIV, 36.
- Μάντης Α. Γ., 1990. *Προβλήματα της εικονογραφίας των ιερειών και των ιερέων στην αρχαία Ελληνική τέχνη*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Έκδοση του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- Markle M. M., 1999. «A Shield Monument from Veria and the Chronology of Macedonian Shield Types», *Hesperia* 68, No. 2, 219-254.
- Massei K., 1978. *Gli askoi a figure rosse nei corredi funerary delle necropoli di Spina*.
- Miccof V., 1954. *Le tombeau antique pres du Kazanlak*.
- Miller S.G., 1971. *Hellenistic Macedonian Architecture. Its style and Painted Ornamentation*.
- Miller S.G. , 1973. «The Philippeion and Macedonian Hellenistic Architecture», *AM* 88, 189-218.
- Miller S.G., 1982. «Macedonian Tombs: Their Architecture and Architectural Decoration», in: *B. Barr-Sharrar-E. N. Borza (eds), Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times, Studies in the History of Art* 10, Washington, D. C., 152-169.
- Miller S.G., 1993. *The Tomb of Lyson and Kallikles: a painted Macedonian tomb*, Mainz and Rhein.
- Miller Stephen G., 2001. *Excavations at Nemea II. The early Hellenistic stadium*, Berkeley-Los Angeles-London.

- Miller Stephen G., 2002. *Nemea II: The Early Hellenistic Stadium*, Berkeley-Los Angeles.
- Morris I., 1987. *Burial and Ancient Society*, Cambridge.
- Μπακαλάκη Αλ., 2001. *Πρόσωπα και πράγματα: Έκφυλες χρήσεις και σημασίες του κλειδιού*, Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός. Λαογραφία και Ιστορία. Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, 94-102.
- Μπακαλάκης Γ., 1967. *Η ανασκαφή της Στρώμης*.
- Μπέσιος Μ., 1984. «Αλυκές Κίτρους, Αγροτεμάχιο Κ. Χρυσοχοΐδη», *ΑΔ* 39, Β Χρονικά, 220-222.
- Μπέσιος Μ., 1986. «Τύμβος Αλυκών Κίτρους. Συμπόσιο», στο *Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία*, 54-58, Θεσσαλονίκη.
- Μπέσιος Μ., 1991. «Νομός Πιερίας. Κορινός», *ΑΔ* 46, Β2 Χρονικά, 292-293.
- Μπέσιος Μ., 1991. «Ανασκαφικές έρευνες στη Βόρεια Πιερία», *ΑΕΜΘ* 5, 171-178.
- Μπέσιος Μ.- Τρακοσοπούλου Ελ., 1984. «Αλυκές Κίτρους», *ΑΔ* 39, 220-222.
- Musgrave J.H., 1991. «The Human Remains from Vergina Tomb I, II and III: An Overview», *AncW* 22, 3-9.
- Νικολαΐδου-Πατέρα Μ., 1997. «Αρχαίος Φάγρης 1997. Ένα ανέλπιστο εύρημα», *ΑΕΜΘ* 11, 567-572.
- Oberleitner W., 1994. *Das Herron von Trysa, ein lykisches fürstengrab des 4. Hahrhunderts v. Chr*, Mainz am Rhein: P. von. Zapern.
- Οικονόμου Ε., 2010. *Η εικονογραφία των ταφικών μνημείων της Μακεδονίας. Συμβολή στην ερμηνεία της* (αδημ. διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Ορλάνδος Α. Κ., 1955. «Δίον. Καρύτσα», *Έργον*, 48-50.
- Ορλάνδος Α. Κ., 1956. «Δίον (Μαλαθριά) Πιερίας», *Έργον*, 50-52.
- Orlandos A. K., 1968, 257 III.
- Palagia O., 1998. «A Fresco Re-Interpreted: Alexander the Great as Lion Hunter», *Minerva* 9, 4, 25-28.
- Palagia O., 2000. «Hephaestion's Pyre and the Royal Hunt of Alexander», στο A. B. Bosworth–E. J. Baynman (eds.), *Alexander the Great in Fact and Fiction*, Oxford–New York, 167-206.

- Palagia O., 2012. «Architectural Sculpture». In *A Companion to Greek Art*, edited by Tyler Jo Smith and Dimitris Plantzos, 153-170.
- Παντερμαλής Δ., 1972. «Ο νέος Μακεδονικός τάφος της Βεργίνας», *Μακεδονικά* 12, 147-182.
- Παντερμαλής Δ., 1985. «Οι μακεδονικοί τάφοι της Πιερίας», στο: *Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία*., Θεσσαλονίκη, 9-13.
- Παντερμαλής Δ., 1999. *Δίον' η ανακάλυψη*, Αθήνα 1999, 265-271.
- Παπασπυρίδου Σ., 1922. «Πελίκη του Εθνικού Μουσείου», *ΑΕ*, 53-61.
- Παπαχατζής Ν., 1996, *Η θρησκεία στην Αρχαία Ελλάδα, Β' Έκδοση*, Αθήνα.
- Παρλαμά Α., 1973-74. «Ανασκαφικές έρευνες. Νέα Κερδύλια Αμφιπόλεως», *ΑΔ* 29, Β3 Χρον., 787-788.
- Pekridou A., 1986. *Das Alketas-Grab in Termessos*, *Istanbuler Mitteilungen*, Beiheft 32, Tiibingen: Wasmuth, 133.
- Πεντάζος Ε. – Τριαντάφυλλος Δ., 1976. «Νομός Ροδόπης. Σύμβολα», *ΑΔ* 31, Β2 Χρονικά, 314.
- Πεντάζος Ε. –Τριαντάφυλλος Δ., 1976. «Νομός Έβρου. Ελαφοχώρι», *ΑΔ* 31, Β2 Χρονικά, 315-16.
- Perdrizet P., 1898. «Voyage dans la Macédoine Première», *BCH* 22, 335-345.
- Πετράκος Β., 1971. «Κτήμα Χαραλαμποπούλου», *ΑΔ* 26, Β1 Χρονικά, 283-284.
- Πετράκος Β., 1972, «Κάλλιον», *ΑΔ* 27, Β2, 375-378
- Πέτσας Φ. Π., 1954. «Ανασκαφή μεγάλου μακεδονικού τάφου παρά τα Λευκάδια Ναούσης», *ΠΑΕ*, 173-184.
- Πέτσας Φ. Π., 1955. «Ανασκαφή μεγάλου μακεδονικού τάφου παρά τα Λευκάδια Ναούσης», *ΠΑΕ*, 165-168.
- Πέτσας Φ. Π., 1960/61. «Ανασκαφή αρχαίου νεκροταφείου Βεργίνης».
- Πέτσας Φ. Π., 1965. «Στερέωσις μακεδονικών τάφων», *ΑΔ* 20, 436.
- Πέτσας Φ. Π., 1966. *Ο Τάφος των Λευκαδίων*, Αθήνα.
- Πέτσας Φ. Π., 1966. «Ο μακεδονικός τάφος παρά το χωρίο Τούμπα της Παιονίας», στο: *Χαριστήριον εις Α. Κ. Ορλάνδου*, Τόμος Γ', Αθήναι, 233-243.
- Πέτσας Φ. Π., 1967. «Νομός Θεσσαλονίκης. Αγ. Αθανάσιος», *ΑΔ* 22, 399.
- Πέτσας Φ. Π., 1968-70. «Αρχαιότητες εκτός της Θεσσαλονίκης. Άγιος Αθανάσιος-Γέφυρα», *Μακεδονικά* 15, 174.
- Πέτσας Φ. Π., 1969. «Άγιος Αθανάσιος-Γέφυρα», *Μακεδονικά* 9, 167-168.

- Πέτσας Φ. Π., 1975. «Χρονικά Αρχαιολογικά 1968-1970. Αρχαιότητες εκτός της Θεσσαλονίκης. Άγιος Αθανάσιος-Γέφυρα», *Μακεδονικά* 15, 174.
- Πέτσας Φ. Π., 1975. «Χρονικά Αρχαιολογικά 1968-1970. Αρχαιότητες εκτός της Θεσσαλονίκης. Αλιάκμων, φράγμα», *Μακεδονικά* 15, 239-296.
- Prag A.J.N., 1990. «Reconstructing the Skull of Philip of Macedon», *The World of Philip and Alexander: a Symposium on Greek Life and Times*, 35-36.
- Prag A.J.N. - Musgrave J.H. – Neave R.A.H., 1984. «The Skull from Tomb II at Vergina: King Philip II of Macedon», *JHS* 104, 60-78.
- Prag A.J.N. - Musgrave J.H. – Neave R.A.H., 1985. «The appearance of the Occupant of the Royal Tomb at Vergina», *Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας*, Αθήνα, 226-31.
- Prestianni Giallombardo A.M., 1981. «La tomba e il tesoro di Fillippo II di Macedonia: Una nuova proposta di attribuzione», *Magna Grecia* 16, 14-17.
- Prestianni Giallombardo A.M., 1985. «Riflessioni storiografiche sull cronologia del Grande Tumulo e delle tombe reali di Vergina», *Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας*, Αθήνα 4-10 Σεπτεμβρίου 1983, 1, Αθήνα, 237-41.
- Prestianni Giallombardo A.M., 1986. «Il diadema di Vergina e l' iconografia di Filippo II», *Αρχαία Μακεδονία* IV, Θεσσαλονίκη, 497-509.
- Prestianni Giallombardo A.M., 1991. «Recenti testimonianze iconografiche sulla kausia in Macedonia e la datazione del fregio della caccia della II tomba reale di Vergina», *DHA* 17, 257-304.
- Prestianni Giallombardo A. M., 1993. «Un copricapo dell'equipaggiamento militare macedone: la kausia», *NumAntCI* 22, 61-90.
- Prestianni Giallombardo A.M. – Tripodi B., 1980. «Le tombe regali di Vergina: Quale Filippo?», *AnnPisa Sezione di lettere*, ser. III, vol. X, 3, 989-1001.
- Rhomiopoulou A., 1973. «A new monumental chamber Tomb with paintings of Hellenistic period near Leukadia (West Macedonia)», *AAA* 6, 87-92.
- Rhomiopoulou A., 2007, «Tombeaux macédoniens: l' exemple des sepultures à décor peint de Miéza», *στο Peinture et Couleur dans le Monde Grec Antique*, edited by S. Descamps-Lequime, 15-26, Musée du Louvre.

- Rhomiopoulou A.–Barbara Schmidt-Dounas, 2010. *Das Palmettengrab in Leukadia*, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung, Mainz and Rhein.
- Ριζάκης Α.-Τουράτσογλου Ι., 1999. «Λατρείες στην Άνω Μακεδονία. Παράδοση και νεωτερισμοί», *Αρχαία Μακεδονία* VI. 2.
- Robertson C. M., 1959. *Greek painting*, 167-177.
- Robertson N., 2003. «Orphic Mysteries and Dionysiac ritual», in *Greek Mysteries. The Archaeology and Ritual of Ancient Greek secret cults* (M.B. Cosmopoulos ed.), London and New York.
- Robinson D. M., 1932. «Mosaics from Olynthos», *AJA* XXXVI, 19-24.
- Robinson D. M., 1941. «Excavations at Olynthus: Metal and Minor Miscellaneous Finds», *Olynthus* X, The John Hopkins Press, Baltimore-London.
- Robinson D. M., 1942. «Necrolynthia. A study in Greek Burial Customs and Anthropology», *Olynthus* XI, Baltimore.
- Rostovtzeff M., 1913-4. *Αρχαία Διακοσμητική Ζωγραφική της Ν. Ρωσίας*, Πετρούπολη .
- Rotroff S., 1984. «Spool Saltcellars in the Athenian Agora», *Hesperia* 53, 343-54.
- Rotroff S., 1997. «Hellenistic Pottery. Athenian and imported wheelmade table ware and related material», *Athenian Agora* XXIX.
- Rotroff S., 2006. «Hellenistic Pottery: The Plain Wares», *Athenian Agora* 33.
- Ρωμαίος Κ. Α., 1951. *Ο Μακεδονικός τάφος της Βεργίνας*, Αθήνα.
- Ρωμιοπούλου Α., 1972. «Ράχη», *ΑΔ* 27, Χρον. 2., 515.
- Ρωμιοπούλου Α., 1973-74. «Ανασκαφικά έρευναι. Βέροια. Νέον Γυμνάσιον Θηλέων (Ο.Τ. 347)», *ΑΔ* 29, Β3 Χρονικά, 701.
- Ρωμιοπούλου Α., 1989. «Ευρήματα από τους “Δίδυμους” Μακεδονικούς τάφους της Βέροιας», στο: *Α΄ Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική*, Δεκέμβρης 1986, Ιωάννινα, 33-40.
- Ρωμιοπούλου Α., Τουράτσογλου Ι., 1971. «Ο μακεδονικός τάφος της Νιάουστας (τάφος Kinch)», *ΑΕ* 110, 146-164, εικ. 1-13.
- Saatsoglou-Paliadeli Ch., 1993. «Aspects of Ancient Macedonian Costume», in *J.H.S.* 113.

- Saatsoglou-Paliadeli Ch., 2007, «Le peinture de la Chasse de Vergina», στο *Peinture et Couleur dans le Monde Grec Antique*, edited by S. Descamps-Lequime, 47-56, Musée du Louvre.
- Σαατσόγλου-Παλιαδέλη Χ., 2004. *Βεργίνα: ο τάφος του Φιλίππου: η τοιχογραφία με το κυνήγι*.
- Σαββοπούλου Θ., 1992. «Τούμπα Παιονίας», *ΑΔ* 47, Β2 Χρονικά, 390.
- Σαββοπούλου Θ., 1995. «Ευρωπός 1995», *ΑΕΜΘ* 9, 1995, 395-404.
- Σαββοπούλου Θ., 1995. «Νομός Κιλκίς. Ευρωπός», *ΑΔ* 50, Β2, 486.
- Σαμαρτζίδου Στ., 1987. «Νέα ευρήματα από τις νεκροπόλεις της Αρχαίας Αμφίπολης», *ΑΕΜΘ* 1, 327-341.
- Σαμαρτζίδου Στ., 1992. «Ελληνιστικός τάφος της Δράμας», στο *Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και Πολιτισμός*. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Δράμα, 24-25 Νοεμβρίου 1989, 109-129.
- Σαμσάρης Π. Κ., 1968. *Ο αρχαίος μακεδονικός τάφος των Κερδυλλίων*, εφ. «Πρόοδος», 3 Φεβρουαρίου
- Σάμσαρης Π. Κ., 1990. «Τα θυρόφυλλα του μακεδονικού τάφου της Ευκαρπίας Σερρών: Συμβολή στη μελέτη των θυρών των καταγείων ταφικά μνημείων», *Μακεδονικά* 27, 209-222.
- Scheibler I., 1976. «Die Lampen», *Kerameikos* XI.
- Schmidt E.F., 1970. *Persepolis III: The Royal Tomb and Other Monuments*, Chicago.
- Schmidt-Dounas B., 1985. *Der Lykische Sarkophag aus Sidon*, IstMitt Beiheft 30, Tübingen: E. Washmuth.
- Shivkova L., 1973. *Das Gramal von Kazanlak*, Σόφια.
- Σισμανίδης Κ., 1982. «Νέος μακεδονικός τάφος στην Αγ. Παρασκευή Θεσσαλονίκης», *ΑΑΑ* 15, 267-284.
- Σισμανίδης Κ., 1984. *ΑΔ* 39, Β2 Χρον., 223.
- Σισμανίδης Κ., 1985. «Μακεδονικοί τάφοι στην πόλη της Θεσσαλονίκης», *Θεσσαλονίκη* 1, 35-70.
- Σισμανίδης Κ., 1986. «Ανασκαφή ταφικού τύμβου στην Αγ. Παρασκευή Θεσσαλονίκης. Ένας νέος Μακεδονικός τάφος», *ΑΕ*, 60-98.
- Σισμανίδης Κ., 1987. «Νέος μακεδονικός τάφος στην Ποτίδαια Χαλκιδικής», στο: *Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Συμποσίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας της*

- Χαλκιδική, Πολύγυρος, 7-9 Δεκεμβρίου 1984, χρονικά της Χαλκιδικής. Περιοδική έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Χαλκιδικής. Παράρτημα 1, Θεσσαλονίκη, 73-81.
- Σισμανίδης Κ., 1997. *Κλίνες και κλινοειδείς κατασκευές των Μακεδονικών τάφων*.
- Στεφανή Λ., 1998. «Η ανασκαφή στον προθάλαμο του τάφου της κρίσεως στα Λευκάδια», *AEMΘ* 12, 413-420.
- Struck A., 1907. *Makedonische Fahrten*, Vienna.
- Σωτηριάδης Γ., 1929. «Ανασκαφή Δίου Μακεδονίας», *ΠΑΕ*, 69-82.
- Τζαναβάρη Κ., 1995. «Δερβένι Λητής», *ΑΔ* 50, 468-470.
- Τζαναβάρη Κ., 1996. «Δερβένι. Μια νεκρόπολη της αρχαίας Λητής», *AEMΘ* 10Α, 461-476.
- Themelis P., 2003. «The impact of Ares Macedon on Athenian on Athenian sculpture», in O. Palagia, S.V. Tracy (eds.), *The Macedonians in Athens 322-229 B.C.*, 140-151.
- Thiersch H., 1904. *Zwei antike Grabanlagen bei Alexandria*, Berlin.
- Tomlinson R.A., 1970. «Ancient Macedonian Symposia», *Αρχαία Μακεδονία* I, 308-315.
- Tomlinson R.A., 1973. «Vaulting Techniques of the Macedonian Tombs», *Αρχαία Μακεδονία* II, 473-479.
- Tomlinson R.A., 1987. «The Architectural Context of the Macedonian Vaulted Tombs», *The Annual of the British School at Athens*, 82, 305-312.
- Τουράσογλου Ι., 1969. «Τάφος φράγματος Αλιάκμονος», *ΑΔ* 24, 327.
- Τουράσογλου Ι., 1986. «Το ξίφος της Βέροιας: Συμβολή στη Μακεδονική οπλοποιία των ύστερων κλασικών χρόνων», στο: *Αρχαία Μακεδονία* 4. Ανακοινώσεις κατά το τέταρτο διεθνές συμπόσιο. Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1983, Θεσσαλονίκη 1986, 611-650.
- Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου Ε., 1988. «Οδός Μοναστηρίου 246 (οικόπεδο Παύλου Μουταφίδη)», *ΑΔ* 43, 357-358.
- Τριαντάφυλλος Δ., 1991. «Νομός Έβρου. Λαγηνά», *ΑΔ* 46, 334-336.
- Τριαντάφυλλος Δ.-Τερζοπούλου Δ., 1996. «Ταφικοί τύμβοι της Θράκης», *AEMΘ* 10B, 927-948.
- Tripodi B., 1991. «Il fregio della caccia della tomba reale di Vergina e le cacce funerary d' Oriente», *Dialogues d' Histoire Ancienne* 17, 143-209.

- Tripodi B., 1998. «Della caccia al cinghiale alla caccia al leone. Muove riflessioni sul fregio della II Tomba Reale di Vergina, in Cacce reali macadoni tra Alessandro I e Filippo V», *Di.Sc.A.M.*
- Τσακάλου-Τζαναβάρη Κ., 1984. «Νομός Ημαθίας. Βέροια. Οικόπεδα Αφών Καραντουμάνη (Ο.Τ. 323)», *ΑΔ* 39, Β Χρονικά, 260.
- Τσιάφης Ι. Δ., 2009. Οι μακεδονικοί τάφοι του Δίου, (αδ. Μεταπτ. Διατριβή), Θεσσαλονίκη.
- Τσιγαρίδα Ελ.-Μπ., 1989. «Μακεδονικός τάφος στο Σωλήνα Χαλκιδικής», *ΑΕΜΘ* 3, 373-380.
- Τσιγαρίδα Ελ.-Μπ., 1993. «Παρατηρήσεις πάνω στα μετάλλινα στεφάνια της Μακεδονίας», *Αρχαία Μακεδονία* V, 1631-1639.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1985-86. «Ένας νέος μακεδονικός τάφος στη Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικά* 25, 117-142.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1987. *ΑΔ* 42, 358.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1987. «Ανασκαφικές έρευνες σε ταφικούς τύμβους των Νομών Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής», *ΑΕΜΘ* 1, 261-268.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1992. «Ταφικός τύμβος στον Αγ. Αθανάσιο Θεσσαλονίκης: Νέα ανασκαφικά στοιχεία», *ΑΕΜΘ* 6, 369-382.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1993. «Ο μακεδονικός τάφος στο Φοίνικα Θεσσαλονίκης-Πρώτες παρατηρήσεις», στο: *Αρχαία Μακεδονία* V 3. Ανακοινώσεις κατά το πέμπτο διεθνές συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 10-15 Οκτωβρίου 1989, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου 240, Θεσσαλονίκη, 1645-1648.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1994. «Αγ. Αθανάσιος 1994. Το χρονικό μιας αποκάλυψης», *ΑΕΜΘ* 8, 231-240.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1995. «Αγ. Αθανάσιος 1995. Ο τρίτος ταφικός τύμβος», *ΑΕΜΘ* 9, 301-310.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1995. «Άγιος Αθανάσιος», *ΑΔ* 50, Β2 472-474.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 1996. «Οι ταφικοί τύμβοι της περιοχής Αγ. Αθανασίου Θεσσαλονίκης (1992-1997): Έρευνα και προοπτικές», *ΑΕΜΘ* 10Α, 427-442.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., 2005. *Μακεδονικοί τάφοι στον Φοίνικα και στον Αγ. Αθανάσιο Θεσσαλονίκης. Συμβολή στη μελέτη της εικονογραφίας των ταφικών μνημείων της Μακεδονίας*, Αθήνα.

- Tsimbidou-Avloniti M., 2007. «Les peintures funéraires d' Aghios Athanassios», στο *Peinture et Couleur dans le Monde Grec Antique*, edited by S. Descamps-Lequime, 57-67, Musée du Louvre.
- Vassilief A., 1960. *The ancient Tomb at Kazanlak*, Σόφια.
- Vessberg O., Westholm A., 1956. «The Hellenistic and Roman Period in Cyprus», *The Swedish Cyprus Expedition* IV 3.
- Vollmoeller K. G., 1901. *Griechische Kammergräber mit Totenbetten*, Bonn.
- Vollmoeller K. G., 1901. Über zwei euböische Kammergräber mit Totenbetten, *AM* 26, 333-376.
- Waywell G.B., 1997. «The sculptors of the Mausoleum at Halicarnassus». In Jenkins and Waywell 1997: 60-67.
- Walter G., 1940, 280.
- Welter G., 1938. «Aegineica XIII-XXIV», *AA*, 480-540.
- Welter G., 1938. *Aegina*, 57-58.
- Wiegand-Schrader, 1904. *Magnesia am Mäander*, Berlin.
- Winter F. E., 2006. *Studies in Hellenistic Architecture*, Toronto.
- Φάκλαρης Π., 1994. «Κάλυμμα ασπίδας ή ασπίς;», στο *Φήγος, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη*, 137-142, Ιωάννινα.
- Φάκλαρης Π., 2011. «Και άλλα προβλήματα του τάφου II της Βεργίνας: Το μέγεθος και οι φάσεις κατασκευής του», *Ταξιδεύοντας στην Κλασική Ελλάδα. Τόμος προς τιμήν του καθηγητή Πέτρου Θέμελη*, 345-367, Αθήνα.
- Xiritiris N. I.-Langenscheidt F., 1981. «The Cremation from the Royal Macedonian Tombs of Vergina», *Ephemeris*, 142-60.
- Χρυσοστόμου Π., 1991. «Μακεδονικοί τάφοι Πελλαίας Χώρας», *Διεθνές Συμπόσιο για τους Μακεδονικούς τάφους*, Θεσσαλονίκη.
- Χρυσοστόμου Π., 1992. «Ο Μακεδονικός τάφος Β' Πέλλας», *AEMΘ* 6, 137-148.
- Χρυσοστόμου Π., 1993. «Μακεδονικός τάφος Γιαννιτσών», *ΑΔ* 48, 360-363.
- Χρυσοστόμου Π., 1993. «Ο Μακεδονικός τάφος Γιαννιτσών», *AEMΘ* 7, Θεσσαλονίκη, 123-134.
- Χρυσοστόμου Π., 1994. «Τύμβοι της Πέλλας», *ΑΔ* 49, 536-539.
- Χρυσοστόμου Π., 1994. «Ανασκαφικές έρευνες στους τύμβους της Πέλλας κατά το 1994», *AEMΘ* 8, 53-72.
- Χρυσοστόμου Π., 1995. «Μακεδονικός τάφος ΣΤ' με τις σαρκοφάγους», 553.

- Χρυσοστόμου Π., 1995. «Ανασκαφικές έρευνες στους τύμβους της Πέλλας κατά το 1995», *ΑΕΜΘ* 9, 143-154.
- Χρυσοστόμου Π., 1998. «Τύμβοι Πέλλας 1998», *ΑΕΜΘ* 12, 337-351.
- Χρυσοστόμου Π., 1998. *Μακεδονικοί τάφοι Πέλλας: Ι. τάφος Β' ο ασύλητος*, Θεσσαλονίκη.
- Χρυσοστόμου Π., 1999. «Ο Μακεδονικός τάφος ΣΤ' με τις σαρκοφάγους της Πέλλας», στο *Αρχαία Μακεδονία* VI 1. Ανακοινώσεις κατά το έκτο διεθνές συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 15-19 Οκτωβρίου 1996, Θεσσαλονίκη 1999, 281-306.
- Ψαρρά Ε, 2004. «Ένας νέος Μακεδονικός τάφος στη Βέροια», *ΑΕΜΘ* 18, 495-508.

Κατάλογος Μακεδονικών τάφων⁴⁸⁰
Α. Μακεδονικοί τάφοι στη Μακεδονία⁴⁸¹

Αρ. 1. Τάφος στη Σπηλιά Εορδαίας (Αρχαία Εορδαία) εικ. 1-2.

1. Οικισμός: Σπηλιά
2. Θέση: 25 χλμ. ΝΑ της Πτολεμαΐδας
3. Φυσική Γεωγραφία: στους πρόποδες του λόφου του Βερμίου
4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη
 - Υλικά: ασβεστόλιθος, υπόλευκος ασβεστολιθικός τόφος, αμμούχος ασβεστολιθικός τόφος
 - Διαστάσεις προθάλαμου: 1,90μ. μήκος, 3,39μ. πλάτος στα βόρεια κ 3,37μ. στα νότια, 3,34μ. ύψος
 - Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,12μ. μήκος στα δυτικά και 4,05μ. ανατολικά, 3,37μ. πλάτος, 3,37μ. ύψος
 - Ακτίνα καμάρας: 1,67μ.
5. Διακόσμηση: Αριστερά και δεξιά της εισόδου υπάρχουν δυο ανάγλυφες ασπίδες με γραπτή διακόσμηση.
6. Συνευρήματα: λίθινη κλίνη, λίθινη τράπεζα προσφορών, αγγεία, νομίσματα, ειδώλιο
7. Χρονολόγηση: β' τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ.
8. Δημοσίευση: Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1985, 242-280, σχ. 1-14, πίν. 117-132. Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1987, 23-36, σχ. 1-7, εικ. 1-6.
9. Παρατηρήσεις: Ανήκει στην κατηγορία των μεγάλων Μακεδονικών τάφων.

Αρ. 2. Τάφος στους Πύργους Εορδαίας (Αρχαία Εορδαία) εικ. 2-3.

1. Οικισμός: Πύργοι
2. Θέση: Αγρός Θεοδοσίου Θεοδοσιάδη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος καμαροσκεπής
 - Υλικά: πωρόλιθος, ασβεστόλιθος
 - Διαστάσεις: 2,83×2,55μ.
4. Συνευρήματα: λίθινη θύρα, χάλκινο στεφάνι, ερυθρόμορφη πελίκη
5. Χρονολόγηση: αρχές τελευταίου τετάρτου του 4^{ου} αι. π.Χ.

⁴⁸⁰ Για κατάλογο Μακεδονικών τάφων βλ. Rhomiopoulou - Schmidt-Dounas, 2010, 139.

⁴⁸¹ Οι τάφοι του καταλόγου με αστερίσκο δεν εντάσσονται αυστηρά στον τύπο του Μακεδονικού τάφου, καθώς βρίσκονται εκτός Ελλάδας.

6. Δημοσίευση: Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1995, 569-571, σχ. 10-12, πίν. 174δ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1995, 25-38, σχ. 1-8, εικ. 1-9.

7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος έχει υποστεί λιθορυχία. Ανήκει στην κατηγορία των μικρών μακεδονικών τάφων και είναι από τους πρωιμότερους. Ο ανατολικός και δυτικός τοίχος του θαλάμου δεν είναι ακριβώς κατακόρυφοι, ίσως οφείλεται στην αδεξιότητα του «επαρχιώτη» τεχνίτη. Ταφή άνδρα, γυναίκας και παιδιού.

Αρ. 3. Τάφος Λευκαδίων V (Χαρούλη) (Αργαία Ημαθία) εικ. 5

1. Οικισμός: Λευκάδια

2. Θέση: Αγρός Χαρούλη

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Διαστάσεις: 2,90×2,10×3,35

4. Χρονολόγηση: 2ος αι. π.Χ. (Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1985, 141) ή 200 π.Χ. (Andronikos 1987, 13)

5. Δημοσίευση: Daux 1959, 701-702, εικ. 18. Πέτσας 1961, 401-402, εικ. 2.

6. Αναφορά: Miller 1993, 110, αρ. 180. Gossel 1980, 189-191.

Αρ. 4. Τάφος Λύσωνος και Καλλικλέους (Αργαία Ημαθία) εικ. 6-7

1. Οικισμός: Λευκάδια

2. Θέση: Αγρός Νικ. Αμανατίδη, 5 χλμ. ΒΑ της Νάουσας

3. Φυσική Γεωγραφία: σε πλούσια παραγωγική περιοχή με οπωροφόρα δένδρα

4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με απλή πρόσοψη. Η στέγη του θαλάμου είναι καμαρωτή, ενώ του προθαλάμου επίπεδη. Είχε 22 κόγχες στους τοίχους του θαλάμου, που περιείχαν την τέφρα των νεκρών. Επάνω από κάθε κόγχη ήταν χαραγμένο το όνομα του νεκρού.

-Διαστάσεις προθαλάμου: 0,88μ. μήκος, 0,915μ. πλάτος, 1,77μ. ύψος από εξωτερική θύρα

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3×4μ., 3,64μ. ύψος

5. Διακόσμηση: Τοιχογραφία στο τύμπανο του βόρειου τοίχου: Μακεδονική ασπίδα και όπλα. Τοιχογραφία στο τύμπανο του νότιου τοίχου: μια άλλη Μακεδονικού Τύπου ασπίδα, με ένα ζευγάρι περικνημίδες και δυο Θρακικά κράνη, εκατέρωθεν δυο ξίφη. Στον προθάλαμο: τοιχογραφία με περιρραντήριο γεμάτο νερό και βωμός με φίδι.

6. Συνευρήματα: πήλινα αγγεία και χάλκινα μικροαντικείμενα

7. Χρονολόγηση: 200π.Χ. (χρόνια βασιλείας Περσέα)

8. Δημοσίευση: Miller 1993. Μακαρόνας-Miller 1974, 249-259.

9. Αναφορά: Μακαρόνας 1941-52, 634-636. Schweitzer 1942, 325-330.

10. Παρατηρήσεις: Χρησιμοποιήθηκε για τέσσερις συνεχόμενες γενιές.

Αρ. 5. Τάφος του «Kinch» Λευκαδίων (Αρχαία Ημαθία) εικ. 8-10

1. Οικισμός: Λευκάδια
2. Θέση: Ανατολικά από τα Λευκάδια, 500μ. από τον τάφο της Κρίσεως
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη, καμαρωτός στον κυρίως θάλαμο και με οριζόντια στέγη στον προθάλαμο
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,50μ. μήκος, 3,56μ. πλάτος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,04μ. μήκος, 3,56μ. πλάτος, 4,14μ. ύψος
4. Διακόσμηση: Από την τοιχογραφία που υπήρχε στο εσωτερικό του τάφου, σήμερα δεν σώζεται τίποτα. Σύμφωνα με ένα σχέδιο του Kinch, υπήρχε παράσταση ενός Μακεδόνα ιππέα να επιτίθεται σε ένα Πέρση, που προσπαθεί να διαφύγει.
5. Συνευρήματα: οστά κρανίου, όστρακα αγγείων, σιδερένια αντικείμενα
6. Χρονολόγηση: μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.
7. Δημοσίευση: Kinch 1920, 283-288. Ρωμιοπούλου-Τουράτσογλου 1971, 146-164, εικ. 1-13.

Αρ. 6. Τάφος Ανθεμίων Λευκαδίων (Αρχαία Ημαθία) εικ. 11-13

1. Οικισμός: Λευκάδια
2. Θέση: κοντά στον τάφο της Κρίσεως
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με ιωνική πρόσοψη
-Διαστάσεις προθάλαμου: 2×4,10μ.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 5,10μ. μήκος, 4,05μ. πλάτος
4. Διακόσμηση: Το αέτωμα στολίζουν τρία ακρωτήρια-ανθέμια, ενώ στο τύμπανο παράσταση ενός ανδρογύνου μισοξαπλωμένο αντικριστά. Ζωγραφική διακόσμηση υπάρχει στην οροφή του προθαλάμου με ανθέμια και φυτικά μοτίβα.
5. Συνευρήματα: μαρμάρινη θύρα, χτιστή λίθινη επίπλωση, που έχει μεγάλη θήκη και επίμηκες θρανίο, σπάνιο λίθινο ταφικό έπιπλο-θρανίο, ελεφαντοστέινα κομμάτια, πιθανόν από ξύλινη σαρκοφάγο
6. Χρονολόγηση: αρχικά μεταξύ 250 και 140 π.Χ., αλλά αργότερα α' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ.
7. Δημοσίευση: Rhomiopoulou 1973, 87-99. Rhomiopoulou 2010.

Αρ. 7. Τάφος Κρίσεως Λευκαδίων (Αρχαία Ημαθία) εικ. 14-15

1. Οικισμός: Λευκάδια
2. Θέση: απέχει 150μ. από τη σιδηροδρομική γραμμή

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με διώροφη πρόσοψη, ο κάτω όροφος είναι δωρικού ρυθμού, ενώ ο άνω ιωνικού με εικονικά παραθυρόφυλλα.

-Υλικά: πωρόλιθος

-Τεχνικές: ανώμαλο ισοδομικό σύστημα

-Διαστάσεις προθάλαμου: 6,50×2,12μ., 7,70μ. ύψος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,90×4,82μ., 5,26μ. ύψος, σχεδόν τετράγωνο

4. Διακόσμηση: Στις μετόπες υπήρχε κενταυρομαχία, ενώ στη ζωφόρο σκηνή μάχης. Στον κάτω όροφο απεικονίζονται τέσσερις μορφές (νεκρός, Ερμής, Αίακος, Ραδάμανθυς).

4. Συνευρήματα: λίθινο τεμάχιο, πιθανόν μέρος κλίνης ή τράπεζας, τεμάχια πωρόλιθων με οπές και τόρμος, θραύσματα ειδωλίων και όστρακα αγγείων

5. Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Πέτσας 1954, 173-184. Πέτσας 1955, 165-168. Πέτσας 1966. Bruno 1981, 3-11.

7. Παρατηρήσεις: Ο διώροφος αυτός τάφος, ίσως είχε ως πρότυπο Ελληνιστικά ανάκτορα.

Αρ. 8. Τάφος Λευκαδίων VI (Θεοδωρίδη) (Αρχαία Ημαθία) εικ. 16

1. Οικισμός: Λευκάδια

2. Θέση: Αγρός Θεοδωρίδη

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Διαστάσεις θαλάμου: 2,80μ. πλευρά, 3,15μ. ύψος, τετράγωνος

4. Συνευρήματα: πώρινη σαρκοφάγος

5. Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Daux 1959, 701-702, εικ. 19. Πέτσας 1961, 402, εικ. 3.

Αρ. 9. Νέος τάφος Λευκαδίων (Αρχαία Ημαθία) εικ. 17-18

1. Οικισμός: Λευκάδια

2. Θέση: 14μ. ΒΔ του τάφου της Κρίσεως σε τύμβο

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με ιωνική πρόσοψη και δρόμο

-Υλικά: ντόπιος πωρόλιθος

-Διαστάσεις προθάλαμου: 3,10×1μ.

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 6,50×4,10×3,50μ.

4. Συνευρήματα: κλίνη, οστά ζώων, σιδερένια καρφιά, όστρακα ελληνιστικής εποχής, κεραμική επί τουρκοκρατίας, γυναικεία οστά, χρυσές ψήφους περιδεραίου, χρυσές κλωστές από ύφασμα, τμήματα μεγάλων όστρεων, χείλος λεπτού χάλκινου αγγείου,

δυο στελέχη σιδερένιων εργαλείων, τμήματα σιδερένιων στλεγγίδων, μελαμβαφές σκυφίδιο, μυροδοχείο.

5. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη—Τροχίδης 2004, 465-481.

Αρ. 10. Τάφος στον Ξηρόκαμπο Βέροιας (Αρχαία Ημαθία) εικ. 19

1. Οικισμός: Βέροια

2. Θέση: Ξηρόκαμπος, αγροτεμάχιο Στ. Κανδύλα

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με κορινθιακή πρόσοψη

-Υλικά: ντόπιος πωρόλιθος

-Διαστάσεις προθάλαμου: 2,30μ. μήκος, 4,10μ. πλάτος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,70μ. μήκος, 4,10μ. πλάτος

4. Συνευρήματα: κομμάτια από μαρμάρινη θύρα, κομμάτια από λίθινη σαρκοφάγο, γυάλινο αλάβαστρο, χρυσά ελάσματα και φύλλα

5. Χρονολόγηση: μετά το 280 π.Χ., μέσα στο β' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Ψαρρά 2004, 495-508, σχ. 1-5, εικ. 1-11.

7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος έχει υποστεί λιθορुχία. Πρώτη φορά σε Μακεδονικό τάφο, γίνεται χρήση του κορινθιακού ρυθμού στην πρόσοψη (Στη Μακεδονία: στο πρόπυλο του Πτολεμαίου Β', στο ιερό της Σαμοθράκης, 285-280 π.Χ.).

Αρ. 11. Δίδυμοι Μακεδονικοί τάφοι Βέροιας (Αρχαία Ημαθία) εικ. 20-21

1. Οικισμός: Βέροια

2. Θέση: Νέο Γυμνάσιο Θηλέων (Ο. Τ. 347)

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Δίδυμοι Μακεδονικοί τάφοι, μονοθάλαμοι με δωρική πρόσοψη

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,17μ. μήκος, 2μ. πλάτος, 2,55μ. ύψος

4. Συνευρήματα: Α. 50 κτερίσματα Β. πέντε κτερίσματα

5. Χρονολόγηση: Α. 4^{ου} αι. π.Χ. ή 2^{ος} αι. π.Χ. (από τα ευρήματα) Β. 4^{ος} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Ρωμιοπούλου 1973-4, 701, σχ. 2. Ρωμιοπούλου 1989, 33-40, πίν. 10-23.

Αρ. 12. Τάφος στο Οικόπεδο Τζουβάρα Βέροιας (Αρχαία Ημαθία) εικ. 22

1. Οικισμός: Βέροια

2. Θέση: Οδός Πλουτάρχου, οικόπεδο Τζουβάρα, Ο.Τ. 276

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,86×4,30μ.

4. Συνευρήματα: κτιστή πώρινη κλίνη, οστά τριών σκελετών, πήλινα ευρήματα και νομίσματα του Αντιγόνου Γονατά
5. Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Αλλαμανή 1981, 322-323, πίν. 216β.
7. Παρατηρήσεις: Στοιχεία για τη στέγαση του τάφου δεν υπάρχουν. Ο τάφος συνδυάζει στοιχεία λαξευτού θαλαμωτού και μακεδονικού τάφου.

Αρ. 13. Τάφος στο Οικόπεδο Καραντουμάνη Βέροιας (Αρχαία Ημαθία) εικ. 23

1. Οικισμός: Βέροια
2. Θέση: Οικόπεδο αφών Καραντουμάνη (Ο.Τ. 323)
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3×2,60μ.
4. Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. π.Χ.
5. Δημοσίευση: Τσακάλου- Τζαναβάρη 1984, 260, πίν. 132β.
6. Παρατηρήσεις: Η ανωδομή του τάφου έχει λιθολογηθεί.

Αρ. 14. Τάφος Ράχης (Αρχαία Ημαθία) εικ. 24

1. Οικισμός: Ράχη Βέροιας
2. Θέση: 5 χλμ. Νότια της Βέροιας
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,40μ. μήκος, 1,75μ. πλάτος, 2,50μ. ύψος
4. Συνευρήματα: σκελετός, πήλινα και μεταλλικά μικροαντικείμενα
5. Χρονολόγηση: Υστεροελληνιστικά χρόνια
6. Δημοσίευση: Ρωμιοπούλου 1972, 515.

Αρ. 15. Τάφος Φράγματος Αλιάκμονα (Αρχαία Ημαθία) εικ. 25-27

1. Οικισμός: Αγία Βαρβάρα
2. Θέση: φράγμα Αλιάκμονα
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος καμαροσκεπής με δωρική πρόσοψη, στο νεκρικό θάλαμο, ενώ στον προθάλαμο έχει οριζόντια στέγη
-Διαστάσεις προθαλάμου: 4,47×1,46×3,62μ.
-Διαστάσεις θαλάμου: 4,47×5,09×4,88μ.
4. Χρονολόγηση: β' μισό 3^{ου} ή αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.
5. Αναφορά: Πέτσας 1965, 436. Πέτσας 1975, 293-296. Τουράτσογλου 1969, 327.

Αρ. 16. Τάφος Ρωμαίου Βεργίνας (Αρχαία Ημαθία) εικ. 28-30

1. Οικισμός: Βεργίνα

2. Θέση: 17 χλμ. Νότια της Βέροιας
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με ιωνική πρόσοψη
-Υλικά: πωρόλιθος, ασβεστόλιθος (πουρί)
-Διαστάσεις προθάλαμου: 2,50×4,56μ.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,56×4,56μ., 4,44μ. ύψος, τετράγωνος
4. Συνευρήματα: 2 μαρμάρινες θύρες, μαρμάρινος θρόνος με δυο ολόγλυφες σφίγγες, μαρμάρινη βάση, θραύσματα αγγείων
5. Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Ρωμαίος 1951.
7. Αναφορά: Ανδρόνικος, 1977, 1-39.
8. Σχόλια: Ο επιβλητικός θρόνος με την έγχρωμη φυτική διακόσμηση και τις σφίγγες, μας επιτρέπει να υποθέσουμε πως ο κάτοχος του τάφου ήταν μέλος βασιλικού οίκου ή πλούσιος έταιρος.

Αρ. 17. Τάφος II του «Φιλίππου» (Αργαία Ημαθία) εικ. 31-38

1. Οικισμός: Βεργίνα
2. Θέση: Μεγάλη Τούμπα
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 3,36μ. μήκος, 4,46μ. πλάτος
-Διαστάσεις θαλάμου: 4,46 πλευρά, 5,30μ. ύψος, τετράγωνος
4. Διακόσμηση: Στη ζωφόρο φέρει παράσταση «βασιλικού κυνηγιού» (ίσως ο Αλέξανδρος και ο Φίλιππος).
5. Συνευρήματα: μαρμάρινη δίφυλλη θύρα, μαρμάρινη σαρκοφάγος, χρυσή λάρνακα με χρυσό στεφάνι, καμμένα οστά και ίχνη πορφύρας, μεταλλικά και πήλινα μικροαντικείμενα, μαρμάρινο σαρκοφάγος με χρυσή λάρνακα, με χρυσό πορφυρό ύφασμα και καμμένα οστά, χρυσελεφάντινη ασπίδα
6. Χρονολόγηση: 336 π.Χ. ή 317/16 π.Χ.
7. Δημοσίευση: Ανδρόνικος 1977, 1-39. Andronikos 1978, 33-41. Gossel 1980, 263-270. Ανδρόνικος 1984, 83 κ.ε.
8. Παρατηρήσεις: Ο τάφος είναι ασύλητος. Ιδιομορφία αποτελεί η επίχριση της καμάρας. Ταυτότητα νεκρού: ίσως ο Φίλιππος Β΄ και Κλεοπάτρα ή ο Φίλιππος Γ΄ και η Ευρυδίκη.

Αρ. 18. Τάφος III «του Πρίγκιπα» (Αργαία Ημαθία) εικ. 39-42

1. Οικισμός: Βεργίνα

2. Θέση: ΒΔ του τάφου του Φιλίππου
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,75μ. μήκος, 4,03μ. πλάτος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,00μ. μήκος, 4,03μ. πλάτος
4. Διακόσμηση: Στη ζωφόρο της πρόσοψης υπήρχε ζωγραφική σύνθεση, ίσως πάνω σε φορητό πίνακα, που έχει αποσυντεθεί. Στους τοίχους της πρόσοψης, υπήρχαν δυο ανάγλυφες ασπίδες, ενώ στον προθάλαμο υπήρχε στενή ζωφόρος με παράσταση αρματοδρομίας.
5. Συνευρήματα: δυο μαρμάρινες δίφυλλες θύρες, λίθινη τράπεζα με ασημένια υδρία και καμένα οστά, μεταλλικά αγγεία και αντικείμενα
6. Χρονολόγηση: αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.
7. Δημοσίευση: Andronikos 1979, 39 κ.ε. Ανδρόνικος 1984, 198 κ.ε.
8. Παρατηρήσεις: Ταυτότητα νεκρού: παιδί όχι μεγαλύτερο από 16 χρονών. Ο τάφος βρέθηκε ασύλητος.

Αρ. 19. Τάφος με το «θρόνο», ο λεγόμενος της «Ευρυδίκης» (Αρχαία Ημαθία) εικ. 43-45

1. Οικισμός: Βεργίνα
2. Θέση: 4μ. ανατολικά από τον τάφο του Ρωμαίου
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 2,50μ. μήκος, 4,485μ. πλάτος, 5,80μ. ύψος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 5,51μ. μήκος, 4,485μ. πλάτος, 5,80μ. ύψος
4. Συνευρήματα: δυο μαρμάρινες δίφυλλες θύρες, μαρμάρινος θρόνος, μαρμάρινη λάρνακα με πλάκα, κεραμική
5. Διακόσμηση: Ο πίσω τοίχος του θαλάμου, έχει πλήρη αρχιτεκτονική διαμόρφωση, με όψη ιωνικού κτιρίου. Από το θρόνο σώζεται μοναδικός πίνακας της κλασικής Ελληνιστικής ζωγραφικής.
6. Χρονολόγηση: ίσως 340 π.Χ. (σύμφωνα με τον Ανδρόνικο)
7. Δημοσίευση: Ανδρόνικος 1987, 128-132. Ανδρόνικος 1987, 45-49. Ανδρόνικος 1987, 81-88.
8. Παρατηρήσεις: Ταυτότητα νεκρού: ίσως η Ευρυδίκη, μητέρα του Φιλίππου Β΄.

Αρ. 20. Τάφος με απλή πρόσοψη (Αρχαία Ημαθία) εικ. 46-47

1. Οικισμός: Βεργίνα
2. Θέση: Αγρός της Β. Μπλούκα

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3μ. πλευρά, 3,5μ. ύψος, τετράγωνο

-Ακτίνα καμάρας: 1,51μ.

4. Συνευρήματα: δυο λίθινες απλές κλίνες, πήλινα αγγεία, κοσμήματα, νομίσματα

5. Χρονολόγηση: 150 π.Χ.

6. Δημοσίευση: Παντερμαλής 1972, 147-182. Ανδρόνικος 1987, 13.

Αρ. 21. Τάφος στο Πνευματικό Κέντρο Βεργίνας (Αρχαία Ημαθία) εικ. 48-49

1. Οικισμός: Βεργίνα

2. Θέση: κοντά στο πνευματικό κέντρο

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με ιωνική πρόσοψη

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις προθάλαμου: 3,55μ. μήκος, 3,85μ. πλάτος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,30μ. μήκος, 3,85μ. πλάτος

4. Συνευρήματα: κομμάτια μαρμάρινης θύρας, πήλινη κεραμική, θραύσμα σιδερένιας περικεφαλαίας, χρυσές ίνες, χάλκινα ελάσματα

5. Χρονολόγηση: πρώιμος 3^{ος} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Δρούγου 1987, 89-94. Ανδρόνικος κ.ά. 1987, 143-146.

7. Παρατηρήσεις: Οι τοίχοι σχηματίζουν στενό πεζούλι στο ύψος του 0,50μ.

Αρ. 22. Τάφος με ελεύθερη κιονοστοιχία στην πρόσοψη (Αρχαία Ημαθία)

1. Οικισμός: Βεργίνα

2. Θέση: δίπλα στη Μεγάλη Τούμπα

3. Αναφορά: Ανδρόνικος 1984, 83.

4. Παρατηρήσεις: Ο τάφος έχει υποστεί λυθορυχία.

Αρ. 23. Τάφος Heuzey-Παλατίτσια (Αρχαία Ημαθία) εικ. 50

1. Οικισμός: Παλατίτσια

2. Θέση: δυτικά από τα Παλατίτσια

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με ιωνική πρόσοψη

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,45μ. μήκος, 3,85μ. πλάτος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,10μ. μήκος, 3,85μ. πλάτος

4. Συνευρήματα: δυο δίφυλλες μαρμάρινες θύρες, δυο λίθινες κλίνες, θασίτικος αμφορέας(μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.)

5. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Heuzey- Daumet 1876, 117. Ανδρόνικος 1984, 31.

Αρ. 24. Τάφος Α' «Τύμβου Μπέλλα» (Αρχαία Ημαθία) εικ. 51-52

1. Οικισμός: Βεργίνα

2. Θέση: κτήμα αδερφών Μπέλλα

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψης καμαροσκεπής στο νεκρικό θάλαμο, ενώ στον προθάλαμο έχει οριζόντια στέγη

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,23×3,02μ.

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,06×3,04μ., τετράγωνος

4. Συνευρήματα: μαρμάρινη δίφυλλη θύρα, λίθινη κλίνη-σαρκοφάγος, όστρακα αγγείων

5. Χρονολόγηση: β' μισό 3^{ου} αι. π.Χ. (250-200 π.Χ.)

6. Δημοσίευση: Ανδρόνικος 1981, 55-61. Ανδρόνικος 1984, 34-35, εικ. 12-14.

Αρ. 25. Τάφος Β' «Τύμβου Μπέλλα» (Αρχαία Ημαθία) εικ. 51, 53

1. Οικισμός: Βεργίνα

2. Θέση: κτήμα αδερφών Μπέλλα, 8μ. ΒΑ από τον τάφο Α'

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,50×3μ.

4. Διακόσμηση: Στην πρόσοψη του τάφο υπάρχει τοιχογραφία με τρεις μορφές(ίσως του νεκρού, της Αρετής και του Άρη ή του Αλέξανδρου).

5. Συνευρήματα: μαρμάρινη θύρα, μαρμάρινος θρόνος με το σκαμνάκι του (θρήνης), μικρή πώρινη λάρνακα, πώρινη κεφαλή, πώρινος πελώριος πεσσός, όστρακα αγγείων

6. Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.

7. Δημοσίευση: Ανδρόνικος 1981, 55-61. Ανδρόνικος 1981, 26.

Αρ. 26. Τάφος Γ' «Τύμβου Μπέλλα» (Αρχαία Ημαθία) εικ. 51

1. Οικισμός: Βεργίνα

2. Θέση: κτήμα αδερφών Μπέλλα, ΒΑ από τον τάφο Α' και νότια του τάφου Β'

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,53×2,32μ.

4. Συνευρήματα: τεράστια λίθινη σαρκοφάγος, όστρακα

5. Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Ανδρόνικος 1981, 55-61, εικ. 1.

Αρ. 27. Τάφος Γιαννιτσών (Αρχαία Βοττιαία) εικ. 54-55

1. Οικισμός: Γιαννιτσά
2. Θέση: Τρίτος τύμβος, Μεσιανό
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Υλικά: ασβεστόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 3,75μ. μήκος, 5μ. πλάτος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,56μ. μήκος, 5μ. πλάτος
4. Συνευρήματα: μαρμάρινη θύρα, κεραμική, καμμένα οστά ζώων
5. Χρονολόγηση: πρώτες δεκαετίες του 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Χρυσοστόμου 1993, 360-363, σχ. 1-3, πίν. 112. Χρυσοστόμου 1993, 123-134, σχ. 1-7, εικ. 1-8.
7. Παρατηρήσεις: Είναι ο μεγαλύτερος Μακεδονικός τάφος σε διαστάσεις και έχει εν μέρει λιθολογηθεί.

Αρ. 28. Τάφος Α΄ Πέλλας (Αρχαία Βοττιαία)

1. Οικισμός: αρχαία Πέλλα
2. Θέση: σήμερα χαμένος (3χλμ. ΒΑ από την πόλη)
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,51×3,01μ.
4. Συνευρήματα: μαρμάρινη θύρα και κλίνες
5. Χρονολόγηση: μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Αναφορά: Delacoulonche 1858, 76. Heuzey-Daumet, 1876, 251. Gossel 1980, 209. Σισμανίδης 1997, 131.

Αρ. 29. Τάφος Β΄ Πέλλας (Αρχαία Βοττιαία) εικ. 56-58

1. Οικισμός: αρχαία Πέλλα
2. Θέση: Αγρός Δημάκη Πύλου, αρ. 1618, 4χλμ. Ανατολικά της αρχαίας Πέλλα
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: ντόπιος ασβεστόλιθος
-Τεχνικές: ισόδομο σύστημα
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,065μ. πλευρά, 4,065μ. ύψος, τετράγωνο
4. Συνευρήματα: μαρμάρινη σαρκοφάγος με οστά νεκρής και κομμάτι ύφασμα, χρυσά μικροαντικείμενα, πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: τέλος 3^{ου} –αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Χρυσοστόμου 1992, 137-148, σχ. 1-4, εικ. 1-12. Χρυσοστόμου 1998, 13-43, πίν. 1-23.

7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος βρέθηκε ασύλητος, δεν έχει δρόμο, αλλά τρία διαδοχικά κλιμακωτά επίπεδα για την πρόσβαση στον τάφο.

Αρ. 30. Τάφος Γ΄ Πέλλας (Αργαία Βοττιαία) εικ. 59-60

1. Οικισμός: Πέλλα
2. Θέση: πέμπτος τύμβος του ανατολικού νεκροταφείου
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με ιωνική πρόσοψη
-Υλικά: ντόπιος ασβεστόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 2μ. μήκος, 3,30μ. πλάτος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,50μ. μήκος, 3,30μ. πλάτος
4. Συνευρήματα: λίθινα βάθρα, ανθρώπινα οστά, αβαφής και μελαμβαφής κεραμική, θραύσματα γυναικείων ειδωλίων
5. Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Χρυσοστόμου 1994, 536-539, πίν. 162α. Χρυσοστόμου 1994, 53-56, σχ. 1, εικ. 1-5.
7. Παρατηρήσεις: Η διαμόρφωση του θριγκού συνεχίζεται και στην πλάγια πλευρά του τάφου.
8. Σχόλια: Οι γραπτές παραστάσεις στο νεκρικό θάλαμο με διάφορα αντικείμενα από το γυναικείο κόσμο, δηλώνουν και το φύλλο της νεκρής.

Αρ. 31. Τάφος Δ΄ Πέλλας (Αργαία Βοττιαία) εικ. 61-62

1. Οικισμός: Πέλλα
2. Θέση: τέταρτος τύμβος του ανατολικού νεκροταφείου
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Υλικά: ντόπιος ασβεστόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 3μ. μήκος, 4,70μ. πλάτος, 5,70μ. ύψος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 5,10μ. μήκος, 4,70μ. πλάτος, 5,40μ. ύψος
4. Συνευρήματα: δυο δίφυλλες λίθινες θύρες, κεραμική, θραύσματα ειδωλίων, χάλκινα και οστέινα μικροαντικείμενα.
5. Χρονολόγηση: τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Χρυσοστόμου 1991. Χρυσοστόμου 1994, 536-539, πίν. 161β-γ. Χρυσοστόμου 1994, 56-60, σχ. 2-3, εικ. 6-13. Χρυσοστόμου 1995, 143-153.
7. Παρατηρήσεις: Είναι ένας από τους μεγαλύτερους διθάλαμους. Για την πρόσβαση στον τάφο έχει μια λαξευτή κλίμακα. Στο νεκρικό θάλαμο ο τοιχοβάτης φέρει στενό «πεζούλι».

Αρ. 32. Τάφος ΣΤ΄ Πέλλας (Αργαία Βοττιαία) εικ. 63-64

1. Οικισμός: Πέλλα
2. Θέση: τύμβος στο δυτικό νεκροταφείο, 400μ. δυτικά της αρχαίας Πέλλας
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με απλή πρόσοψη
 -Διαστάσεις προθάλαμου: 2,80μ. μήκος, 3,90μ. πλάτος,
 -Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4μ. μήκος, 3,90μ. πλάτος, 4,10μ. ύψος
4. Συνευρήματα: τρεις λίθινες ορθογώνιες σαρκοφάγους, σε δεύτερη χρήση από επιτύμβια μνημεία, οστά, κεραμική
5. Χρονολόγηση: β' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Χρυσοστόμου 1995, 553, πίν. 171γ. Χρυσοστόμου 1995, 143-154, εικ. 11-17. Χρυσοστόμου 1999, 286-306, εικ. 1-17, σχ. 1-2.
7. Παρατηρήσεις: Ο δρόμος του τάφου έφερε ξύλινη επίπεδη στέγη.

Αρ. 33. Τάφος Δίου Ι (Αρχαία Βοττιαία) εικ. 65-66

1. Οικισμός: Δίον
2. Θέση: στα δυτικά τείχη της αρχαίας πόλης
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη, καμαροσκεπής στο νεκρικό θάλαμο, ενώ ο προθάλαμος έχει επίπεδη στέγη
 -Υλικά: κροκαλοπαγής λίθος
 -Διαστάσεις προθάλαμου: 2,02×4,02μ., 3,86μ. ύψος
 -Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,53×4,04μ., 4,42μ. ύψος
4. Διακόσμηση: Στο νεκρικό θάλαμο φέρει ζωφόρο με ιππείς.
5. Συνευρήματα: μαρμάρινη θύρα, μαρμάρινη κλίνη με οστά δυο νεκρών, ίσως ανδρόγυνο
6. Χρονολόγηση: περίπου 300 π.Χ. (Σωτηριάδης), τέλη 4^{ου} αι. π.Χ. (Miller)
7. Δημοσίευση: Σωτηριάδης 1929, 69-82.

Αρ. 34. Τάφος Δίου ΙΙ (Καρίτσα) (Αρχαία Πιερία) εικ. 67-68

1. Οικισμός: Καρίτσα
2. Θέση: οικία Βασίλειου Στούπα
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
 -Υλικά: κροκαλοπαγής ψαμμόλιθος
 -Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,55μ. μήκος, 2,05μ. πλάτος, 2,74μ. ύψος
4. Συνευρήματα: αμφικέφαλη λίθινη κλίνη με υπολείμματα οστών, χάλκινα, χρυσά και πήλινα μικροαντικείμενα
5. Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} ή αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Μακαρόνας 1955, 48-50. Μακαρόνας 1955, 151-159. Ορλάνδος 1955, 48-50.

7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος βρέθηκε ασύλητος και ανήκει σε 14χρονο κορίτσι. Είχε δάπεδο με ψηφιδωτό κύκλο, από χαλίκια ποταμού.

Αρ. 35. Τάφος Δίου III (Μαλαθριάς) (Αργαία Πιερία) εικ. 69-70

1. Οικισμός: Μαλαθριά

2. Θέση: Αμπέλια

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Υλικά: ασβεστόλιθος

-Τεχνικές: ισοδομικό σύστημα

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,35×2,75μ., 2,62μ. ύψος

4. Συνευρήματα: κτιστή νεκρική κλίνη, αργότερα προστέθηκε μια μονόλιθος κλίνη, που στηριζόταν σε δυο υπόβαθρα (Μακαρόνας), ή τράπεζα (Gossel), όστρακα αγγείων

5. Χρονολόγηση: β' ήμισυ του 3^{ου} αι. π.Χ. (Μακαρόνας), τέλη 3^{ου} ή αρχές 2^{ου} αι. π.Χ. (Παντερμαλής 1972)

6. Δημοσίευση: Μακαρόνας 1956, 50-52. Μακαρόνας 1956, 131-138. Μακαρόνας 1957, 598. Ορλάνδος 1956, 50-52. Gossel 1980, 121-124.

7. Παρατηρήσεις: Η καμάρα δεν είναι ακριβώς ημικυλινδρική.

Αρ. 36. Τάφος Δίου IV (Αργαία Πιερία) εικ. 71

1. Οικισμός: Καρίτσα

2. Θέση: Τούμπα Καρίτσας

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Υλικά: κροκαλοπαγής λίθος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,55μ. μήκος, 3, 53μ. πλάτος, 4,30μ. ύψος, τετράγωνος

4. Συνευρήματα: μαρμάρινη δίφυλλη θύρα, γωνιόλιθοι ίσως από βάση, ελεφαντοστέινα και γυάλινα στοιχεία πιθανόν από κλίνη

5. Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Παντερμαλής 1985, 9-13.

Αρ. 37. Τάφος Δίου V (Αργαία Πιερία)

1. Οικισμός: Δίον

2. Θέση: δίπλα στη νότια πλευρά του τάφου II, οικόπεδο Ν. Στούπα

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,55μ. μήκος, 2,05μ. πλάτος

4. Συνευρήματα: κτιστή νεκρική κλίνη ή βάση, χρυσό δισκάριο με στικτή επιγραφή «ΕΠΙΓΕΝΗΣ», αργυρό νόμισμα του Μ. Αλεξάνδρου
5. Χρονολόγηση: ίσως σχετίζεται με τον τάφο II (τέλη 3^{ου} ή αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.)
6. Δημοσίευση: Miller 1993, 16 υποσ. 94, 107. Παντερμαλής 1999, 265, 266, 271.

Αρ. 38. Τάφος στην Τούμπα Παιονίας (Αρχαία Βοττιαία) εικ. 72-73

1. Οικισμός: Παιονία
2. Θέση: Τούμπα
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: ασβεστόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,09μ. μήκος, 3,02μ. πλάτος, σχεδόν τετράγωνος
4. Συνευρήματα: λίθινη βάση
5. Χρονολόγηση: β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Πέτσας 1966, 233-243. Σαββοπούλου 1992, B2, 390. Gossel 1980, 248, αρ. 13-14.

Αρ. 39. Τάφος της Ευρωπού (Αρχαία Βοττιαία) εικ. 74

1. Οικισμός: Ευρώπος
2. Θέση: Αγρός Οκάογλου
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος Κουφαλίων
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,5×2,5μ.
4. Συνευρήματα: λίθινη δίφυλλη θύρα, λίθινη σαρκοφάγος, μεταλλικά μικροαντικείμενα, κεραμική
5. Χρονολόγηση: Ελληνιστικά χρόνια (α' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ.)
6. Δημοσίευση: Σαββοπούλου 1995, 399-401, εικ. 15.
7. Παρατηρήσεις: Για την είσοδο στον τάφο υπήρχε κεκλιμένη ράμπα.

Αρ. 40. Τάφος Ε' της Ραχώρας Πέλλας (Αρχαία Βοττιαία)

1. Οικισμός: Ραχώρα
2. Θέση: τύμβος Β', 500μ. νότια του χωριού
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Υλικά: ντόπιος ασβεστόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,50μ. πλευρά, τετράγωνος
4. Συνευρήματα: θήκη κτισμένη με πλάκες ασβεστόλιθου, δυο λίθινα βάθρα, ανθρώπινα οστά, κεραμική, σιδερένια και χάλκινα μικροαντικείμενα, χρυσές κλωστές από ύφασμα, νομίσματα του Φιλίππου Β'.

5. Χρονολόγηση: μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Χρυσοστόμου 1994, 536-539, πίν. 162γ. Χρυσοστόμου 1994, 60-63, εικ. 14-19. Χρυσοστόμου 1998, 337-351.
7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος έχει είσοδο με κατηφορικό δρόμο σκαμμένο στο έδαφος. Ο τοιχοβάτης φέρει στενό «πεζούλι». Ταφές τριών ατόμων, ανδρόγυνου και κοριτσιού.

Αρ. 41. Τάφος Μακρυγιάλου (Αρχαία Πιερία) εικ. 75

1. Οικισμός: Μακρύγιαλος
2. Θέση: Αγροτεμάχιο 936
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3μ. μήκος, 2,47μ. πλάτος, 3,02μ. ύψος
4. Συνευρήματα: τμήματα από ξύλινη θύρα, κτιστή λίθινη βάση-θρανίο, πήλινα αγγεία, χρυσά μικροαντικείμενα
5. Χρονολόγηση: τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Βοκοτοπούλου 1983, 276, πίν. 116α.

Αρ. 42. Τάφος των Αλυκών Κίτρους (Αρχαία Πιερία) εικ. 76

1. Οικισμός: Αλυκές Κίτρους
2. Θέση: Αγροτεμάχιο Κ. Χρυσοχοΐδη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4μ. μήκος, 3μ. πλάτος
4. Συνευρήματα: χάλκινη υδρία πάνω σε λίθινη βάση, δυο λίθινες κλίνες, μια λίθινη σαρκοφάγος και μια ακόμη λίθινη με ξύλινη επικάλυψη, χρυσά κοσμήματα, πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: β τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Μπέσιος 1986, 54-58, εικ. 4-11. Μπέσιος 1984, 220-222, πίν. 105β-γ, 106β.
7. Παρατηρήσεις: Βρέθηκε ασύλητος, με επτά ταφές, μια καύση σε υδρία και μια ανακομιδή.

Αρ. 43. Τάφος Πύδνας Κορινού Heuzey (Αρχαία Πιερία) εικ. 77-78

1. Οικισμός: Κορινός
2. Θέση: Τύμβος ανατολικά της Εθνικής οδού Αθηνών-Θεσ/νίκης
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Συνολικό μήκος: 21μ.
4. Συνευρήματα: δυο μαρμάρινες κλίνες, κομμάτια μαρμάρινης θύρας
5. Χρονολόγηση: τέλος 4^{ου} αι. π.Χ. ή 2^{ου} αι. π.Χ. (Σισμανίδης 1997, 106)

7. Δημοσίευση: Heuzey-Daumet 1876, 243, 251. Μπέσιος 1991, 292-293, πίν. 112δ. Μπέσιος 1991, 171-177.

6. Παρατηρήσεις: Υπήρχε μικρός διάδρομος μπροστά από την είσοδο του τάφου, που για ένα διάστημα έφερε στέγη με κεραμίδια.

Αρ. 44. Τάφος Β΄ Κορινού (Αρχαία Πιερία) εικ. 79

1. Οικισμός: Κορινός

2. Θέση: Τύμβος δυτικά της Εθνικής οδού Αθηνών-Θεσ/νίκης

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με απλή πρόσοψη

4. Κοσμοφόρος: τον προθάλαμο περιτρέχει γραπτός μαίανδρος και το νεκρικό θάλαμο πιο σύνθετη κοσμοφόρος

5. Συνευρήματα: λίθινη δίφυλλη θύρα, δυο λίθινες κατασκευές, χάλκινα μικροαντικείμενα, πήλινα αγγεία, κομμάτι από ελεφαντοστέινη επένδυση κλίνης

6. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.

7. Δημοσίευση: Μπέσιος 1991, 171-177. Μπέσιος 1991, 293.

Αρ. 45. Τάφος Αγ. Αθανασίου Ι Θεσσαλονίκης (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 80-81

1. Οικισμός: Αγ. Αθανάσιος

2. Θέση: Τούμπα Τόψιν

3. Φυσική Γεωγραφία: ανατολική όχθη του Αξιού

4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη

-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,90×2,96μ.

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3×2,96μ.

5. Συνευρήματα: λίθινη δίφυλλη θύρα, δυο κτιστές κλίνες, κτιστό έπιπλο, χρυσά μικροαντικείμενα, πήλινα ειδώλια

6. Χρονολόγηση: β΄ μισό του 3^{ου} αι. π.Χ. (Gossel) ή αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Miller)

7. Δημοσίευση: Πέτσας 1967, 399, σχ. 21, πίν. 302-303. Πέτσας 1969, 167. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1992, 369-381. Πέτσας 1975, 174, εικ. 22-24. Σισμανίδης 1997, 116-118, σχ. 5.

8. Αναφορά: Gossel 1980, 84.

Αρ. 46. Τάφος Αγ. Αθανασίου ΙΙ Θεσσαλονίκης (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 82

1. Οικισμός: Αγ. Αθανάσιος

2. Θέση: Τούμπα Τόψιν ή Γέφυρα

3. Φυσική Γεωγραφία: ανατολική όχθη του Αξιού

4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με ιωνική πρόσοψη

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου:

5. Δημοσίευση: Ρωμιοπούλου 1973-74, 677. Gossel 1980, 86-91. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005.

Αρ. 47. Τάφος Αγ. Αθανασίου ΙΙΙ Θεσσαλονίκης (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 83-87

1. Οικισμός: Αγ. Αθανάσιος
2. Θέση: Τούμπα Τόψιν ή Γέφυρα
3. Φυσική Γεωγραφία: ανατολική όχθη του Αξιού
4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3μ. πλευρά, 3,40μ. ύψος, τετράγωνο
-Ακτίνα καμάρας: 1,45μ.
5. Διακόσμηση: Στο επιστύλιο υπήρχε μια πολυπρόσωπη ζωγραφική σύνδεση Μακεδονικού συμποσίου, ενώ στο αέτωμα δυο αντωπές γρύπες. Αριστερά και δεξιά της θύρας υπήρχε τοιχογραφία με δυο ανδρικές μορφές και δυο ασπίδες εκατέρωθεν.
6. Συνευρήματα: λίθινη παραλληλεπίπεδη βάση, απανθρακωμένα οστά, θραύσματα από σύνολο οπλισμού, χρυσού τετάρτου στατήρας Φιλίππου Β΄.
7. Χρονολόγηση: τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.
8. Δημοσίευση: Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1994, 231-240, εικ. 9-10. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005.

Αρ. 48. Τάφος Αγ. Αθανασίου ΙV Θεσσαλονίκης (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 88-89

1. Οικισμός: Αγ. Αθανάσιος
2. Θέση: 20μ. από την κορυφή του τρίτου τύμβου, αγροτεμάχιο 1763
3. Φυσική Γεωγραφία: ανατολική όχθη του Αξιού
4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Τεχνικές: ισοδομικό σύστημα τοιχοποιίας
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3μ. πλευρά, 4,15μ. ύψος, τετράγωνος
5. Συνευρήματα: δυο πλινθόκτιστες κλίνες
6. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} αι. π.Χ. – αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
7. Δημοσίευση: Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1995, 472-474, σχ. 8-9. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1995, 301-310, σχ. 3-5, εικ. 9-10. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1996, 427-442.
8. Παρατηρήσεις: Υπάρχει ομοιότητα με τον τάφο στην Τούμπα Παιονίας, ίσως ήταν ο ίδιος τεχνίτης.

Αρ. 49. Τάφος προς τον συνοικισμό Φοίνικα (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 90-93

1. Οικισμός: Φοίνικας
2. Θέση: Τύμβος «Κις»

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη

-Υλικά: πωρόλιθος

-Τεχνικές: ισοδομικό σύστημα

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,56μ. μήκος, 4,02-4,04μ. πλάτος, 4,92μ. ύψος

-Ακτίνα καμάρας: 2μ.

4. Συνευρήματα: δυο βωμόσχημα βάθρα αντωπά, πάνω σε ορθογώνιες βάσεις, δυο χαμηλά θρανία που εκτείνονται μέχρι τον τοίχο της πρόσοψης, καμένα οστά, μεταλλικά μικροαντικείμενα, πήλινα αγγεία, αργυρή δραχμή Αλεξάνδρου Γ', τέταρτο χρυσού στατήρα Φιλίππου Β'.

5. Χρονολόγηση: τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1987, 261-263, εικ. 1-2. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1987, 358, πίν. 197. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1993, 1645-1648, πίν. 1. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005.

7. Παρατηρήσεις: Η πρόσβαση στον τάφο γίνεται με λαξευτό βαθμιδωτό δρόμο. Είναι ο μεγαλύτερος μέχρι σήμερα γνωστός μονοθάλαμος, με διαστάσεις που πλησιάζουν εκείνες των μεγάλων διθάλαμων μνημείων.

Αρ. 50. Τάφος στο 5^ο χιλιόμετρο της οδού Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 94-95

1. Οικισμός: Άνω Τούμπα Θεσσαλονίκη

2. Θέση: οδός Μοναστηρίου 246, οικόπεδο Παύλου Μουταφίδη

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις προθάλαμου: 2×3,50μ.

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,50×3,50μ.

4. Συνευρήματα: —

5. Χρονολόγηση: β' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Gardner-Casson 1918-19, 40, πίν. 12. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1988, 357-358, σχ. 4, πίν. 205β, 206α.

7. Αναφορά: Σισμανίδης, 1985, 44-46, πίν. 5, 6 α-β.

8. Παρατηρήσεις: Ο κωνικός τύμβος του τάφου ανασκάφηκε από τη Γαλλική αποστολή το 1864, χωρίς να εντοπίσουν τον τάφο. Την άνοιξη του 1919 Βρετανοί αρχαιολόγοι εντόπισαν πρώτη φορά το μνημείο, χωρίς να ολοκληρώσουν την ανασκαφή και έκτοτε θεωρούνταν χαμένος. Σήμερα ταυτίζεται με το μακεδονικό τάφο της οδού Μοναστηρίου 246.

Αρ. 51. Τάφος Νεαπόλεως Θεσσαλονίκης (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 96

1. Οικισμός: Νεάπολη
2. Θέση: οδός Αγ. Στεφάνου και Ανδρέα Δημητρίου, σε υπόγειο πολυκατοικίας του Θ. Καρύδα
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με ημικυλινδρική καμάρα και δωρική πρόσοψη
-Υλικά: πωρόλιθος
-Τεχνικές: ισοδομικό σύστημα
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,55×2,60μ., 2μ. ύψος
4. Συνευρήματα: πώρινη κλίνη, κτιστό τραπεζόμορφο βάθρο, μεταγενέστερος πώρινος κι- βωτιόχημος τάφος
5. Χρονολόγηση: β' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Σισμανίδης 1985, 35-70, εικ. 5.
7. Αναφορά: Μακαρόνας 1941-52, 602. Amandry 1949, 531. Gossel 1980, 244-245.
8. Παρατηρήσεις: Το τραπεζόμορφο βάθρο συνήθως βρισκόταν εκτός τάφου.

Αρ. 52. Τάφος Χαριλάου Θεσσαλονίκης (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 97-98

1. Οικισμός: Χαριλάου
2. Θέση: στην οδό Δεινοκράτους 8
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,33×3,15μ. μήκος πλευρών, 3,55μ. ύψος, τετράγωνος
-Ακτίνα καμάρας: 1,56μ.
4. Συνευρήματα: τρεις κτιστές κλίνες-σαρκοφάγοι, πήλινα αγγεία, μεταλλικά μικροαντικείμενα, οστά
5. Χρονολόγηση: β' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ. μέχρι αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1985-86, 117-135.
7. Αναφορά: Σισμανίδης 1985, 44.
8. Παρατηρήσεις: η καμάρα είναι κατασκευασμένη από λαξευτούς ραβδωτούς σπόνδυλους πώρινων δωρικών κιόνων σε δεύτερη χρήση
9. Σχόλια: Πρόκειται για έναν οικογενειακό τάφο, μακεδονικής εύπορης στρατιωτικής οικογένειας, με διαδοχικές ταφές των μελών της.

Αρ. 53. Τάφος Θεσσαλονίκης (Πλατείας Συντριβανίου) (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 99

1. Οικισμός: Πλατεία Συντριβανίου
2. Θέση: Αγγελάκη, οικόπεδο Λασκαρίδη-Ζουράρη

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,20μ. μήκος, 3,44μ. ύψος
4. Συνευρήματα: τρεις κτιστές θηκοειδείς κλίνες, πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: γύρω στα 300π.Χ.
6. Δημοσίευση: Σισμανίδης 1985, 38-40, εικ. 1. Δρούγου 1988, 71-92.
7. Αναφορά: Daux 1959, 759, εικ. 6-8.

Αρ. 54. Τάφος Μαιευτηρίου Θεσσαλονίκης (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 100-101

1. Οικισμός: Θεσσαλονίκη
2. Θέση: οδός Παπαναστασίου 40, απέναντι από το παλιό Μαιευτήριο
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,22μ. μήκος, 3,24μ. πλάτος
4. Συνευρήματα: κτιστή κλίνη, πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} αι. π.Χ. ή 200 π.Χ.
6. Δημοσίευση: Μακαρόνας 1941-1952, 599. Σισμανίδης 1985, 35-70, εικ. 2-4.
7. Αναφορά: Picard 1918/19, 6. O. Walter 1942, 160. Amandry 1940-41, 250. Dunbabin 1944, 92.

Αρ. 55. Τάφος Μπέη-Μακρίδη στο Λαγκαδά (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 102-103

1. Οικισμός: Δερβένι Λητής
2. Θέση: 9^ο χλμ. Θεσ/νίκης-Λαγκαδά
3. Βασικά Χαρακτηριστικά: Διθάλαμος με μνημειακή ιωνική πρόσοψη
4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή:
-Διαστάσεις προθάλαμου: 2,55×5,38×6,35μ.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4,41×4,07×5,29μ.
5. Συνευρήματα: μαρμάρινη παραλληλεπίπεδη σαρκοφάγος, μικρότερη κτιστή θήκη, μαρμάρινη θύρα, μελαμβαφή αγγεία
6. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} αι. π.Χ. (Σισμανίδης)-αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. (Macridy)
7. Δημοσίευση: Macridy 1911, 193-215, εικ. 25-26, πίν. 2-3.
8. Αναφορά: Σισμανίδης 1985, 49-54, εικ. 6-10. Gossel 1980, 151-152, αρ. 13.
9. Παρατηρήσεις: ο προθάλαμος είναι πλατύτερος και ψηλότερος από τον νεκρικό θάλαμο και με χωριστή καμάρα.

Αρ. 56. Τάφος Γ' του Δερβενίου (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 104

1. Οικισμός: Δερβένι Λητής

2. Θέση: 470μ. ανατολικά από τον τάφο Μπέη-Μακρίδη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος λαξευτός σε βράχο
-Υλικά: πωρόλιθος, ασβεστόλιθος
-Τεχνικές: ψευδοϊσοδομικό σύστημα τοιχοποιίας
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3×2,95×2,76μ.
4. Συνευρήματα: λίθινη θύρα, κτιστή θήκη και θρανίο(χαμένα), δυο παραγμένοι σκελετοί, πήλινη κεραμική, μεταλλικά μικροαντικείμενα
5. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Θέμελης –Τουράτσογλου 1997.
7. Αναφορά: Τζαναβάρη 1996, 461-476, εικ. 4-6. Τζαναβάρη 1995, 468-469, πίν. 155α.

Αρ. 57. Νέος τάφος στο Δερβένι (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 105-106

1. Οικισμός: Δερβένι Λητής
2. Θέση: 9^ο χλμ. Θεσ/νίκης-Λαγκαδά
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος λαξευτός σε βράχο
-Υλικά: ντόπιος ασβεστόλιθος(Νέα Σάντα)
-Τεχνικές: ψευδοϊσοδομικό σύστημα τοιχοποιίας
-Εξωτερικές διαστάσεις: 7,01×5,01μ.
4. Συνευρήματα: ξύλινη και μαρμάρινη θύρα
5. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.(στα χρόνια της βασιλείας του Κασσάνδρου)
6. Δημοσίευση: Τζαναβάρη 1995, 468-469, πίν. 155β.
7. Αναφορά: Τζαναβάρη 1996, 461-476. Μακαρόνας 1963, 193, πίν. 223.
8. Παρατηρήσεις: Είναι το μοναδικό παράδειγμα Μακεδονικού τάφου, όπου σχηματίζεται στηθαίο μπροστά από την πρόσοψη του τάφου.

Αρ. 58. Τάφος Λαϊνών (αρχαία Λητή) (Αρχαία Μυγδονία)

1. Οικισμός: Λαϊνά
2. Θέση: 15^ο χλμ. οδού Θεσ/νίκης-Καβάλας
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη
-Υλικά: ασβεστόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,45×5,10μ.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,10μ. μήκος, 5,10μ. πλάτος
4. Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.
5. Δημοσίευση: Gardner-Casson 1918-19, 15. Μακαρόνας 1941-1952, 620.

Αρ. 59. Τάφος «Μεσημερίου» Α Θεσσαλονίκης (Αρχαία Χαλκιδική)

1. Οικισμός: Μεσημέρι

2. Θέση: οικόπεδο Μπαλατόγλου
3. Βασικά Χαρακτηριστικά: Μονοθάλαμος
-Διαστάσεις: 3×3,50μ.
4. Χρονολόγηση: β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.
5. Δημοσίευση: Μακαρόνας 1941-1952, 621-622.
6. Αναφορά: Βοκοτοπούλου 1982, 284.

Αρ. 60. Τάφος «Μεσημερίου» Γ Θεσσαλονίκης (Αρχαία Χαλκιδική)

1. Οικισμός: Μεσημέρι
2. Θέση: οικόπεδο Μπαλατόγλου
3. Βασικά Χαρακτηριστικά: Διθάλαμος
4. Συνευρήματα: κλίνη από ωμά πλινθιά με γυάλινα διακοσμητικά αντικείμενα, πήλινα αγγεία, μεταλλικά μικροαντικείμενα
5. Δημοσίευση: Βοκοτοπούλου 1982, 284.

Αρ. 61. Νέος τάφος στην Αγία Παρασκευή Θεσσαλονίκης (Αρχαία Χαλκιδική) εικ. 107-108

1. Οικισμός: Αγία Παρασκευή
2. Θέση: «Μικρή Τούμπα», αγροτεμάχιο αρ. 916, ιδιοκτησίας Αθ. Μπαμπούση
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη. Οι θολίτες στην πάνω επιφάνεια της καμάρας συνδέονται μεταξύ τους με μεγάλους πύσχημους σιδερένιους και μολυβδοχοημένους συνδέσμους.
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,43μ. μήκος, 3μ. πλάτος, 4,27μ. ύψος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3μ. πλευρά, 4,23μ. ύψος, τετράγωνος
-Ακτίνα καμάρας: 1,47μ.
4. Συνευρήματα: δίφυλλη μαρμάρινη θύρα, βάθρο με παραλληλεπίπεδη κλίνη, δυο μικρά παραλληλεπίπεδα θρανία, πήλινα γυναικεία ειδώλια, χρυσά και χάλκινα μικροαντικείμενα, όστρακα αγγείων
5. Χρονολόγηση: τελευταία χρόνια του 4^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Σισμανίδης 1982, 267-284, εικ. 1-11, σχ. 1-2. Σισμανίδης 1986, 60-98, εικ. 1-23.
7. Παρατηρήσεις: Υπάρχει μια κλιμακωτή διαβάθμιση στο δάπεδο του τάφου, καθώς μπαίνουμε στο εσωτερικό του.

Αρ. 62. Τάφος Ι Λακκώματος Χαλκιδικής (Αρχαία Χαλκιδική) εικ. 109-110

1. Οικισμός: Λάκκωμα

2. Θέση: Ξεροκώμη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,46μ. μήκος, 2,50μ. πλάτος, 3,40μ. ύψος, σχεδόν τετράγωνος
4. Συνευρήματα: πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} –αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Ανδρόνικος 1960, 214-216, σχ. 1, πίν. 183α-β.

Αρ. 63. Τάφος II Λακκώματος Χαλκιδικής (Αρχαία Χαλκιδική) εικ. 111-112

1. Οικισμός: Λάκκωμα
2. Θέση: Ξεροκώμη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,03μ. μήκος, 3,05μ. πλάτος, 3,18μ. ύψος, σχεδόν τετράγωνος
4. Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} –αρχές 2^{ου} αι. π.Χ.
5. Δημοσίευση: Ανδρόνικος 1960, 216-217, σχ. 2, πίν. 183γ-δ.
6. Παρατηρήσεις: Έχει επιβλητικό υπέρθυρο

Αρ. 64. Τάφος III Λακκώματος Χαλκιδικής (Αρχαία Χαλκιδική) εικ. 113

1. Οικισμός: Λάκκωμα
2. Θέση: Ξεροκώμη, 500μ. βόρεια του τάφου I και II
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,53μ. μήκος, 3,10μ. πλάτος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,05μ. μήκος, 3,10μ. πλάτος, τετράγωνος
4. Συνευρήματα: κομμάτια κτιστής κλίνης ή σαρκοφάγου
5. Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1987, 261-268, εικ. 9-10.
7. Σχόλια: η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί για περαιτέρω συμπεράσματα

Αρ. 65. Τάφος Ποτίδαιας Χαλκιδικής I (Αρχαία Χαλκιδική)

1. Οικισμός: Ποτίδαια
2. Θέση: 2,5 χλμ. Βόρεια της διώρυγας, στην αγροτική περιοχή μεταξύ Ποτίδαιας και Αγ. Μάμα
3. Δημοσίευση: Daux 1960, 793, εικ. 7. Gossel 1980, 216-217, αρ. 29.

Αρ. 66. Τάφος Ποτίδαιας Χαλκιδικής II Πετριώτικα (Αρχαία Χαλκιδική) εικ. 114-115

2. Θέση: Πετριώτικα

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη

-Υλικά: πωρόλιθος, λευκός λίθος

-Τεχνικές: ισοδομικό σύστημα

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,75μ. μήκος, 3μ. πλάτος, 3,30μ. ύψος

4. Συνευρήματα: δίφυλλη πώρινη θύρα, δυο μαρμάρινες κλίνες, με οστά δυο νεκρών

5. Χρονολόγηση: β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Σισμανίδης 1984, 223. Σισμανίδης 1987, 73-81, εικ. 1-6. Σισμανίδης 1997, 23-74, 102.

Αρ. 67. Τάφος στο Σωλήνα Χαλκιδικής (Αρχαία Χαλκιδική) εικ. 116

1. Οικισμός: Κασσάνδρα

2. Θέση: Σωλήνας

3. Φυσική Γεωγραφία: παραθαλάσσιο βραχώδες ύψωμα που βρίσκεται βόρεια της εκβολής του χειμάρρου Ποτόκι

4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,40μ. μήκος, 2,70μ. πλάτος

5. Συνευρήματα: δυο κλίνες, όστρακα αγγείων, μεταλλικά μικροαντικείμενα

6. Χρονολόγηση: τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.

7. Δημοσίευση: Τσιγαρίδα 1989, 373-380.

8. Παρατηρήσεις: σήμερα ο τάφος είναι κατεστραμμένος

9. Σχόλια: Υπάρχει μια διχογνωμία για το αν πρόκειται για Μακεδονικό ή κιβωτιόσχημο τάφο, καθώς δεν σώζεται η οροφή του.

Αρ. 68. Τάφος της Απολλωνίας (Αρχαία Μυγδονία) εικ. 117-118

1. Οικισμός: Απολλωνία

2. Θέση: νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος

-Υλικά: πωρόλιθος

-Συνολικές διαστάσεις: 5,20μ. μήκος

4. Συνευρήματα: δυο κτιστές σαρκοφάγοι-κλίνες, πώρινη κίστη με κάλυμμα, πήλινο ειδώλιο, μεταλλικά μικροαντικείμενα, νομίσματα

5. Χρονολόγηση: τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.- αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Αδάμ-Βελένη 2000, 281-282, εικ. 13-14.

7. Παρατηρήσεις: Η καμάρα του θαλάμου, ξεχωρίζει από τον προθάλαμο με μια εσοχή (Gossel 1980)

Αρ. 69. Τάφος Τερπνής Νιγρίτης (Αρχαία Βισαλτία) εικ. 119

1. Οικισμός: Τερπνή
2. Θέση: κοντά στο λόφο «Παλιόκαστρο»
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: εγχώριος ασβεστόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,10μ. πλευρά, τετράγωνος
4. Συνευρήματα: τρεις λίθινες θήκες
5. Χρονολόγηση: αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Γιούρη 1966, 365, πίν. 385α-δ. Gossel 1980, 233, αρ. 13-14. Σισμανίδης 1997, 167-168, σχ. 8.
7. Παρατηρήσεις: Στους τοίχους πάνω από τις θήκες υπάρχουν επιγραφές με τα ονόματα των νεκρών, που πιθανόν ήταν αδέρφια.

Αρ. 70. Τάφος Ευκαρπίας Σερρών (Καρτάλ Τεπέ) (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 120-121

1. Οικισμός: Ευκαρπία
2. Θέση: «Καρτάλ Τεπέ»
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Τεχνικές: ψευδοϊσοδομικό σύστημα τοιχοποιίας
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,90μ. μήκος, 2,20μ. πλάτος, 2,90μ. ύψος
4. Συνευρήματα: δυο μαρμάρινα θυρόφυλλα
5. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.- αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Σαμσάρη 1968. Κουκούλη 1969, 353. Σαμσάρης 1989-1990, 209-221, σχ. 1-3, πίν. 1-5.

Αρ. 71. Τάφος στο Καστρί Τ₁ Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 122

1. Οικισμός: Αμφίπολη
2. Θέση: Καστρί
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3×4μ., 3,40μ. ύψος
4. Συνευρήματα: δυο κιβωτιόσχημοι τάφοι, θραύσματα αγγείων και ειδωλίων
7. Χρονολόγηση: β' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ.- μέχρι τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ.
8. Δημοσίευση: Σαρματζίδου 1987, 327-341, σχ. 1-5, εικ. 5-9.

Αρ. 72. Τάφος “Perdrizet” Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 123

1. Οικισμός: Αμφίπολη
2. Θέση: Αλεπότρυπα ή Σεμολτές-Ντερέ
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 3,03×2,05μ.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,03×3,03μ., τετράγωνος
4. Συνευρήματα: δυο λίθινες κλίνες, μαρμάρινη θύρα, θραύσμα ειδωλίου, χάλκινο νόμισμα εποχής Αμύντα Γ' (381-369 π.Χ.)
5. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Perdrizet 1898, 335-345, εικ. 1-8. Orlandos 1968, 257 ΠΙ, αρ. 2, πίν. Ι, 7. Κουκούλη 1976, 308, σχ. 7. Gossel 1980, 101.

Αρ. 73. Τάφος Ι Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 124-126

1. Οικισμός: Αμφίπολη
2. Θέση: 1500μ. ανατολικά της Αμφίπολης
3. Φυσική Γεωγραφία: πρόποδες Παγγαίου
4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 2×3,03μ.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,03×3,03μ., τετράγωνος
5. Συνευρήματα: τρεις λίθινες κλίνες, αγγεία, χρυσά μικροαντικείμενα
6. Χρονολόγηση: 3ος αι. π.Χ. (Λαζαρίδης)- 4^{ος} αι. π.Χ. (Gossel)
7. Δημοσίευση: Λαζαρίδης 1960, 67-73, εικ. 1, πίν. 53β, 54α-β, 55α, 56α-β, 57α-β. Λαζαρίδης 1960, 218., πίν. 184 δ. Λαζαρίδης 1960, 71-72, εικ. 86-91.
8. Παρατηρήσεις: Ο τάφος έχει καμαροσκεπαστο δρόμο.

Αρ. 74. Τάφος ΙΙ (θέση Μάντρες) Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 127-128

1. Οικισμός: Αμφίπολη
2. Θέση: Μάντρες
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,06×3,08μ., τετράγωνος
4. Συνευρήματα: δυο λίθινες κλίνες, πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: β' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Λαζαρίδης 1961, 63, εικ. 1, πίν. 31β. Λαζαρίδης 1961, 66-68, εικ. 70. Λαζαρίδης 1961/62, 233, εικ. 1. Λαζαρίδης 2001. Gossel 1980, 97, αρ. 13.

Αρ. 75. Τάφος Β1 ΙΙΙ Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 129

1. Οικισμός: Αμφίπολη
2. Θέση: Ελληνιστική νεκρόπολη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος. Ο τάφος έχει δυο κόγχες με ταφές. Στον τοίχο που έφραζε την είσοδο ήταν εντοιχισμένες τρεις επιτύμβιες στήλες με επιγραφές.
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,90×3,08μ.
4. Συνευρήματα: χρυσά κοσμήματα, αγγεία, υπολείμματα εδεσμάτων
5. Χρονολόγηση: μέση ή ύστατη Ελληνιστική περίοδος
6. Δημοσίευση: Λαζαρίδης 1960, 67-68, πίν. 49,50 β, 51α. Παντερμαλής 1972, 179, 16.

Αρ. 76. Τάφος Καστά V Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 130

1. Οικισμός: Αμφίπολη
2. Θέση: Καστάς
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Ολικό μήκος: 9μ. μήκος, 3,07μ. πλάτος
4. Συνευρήματα: δυο κιβωτιόσχημοι τάφοι
5. Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Λαζαρίδης 1960, 68-69, πίν. 53α. Λαζαρίδης 1960, 70-71, εικ. 85. Παντερμαλής 1972, 179, 18.
7. Παρατηρήσεις: Το δάπεδο του προθαλάμου είχε ψηφιδωτό με διακόσμηση πολύχρωμων ρόμβων.

Αρ. 77. Τάφος Καστά (αποσπασματικός) Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς)

1. Οικισμός: Αμφίπολη
2. Θέση: Καστάς
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μακεδονικός τάφος καμαροσκεπής
-Υλικά: πωρόλιθος
4. Συνευρήματα: δυο θραύσματα ειδωλίων, δυο χάλκινα νομίσματα, κεραμική
5. Δημοσίευση: Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1968, 357-358, σχ. 3.
6. Αναφορά: Λαζαρίδης 1960, 69, πίν. 48γ. Λαζαρίδης 1960, 70-71, εικ. 83.
7. Σχόλια: Ο τάφος έχει υποστεί λιθορुχία και σώζεται εντελώς αποσπασματικά, μόνο η ΝΑ γωνία του. Σήμερα είναι καλυμμένος με χώμα.

Αρ. 78. Τάφος Αμφίπολης στη διασταύρωση Θεσ/νίκης-Καβάλας και Καβάλας-Δράμας (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 131-132

1. Οικισμός: Αμφίπολη

2. Θέση: στη διασταύρωση Θεσ/νίκης-Καβάλας και Καβάλας-Δράμας
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 3,08×1,58μ.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,08×3,05μ., τετράγωνος
4. Συνευρήματα: δυο λίθινες σαρκοφάγοι, μικρή κίστη, έξι σκελετοί ενηλίκων και ενός παιδιού, χρυσά ευρήματα, πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: πρώιμος 3^{ος} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Ζωγράφου 2006, 175-184, εικ. 1-15.
7. Παρατηρήσεις: Υπάρχει προσάρτηση κτιστού στεγασμένου δρόμου, μπροστά στην είσοδο του προθαλάμου.

Αρ. 79. Τάφος Τσαγεζίου Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς)

1. Οικισμός: Αμφίπολη
2. Θέση: εκβολές ποταμού Στρυμόνα (Τζαγέζι)
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος;
-Υλικά: πωρόλιθος
4. Συνευρήματα: οστά τριών νεκρών, χρυσό στεφάνι δρυός, χρυσά και χάλκινα μικροαντικείμενα
5. Χρονολόγηση: τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.- αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. (Κοτζιάς)
6. Δημοσίευση: Κοτζιάς 1937, 875. Μακαρόνας 1940, 495-496, εικ. 30. Walter 1940, 280.

Αρ. 80. Τάφος Ι Ν. Κερδύλλια (Αρχαία Βισαλτία) εικ. 133

1. Οικισμός: Ν. Κερδύλλια
2. Θέση: κτήμα Καραπέτσα, 91^ο χλμ. Εθνικής οδού Θεσ/νίκης-Καβάλας
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
4. Συνευρήματα: Μαρμάρινη δίφυλλη θύρα, κομμάτια από μαρμάρινη κλίνη, μαρμάρινη βάση για στήλη με επιγραφή
5. Χρονολόγηση: μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Παρλαμά 1973-74, 787-788, πίν. 580. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1978, 296.

Αρ. 81. Τάφος ΙΙ Ν. Κερδύλλια (Αρχαία Βισαλτία) εικ. 134

1. Οικισμός: Ν. Κερδύλλια
2. Θέση: κτήμα Στέργιου Κουτλούδη

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις προθάλαμου: 1,05μ. μήκος, 3,10μ. πλάτος, 4,5μ. ύψος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 5,10μ. μήκος, 3,10μ. πλάτος, 4,14μ. ύψος

4. Συνευρήματα: μαρμάρινη θύρα σε θραύσματα, τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι, αγγεία, δυο χάλκινα νομίσματα

5. Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1977, 252-3, πίν. 150α. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1978, 296-297, πίν 141.

Αρ. 82. Τάφος Ι Αγγίστας Σερρών (Αρχαία Οδομαντία) εικ. 135

1. Οικισμός: Σιδηροδρομικός Σταθμός Αγγίστας

2. Θέση: στο κέντρο του τύμβου, νότια της κοινότητας Σ.Σ. Αγγίστας

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις προθάλαμου: 2×4μ.

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 4×5μ., 4μ. ύψος

4. Συνευρήματα: μαρμάρινη θύρα, λίθινη κλίνη, θραύσματα αλαβάστρου

5. Χρονολόγηση: 3ος αι. π.Χ.(Κουκούλη)- πρώιμος 2^{ος} αι. π.Χ.(Miller)

6. Δημοσίευση: Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1968, 359-360, πίν. 307. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1973, 455-459, σχ. 5. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1973-74, 786-787, πίν. 578-579. Gossel 1980, 108-109, αρ. 13-14.

7. Αναφορά: Κουκούλη 1968, 248-250, εικ. 2.

8. Παρατηρήσεις: Το δάπεδό του είναι καλυμμένο από ψηφιδωτές λευκές κροκάλες.

Αρ. 83. Τάφος ΙΙ Αγγίστας Σερρών (Αρχαία Οδομαντία)

1. Οικισμός: Σιδηροδρομικός Σταθμός Αγγίστας

2. Θέση: διασταύρωση δρόμων Ροδολείβους-Ν. Μπάφρας-Κρηνίδας

3. Βασικά Χαρακτηριστικά: Μονοθάλαμος

4. Αναφορά: Νικολαΐδου-Πατέρα 1997, 567, υποσημ. 4.

Αρ. 84. Τάφος στον αρχαίο Φάγητα (Αρχαία Ηδωνίς) εικ. 136

1. Οικισμός: αρχαίος Φάγητας

2. Θέση: αρχαίο νεκροταφείο, ελαιώνας Ι. Μαυρίδης

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,93μ. πλευρά, 3,30μ. ύψος, τετράγωνος

4. Συνευρήματα: δυο τετράγωνες θήκες, καλυμμένες με πώρινες πλάκες, πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Νικολαΐδου-Πατέρα 1997, 567-572.
7. Παρατηρήσεις: Η είσοδος στον τάφο γίνεται με ράμπα-επικλινή δρόμο.

Αρ. 85. Τάφος Δράμας (Αρχαία Οδομαντία) εικ. 137-138

1. Οικισμός: Δράμα
2. Θέση: Οδός Τροίας 3, στα θεμέλια πολυκατοικίας Τάσκα-Πασχαλίδη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: τετράγωνος με πλευρά 2,75μ., 2,86μ. ύψος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: σχεδόν τετράγωνος με πλευρές μήκους 3-3,18μ.
4. Διακόσμηση: στον προθάλαμο έφερε τοιχογραφίες με βούκρανα και ρόδακες, στο τύμπανο της βόρειας εισόδου έφερε μικρογραφικά ταύρο και αγελάδα και στο τύμπανο της εισόδου προς το δρόμο ανθέμια με δίχρωμους κύκλους
5. Συνευρήματα: πήλινα αγγεία, τρεις τάφους-σαρκοφάγους, νομίσματα, χρυσά κοσμήματα
6. Χρονολόγηση: τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.
7. Δημοσίευση: Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1976, 303-304, πίν. 244.
8. Αναφορά: «Drama» 1986, 79, 81. Σαμαρτζίδου 1992, 109-129, εικ. 1-12, σχ. 1-4.

Αρ. 86. Τάφος Φιλίππων Καβάλας (Αρχαία Ηδωνίς)

1. Οικισμός: Φίλιπποι
2. Θέση: κέντρο αρχαίας πόλης
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος. Ο τάφος φέρει πέντε ταφικές κόγχες σε τρεις τοίχους.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 5,50μ. μήκος, 4μ. πλάτος, 3,07μ. ύψος
4. Συνευρήματα: μαρμάρινη τράπεζα με τρεις κυκλικές κοιλότητες, οστά, πήλινα αγγεία, χάλκινα νομίσματα, κιβωτιόσχημος ασύλητος τάφος με επιγραφή, χρυσά ευρήματα και αγγεία
5. Χρονολόγηση: μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Λαζαρίδης 1964, 372, πίν. 429-431.
7. Παρατηρήσεις: Μπορεί να χαρακτηριστεί και ως ηρώο, καθώς πάνω από τον τάφο υπήρχε μια ναόσχημη οικοδομή, της οποίας σήμερα σώζεται μόνο το κρηπίδωμα (Λαζαρίδης).

Β. Μακεδονικοί τάφοι εκτός Μακεδονίας

Αρ. 87. Τάφος Κασσώπης Πρέβεζας εικ. 139-140

1. Οικισμός: Κασσώπη
2. Θέση: εντός της ακροπόλεως
3. Φυσική Γεωγραφία: στο όρος Ζάλογγο
4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος θαλαμοειδής
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,02×2,97×3,30μ.
5. Συνευρήματα: ανθρώπινα οστά
6. Δημοσίευση: Δάκαρης 1952, 326-27, εικ. 1-3.

Αρ. 88. Τάφος του Ηρώου της Καλυδώνος εικ. 141

1. Οικισμός: Καλυδώνα Αιτωλοκαρνανίας
2. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος, καμαροσκέπαστος με δρόμο
3. Συνευρήματα: Λίθινη θύρα, τρεις λίθινες κλίνες-σαρκοφάγοι, μαρμάρινη βάση
4. Χρονολόγηση: τέλη 2^{ου} αι. π.Χ.
5. Δημοσίευση: Dyggve, Poulsen, Rhomaios 1934.

Αρ. 89. Τάφος Γραμμένης Οξυάς Ναυπακτίας εικ. 142

1. Οικισμός: «Χωνοκκλησιά» Γραμμένης Οξυάς
2. Θέση: Παλιόδενδρα
3. Φυσική Γεωγραφία: ΒΔ των Βαρβουσίων όρων
4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: φαιός ασβεστόλιθος
-Τεχνικές: ψευδοϊσοδομικό σύστημα τοιχοποιίας
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,05×3,05μ., 2,50μ. ύψος
5. Δημοσίευση: Βοκοτόπουλος 1969, 242-243, πίν. 242α-δ.
6. Παρατηρήσεις: ίσως πρόκειται για το Μακεδονικό τάφο που αναφέρει ο Ν. Παπαδάκης, *ΑΔ* 6, 1920-1, 153.

Αρ. 90. Κάλλιον (αργαία Καλλίπολις) Φωκίδας εικ. 143

1. Οικισμός: Κάλλιον
2. Θέση: κτήμα Χαραμπόπουλου
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,96μ. πλάτος
4. Συνευρήματα: Λίθινη σαρκοφάγος, υπολείμματα οστών, χάλκινα και σιδερένια μικροαντικείμενα, νομίσματα
5. Χρονολόγηση: 279-168 π.Χ. (από νόμισμα Αιτωλών)

6. Δημοσίευση: Πετράκος 1971, 283-284, εικ. 250-251. Πετράκος 1972, 375-378, σχ. 1-3, πίν. 318-319.

7. Παρατηρήσεις: Υπάρχει ταφή δυο νεκρών στο δάπεδο του τάφου, μέσα σε δυο μικρούς χώρους κατασκευασμένους από πλίνθους.

Αρ. 91. Τάφος Λάρισας εικ. 144

1. Οικισμός: Λάρισα

2. Θέση: Παλαιοχώρα ή Σίττη

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Υλικά: πωρόλιθος

-Τεχνικές: ισοδομικό σύστημα

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,87μ. μήκος, 1,68μ. πλάτος, 2,45μ. ύψος

4. Συνευρήματα: μαρμάρινο θυρόφυλλο, μεταλλικά μικροαντικείμενα, πήλινα αγγεία, κυβικός πώρινος λίθος, που βρέθηκε εκτός τάφου.

5. Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.

6. Δημοσίευση: Κότζιας 1909, 27. Αρβανιτόπουλλος 1909-10, 29-44, εικ. 1-3.

7. Αναφορά: Leake 1835, 446, III, 361-362. Αρβανιτόπουλλος 1906, 127-128.

Αρ. 92. Τάφος στην Αφησσον Μαγνησίας Παγασητικού Κόλπου

1. Οικισμός: Αφησσος

2. Θέση: «Παλαιόκαστρον»

3. Αναφορά: Αρβανιτόπουλλος 1909-10, 39.

Αρ. 93. Τάφος Ερέτριας Τούμπα εικ. 145

1. Οικισμός: Ερέτρια

2. Θέση: Τούμπα, ΒΔ αρχαίου θεάτρου

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,84μ. μήκος, 2,96μ. πλάτος, 3,10μ. ύψος, σχεδόν τετράγωνος

4. Συνευρήματα: λίθινη θύρα, πέντε μαρμαρίνες κάλπες (2 κλίνες, 2 θρόνοι, 1 κίστη), καμμένα οστά, κομμάτι υφάσματος, πήλινα ειδώλια, χρυσά κοσμήματα, τρεις χάλκινες υδρίες

5. Χρονολόγηση: τέλος 3^{ου} (Κουρουνιώτης) - β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ. (Παντερμαλής 1972)

6. Δημοσίευση: Κουρουνιώτης 1899, 221-234. Vollmoeller 1901, 335. Vollmoeller 1901, 38. Hugeunot 2008.

7. Αναφορά: Παντερμαλής 1972.

8. Παρατηρήσεις: Ο δρόμος του τάφου έχει οριζόντια στέγη.

Αρ. 94. Τάφος Βάθειας Ερέτριας εικ. 146

1. Οικισμός: Βάθεια
2. Θέση: Χονδρός Σχοίνος, κτήμα Δημ. Λίζου
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,85μ. πλάτος, 3,40μ. ύψος, τετράγωνος
4. Συνευρήματα: δυο μεγάλες πώρινες κλίνες, δυο θρόνοι, οστέινος αυλός, υδρία
5. Χρονολόγηση: τέλος 3^{ου} αι. π.Χ. (τέλος 300π.Χ.)
6. Δημοσίευση: Κουρουνιώτης 1899, 231. Vollmoeller 1901β, 366. Vollmoeller 1901, 41. Hugeunot 2008.

Αρ. 95. Τάφος Κουκάκι Ερέτρια (κατεστραμμένος)

1. Οικισμός: Κουκάκι
2. Θέση: κτήμα Καραουλάνη
3. Βασικά Χαρακτηριστικά: Διθάλαμος
4. Δημοσίευση: Κουρουνιώτης 1899, 232, υποσημ. 2. Καραπασχαλίδου 1989, 28-29, αρ. 41, εικ. 27.
5. Παρατηρήσεις: Η στέγη του τάφου δεν σώζεται, καθώς οι λίθοι του έχουν αφαιρεθεί. Σώζονται μόνο τα ίχνη του.

Αρ. 96. Τάφος Κοτρώνι Ερέτρια εικ. 147-148

1. Χρονολόγηση: τέλη 4^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
2. Δημοσίευση: Καραπασχαλίδου 1989.

Αρ. 97. Τάφος Αιγίνης, Βόρεια ακρόπολης εικ. 149

1. Χρονολόγηση: 144-133 π.Χ.
2. Δημοσίευση: Karo 1931, 275-276, εικ. 31-35. Welter 1938, 59-61, εικ. 51-53.

Αρ. 98. Τάφος στη Μέριστο Αίγινας εικ. 150

1. Δημοσίευση: Welter 1938, 509, αρ. 9, εικ. 32-33. Welter 1938, 57-58, αρ. 1, εικ. 49-50. A. Andreou 1988, 28, αρ. 6, πίν. 7, 1-2.

Αρ. 99. Τάφος στον κήπο Μαλτέσος Αίγινας εικ. 151

1. Δημοσίευση: Welter 1938, 509, αρ. 11, εικ. 31. Welter 1938, 62, αρ.4.

Αρ. 100. Τάφος Σταυρούπολης Ξάνθης εικ. 152-153

1. Οικισμός: Σταυρούπολης
2. Θέση: 2 χλμ. ΝΑ της Σταυρουπόλεως
3. Φυσική Γεωγραφία: στην αριστερή όχθη του ποταμού Νέστου

4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
 -Τεχνικές: ψευδοϊσοδομικό σύστημα τοιχοποιίας
 -Διαστάσεις προθάλαμου: 2,12μ. μήκος, 3,13μ. πλάτος
 -Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,155μ. μήκος, 3,13μ. πλάτος
5. Συνευρήματα: δυο μαρμάρινες κλίνες αμφικέφαλες, πήλινα ειδώλια, χρυσός δακτύλιος
6. Χρονολόγηση: πρώτο μισό 2^{ου} αι. π.Χ.
7. Δημοσίευση: Μακαρόνας 1953, 133-140, εικ. 1-9.
8. Παρατηρήσεις: Φέρει καμαροσκεπή δρόμο.

Αρ. 101. Τάφος Kazanlak Βουλγαρίας (Θρακικός τάφος)*

1. Οικισμός: Kazanlak
2. Αρχιτεκτονική περιγραφή: Διθάλαμος. Ο τάφος έχει κυκλικό νεκρικό θάλαμο με κωνικό θόλο και ορθογώνιο προθάλαμο και κτιστό δρόμο.
3. Διακόσμηση: Στη ζωφόρο φέρει παράσταση με δυο αντιμέτωπους στρατιώτες και ιππείς-πεζούς. Στον προθάλαμο δυο αντιμέτωπες ομάδες με έφιππους και πεζούς. Στην οροφή παράσταση νεκρικού ή γαμήλιου συμποσίου και στην κορυφή του κώνου τρία άρματα.
4. Χρονολόγηση: γύρω στο 300 π.Χ.
5. Δημοσίευση: Assen 1960. Rostovtzeff 1913-4.
6. Αναφορά: Ανδρόνικος 1994, 131.
7. Ο τάφος είναι Θρακικός και δεν εντάσσεται στους Μακεδονικούς τάφους.

Αρ. 102- Αρ. 103. Τάφος Σαράντα Εκκλησιών Α και Β Βουλγαρίας*

1. Δημοσίευση: Mansel 1943, 51-52, L. XIV, 32, XIV, 36.

Αρ. 104. Τάφος στα Σύμβολα Ροδόπης εικ. 154

1. Οικισμός: Σύμβολα
2. Θέση: 600μ. βόρεια από τα Σύμβολα
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
 -Υλικά: πωρόλιθος
 -Τεχνικές: ψευδοϊσοδομικό σύστημα τοιχοποιίας
 -Διαστάσεις προθάλαμου: 2×1,87μ., 2,22μ. ύψος
 -Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,58×2,70μ, 2,48μ. ύψος
4. Συνευρήματα: δυο λιθόχτιστες κλίνες, δίφυλλη μαρμάρινη θύρα, οστά από τρεις άνδρες, πήλινα ειδώλια, μεταλλικά μικροαντικείμενα

5. Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Πεντάζος –Τριαντάφυλλος 1976, 314, πίν. 253. Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 1987, 441-43, εικ. 11-17.
7. Παρατηρήσεις: Για την κατασκευή του τάφου χρησιμοποιήθηκε υλικό σε δεύτερη χρήση. Ο τύπος του τάφου χαρακτηρίζεται ως Θρακομακεδονικός, και πρόκειται για παραλλαγή του Μακεδονικού τύπου.

Αρ. 105. Τάφος στο Ελαφοχώρι Λιδυμοτείχου εικ. 155

1. Οικισμός: Ελαφοχώρι
2. Θέση: συνοικισμός Δάφνη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: τετράπλευρο
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: τετράγωνος
4. Συνευρήματα: νεκρική κλίνη, κιβωτίοσχημος τάφος στο δάπεδο του θαλάμου
5. Χρονολόγηση: τέλος 4^{ου} αι. π.Χ. (σύμφωνα με τον Μπακαλάκη)
6. Δημοσίευση: Πεντάζος –Τριαντάφυλλος 1976, 315-16, πίν. 255.
7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος είναι Θρακομακεδονικού τύπου. Ο δρόμος και ο προθάλαμος έχουν οροφή σχήματος κόλουργης πυραμίδας, ενώ ο θάλαμος έχει ημικυλινδρική καμάρα.

Αρ. 106. Τάφος στα Λαγηνά Έβρου εικ. 156

1. Οικισμός: Λαγηνά
2. Θέση: ταφικός τύμβος δυτικά των Λαγηνών
3. Φυσική Γεωγραφία: Ανατολικά του ποταμού Έβρου
4. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος
-Υλικά: ασβεστόλιθος
-Διαστάσεις προθάλαμου: 2×1,97μ.
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: μήκος ανατολικού τοίχου: 2,90μ., βόρειου: 3,07μ., νότιου: 2,34μ.
5. Συνευρήματα: κομμάτια από θρανίο, οστά, μεταλλικά μικροαντικείμενα, πήλινα αγγεία
6. Χρονολόγηση: 4^{ος} αι. π.Χ.
7. Δημοσίευση: Τριαντάφυλλος 1991, 334-336, πίν. 130δ-στ.
7. Παρατηρήσεις: Σήμερα ο τάφος έχει υποστεί λιθορυχία και είναι εγκλωβισμένος ανάμεσα στους τσιμεντένιους όγκους μιας υδατοδεξαμενής και ενός πολυβολείου.

Αρ. 107. Τάφος κατά την Μαγνησίαν επί Μαιάνδρω*

1. Δημοσίευση: Wiegand-Schrader 1904, 27.

Αρ. 108. Τάφος παρά την Ελαία (Μ. Ασία) * εικ. 157

1. Οικισμός: Ελαία

2. Θέση: Τύμβος Σες-Τεπέ

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με ψευδοκαμαρωτή οροφή

-Υλικά: ανδεσίτης

-Συνολικό μήκος: 12,50μ., 3μ. πλευρά

4. Συνευρήματα: τρεις λίθινοι σαρκοφάγοι, μονολιθική θύρα, δεύτερη λίθινη θύρα

6. Δημοσίευση: Kasper 1966, 477, εικ. 58.

Αρ. 109. Τάφος του Αλκέτα (αδερφού του Πέρδικα 319 π.Χ.) στην Τερμησό της Πισιδίας*

1. Χρονολόγηση: 319 π.Χ

2. Δημοσίευση: Lanckoronski 1892, 64.

Αρ. 110. Δυο τάφοι στην Αλεξάνδρεια στο Sidi-Gaber*

1. Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ

2. Δημοσίευση: Thiersch 1904.

Γ. Τάφοι κοντά στον τύπο των Μακεδονικών Τάφων

Αρ. 111. Βασιλικός τάφος Περσεφόνης. Μικρός τάφος Α (κιβωτιόσχημος) (Αργαία Ημαθία) εικ. 158-159

1. Οικισμός: Βεργίνα

2. Θέση: Μεγάλη Τούμπα

3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος κιβωτιόσχημος

-Υλικά: πωρόλιθος

-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,50μ. μήκος, 2,09μ. πλάτος, 3μ. ύψος

4. Διακόσμηση: Στο θάλαμο υπάρχουν τοιχογραφίες με την αρπαγή της Περσεφόνης, τις τρεις μοίρες και τη Δήμητρα.

5. Συνευρήματα: οστά, όστρακα, μαρμάρινο κοχύλι

6. Χρονολόγηση: μέσα 4^{ου} αι. π.Χ. (430-330 π.Χ.)

7. Δημοσίευση: Ανδρόνικος 1977, 1-39. Ανδρόνικος 1984.

Αρ. 112. Τάφος Κατερίνης (Αργαία Πιερία)

1. Οικισμός: Κατερίνη

2. Θέση: 2 χλμ. ΒΑ της Κατερίνης, «Χωματερή» του εργοστασίου πλινθοποιίας Π. Μιχαηλίδη
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Διθάλαμος με επίπεδη στέγη
 - Υλικά: πωρόλιθος
 - Διαστάσεις προθάλαμου: 3,66×1,95μ., 3,32μ. ύψος
 - Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 3,66×2,32μ., 2,95μ. ύψος
4. Συνευρήματα: μαρμάρινη δίφυλλη θύρα, κτιστή ορθογώνια κατασκευή, καμμένα οστά νηπίου, ελεφαντοστέινα, γυάλινα και μεταλλικά μικροαντικείμενα, πήλινα αγγεία, νομίσματα
5. Χρονολόγηση: β' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Δεσποίνη 1980, 198-209, εικ. 1-9.
7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος δεν ανήκει στην κατηγορία των Μακεδονικών τάφων, καθώς δεν είναι καμαροσκεπής και δεν έχει πρόσοψη.

Αρ. 113. Τάφος Γ' στις Σέδες Θεσσαλονίκης (Αρχαία Μυγδονία)

1. Οικισμός: Θεσσαλονίκη
2. Θέση: Σέδες, δίπλα στο αεροδρόμιο
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με οριζόντια στέγη
 - Υλικά: πωρόλιθος
 - Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 2,66μ. μήκος, 1,86μ. πλάτος, 1,78μ. ύψος
4. Συνευρήματα: ύφασμα από την επένδυση της οροφής του τάφου, κλίνη, μεταλλικά κοσμήματα και μικροαντικείμενα, πήλινα και μεταλλικά αγγεία
5. Χρονολόγηση: 320-305 π.Χ.
6. Δημοσίευση: Κοτζιάς 1973, τόμος III, 866-895.
7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος βρέθηκε ασύλητος.

Αρ. 114. Τάφος Τριλόφου Χαλκιδικής (Αρχαία Χαλκιδική)

1. Αναφορά: Κοτζιάς 1973, τόμος III, 868.

Αρ. 115. Τάφος στην Όλυνθο Χαλκιδικής (Αρχαία Χαλκιδική)

1. Οικισμός: Όλυνθος
2. Βασικά Χαρακτηριστικά: Μονοθάλαμος με επίπεδη στέγη
3. Συνευρήματα: πήλινα αγγεία, νομίσματα
4. Χρονολόγηση: τέλος 5^{ου} αι. π.Χ. ή α' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.
5. Δημοσίευση: Robinson 1942, 117.

Αρ. 116. Τάφος στο Καστρί Τι Αμφίπολης (Αρχαία Ηδωνίς)

1. Οικισμός: Αμφίπολη

2. Θέση: Καστρί
3. Αρχιτεκτονική Περιγραφή: Μονοθάλαμος με δίρριχτη στέγη
-Υλικά: πωρόλιθος
-Διαστάσεις νεκρικού θαλάμου: 1,98μ. πλευρά, 2,45μ. ύψος, τετράγωνος
4. Συνευρήματα: ένα είδος κλίνης, που περιείχε δυο ή τρεις θήκες για τις ανακομιδές, δυο τετράγωνα χαμηλά βάθρα, χρυσά ευρήματα, πήλινα αγγεία
5. Χρονολόγηση: μέσα 3^{ου} αι. π.Χ.- α' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ.
6. Δημοσίευση: Σαμαρτζίδου 1987, 327-341, σχ. 1-5, εικ. 5-9.
7. Παρατηρήσεις: Ο τάφος είχε πρόσβαση με κλιμακωτό δρόμο σκαμμένο στο φυσικό έδαφος.

Παράρτημα: Πίνακες
Πίνακας τάφων με εικονογραφία

Αριθμ. Τάφου	Γενικά Χαρακτηριστικά	Πρόσοψη	Θάλαμοι	Ταφικά έπιπλα
1.	Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη. Μέσα 2 ^{ου} αι. π.Χ.	Αέτωμα: ίχνη διακόσμησης Εκατέρωθεν εισόδου: Ανάγλυφες ασπίδες		
4.	Διθάλαμος Μέσα 3 ^{ου} αι. π.Χ.		Προθάλαμος: περιρραντήριο με νερό και βωμός με φίδι Θάλαμος: στο τύμπανο απεικόνιση οπλισμού Στους τοίχους του θαλάμου απόδοση εσωτερικού περιστυλίου με παραστάδες που συνδέονται με ανθοπλοχμούς Οροφή: πυργωτό μοτίβο	
5.	Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη. 300 π.Χ. ή μέσα 3 ^{ου} αι. π.Χ.		Προθάλαμος: κοσμοφόρος Θάλαμος: στο τύμπανο έφιππος πολεμιστής επιτίθεται με δόρυ σε πεζό βαρβαρικής καταγωγής	
6.	Διθάλαμος με	Αέτωμα: ανακεκλιμένο	Προθάλαμος: στην	Κτιστό βάθρο:

	ιονική πρόσοψη. 250-140 π.Χ.	ανδρόγυνο (ίσως Πλούτων και Περσεφόνη)	οροφή έξι ανθέμια ελισσόμενα με νερολούλουδα	στις πλευρές γραπτό στεφάνι ελιάς
7.	Διθάλαμος με διώροφη πρόσοψη Τέλος 4 ^{ου} – αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.	Αέτωμα: Υπολείμματα προσώπου Στα μετακίονια παράσταση με σκηνή της Κρίσεως (νεκρός, Ερμής, Αιακός, Ραδάμανθους) Μετόπες: Κενταυρομαχία Ζωφόρος: μάχη Ελλήνων-Βαρβάρων		
9.	Διθάλαμος με ιονική πρόσοψη. α' μισό 3 ^{ου} αι. π.Χ.			Ίσως ξύλινη κλίνη: ελεφαντοστέινες ανθρώπινες μορφές (διονυσιακός κύκλος)
16.	Διθάλαμος με ιονική πρόσοψη. Τέλη 4 ^{ου} /αρχές 3 ^{ου} /α' μισό 3 ^{ου} αι. π.Χ.	κοσμοφόρος	Προθάλαμος: κοσμοφόρος	Θρόνος: πλάγια όψη: γρύπες εναντίον ελαφιών. Στους βραχίονες: ολόγλυφη σφίγγα
17.	Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη. 336 π.Χ.	Ζωφόρος: παράσταση κυνηγιού		Ίσως ξύλινη κλίνη: ελεφαντοστέινες ανθρώπινες μορφές, έφιππες, πεζές (διονυσιακός κύκλος)
18.	Διθάλαμος με	Εκατέρωθεν της	Προθάλαμος: ζωφόρος	Ίσως ξύλινη κλίνη:

	δωρική πρόσοψη. 325 ή 310/9 π.Χ.	εισόδου: Δυο ανάγλυφες ασπίδες	στη γένεση της καμάρας με παράσταση αρματοδρομίας	ελεφαντοστέινες ανθρώπινες μορφές (διονυσιακός κύκλος)
19.	Διθάλαμος 343-340 π.Χ.		Ο πίσω τοίχος του θαλάμου φέρει αρχιτεκτονική διακόσμηση ιωνικού ρυθμού	Θρόνος: πρόσθια όψη: ζωφόρος με γρύπες να σπαράζουν ελάφι. Πλάγια όψη: λέοντες και γρύπες. Από πάνω τους δυο γυναικείες μορφές πλαισιώνουν το μακεδονικό αστέρι. Κάτω μέρος ερεισίνωτου και βραχίονες: μικρές ολόγλυφες μαρμάρινες σφίγγες. Πλαίσιο ερεισίνωτου από ελισσόμενους καυλούς και εσωτερικά πίνακας με παράσταση Πλούτωνα και Περσεφόνης
21.	Διθάλαμος με ιωνική πρόσοψη. Αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.		κοσμοφόρος	
24.	Διθάλαμος με			Λίθινη κλίνη-

	δωρική πρόσοψη. β' μισό 3 ^{ου} αι. π.Χ.			σαρκοφάγος: μικρογραφικές παραστάσεις με ανδρική μορφή και αιλουροειδές (ίσως Διόνυσος). Προσκεφάλια: Νίκη, οπλίτης και μυθικά ζώα
25.	Μονοθάλαμος Αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.	Υπέρθυρο: παράσταση με το νεκρό, μια γυναικεία μορφή (Αρετή ή Μακεδονία) και μια ανδρική μορφή (Πόλεμος ή Άρης)		
30.	Διθάλαμος με ιονική πρόσοψη. Αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.		Προθάλαμος: εικονική αρχιτεκτονική διακόσμηση Θάλαμος: γραπτές παραστάσεις από γυναικωνίτη (κάτοπτρο, κιβωτίδιο, ταινίες)	
33.	Διθάλαμος 300 π.Χ. ή ύστερος 4 ^{ος} αι. π.Χ.		Θάλαμος: γένεση καμάρας ζώνη με πομπή λιονταριών Το θάλαμο περιέτρεχε πλοχμός με άνθη και ταινίες	Κλίνη με παράσταση Ιππομαχίας, ανθέμια και γεωμετρικά σχήματα
36.	Μονοθάλαμος Τέλη 3 ^{ου} αι. π.Χ.			Ίσως ξύλινη κλίνη: Ελεφαντοστέινα ανθρώπινα μέλη και ίππων (ιππομαχία;)

40.	Μονοθάλαμος Μετά τα μέσα του 3 ^{ου} αι. π.Χ.		Εικονική αρχιτεκτονική διακόσμηση. Κοσμοφόρος	
43.	Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη. Τέλη 4 ^{ου} ή αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.			Δυο κλίνες: Στη μια: ανάγλυφο λιοντάρι ή σκύλο Στην άλλη: ανάγλυφο φίδι
44.	Διαθάλαμος Τέλος 4 ^{ου} αι. π.Χ.		Προθάλαμος: ταινία- καλυπτήρας με γραπτό μαϊάνδρο Θάλαμος: ταινία- καλυπτήρας με ζωγραφιστούς γεισίποδες	Κλίνη: ανθρώπινα μέλη από ανάγλυφη σύνθεση (δυο κεφάλια ίσως ανήκουν σε Πέρσες)
47.	Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη. Τελευταίο τέταρτο 4 ^{ου} αι. π.Χ.	Γραπτά ανθεμωτά ακρωτήρια. Αέτωμα: δίσκος με δυο εραλδικά τοποθετημένους γρύπες. Ζωφόρος: παράσταση συμποσίου Το θυραίο άνοιγμα πλασιώνεται από δυο ανδρικές μορφές	Κοσμοφόρος με βουκράνια και ρόδακες	
49.	Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη. Τελευταίο τέταρτο 4 ^{ου} αι. π.Χ.	Αέτωμα: παράσταση δεξίωσης Μετόπες: μεταλλική φιάλη		
51.	Μονοθάλαμος		Στο ύψος της γένεσης	

	με δωρική πρόσοψη. β' μισό 3 ^{ου} αι. π.Χ.		της καμάρας κοσμοφόρος περιέτρεχε τους τοίχους	
54.	Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη. τέλη 3 ^{ου} αι. π.Χ. ή 200 π.Χ.			Τμήμα λίθινης κλίνης που βρίσκεται στο Μουσείο Λούβρου έφερε γραπτό διάκοσμο. Οριζόντια ζωφόρος: ανακεκλιμένη γυναικεία μορφή Ζώνη τυμπάνου: αντωποί γρύπες. Κατώτερος κανόνας: προσωπείο με γραμμικά θέματα
61.	Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη. τέλη 3 ^{ου} αι. π.Χ.	Ζώνη σίμης: εναλλάξ γραπτά άνθη λωτού και κόκκινα επτάφυλλα ή εννιάφυλλα ανθέμια	Προθάλαμος: περιτένεια με εγχάρακτη διακόσμηση, σχηματίζονται φύλλα και καρποί κισσού πάνω σε βλαστούς.	
66.	Μονοθάλαμος με δωρική πρόσοψη. β' μισό 4 ^{ου} αι. π.Χ.		Γένεση καμάρας: ταινία με κληματίδα	Μαρμάρινες κλίνες: άνω ζώνη: ανακεκλιμένες ανδρικές και γυναικείες μορφές (διονυσιακός κύκλος)

				<p>Ζώνη τυμπάνου: πέντε ζεύγη γρυπών που σπαράζουν ελάφια</p> <p>Κατώτερη ζώνη: αντωπά ζεύγη άγριων και ήρεμων ζώων με φυτικά μοτίβα, πεσσούς και κρατήρες</p>
72.	Διθάλαμος Τέλη 4 ^{ου} αι. π.Χ.			<p>Λίθινη κλίνη: Στο τύμπανο παράσταση με χέρι πολεμιστή που κρατάει ασπίδα</p>
73.	Διθάλαμος 3 ^{ος} ή 4 ^{ος} αι π.Χ.			<p>Δυο λίθινες κλίνες: οριζόντιος κανόνας: ημικλινείς μορφές με διονυσιακά σύμβολα. Τύμπανο κλινών: δέκα κυκλικά θέματα φιάλες ή ρόδακες Πόδια κλινών: κεφαλή (γοργείο;) και ανδρική μορφή</p>
82.	Διθάλαμος με δωρική πρόσοψη 3 ^{ος} ή πρώιμος 2 ^{ος} αι. π.Χ.			<p>Λίθινη κλίνη: στα τύμπανα κυκλικά μοτίβα, ρόδακες ή φιάλες</p>

85.	Διθάλαμος 3 ^{ος} αι. π.Χ.	Πάνω από το υπέρθυρο: τρία ανθέμια και δυο κύκλοι χωρισμένοι σε τεταρτημόρια	Προθάλαμος: μακριές πλευρές: βουκράνια με γυρλάντες και ρόδακες. Οροφή: ταινιωτά θέματα εναλλάξ με τριγωνικά Στενές πλευρές: αποδίδονται ζωγραφικά οι παραστάδες και το υπέρθυρο Τύμπανο β: αντωπά ταύρος και αγελάδα Τύμπανο α: ανθέμια εναλλάσσονται με δίχρωμους κύκλους χωρισμένους σε τεταρτημόρια	
101.	Διθάλαμος 300 π.Χ.		Προθάλαμος: ζωφόρος με παράσταση μάχης Θρακών και βαρβάρων Οροφή θαλάμου: σκηνή συμποσίου Κορυφή οροφής: τρία άρματα (συνωρίδες)	
111.	Κιβωτιόσχημος μονοθάλαμος Μέσα 4 ^{ου} αι. π.Χ.		Βόρειος τοίχος: αρπαγή Περσεφόνης από τον Πλούτωνα Ανατολικός τοίχος: Δήμητρα Νότιος τοίχος: Μοίρες	

Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθάλαμος	Μονοθάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
1. Σπηλιά Εορδαίας			δωρικός	✓		Πρ.:1,90×3,39×3,34μ. Θαλ.:4,12×3,37×3,3μ.	✓	κλίνη τράπεζα	✓	β' τέταρτο 2 ^{ου} αι. π.Χ.
2. Πύργοι Εορδαίας		✓			✓	2,83×2,55×2,70μ.	✓			αρχές τελευταίου τετάρτου 4 ^{ου} αι. π.Χ.
3. Λευκαδίων V Χαρούλη					✓	2,90×2,10×3,35μ.	✓			2 ^{ος} αι. π.Χ.
4. Λύσωνος και Καλλικλέους		✓		✓		Πρ.:0,88×0,915×1,77μ Θαλ.:3×4×3,64μ	✓ Επίπεδη προθαλάμου	22 κόγχες	✓	200π.Χ.
5. Kinch Λευκαδίων	✓	✓	δωρικός	✓		Πρ.:1,50×3,56×3,90μ. Θαλ.:4,04×3,56×4,14μ	✓ Επίπεδη προθαλάμου		✓	μέσα 3 ^{ου} αι. π.Χ.
6. Ανθεμίων Λευκαδίων	✓	✓	ιωνική	✓		Πρ.:2×4,10×5,14μ. Θαλ.:5,10×4,05×4,95μ.	✓	σαρκοφάγος, κλίνη	✓	α' μισό του 3 ^{ου} αι. π.Χ.
7. Κρίσεως Λευκαδίων	✓	✓	ιωνικός δωρικός	✓		Πρ.:6,65×2,10/2,16×7,70μ. Θαλ.:4,80×4,72×4,80μ	✓	κλίνη λάρνακα	✓	αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.
8. Λευκαδίων VI Θεοδωρίδη					✓	Πλευρά 2,80×3,15μ.	✓	σαρκοφάγος		3 ^{ος} αι. π.Χ.

9. Νέος Λευκαδίων	✓	✓	ιωνική	✓		Πρ.:3,10×1μ. Θαλ.:3,10×3,80×3,50μ.	✓	κλίνη		τέλη 4 ^{ου} - αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.
10. Ξηρόκαμπος Βέροιας	✓	✓	κορινθιακός	✓		Πρ.:2,30×4,10μ. Θαλ.:3,70×4,10μ.		σαρκοφά- γος		β' τέταρτο του 3 ^{ου} αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθά- λαμος	Μονο- θάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
11. Λίδυμοι Βέροιας			δωρικός		✓	3,17×2×2,55μ.	✓	κλίνη		4 ^{ος} αι. π.Χ.
12. Οικόπεδο Τσουβάρα Βέροιας		✓	δωρικός		✓	3,86×4,30μ.		κλίνη		3ος αι. π.Χ.
13. Οικόπεδο Καραντουμάνη Βέροιας		✓	δωρικός		✓	3×2,60μ.				2ος αι. π.Χ.
14. Ράχη Βέροιας					✓	3,40×1,75×2,50μ.	✓			Υστεροελλη- νιστικά χρόνια
15. Φράγμα Αλιάκμονα			δωρικός	✓		Πρ.: 4,47×1,46×3,62μ. Θάλ.: 4,47×5,09×4,88μ.	✓ Επίπεδη προθα- λάμου	λάρνακα		β' μισό 3 ^{ου} ή αρχές 2 ^{ου} αι. π.Χ.
16. Ρωμαίου Βεργίνα	✓		ιωνικός	✓		Πρ.:2,50×4,56×4,34μ Θάλ.:4,56×4,56×4,44μ.	✓	Κλίνη, θρόνος	✓	αρχές 3ου αι. π.Χ.
17. Βεργίνας II	✓	✓	δωρικός	✓		Πρ.:3,36×4,46×5,30μ. Θάλ.:4,46×4,46 ×5,30μ.	✓	2	✓	γ' τέταρτο

Φιλίππου								λάρνακες		4ου αι. π.Χ.
18. Βεργίνας ΙΙΙ Πρίγκιπα	✓		δωρικός	✓		Πρ.:1,75×4,03×4,15μ. Θάλ.:3×4,03×4,15μ.	✓	κλίνη	✓	325π.Χ
19. Ευρυδίκης Βεργίνα				✓		Πρ.:2,50×4,485×5,80 Θάλ.:5,51×4,485×5,80μ.	✓	Λάρνακα, θρόνος	✓	340π.Χ.
20. Με απλή πρόσοψη Βεργίνα	✓				✓	3×3,5μ.	✓	2 κλίνες		150π.Χ.
21. Πνευματικού κέντρου Βεργίνας	✓	✓	ιωνικός	✓		Πρ.:3,55×3,85μ. Θάλ.:4,30×3,85μ.	✓			αρχές 3ου αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθά- λαμος	Μονο- θάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
22. Με ελεύθερη κιονοστοιχία										
23. Heuzey- Παλατίτσια		✓	ιωνικός	✓		Πρ.:1,45×3,85×3,90μ. Θάλ.:3,10×3,85×3,80μ.	✓	2 κλίνες		Τελευταίο τρίτο του 4ου αι. π.Χ.
24. Τύμβου Μπέλλα Ι	✓	✓	δωρικός	✓		Πρ.:1,23×3,02μ, Θάλ.:3,06×3,04μ.	✓ Επίπεδη προθα- λάμου	κλίνη		β' μισό του 3ου αι. π.Χ.
25. Τύμβου Μπέλλα ΙΙ	✓				✓	3,50×3μ.		λάρνακα, θρόνος	✓	αρχές 3ου αι. π.Χ.
26. Τύμβου Μπέλλα ΙΙΙ	✓				✓	2,53×2,32μ.		σαρκοφά- γος		τέλη 3ου αι. π.Χ.

27. Γιαννιτσών	✓	✓	δωρικός	✓		Πρ.:3,75×5×5μ. Θάλ.:4,56×5×5μ.	✓	κλίνη		αρχές 3ου αι. π.Χ.
28. Πέλλας Α΄					✓	3,51×3,01μ.	✓	κλίνη		μέσα 3ου αι. π.Χ.
29. Πέλλας Β΄	✓	✓			✓	Πλευρά 4,065×4,065μ.	✓	σαρκοφά- γος		τέλος 3ου- αρχές 2 ^{ου} αι. π.Χ.
30. Πέλλας Γ΄	✓	✓	ιωνικός	✓		Πρ.:2×3,30μ. Θάλ.:3,50×3,30μ.	✓	κλίνη	✓	αρχές 3ου αι. π.Χ.
31. Πέλλας Δ΄	✓	✓	δωρικός	✓		Πρ.:3×4,70×5,70μ. Θάλ.:5,10×4,70×5,40μ	✓	σαρκοφά- γος		τέλος 4ου αι. π.Χ.
32. Πέλλας ΣΤ΄	✓		✓ Στεγασμένος	✓		Πρ.:2,80×3,90×3,90μ. Θάλ.:4×3,90×4,10μ.	✓	3 σαρκο- φάγοι		β΄ τέταρτο 3ου αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθά- λαμος	Μονο- θάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
33. Δίου Ι			δωρικός	✓		Πρ.:2,02×4,02×3,86μ Θάλ.:3,53×4,04×4,42μ	✓ Επίπεδη προθαλά- μου	κλίνη		300 π.Χ. ή το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ
34. Δίου ΙΙ	✓				✓	2,55×2,05×2,74μ.	✓	κλίνη		τέλη 3 ^{ου} αι. π.Χ.
35. Δίου ΙΙΙ	✓				✓	2,75×2,35×2,62μ.	✓	2 κλίνες		τέλη 3 ^{ου} ή αρχές 2ου αι. π.Χ.
36. Δίου ΙV	✓	✓			✓	3,55×3,53×4,30μ.	✓	κλίνη		τέλη 3ου αι.

										π.Χ.
37. Δίου V					√	2,55×2,05μ.	√	κλίνη		Σχετίζεται με Δίον II
38. Τούμπα Παιονίας	√				√	3,90×3,02μ.	√	κλίνη		β' μισό 4 ^{ου} αι. π.Χ.
39. Ευρωπού		√ ράμπα			√	2,5×2,2μ.	√	σαρκοφά- γος		α' μισό 2 ^{ου} αι. π.Χ.
40. Πέλλας Ε' Ραχώρας	√	√	δωρικός		√	Πλευρά: 3,50μ.	√	2 κλίνες, σαρκοφά- γος		μέσα 3 ^{ου} αι. π.Χ.
41. Μακρυγιάλου		√			√	3×2,47×3,02μ.	√	κλίνη		τέλη 4 ^{ου} αι. π.Χ.
42. Αλυκίων Κίτρους	√				√	4×3μ.	√	2 κλίνες, 2 σαρκο- φάγους		β' τέταρτο του 3 ^{ου} αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθάλαμος	Μονοθάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
43. Πύδνας Κορινού-Heuzey	√	√ Στεγα- σμένος	δωρικός	√		Πρ.:1,48×2,88×4,09μ. Θάλ.:4,03×3,03×4,09μ.	√	2 κλίνες		τέλη 4 ^{ου} ή 3 ^{ου} ή τέλη 3 ^{ου} - αρχές 2 ^{ου} ή αρχές 3 ^{ου} αι π.Χ.
44. Κορινού Β'	√			√		Πρ.:3×1,5×3,45μ. Θάλ.:3×3×3,45μ.	√	2 κλίνες	√	τέλη 4 ^{ου} αι. π.Χ.
45. Αγ.	√	√	δωρικός	√		Πρ.:1,90×2,96μ.	√	2 κλίνες,		β' μισό 3 ^{ου}

Αθανασίου Ι		αυλή				Θάλ.:3×2,96μ.		1 θρόνος		ή αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
46. Αγ. Αθανασίου ΙΙ	✓		ιωνικός		✓		✓			
47. Αγ. Αθανασίου ΙΙΙ	✓	✓ αυλή	δωρικός		✓	Πλευρά 3×3,40μ.	✓	κλίνη, θρόνος	✓	τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.
48. Αγ. Αθανασίου ΙV	✓	✓			✓	Πλευρά 3×4,15μ.	✓	2 κλίνες		τέλη 4^{ου}- αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
49. Φοίνικα	✓	✓	δωρικός		✓	4,56×4,02/4,04×4,92μ	✓	3 κλίνες		τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.
50. Στο 5^ο χλμ. Οδού Θεσ/νίκης-Μοναστηρίου	✓		δωρικός	✓		Πρ.:2×3,50μ. Θάλ.:4,50×3,50μ.	✓			β' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ.
51. Νεάπολης Θεσ/νίκης			δωρικός		✓	3,55×2,60μ.	✓	κλίνη, σαρκοφάγος		β' μισό του 3^{ου} ή 2^{ου} αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθάλαμος	Μονοθάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
52. Χαριλάου Θεσ/νίκης	✓	✓ κλίμακα	δωρικός		✓	3,33×3,15×3,55μ.	✓	3 κλίνες		β' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ.
53. Πλατείας Συντριβανίου					✓	Πλευρά 3,20×3,44μ.	✓	3 σαρκοφάγοι, λάρνακα		300π.Χ.

54. Μαιευτηρίου Θεσ/νίκης	✓		δωρικός		✓	2,22×3,24μ.	✓	3 κλίνες		τέλη 3 ^{ου} ή 200π.Χ.
55. Μπέη-Μακρίδη Λαγκαδά	✓	✓	ιωνικός	✓		Πρ.:2,55×5,38×6,35μ Θάλ.:4,41×4,07×5,29μ	✓	2 σαρκοφάγοι		αρχές 4 ^{ου} ή τέλη 4 ^{ου} αι. π.Χ.
56. Δερβενίου Γ΄	✓	✓			✓	3×2,95×2,76μ.	✓	σαρκοφάγος		τέλη 4 ^{ου} με αρχές 3 ^{ου} π.Χ.
57. Νέος τάφος Δερβενίου		✓		✓		Συνολικές διαστάσεις: 7,01×5,01μ.	✓			τέλη 4 ^{ου} αι. π.Χ.
58. Λαϊνών			δωρικός	✓		Πρ.:1,45×5,10μ. Θαλ.:3,10×5,10×4,90μ.	✓			τέλη 3 ^{ου} αι. π.Χ.
59. Μεσημερίου Α΄	✓				✓	3,50×3	✓			β΄ μισό 2 ^{ου} αι. π.Χ.
60. Μεσημερίου Γ΄	✓			✓			✓	κλίνη		
61. Αγ. Παρασκευή Θεσ/νίκης	✓	✓ αυλή	δωρικός	✓		Πρ.:1,43×3×4,27μ. Θάλ.: πλευρά 3×4,23μ	✓	κλίνη, 2 θρανία		τέλη 4 ^{ου} αι. π.Χ.
62. Λακκώματος Ι Χαλκιδικής	✓				✓	2,46×2,50×3,40μ.	✓			τέλη 3 ^{ου} -αρχές 2 ^{ου} αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθάλαμος	Μονοθάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση

63. Λακκόματος II Χαλκιδικής	✓				✓	3,03×3,05×3,18μ.	✓			τέλη 3 ^{ου} - αρχές 2 ^{ου} αι. π.Χ.
64. Λακκόματος III Χαλκιδικής	✓			✓		Πρ.:1,53×3,10μ. Θάλ.:3,05×3,10μ.	✓	κλίνη		αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.
65. Ποτίδαιας I Χαλκιδικής										
66. Ποτίδαιας II Χαλκιδικής	✓		δωρικός		✓	2,75×3×3,30μ.	✓	2 κλίνες		β' μισό 4 ^{ου} αι. π.Χ.
67. Σωλήνα Χαλκιδικής	✓				✓	3,40×2,70μ.		2 κλίνες		τελ. τέταρτο του 4 ^{ου} αι. π.Χ.
68. Απολλωνίας		✓		✓		Συνολικές διαστάσεις: 5,20μ, μήκος	✓	2 κλίνες, λάρνακα		τέλη 4 ^{ου} - αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.
69. Τερπνής Νιγρίτας	✓	✓ Καμα- ροσκέ- παστος			✓	Πλευρά: 3,10μ.	✓	3 σαρκοφά- γοι		αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.
70. Ευκαρπίας Σερρών					✓	2,90×2,20×2,90μ.	✓			τέλη 4 ^{ου} - αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.
71. Καστρί Τι Αμφίπολης	✓	✓ Στεγα- σμένος			✓	3×4×3,40μ.	✓	2 σαρκοφά- γοι		β' μισό του 3 ^{ου} αι. π.Χ. μέχρι τα μέσα 2 ^{ου} αι. π.Χ.

72. “Perdrizet” Αμφίπολης	✓	✓		✓		Πρ.: 3,03×2,05×3,03μ. Θάλ.: 3,03×3,03×3,03μ.	✓	2 κλίνες		τέλη 4 ^{ου} αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Λιθά- λαμος	Μονο- θάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
73. Αμφίπολης Ι	✓	✓ Καμα- ροσκέ- παστος		✓		Πρ.: 2×3,03μ. Θάλ.: 3,03×3,03×2,35μ.	✓	3 κλίνες		3 ^{ος} ή 4 ^{ος} αι. π.Χ.
74. Αμφίπολης ΙΙ Θέση Μάντρες	✓	✓ Στεγα- σμένος			✓	3,06×3,08×3,10μ.	✓	2 κλίνες		β' μισό του 3 ^{ου} αι. π.Χ.
75. Αμφίπολης ΙΙΙ Β1		✓			✓	2,90×3,08μ.	✓			μέση ή ύστα- τη Ελληνιστι- κή περίοδος
76. Αμφίπολης V Καστά	✓			✓		Συνολικές διαστάσεις: 9×3,07μ.		2 κιβωτιόσ- χημοι		3 ^{ος} αι. π.Χ.
77. Καστά αποσπασματικός	✓						✓			
78. Αμφίπολης στη διασταύρωση Θεσ/νίκης- Καβάλας κ Καβάλας-Δράμας		✓		✓		Πρ.: 3,08×1,58×2,50μ Θάλ.: 3,08×3,05μ.	✓	2 σαρκοφά- γοι, 1 κίστη		Πρώιμος 3 ^{ος} αι. π.Χ.

79. Τσαγεζίου Αμφίπολης					√		√			τέλη 4 ^{ου} - αρχές 3 ^{ου} αι. π.Χ.
80. Ν. Κερδύλλια Ι Σερρών		√ Καμα- ροσκέ- παστος			√	3×1,85μ.	√	κλίνη, βάση		μέσα 4 ^{ου} αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθά- λαμος	Μονο- θάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
81. Ν. Κερδύλλια ΙΙ Σερρών		√		√		Πρ.:1,05×3,10×4,05μ Θάλ.:5,10×3,10×4,14μ	√	3 κιβωτιό- σχημοι		3 ^{ος} αι π.Χ.
82. Αγγίστας Ι Σερρών	√	√	δωρικός	√		Πρ.:2×4μ. Θάλ.:4×5×4μ.	√	κλίνη		3 ^{ος} αι π.Χ. ή πρώιμος 2 ^{ος} αι. π.Χ.
83. Αγγίστας ΙΙ Σερρών					√					
84. Αρχαίος Φάγρης Καβάλας		√ αυλή			√	Πλευρά 2,93×3,30μ.	√	2 λάρνακες		β' μισό 4 ^{ου} αι. π.Χ.
85. Δράμας		√		√		Πρ.: πλευρά 2,75×2,86 Θάλ.:3,05×3,20μ.	√	3 σαρκοφά- γοι	√	3 ^{ος} αι π.Χ.
86. Φιλίππων Καβάλας					√	5,50×4×3,07μ.	√	Σαρκοφά- γος		μέσα 3 ^{ου} αι. π.Χ.
87. Κασσώπης Πρέβεζας		√ Καμα- ροσκέ-			√	3,02×2,97×3,30μ.	√			4 ^{ος} -3 ^{ος} αι. π.Χ.

		παστος								
88. Ηρώου Καλυδώνος					√	2,92×1,90×2,66	√	3 κλίνες, 1 βάση		τέλη 2 ^{ου} αι. π.Χ.
89. Γραμμένης Οξιάς Ναυπακτίας		√			√	Πλευρά 3,05×2,50μ.	√			
90. Κάλλιον Φωκίδας					√	2,96μ. πλάτος	√	Σαρκοφά- γος		279-168π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Λιθά- λαμος	Μονο- θάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
91. Λάρισας	√				√	2,87×1,68×2,45μ.	√			3 ^{ος} αι. π.Χ.
92. Αφησος Μαγνησίας										
93. Τούμπα Ερέτριας	√	√ Στεγα- σμένος			√	2,84×2,96×3,10μ.	√	2 κλίνες 2 θρόνοι λάρνακα		τέλος 3 ^{ου} - β' μισό 4 ^{ου} αι. π.Χ.
94. Βάθεια Ερέτριας					√	Πλευρά 2,85×3,40μ.	√	2 κλίνες 2 θρόνοι		τέλος 3 ^{ου} αι. π.Χ.
95. Κουκάκι Ερέτριας (κατεστραμμένος)				√						
96. Κοτρώνη Ερέτριας	√	√			√	2,30×3,35	√	κλίνη		τέλη 4ου- αρχές 3ου αι. π.Χ.

97. Αίγινα βόρειας Ακρόπολης		✓			✓	3×3×2		3 σαρκοφά- γοι		144-133 π.Χ.
98. Μέριστο Αίγινας		✓			✓			5 σαρκοφά- γοι		
99. Κήπος Μαλτέσος Αίγινας		✓			✓	3,2×4,05		4 σαρκο- φάγοι		
100. Σταυρούπολη Ξάνθης		✓ Καμα- ροσκέ- παστος		✓		Πρ.:2,12×3,13×3,65μ. Θάλ.:3,155×3,13×3,65μ.	✓	2 κλίνες		α΄ μισό 2 ^{ου} αι. π.Χ.
Μακεδονικοί Τάφοι	Τύμβος	Δρόμος	Αρχιτεκτονικός ρυθμός πρόσοψης	Διθά- λαμος	Μονο- θάλαμος	Διαστάσεις	Καμάρα	Ταφικά Έπιπλα	Ζωγραφική Διακόσμηση	Χρονολόγηση
101. Kazanlak Βουλγαρίας		✓		✓					✓	300π.Χ.
102. Σαράντα Εκκλησιών Α				✓		Πρ.:1,80×1,13×2,66μ Θάλ: πλευρά 3μ.		κλίνη		
103. Σαράντα Εκκλησιών C Βουλγαρίας		✓		✓		Πρ.:2,13×3,12μ. Θάλ.:3,05×3,12μ.		κλίνη		
104. Σύμβολα Ροδόπης	✓	✓ Στεγα- σμένος		✓		Πρ.:2×1,87×2,22μ. Θάλ.:3,58×2,70×2,48μ	✓	2 κλίνες		3 ^{ος} αι. π.Χ.
105. Ελαφοχώρι Λιδυμοτείχου	✓	✓ Στεγα-		✓		Πρ.:2,2/6×2×4,4μ. Θάλ.:5×4,8×4,3μ.	✓ Κόλουμερη	κλίνη, σαρκοφά-		τέλος 4 ^{ου} αι. π.Χ.

		σμένος					πυραμίδα προθάλαμος	γος		
106. Λαγηνά Έβρου	✓	✓ Στεγα- σμένος		✓		Πρ.:2×1,97μ. Θάλ.: μήκος 2,90/3,07μ.				β' μισό 4 ^{ov} αι. π.Χ.
107. Μαγνησίας επί Μαιάνδρω		✓			✓	Πλευρά 2,18×3,10μ.		2 σαρκο- φάγοι		
108. Ελαία Μ. Ασίας	✓	✓		✓		Συνολικό μήκος: 12,50μ. Πλευρά: 3μ.	✓ ψευδοκα- μαρωτή	3 σαρκο- φάγοι		
109. Αλκέτα Τερμισσό Πισιδίας								σαρκοφά- γος		319 π.Χ.
110. Sidi Gaber Αλεξάνδρειας				✓				κλίνη	✓	3 ^{ος} αι. π.Χ.

Κατάλογος και Προέλευση Εικόνων

- Εικ. 1.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 1 (Σπηλιά Εορδαίας). Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1987, 24, σχ. 1.
- Εικ. 2.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 1 (Σπηλιά Εορδαίας). Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1987, 26, σχ. 3.
- Εικ. 3.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 2 (Πύργοι Εορδαίας). Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1995, πίν. 174γ.
- Εικ. 4.** Κάτοψη και τομή 3-3 Μακεδονικού τάφου Αρ. 2 (Πύργοι Εορδαίας). Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1995, 570, σχ. 10, 11.
- Εικ. 5.** Μακεδονικός τάφος Αρ. 3 (Λευκαδίων V Χαρούλη). Daux 1959, 701-702, εικ. 18.
- Εικ. 6.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 4 (Λύσωνος και Καλλικλέους). Miller 1993, pl. 3.
- Εικ. 7.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 4 (Λύσωνος και Καλλικλέους). Miller 1993, pl. 4a.
- Εικ. 8.** Νεκρικός θάλαμος, βόρειος τοίχος Μακεδονικού τάφου Αρ. 4. (Λύσωνος και Καλλικλέους). Miller 1993, pl. 9b.
- Εικ. 9.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 5 (Kinch). Ρωμιοπούλου-Τουράτσογλου 1971, 152, εικ. 4.
- Εικ. 10.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 5 (Kinch). Ρωμιοπούλου-Τουράτσογλου 1971, 154, εικ. 6.
- Εικ. 11.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 6 (Ανθεμίων). Rhomiopoulou-Schmidt-dounas 2010, far.1.
- Εικ. 12.** Αέτωμα Μακεδονικού τάφου Αρ. 6 (Ανθεμίων). Rhomiopoulou-Schmidt-dounas 2010, far. 9.
- Εικ. 13.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 6 (Ανθεμίων). Rhomiopoulou-Schmidt-dounas 2010, beil. 9.
- Εικ. 14.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 7 (Κρίσεως). Brecoulaki 2006, pl. 74, 1.
- Εικ. 15.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 7 (Κρίσεως). Πέτσας 1966, εικ. 1.
- Εικ. 16.** Μακεδονικός τάφος Αρ. 8 (Λευκαδίων IV Θεοδωρίδη). Daux 1959, 701-702, εικ. 19.
- Εικ. 17.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 9. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη-Τροχίδης 2004, 472, σχ. 7.
- Εικ. 18.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 9. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2004, 467, σχ. 2.
- Εικ. 19.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 10 (Ξηρόκαμπος). Ψαρρά 2004, 499, σχ. 3.
- Εικ. 20.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 11 (Δίδυμοι Βέροιας). Ρωμιοπούλου 1973-74, 703, σχ. 2.
- Εικ. 21.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 11 (Δίδυμοι Βέροιας). Hugeunot 2008, pl. 68, 4.
- Εικ. 22.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 12 (Οικ. Τσουβάρα). Δρούγου 1991, 75.
- Εικ. 23.** Μακεδονικός τάφος Αρ. 13 (Οικ. Καραντουμάνη). Τσακάλου-Τσαναβάρη 1984, πίν. 132β.
- Εικ. 24.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 14 (Ράχη). Ρωμιοπούλου 1972, 516, σχ. 6.
- Εικ. 25.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 15 (Φράγμα Αλιάκμονα). Πέτσας 1975, 295, εικ. 62.
- Εικ. 26.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 15 (Φράγμα Αλιάκμονα). Πέτσας 1975, 294, εικ. 61.

- Εικ. 27.** Σημερινή άποψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 15. Λήψη Χρύσα Εμμανουηλίδου.
- Εικ. 28.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 16 (Ρωμαίου). Ανδρόνικος 1984, 33, εικ. 11.
- Εικ. 29.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 16 (Ρωμαίου). Ρωμαίου 1951, 17, εικ. 5.
- Εικ. 30.** Θρόνος Μακεδονικού τάφου Αρ. 16 (Ρωμαίου). Ρωμαίου 1951, 40, εικ. 18.
- Εικ. 31α.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 17 («Φιλίππου»). Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, πίν. 2.
- Εικ. 31β.** Ζωγραφική παράσταση κυνηγιού τάφου Αρ. 17. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη 2004, πίν. 2.
- Εικ. 32.** Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 17 («Φιλίππου»). Ανδρόνικος 1984, 99, σχ. 55.
- Εικ. 33.** Χρυσή λάρνακα και στεφάνι Μακεδονικού τάφου Αρ. 17 («Φιλίππου»). Ανδρόνικος 1984, 169, 137-138, εικ. 136, 137.
- Εικ. 34.** Σιδερένιος θώρακας και χρυσελεφάντινη ασπίδα Μακεδονικού τάφου Αρ. 17. Ανδρόνικος 1984, 134, 139, εικ. 93, 96.
- Εικ. 35.** Ελεφαντοστέινες κεφαλές Αλεξάνδρου και Φιλίππου από την χρυσελεφάντινη κλίνη Μακεδονικού τάφου Αρ. 17. Ανδρόνικος 1984, 125-127, εικ. 78, 81.
- Εικ. 36.** Αντικείμενα από τον βόρειο τμήμα του θαλάμου με τα ασημένια αντικείμενα. Ανδρόνικος 1984, 118, εικ. 73.
- Εικ. 37.** Χρυσή λάρνακα και στεφάνι προθαλάμου. Ανδρόνικος 1984, 193-194, εικ. 154-155.
- Εικ. 38.** Δύο κομμάτια χρυσοπόρφυρου υφάσματος με το οποίο είχαν τυλιχθεί τα οστά της νεκρής του προθαλάμου. Ανδρόνικος 1984, 195, εικ. 156-157.
- Εικ. 39.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 18 («Πρίγκιπα»). Ανδρόνικος 1984, 199, εικ. 160.
- Εικ. 40.** Ασημένια οστεοδόχος υδρία με χρυσό στεφάνι τάφου Αρ. 18. Ανδρόνικος 1984, 214, εικ. 183.
- Εικ. 41.** Ζωφόρος με παραστάσεις αρματοδρομίας προθαλάμου τάφου Αρ. 18. Ανδρόνικος 1984, 205, εικ. 167-168.
- Εικ. 42.** Ασημένια συμποσιακά αγγεία του τάφου Αρ. 18, ηθμός και κάνθαρος. Ανδρόνικος 1984, 210-211, εικ. 178, 174.
- Εικ. 43.** Εξωτερική όψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 19 («Ευρυδίκης»). Ανδρόνικος 1987, εικ. 7.
- Εικ. 44.** Ζωγραφική παράσταση στο ερεισίνωτο του θρόνου του τάφου Αρ. 19, με τον Πλούτων και την Περσεφόνη. Ανδρόνικος 1987, εικ. 8.
- Εικ. 45.** Βόρειος τοίχος θαλάμου Μακεδονικού τάφου Αρ. 19. Ανδρόνικος 1987, εικ. 11.
- Εικ. 46.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 20. Παντερμαλής 1972, 149, εικ. 1.
- Εικ. 47.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 20. Παντερμαλής 1972, 1151, σχ. 2.
- Εικ. 48.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 21 (Πνευματικό). Δρούγου 1987, 90, σχ. 1.
- Εικ. 49.** Άποψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 21 από νότια (Πνευματικό). Δρούγου 1987, 97, εικ. 5.
- Εικ. 50.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 23 (Heuzey-Παλατίτσια). Δρούγου 1998, σχ. 3.
- Εικ. 51.** Κάτοψη Μακεδονικών τάφων Αρ. 24, 25, 26, τύμβου Μπέλλα. Ανδρόνικος 1981, εικ. 1.

- Εικ. 52.** Πρόσοψη και κλίνη Μακεδονικού τάφου Αρ. 24. Ανδρόνικος 1984, 34, εικ. 12, 14.
- Εικ. 53.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 25 με τοιχογραφία. Ανδρόνικος 1984, 36, εικ. 15.
- Εικ. 54.** Πρόσοψη-Αποκατάσταση Μακεδονικού τάφου Αρ. 27 (Γιαννιτσών). Χρυσοστόμου 1993, σχ. 2.
- Εικ. 55.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 27 (Γιαννιτσών). Χρυσοστόμου 1993, σχ. 4.
- Εικ. 56.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 29 (Πέλλας Β). Χρυσοστόμου 1992, πίν. 2 α.
- Εικ. 57.** Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 29 (Πέλλας Β). Χρυσοστόμου 1992, σχ. 4.
- Εικ. 58.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 29 (Πέλλας Β). Χρυσοστόμου 1992, σχ. 3.
- Εικ. 59.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 30 (Πέλλας Γ). Χρυσοστόμου 1994, πίν. 162γ.
- Εικ. 60.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 30 (Πέλλας Γ). Χρυσοστόμου 1994, σχ. 1.
- Εικ. 61.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 31 (Πέλλας Δ). Χρυσοστόμου 1994, 70, εικ. 10.
- Εικ. 62.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 31 (Πέλλας Δ). Χρυσοστόμου 1994, σχ. 2.
- Εικ. 63.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 32 (Πέλλας ΣΤ). Χρυσοστόμου 1995, πίν. 171γ.
- Εικ. 64.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 32 (Πέλλας ΣΤ). Χρυσοστόμου 1999, 303, σχ. 1.
- Εικ. 65.** Πρόσοψη και προθάλαμος Μακεδονικού τάφου Αρ. 33 (Δίου Ι). Παντερμαλής 1985, εικ. 1-2.
- Εικ. 66.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 33 (Δίου Ι). Τσιάφης 2009, πίν. 4 α.
- Εικ. 67.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 34 (Δίου ΙΙ). Μακαρόνας 1955, εικ. 1.
- Εικ. 68.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 34 (Δίου ΙΙ). Μακαρόνας 1955, εικ. 2.
- Εικ. 69.** Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 35 (Δίου ΙΙΙ). Παντερμαλής 1985, εικ. 5.
- Εικ. 70.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 35 (Δίου ΙΙΙ). Μακαρόνας 1956, 132, εικ. 1.
- Εικ. 71.** Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 36 (Δίου ΙV). Παντερμαλής 1985, εικ. 6.
- Εικ. 72.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 38 (Τούμπα Παιονίας). Σαββοπούλου 1992, πίν. 115 α.
- Εικ. 73.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 38 (Τούμπα Παιονίας). Πέτσας 1966, 237, σχ. 2.
- Εικ. 74.** Μακεδονικός τάφος Αρ. 39 (Ευρωπού). Σαββοπούλου 1995, 404, εικ. 15.
- Εικ. 75.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 41 (Μακρυγιάλου). Βοκοτοπούλου 1983, πίν. 116 α.
- Εικ. 76.** Εσωτερικό Μακεδονικού τάφου Αρ. 42 (Αλυκές Κίτρους). Μπέσιος-Τρακοσοπούλου 1984, πίν. 106β.
- Εικ. 77.** Όψη προθαλάμου Μακεδονικού τάφου Αρ. 43 (Πύδνα Κορινού). Γιαννάκης, Καλογερίδης, Μπέσιος 2000, 404, εικ. 3.
- Εικ. 78.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 43 (Πύδνα Κορινού). Γιαννάκης, Καλογερίδης, Μπέσιος 2000, 396, σχ. 1.
- Εικ. 79.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 44 (Κορινού Β). Γιαννάκης, Καλογερίδης, Μπέσιος 2000, 405, εικ. 9.
- Εικ. 80.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 45 (Αγ. Αθανασίου Ι). Πέτσας 1968-70, 179, εικ. 25.

- Εικ. 81.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 45 (Αγ. Αθανασίου Ι). Πέτσας 1968-70, εικ 22.
- Εικ. 82.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 46 (Αγ. Αθανασίου ΙΙ). Ρωμιοπούλου 1973-74, πίν. 487γ.
- Εικ. 83.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 47 (Αγ. Αθανασίου ΙΙΙ). Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, πίν. 27 α.
- Εικ. 84.** Παράσταση ζωφόρου τάφου Αρ. 47 από αριστερά. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, πίν. 30.
- Εικ. 85.** Συνέχεια παράστασης ζωφόρου τάφου Αρ. 47. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, πίν. 30.
- Εικ. 86.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 47. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 105, εικ. 25.
- Εικ. 87.** Κοσμοφόρος θαλάμου τάφου Αρ. 47. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, πίν. 28β.
- Εικ. 88.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 48 (Αγ. Αθανασίου ΙV). Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1995, 474, σχ. 9.
- Εικ. 89.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 48. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1995, 303, σχ. 4.
- Εικ. 90.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 49 (Φοίνικα). Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, πίν. 1.
- Εικ. 91.** Παράσταση αετώματος από αριστερά τάφου Αρ. 49. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, πίν. 4.
- Εικ. 92.** Συνέχεια παράστασεις αετώματος τάφου Αρ. 49. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, πίν. 4.
- Εικ. 93.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 49 (Φοίνικα). Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, εικ. 13.
- Εικ. 94.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 50 (Μοναστηρίου). Σισμανίδης 1985, πίν 5.
- Εικ. 95.** Κάτοψη και όψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 50. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 1988, σχ. 4.
- Εικ. 96.** Μακεδονικός τάφος Αρ. 51 (Νεάπολης). Σισμανίδης 1985, 66, πίν. 7.
- Εικ. 97.** Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 52 (Χαριλάου). Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1985-86, 120, σχ. 2.
- Εικ. 98.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 52 (Χαριλάου). Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1985-86, 119, σχ. 1.
- Εικ. 99.** Τομές κατά μήκος, πλάτος και κάτοψη του Μακεδονικού τάφου Αρ. 53 (Πλατεία Συντριβανίου). Σισμανίδης 1985, 39, εικ. 1.
- Εικ. 100.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 54 (Μαιευτηρίου). Σισμανίδης 1985, 63, πίν. 4.
- Εικ. 101.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 54 (Μαιευτηρίου). Σισμανίδης 1985, 41, εικ. 2.
- Εικ. 102.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 55 (Μακρίδη-Μπέη). Σισμανίδης 1985, 52, εικ. 8.
- Εικ. 103.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 55 (Μακρίδη-Μπέη). Σισμανίδης 1985, 50, εικ. 6.
- Εικ. 104.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 56 (Δερβενίου Γ). Θέμελης-Τουράτσογλου 1997, 93, εικ. 19.
- Εικ. 105.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 57. Τσαναβάρη 1995, 468-470, πίν. α.
- Εικ. 106.** Άποψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 57. Τσαναβάρη 1995, 468-470, πίν. β.
- Εικ. 107.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 61 (Αγ. Παρασκευής). Σισμανίδης 1986, 67, εικ. 6.
- Εικ. 108.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 61 (Αγ. Παρασκευής). Σισμανίδης 1986, 77, εικ. 14.
- Εικ. 109.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 62 (Λακκόματος Ι). Huguenot 2008, 120, pl. 2.

- Εικ. 110.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 62 (Λακκώματος Ι). Ανδρόνικος 1960, 216, σχ. 1.
- Εικ. 111.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 63 (Λακκώματος ΙΙ). Huguenot 2008, 120, pl. 3.
- Εικ. 112.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 63 (Λακκώματος ΙΙ). Ανδρόνικος 1960, 216, σχ. 2.
- Εικ. 113.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 64 (Λακκώματος ΙΙΙ). Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1987, 268, εικ. 11.
- Εικ. 114.** Κάτοψη, πρόσοψη και αξονομετρική απόδοση Μακεδονικού τάφου Αρ. 66 (Ποτίδαιας ΙΙ). Σισμανίδης 1997, 25, σχ. 1.
- Εικ. 115.** Μαρμάρινες κλίνες με παραστάσεις Μακεδονικού τάφου Αρ. 66. Σισμανίδης 1997, πίν. 1.
- Εικ. 116.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 67 (Σωλήνα Χαλκιδικής). Τσιγαρίδα 1989, σχ. 1.
- Εικ. 117.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 68 (Απολλωνίας). Αδάμ- Βελένη 2000, 289, εικ. 13.
- Εικ. 118.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 68 (Απολλωνίας). Αδάμ- Βελένη 2000, 281, σχ. 1.
- Εικ. 119.** Καμαροσκεπής δρόμος Μακεδονικού τάφου Αρ. 69 (Τερπνής). Γιούρη 1966, πίν. 385γ.
- Εικ. 120.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 70 (Ευκαρπίας Σερρών). Σαμσάρης 1990, πίν. 2β.
- Εικ. 121.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 70 (Ευκαρπίας Σερρών). Σαμσάρης 1990, 212, σχ. 2.
- Εικ. 122.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 71 (Καστρί Τι). Σαμαρτζίδου 1987, 334, σχ. 6.
- Εικ. 123.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 72 (Perdrizet). Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1976, 309, σχ. 9.
- Εικ. 124.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 73 (Αμφίπολης Ι). Λαζαρίδης 1960, 70, εικ. 1.
- Εικ. 125.** Καμαροσκεπής δρόμος Μακεδονικού τάφου Αρ. 73 (Αμφίπολης Ι). Λαζαρίδης 2001, εικ. 37.
- Εικ. 126.** Κλίνες Μακεδονικού τάφου Αρ. 73 (Αμφίπολης Ι). Λαζαρίδης 2001, 69, εικ. 38.
- Εικ. 127.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 74 (Αμφίπολης ΙΙ). Λαζαρίδης 2001, 73, εικ. 40.
- Εικ. 128.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 74 (Αμφίπολης ΙΙ). Λαζαρίδης 1961-62, 234, σχ. 1.
- Εικ. 129.** Είσοδος Μακεδονικού τάφου Αρ. 75 (Αμφίπολης Β1). Λαζαρίδης 1960, πίν. 49β.
- Εικ. 130.** ΝΑ γωνία Μακεδονικού τάφου Αρ. 76 (Καστάς). Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1968, 357, σχ. 3.
- Εικ. 131.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 78. Ζωγράφου 2006, 183, εικ. 7.
- Εικ. 132.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 78. Ζωγράφου 2006, 176, σχ. 1.
- Εικ. 133.** Πρόσοψη και δρόμος Μακεδονικού τάφου Αρ. 80 (Κερδύλλια Ι). Παρλαμά 1973-74, πίν. 580 α.
- Εικ. 134.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 81(Κερδύλλια ΙΙ). Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1978, πίν. 141β.
- Εικ. 135.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 82 (Αγγίστας Ι). Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1973, 438, σχ. 5.
- Εικ. 136.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 84 (Φάγρης). Νικολαΐδου-Πατέρα 1997, 577, εικ. 1.
- Εικ. 137.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 85 (Δράμας). Σαμαρτζίδου 1992, 117, εικ. 1 α.
- Εικ. 138.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 85 (Δράμας). Σαμαρτζίδου 1992, 444, σχ. 2.

- Εικ. 139.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 87 (Κασσώπης). Δάκαρης 1952, 326, εικ. 1.
- Εικ. 140.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 87 (Κασσώπης). Huguenot 2008, 115, pl. 63, 3.
- Εικ. 141.** Τομή και κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 88 (Ηρώου Καλυδώνος). Dyggve-Poulsen-Rhomaïos 1937, εικ. 27.
- Εικ. 142.** Εξωτερική όψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 89 (Γραμμένης Οξιάς). Βοκοτόπουλος 1969, πίν. 242 α.
- Εικ. 143.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 90 (Κάλλιον). Πετράκος 1972, 377, σχ. 2.
- Εικ. 144.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 91 (Λάρισας). Αρβανιτόπουλλος 1909, 31, εικ. 1.
- Εικ. 145.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 93 (Τούμπα Ερέτριας). Vollmoeller 1901, fig. 2.
- Εικ. 146.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 94 (Βάθεια Ερέτριας). Huguenot 2008, pl. 45.
- Εικ. 147.** Μακεδονικός τάφος Αρ. 96 (Κοτρώνι Ερέτριας). Huguenot 2008, 105, pl. 53, 1.
- Εικ. 148.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 96 (Κοτρώνι Ερέτριας). Huguenot 2008, 106, pl. 45.
- Εικ. 149.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 97 (Ακρόπολη Αίγινας). Karo 1931, fig. 31.
- Εικ. 150.** Τομή Μακεδονικού τάφου Αρ. 98 (Μέριστο Αίγινας). Welter 1938, fig. 32.
- Εικ. 151.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 99 (Κήπος Μαλτέσος Αίγινα). Welter 1938, fig. 31.
- Εικ. 152.** Εξωτερική θύρα καμαροσκεπούς δρόμου Μακεδονικού τάφου Αρ. 100 (Ξάνθης). Μακαρόνας 1953, 135, εικ. 2.
- Εικ. 153.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 100 (Ξάνθης). Μακαρόνας 1953, 134, εικ. 1.
- Εικ. 154.** Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 104 (Σύμβολα Ροδόπης). Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη 1987, 449, εικ. 14.
- Εικ. 155.** Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 105 (Ελαφοχώρι Διδυμοτείχου). Τριαντάφυλλος-Τερζοπούλου 1996, 935, σχ. 2.
- Εικ. 156.** Μακεδονικός τάφος Αρ. 106 (Λαγηνά Έβρου). Τριαντάφυλλος 1991, πίν. 130δ.
- Εικ. 157.** Εσωτερικό Μακεδονικού τάφου Αρ. 108 (Ελαία Μ. Ασίας). Kasper 1966, 479, εικ. 58.
- Εικ. 158.** Κάτοψη κιβωτιόσχημου τάφου Αρ. 111 («Περσεφόνης»). Ανδρόνικος 1994, 49, εικ. 12.
- Εικ. 159.** Ζωγραφική παράσταση «αρπαγής της Περσεφόνης» από το βόρειο τοίχο του τάφου Αρ. 111. Ανδρόνικος 1994, 21, εικ. V.
- Εικ. 160.** Κρατήρας με διονυσιακές παραστάσεις του τάφου Β Δερβενίου. Θέμελης-Τουράτσογλου 1997, πίν. Β 1.
- Εικ. 161.** Καμαρωτή κρυπτή είσοδος. Στάδιο Νεμέας. Borza-Palagia 2007, 87, εικ. 3.
- Εικ. 162.** Γεωμετρική κατασκευή του Πλάτωνα με επτά ομόκεντρους κύκλους (36d₂₋₅ Τιμαίου). Δημακόπουλος 2009, 25, εικ. 14.

ΧΑΡΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ

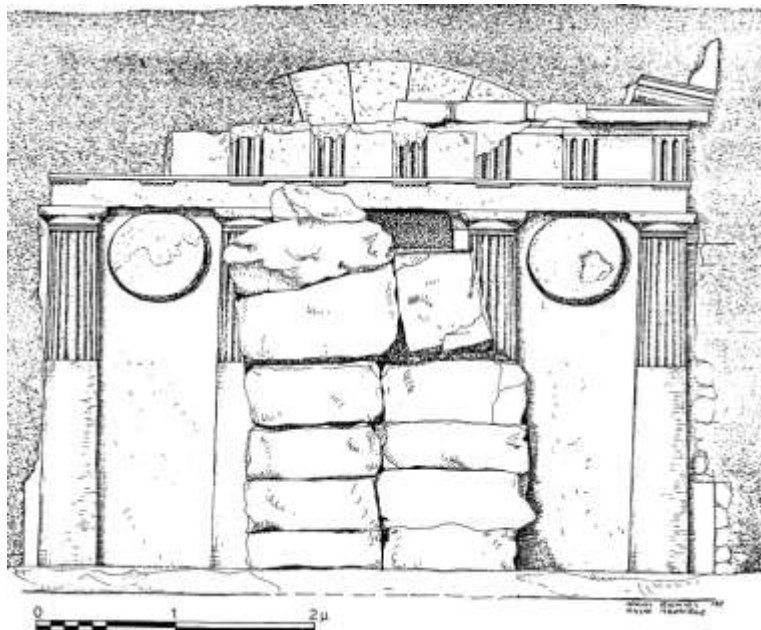

1. Σπηλιά Εορδαίας	23. Παλατίτσια	45. Αγ. Αθανασίου Ι
2. Πύργοι Εορδαίας	24. Μπέλλα Ι	46. Αγ. Αθανασίου ΙΙ
3. Λευκαδίων V	25. Μπέλλα ΙΙ	47. Αγ. Αθανασίου ΙΙΙ
4. Λύσωνος και Καλλικλέους	26. Μπέλλα ΙΙΙ	48. Αγ. Αθανασίου ΙV
5. Kinch	27. Γιαννιτσών	49. Φοίνικα
6. Ανθεμίων	28. Πέλλας Α	50. Μοναστηρίου
7. Κρίσεως	29. Πέλλας Β	51. Νεάπολης
8. Λευκαδίων ΙV	30. Πέλλας Γ	52. Χαριλάου
9. Νέος Λευκαδίων	31. Πέλλας Δ	53. Συντριβανίου
10. Ξηρόκαμπος	32. Πέλλας ΣΤ	54. Μαιευτηρίου
11. Δίδυμοι	33. Δίου Ι	55. Μακρίδη-Μπέη
12. Οικ. Τσουβάρα	34. Δίου ΙΙ	56. Δερβενίου Γ
13. Οικ. Καραντουμάνη	35. Δίου ΙΙΙ	57. Νέος Δερβενίου
14. Ράχη	36. Δίου ΙV	58. Λαϊνών
15. Φράγμα Αλιάκμονα	37. Δίου V	59. Μεσημερίου Α
16. «Ρωμαίου»	38. Παιονίας	60. Μεσημερίου Γ
17. «Φιλίππου»	39. Ευρωπού	61. Αγ. Παρασκευής
18. «Πρίγκιπα»	40. Πέλλας Ε	62. Λακκώματος Ι
19. «Ευρυδίκης»	41. Μακρυγιάλου	63. Λακκώματος ΙΙ
20. Απλή πρόσοψη	42. Αλυκών Κίτρους	64. Λακκώματος ΙΙΙ
21. Πνευματικό	43. Πύδνας-Heuzey	65. Ποτίδαιας Ι
22. Ελεύθερης κιονοστοιχίας	44. Κορινού Β	66. Ποτίδαιας ΙΙ

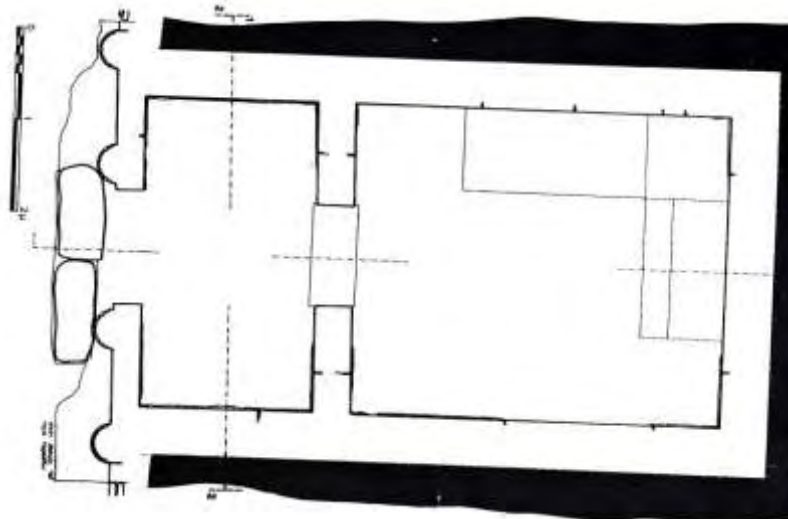
67. Σωλήνα
68. Απολλωνίας
69. Τερπνής
70. Ευκαρπίας
71. Καστρί Τι
72. «Perdrizet»
73. Αμφίπολης Ι
74. Αμφίπολη ΙΙ
75. Αμφίπολης ΙΙΙ Β1
76. Καστά

77. Καστά αποσπασματικός
78. Διαστάυρωσης Αμφίπολης
79. Τσαγεζίου
80. Κερδύλλια Ι
81. Κερδύλλια ΙΙ
82. Αγγίστα Ι
83. Αγγίστα ΙΙ
84. Αρχαίος Φάγρης
85. Δράμας
86. Φιλίππων

ΕΙΚΟΝΕΣ

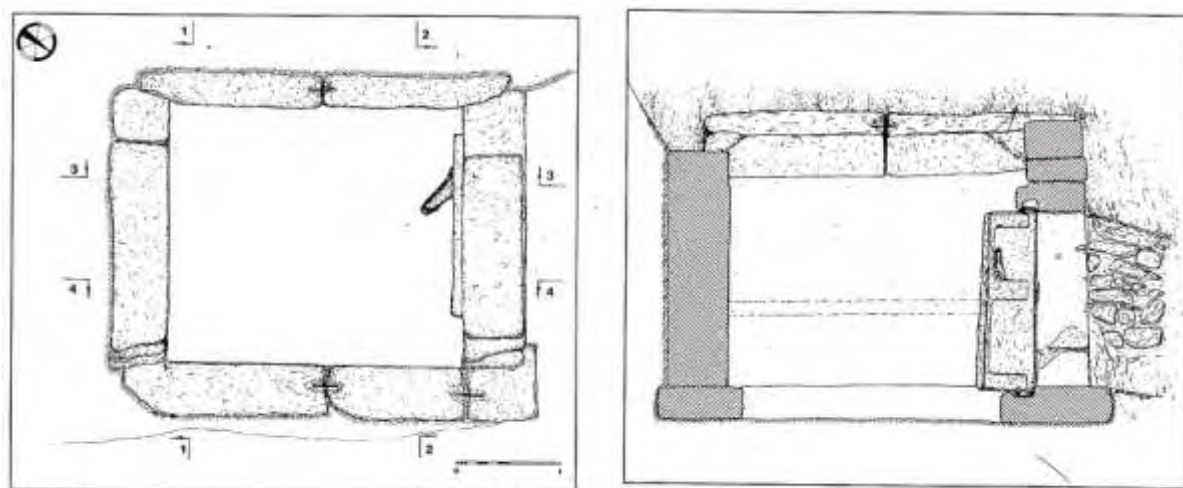
Εικ. 1. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 1 (Σπηλιάς)

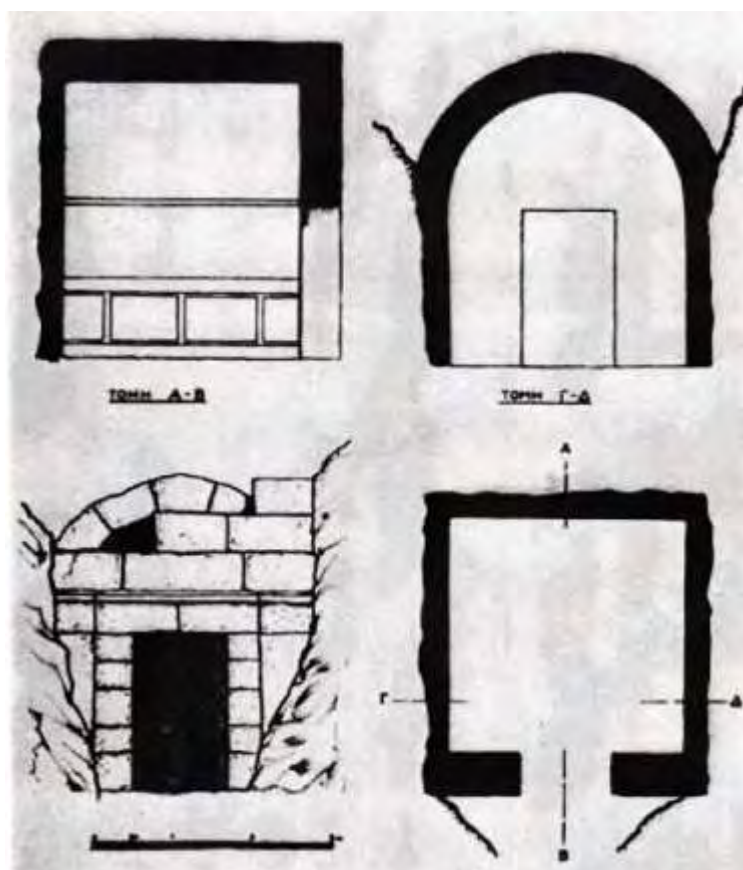
Εικ. 2. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 1

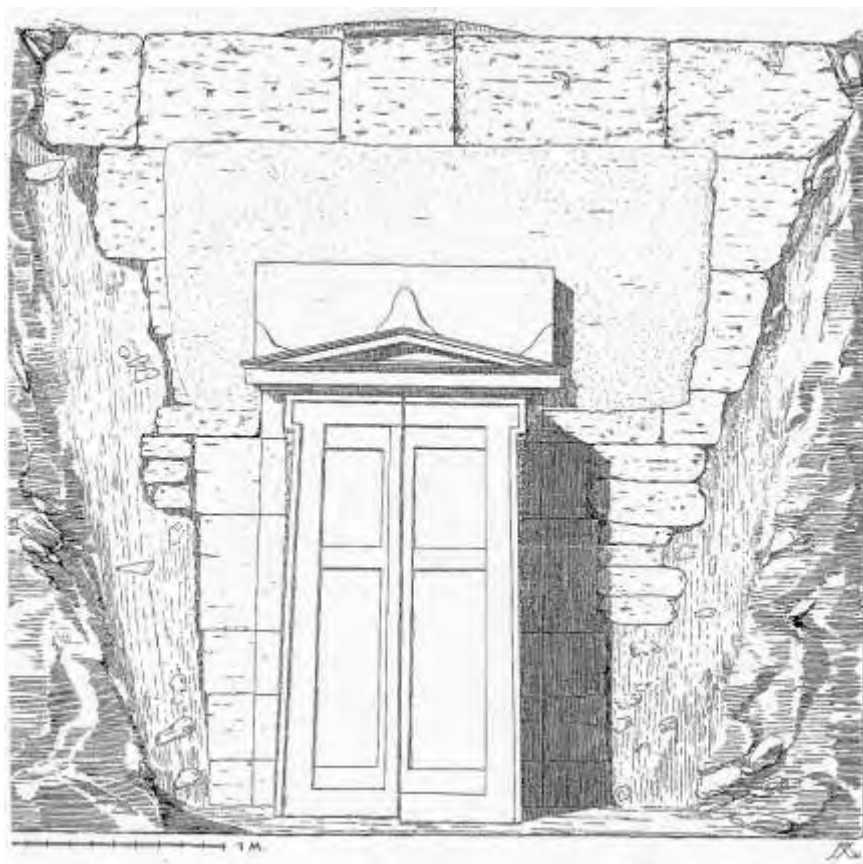
Εικ. 3. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 2 (Πύργοι)

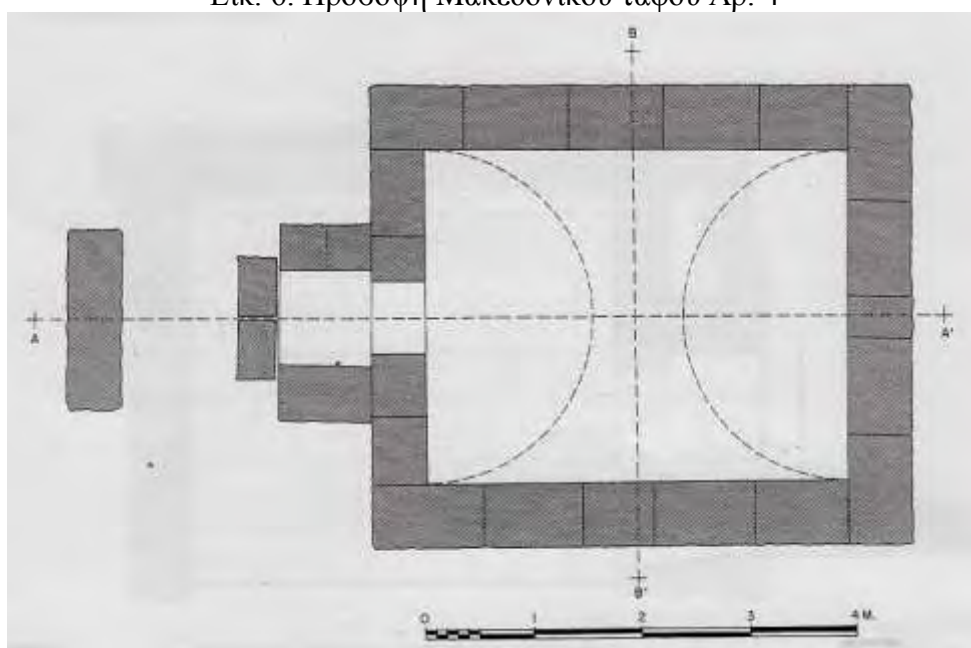
Εικ.4. Κάτοψη και τομή 3-3 Μακεδονικού τάφου Αρ. 2

Εικ. 5. Μακεδονικός τάφος Αρ. 3

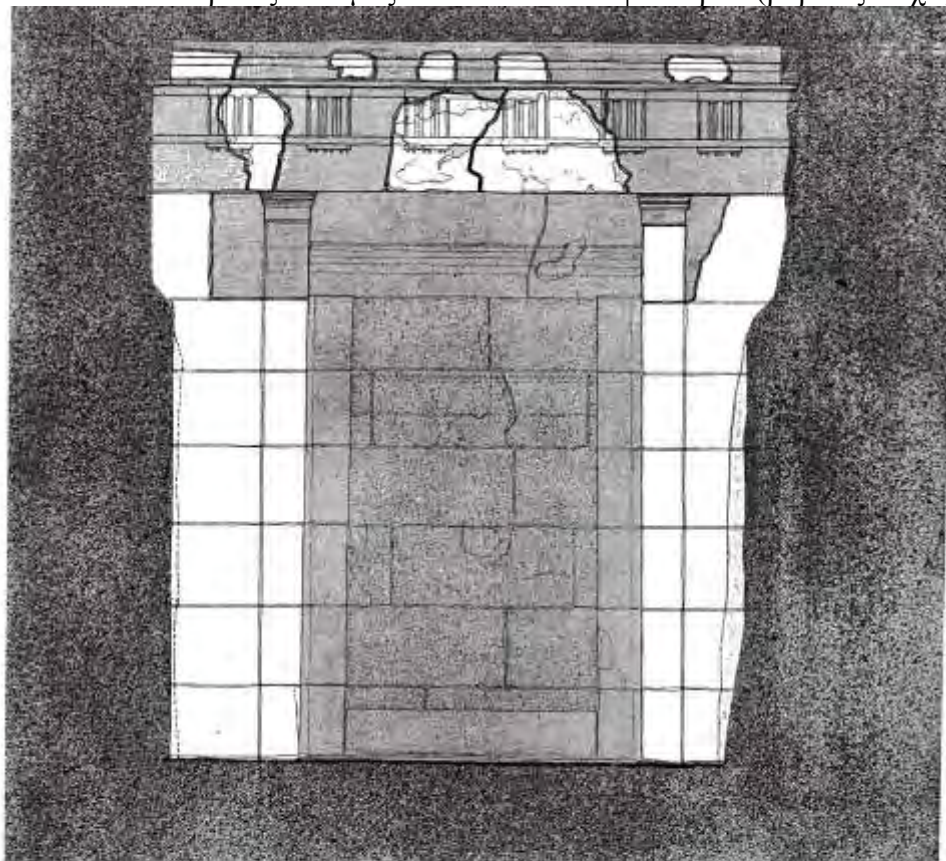
Εικ. 6. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 4

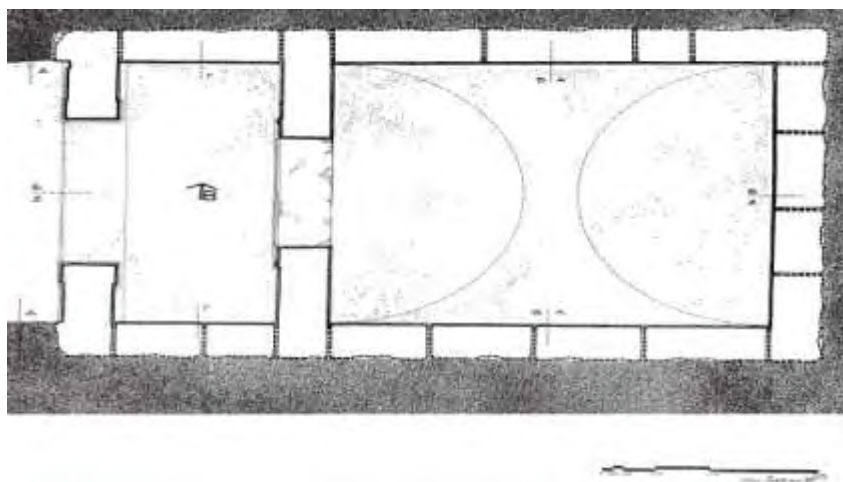
Εικ. 7. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 4

Εικ.8. Νεκρικός θάλαμος Μακεδονικού τάφου Αρ. 4 (βόρειος τοίχος)

Εικ. 9. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 5 (Kinch)

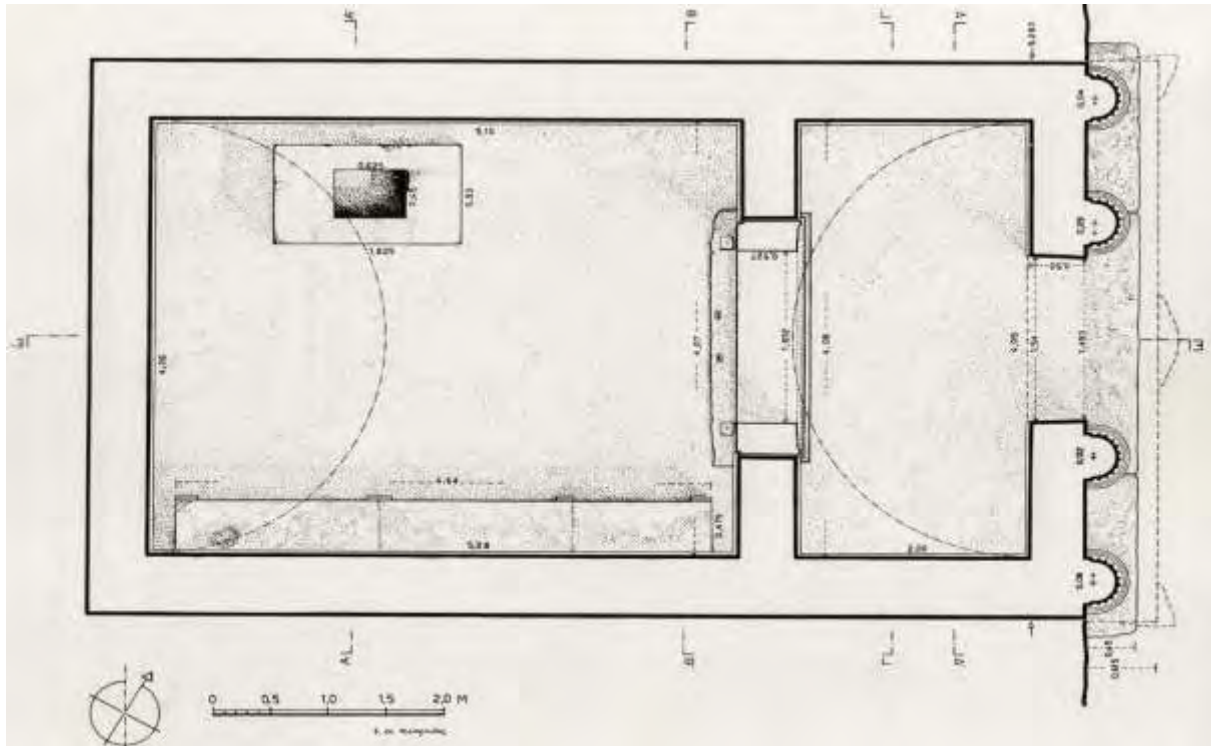
Εικ. 10. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 5

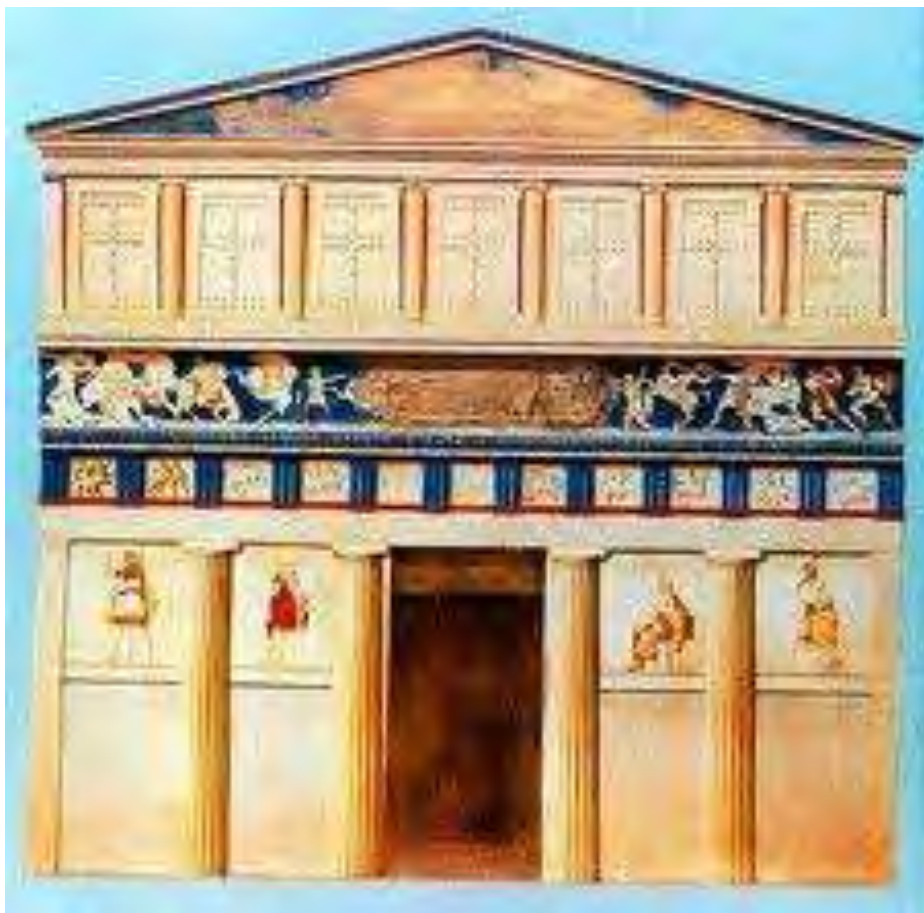
Εικ. 11. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 6

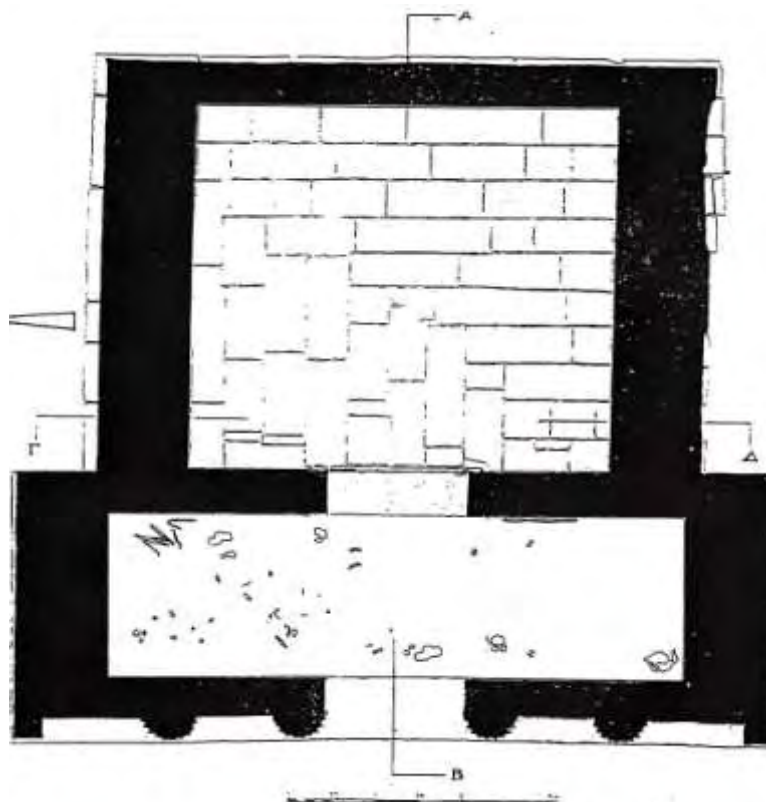
Εικ. 12. Άποψη αετώματος Μακεδονικού τάφου Αρ. 6.

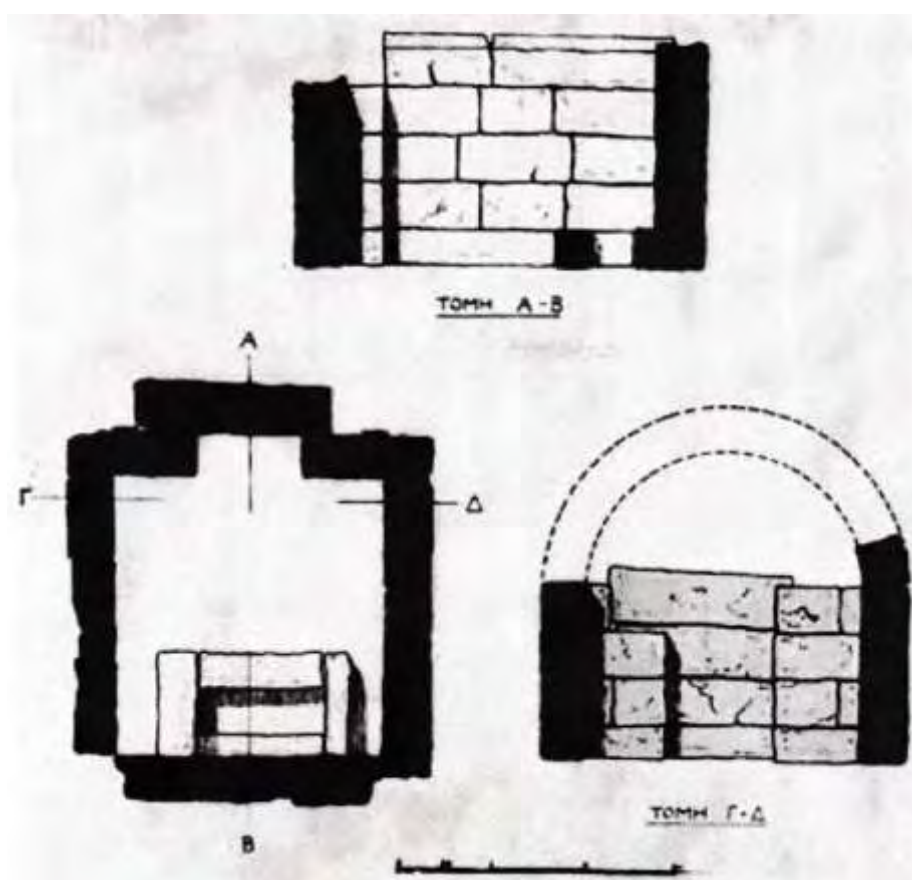
Εικ. 13. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 6

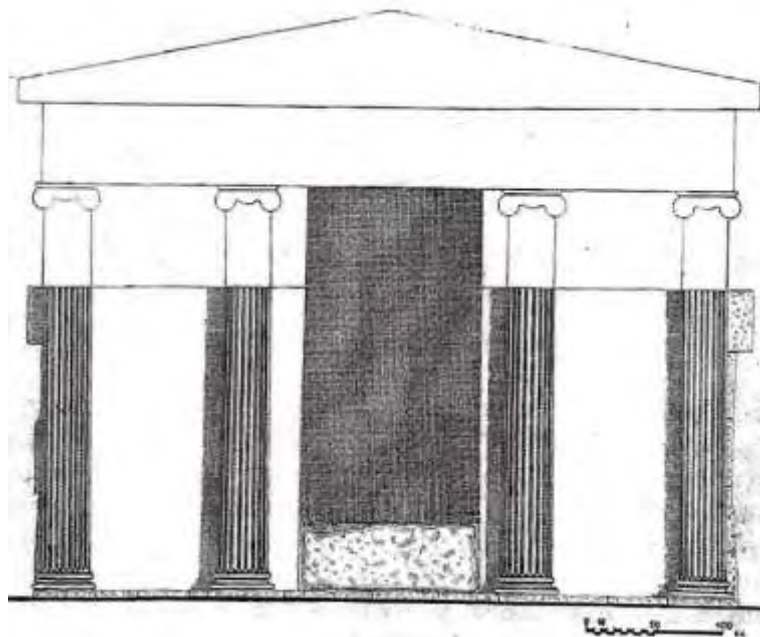
Εικ. 14. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 7 (Κρίσεως)

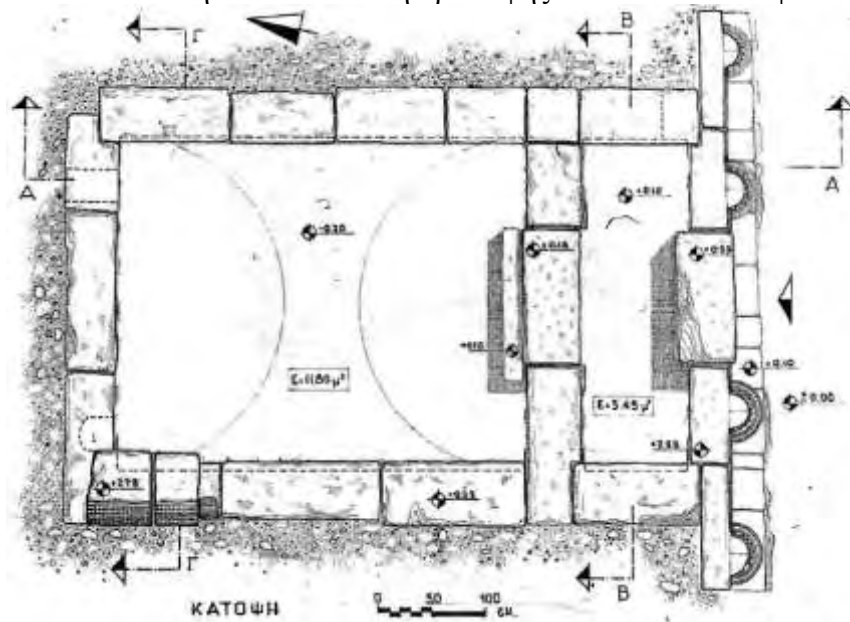
Εικ. 15. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 7

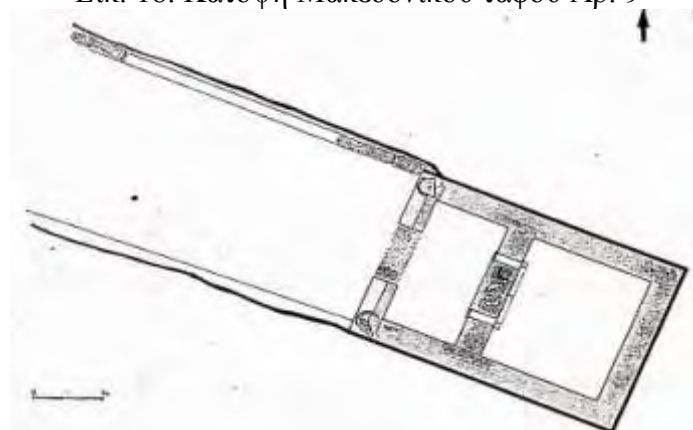
Εικ. 16. Μακεδονικός τάφος Αρ. 8

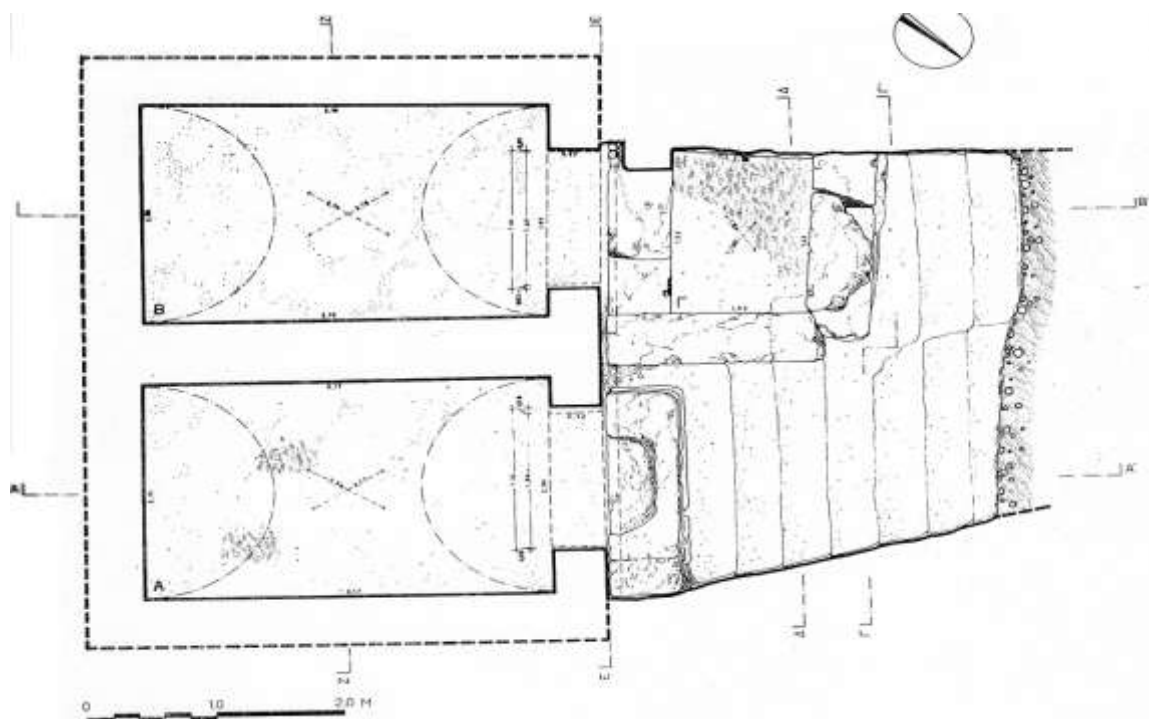
Εικ. 17. Υποθετική αποκατάσταση πρόσοψης Μακεδονικού τάφου Αρ. 9

Εικ. 18. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 9

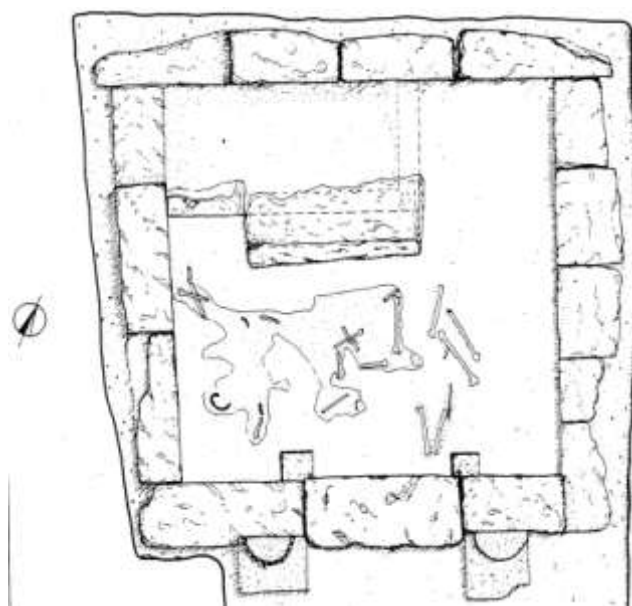
Εικ. 19. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 10

Εικ. 20. Κάτοψη δίδυμων Μακεδονικών τάφων Αρ. 11

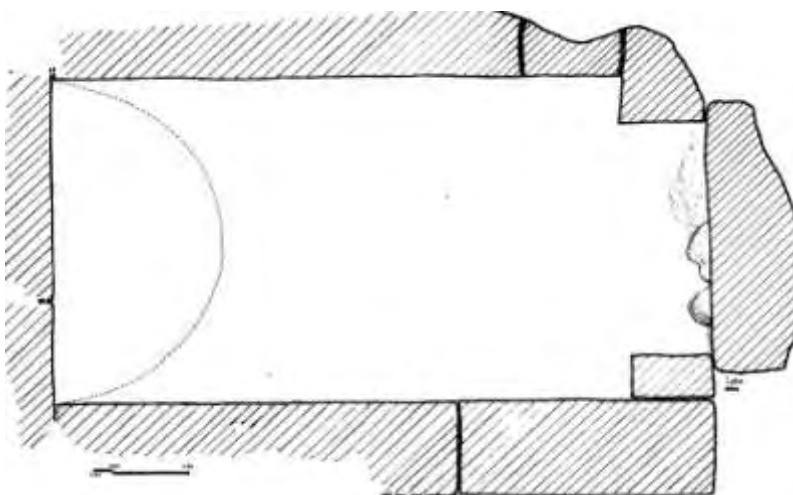
Εικ. 21. Πρόσωση δίδυμων Μακεδονικών τάφων Αρ. 11

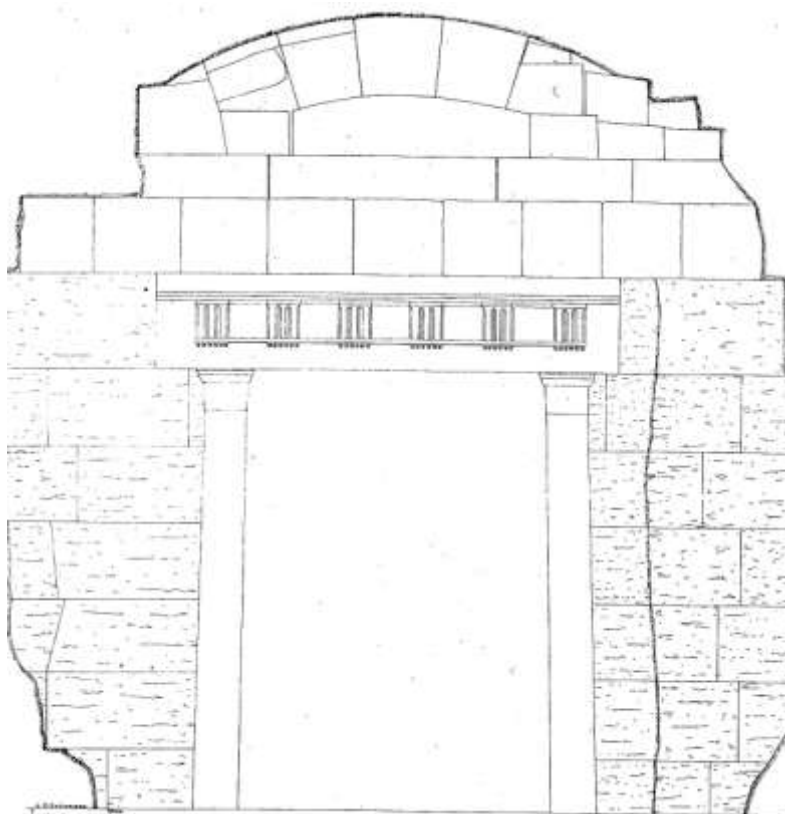
Εικ. 22. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 12

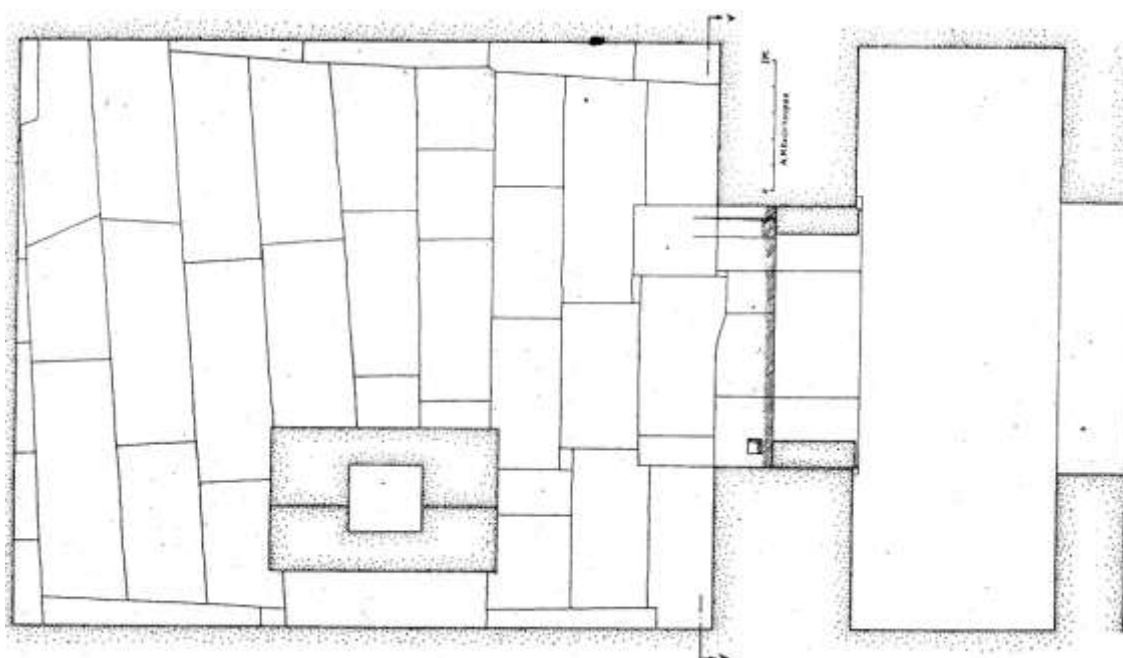
Εικ. 23. Μακεδονικός τάφος Αρ. 13

Εικ. 24. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 14

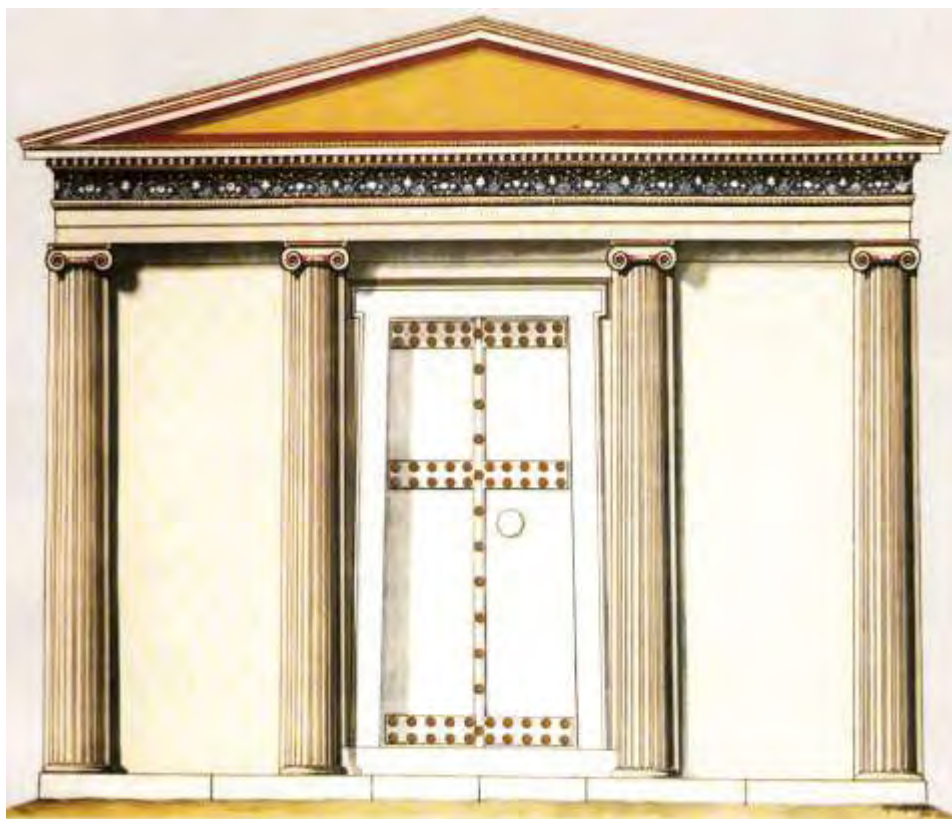
Εικ. 25. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 15

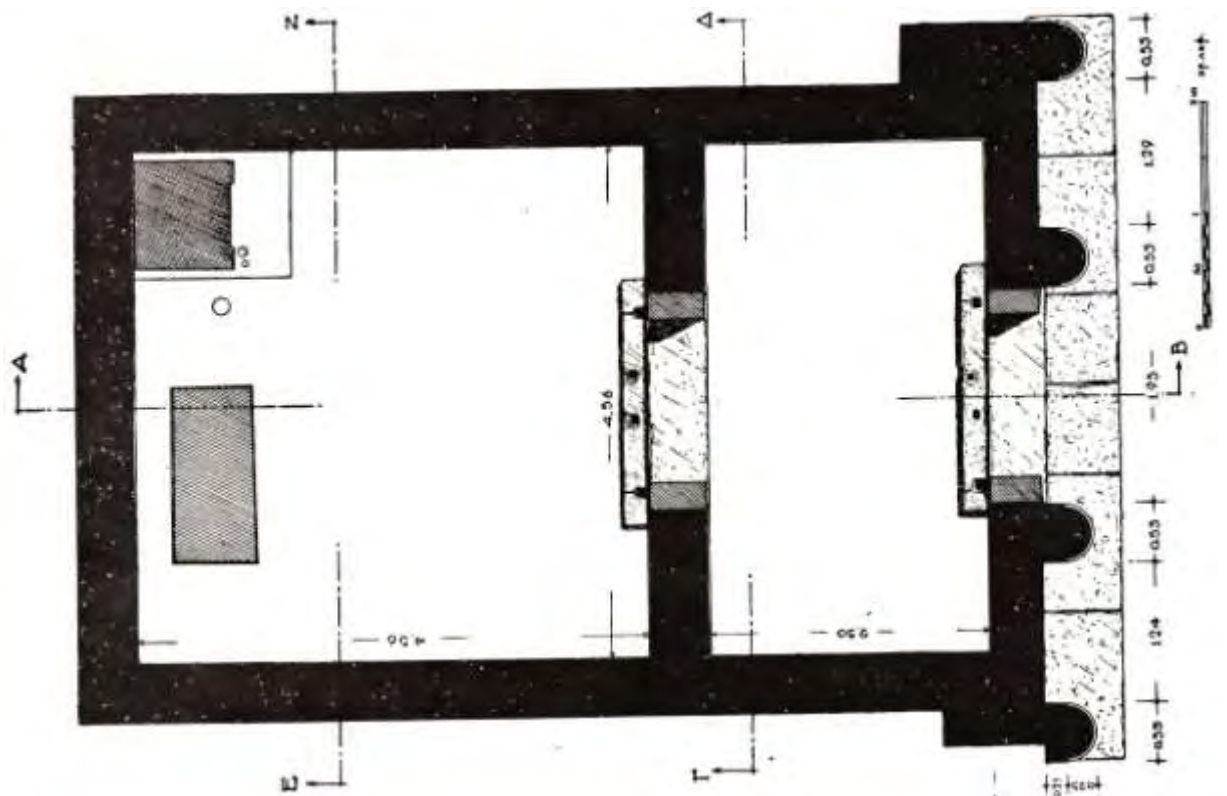
Εικ. 26. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 15

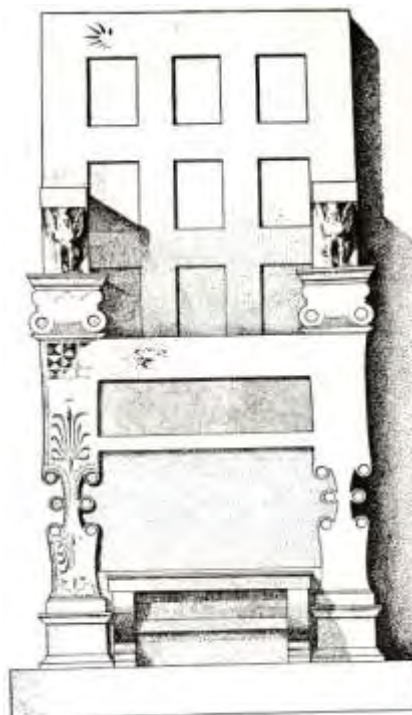
Εικ. 27. Σημερινή άποψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 15

Εικ. 28. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 16 (Ρωμαίου)

Εικ. 29. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 16

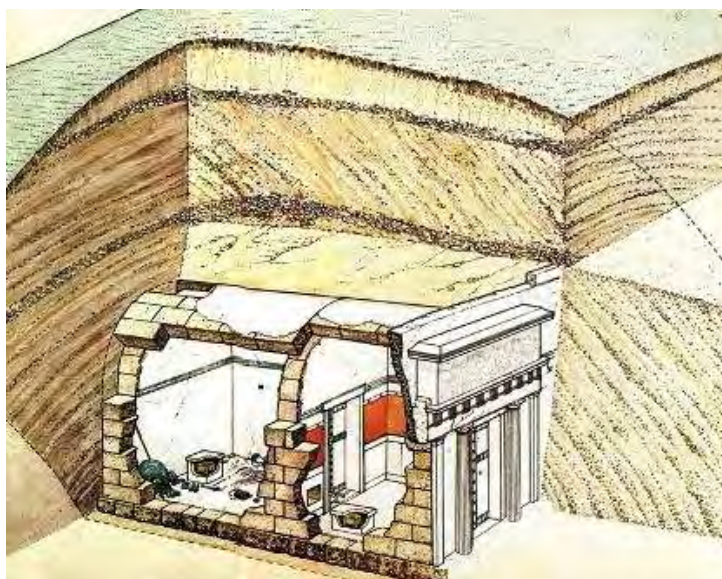
Εικ. 30. Θρόνος Μακεδονικού τάφου Αρ. 16

Εικ. 31α. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 17 («Φιλίππου»)

Εικ. 31β. Ζωγραφική παράσταση κυνηγιού τάφου Αρ. 17

Εικ. 32. Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 17

Εικ. 33. Χρυσή λάρνακα και στεφάνι από τον Μακεδονικό τάφο Αρ. 17

Εικ. 34. Θώρακας και ασπίδα από τον Μακεδονικό τάφο Αρ. 17

Εικ. 35. Ελεφαντοστέινες κεφαλές Αλεξάνδρου και Φιλίππου Β΄ από την χρυσελεφάντινη κλίνη του θαλάμου

Εικ. 36. Αντικείμενα από το βόρειο τμήμα του θαλάμου του τάφου Αρ. 17

Εικ. 37. Χρυσή λάρνακα και στεφάνι από τον προθάλαμο του τάφου Αρ. 17

Εικ. 38. Δύο κομμάτια από το χρυσοπόρφυρο ύφασμα, με το οποίο είχαν τυλιχθεί τα οστά της νεκρής του προθαλάμου του τάφου Αρ. 17

Εικ. 39. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 18

Εικ. 40. Ασημένια οστεοδόχος υδρία με χρυσό στεφάνι

Εικ. 41. Ζωφόρος με παραστάσεις αρματοδρομίας από τον προθάλαμο του τάφου Αρ. 18

Εικ. 42. Ασημένια συμποσιακά αγγεία από τον τάφο Αρ. 18, «ηθμός» και κάνθαρος

Εικ. 43. Εξωτερική όψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 19

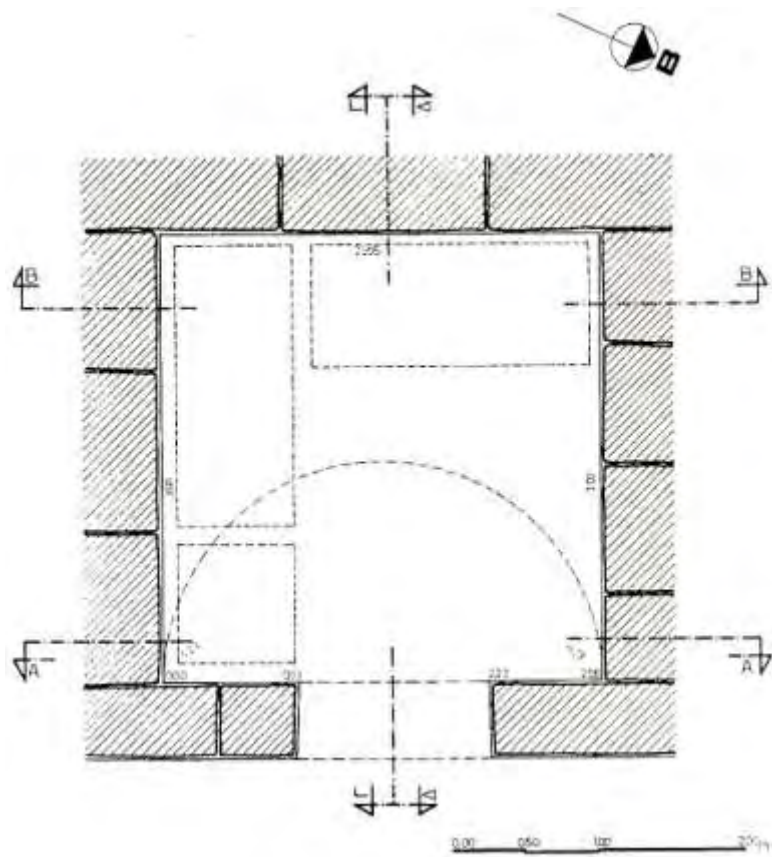
Εικ. 44. Ζωγραφική παράσταση στο ερεισίνωτο του θρόνου

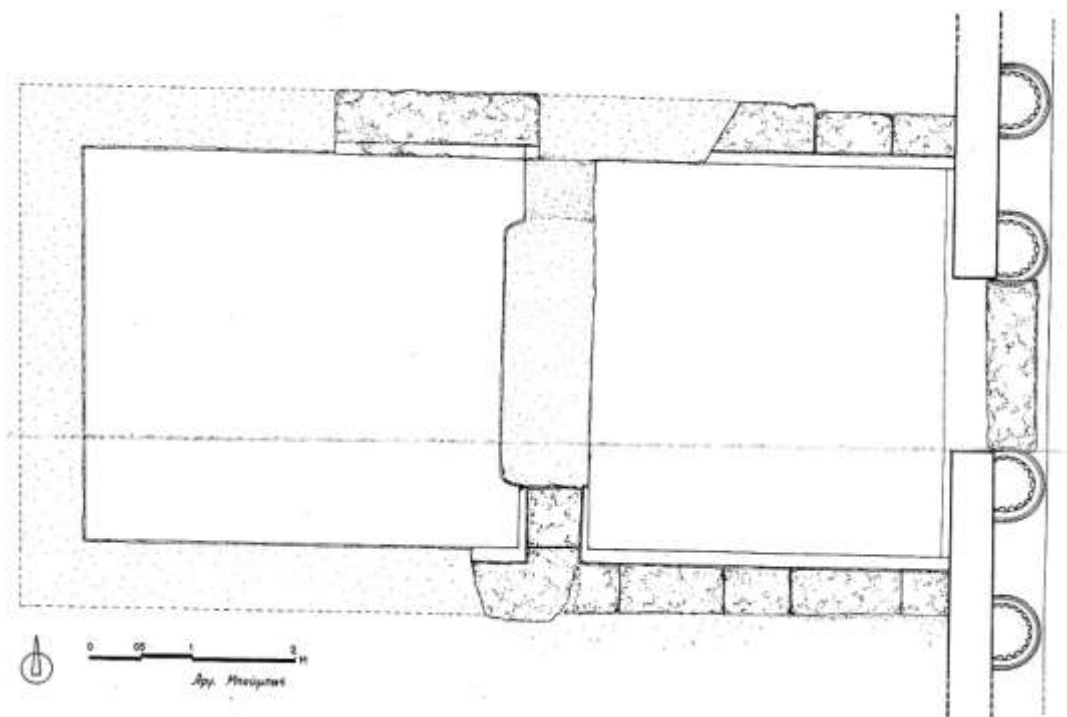
Εικ. 45. Βόρειος τοίχος θαλάμου Μακεδονικού τάφου Αρ. 19

Εικ. 46. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 20

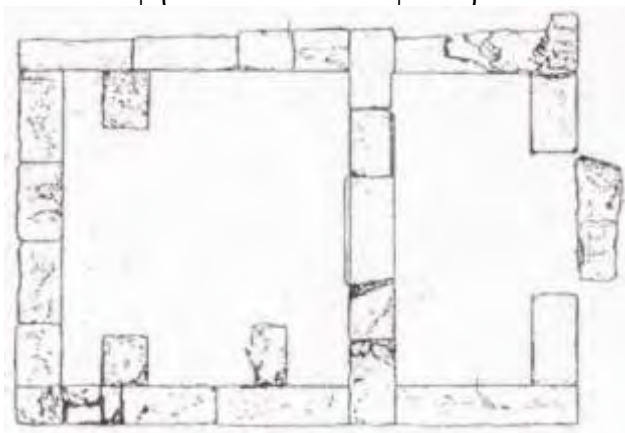
Εικ. 47. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 20

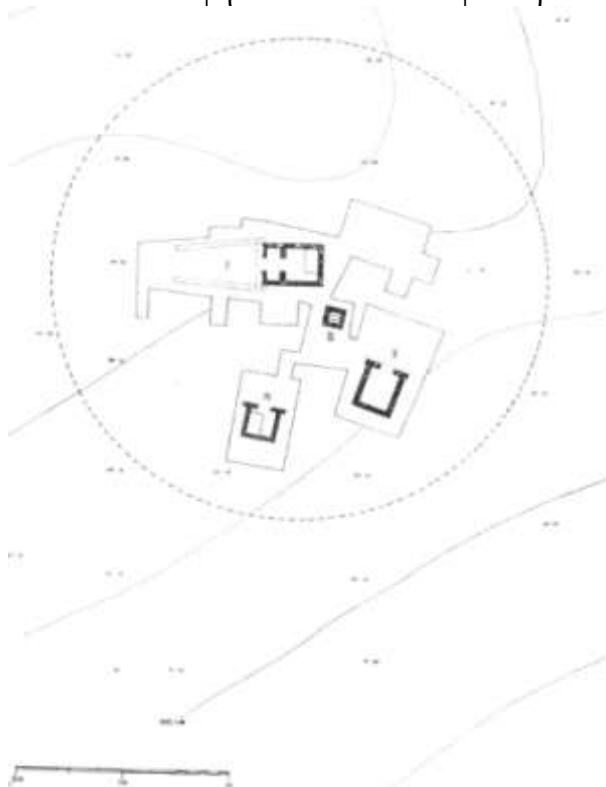
Εικ. 48. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 21

Εικ. 49. Άποψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 21 από νότια

Εικ. 50. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 23

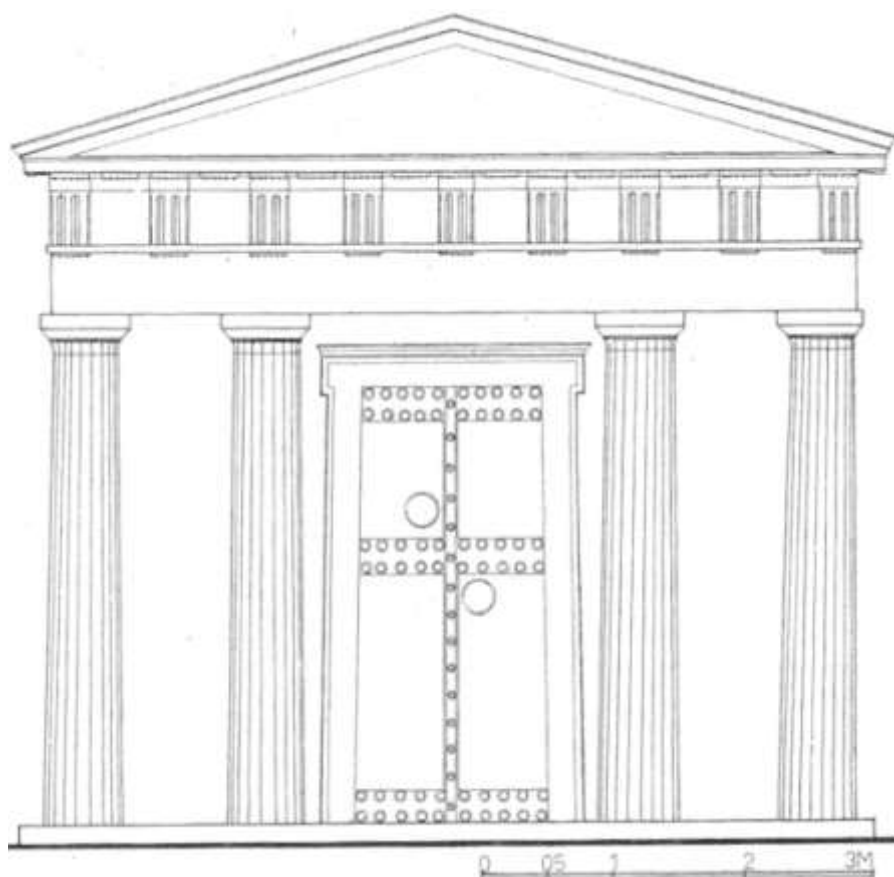
Εικ. 51. Κάτοψη Μακεδονικών τάφων Αρ. 24, 25, 26 τύμβου Μπέλλα

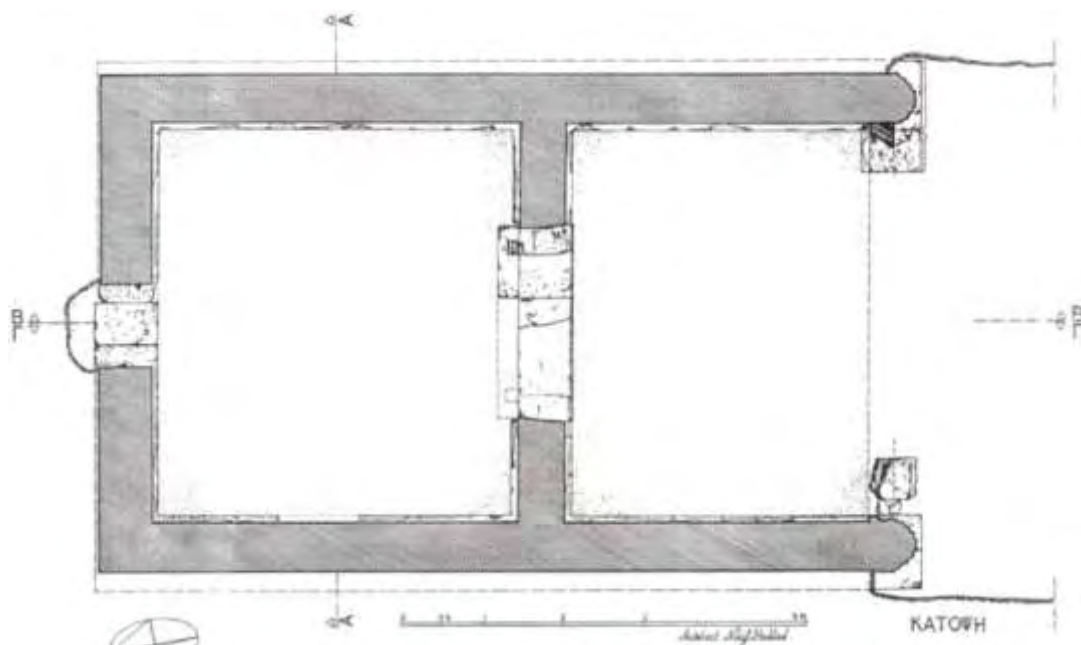
Εικ. 52. Πρόσοψη και τμήμα κλίνης του Μακεδονικού τάφου Αρ. 24

Εικ. 53. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 25

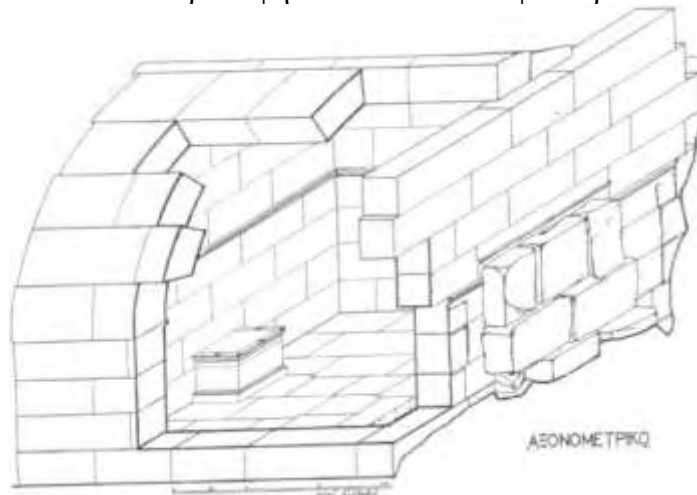
Εικ. 54. Πρόσοψη-αποκατάσταση Μακεδονικού τάφου Αρ. 27

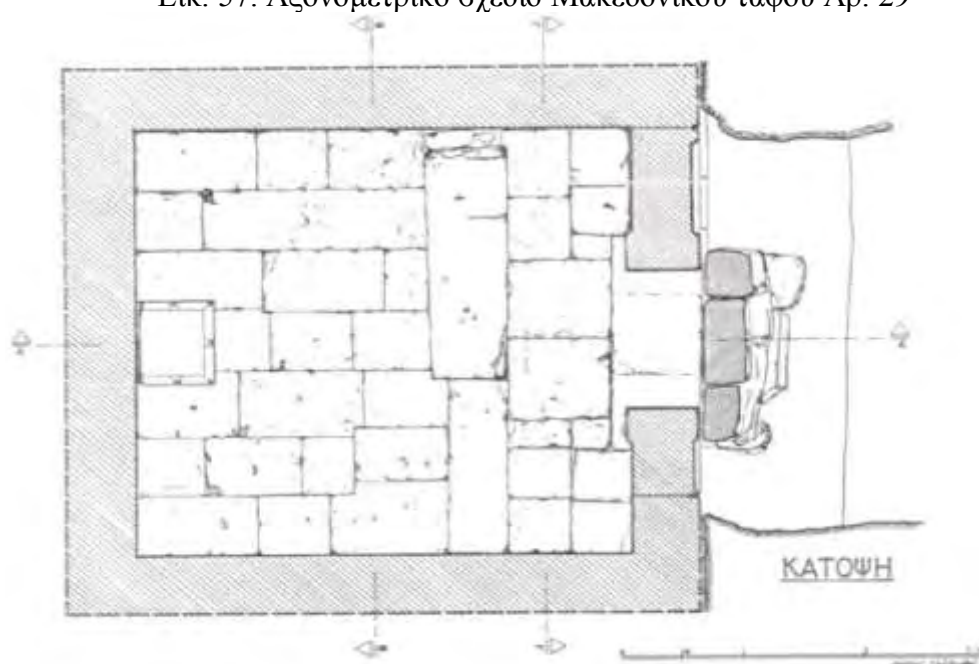
Εικ. 55. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 27

Εικ. 56. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 29

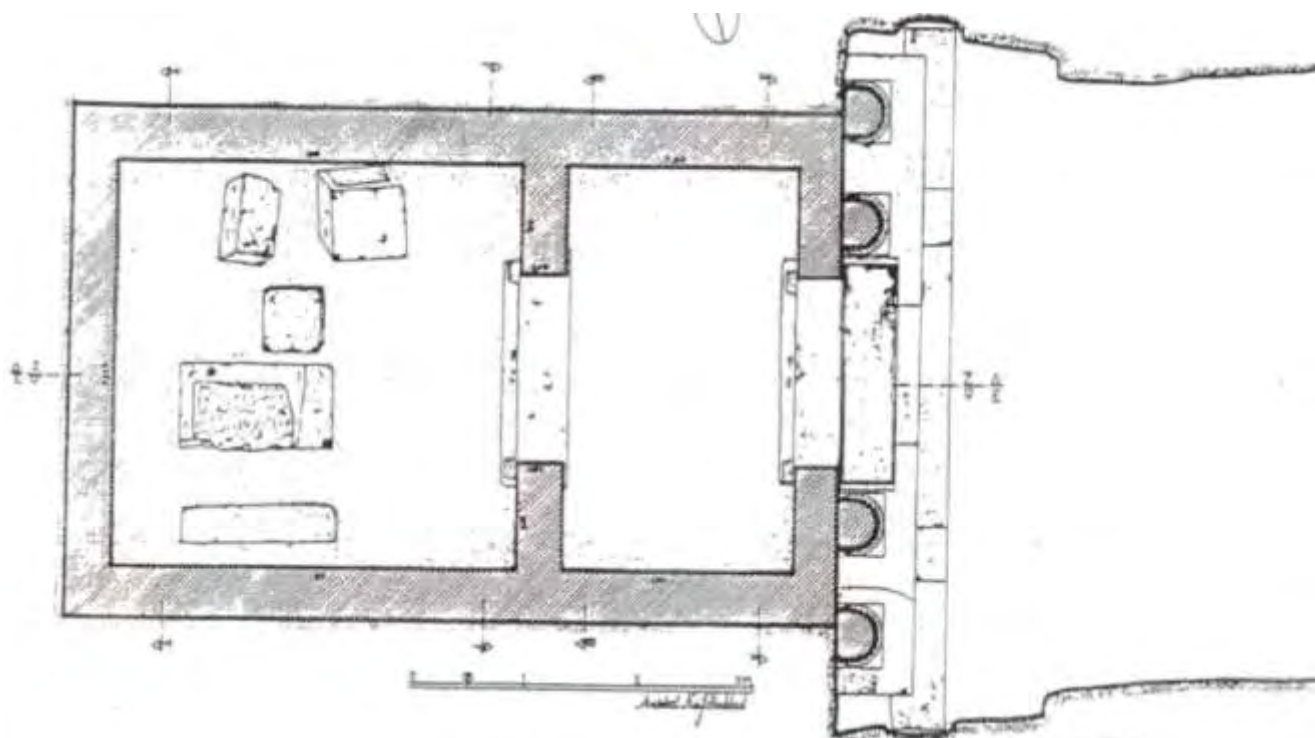
Εικ. 57. Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 29

Εικ. 58. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 29

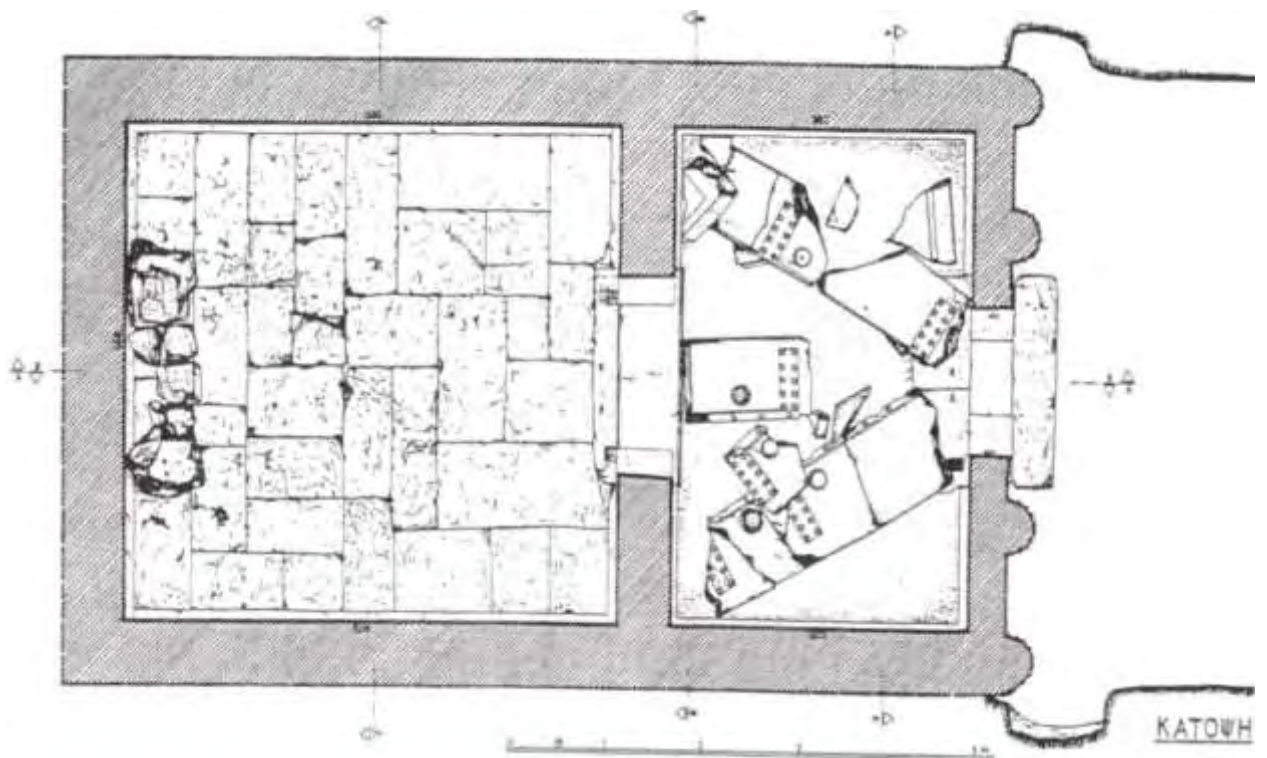
Εικ. 59. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 30

Εικ. 60. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 30

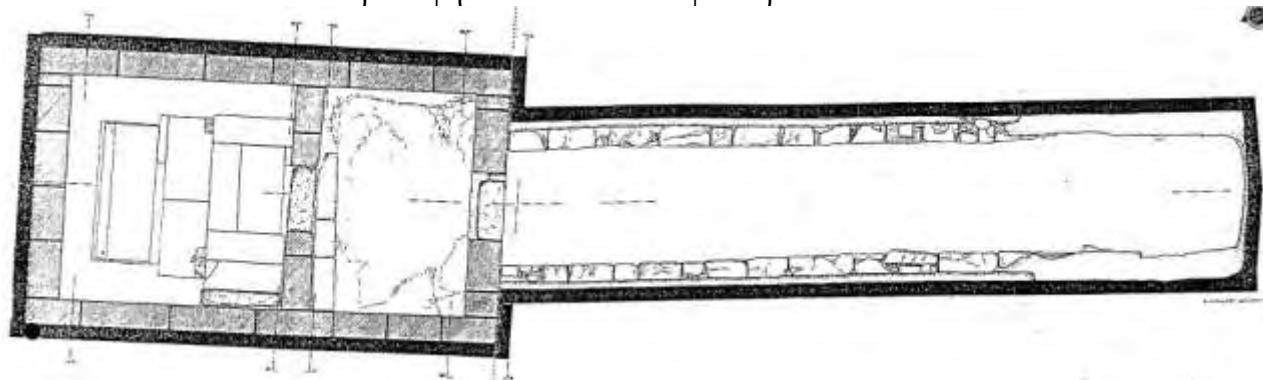
Εικ. 61. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 31

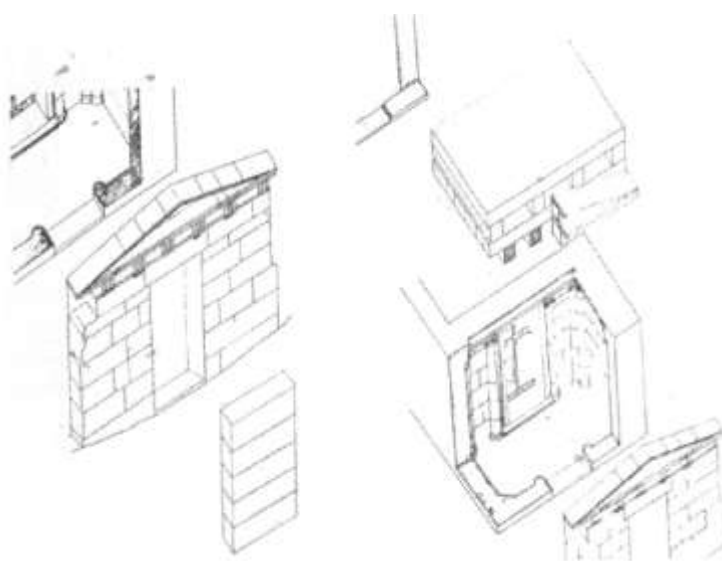
Εικ. 62. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 31

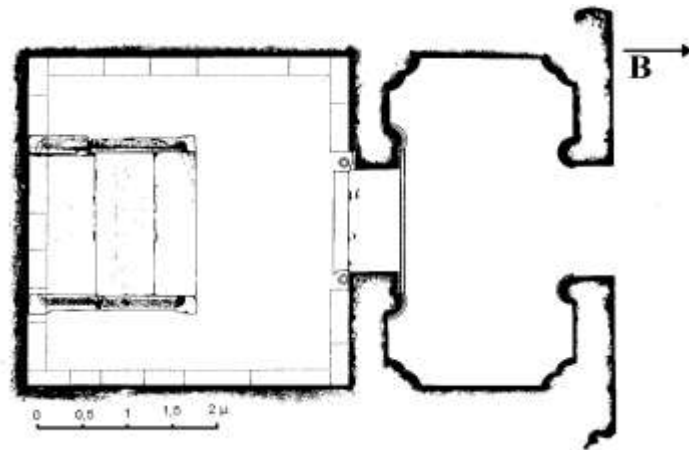
Εικ. 63. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 32

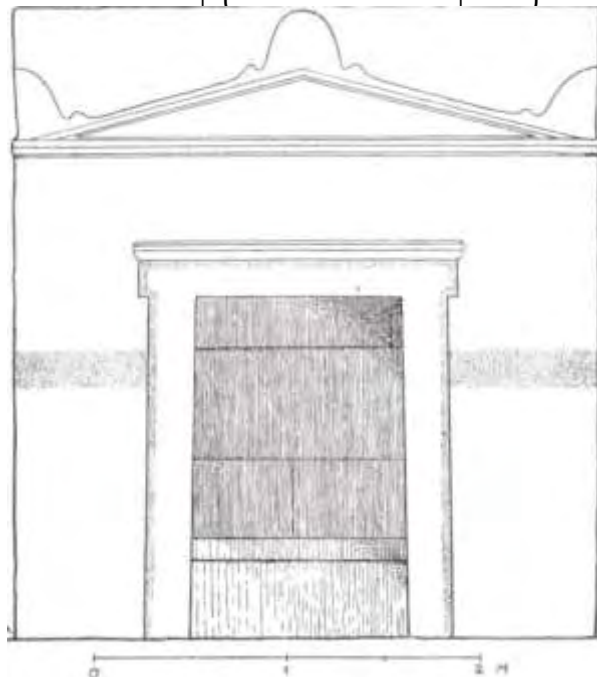
Εικ. 64. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 32

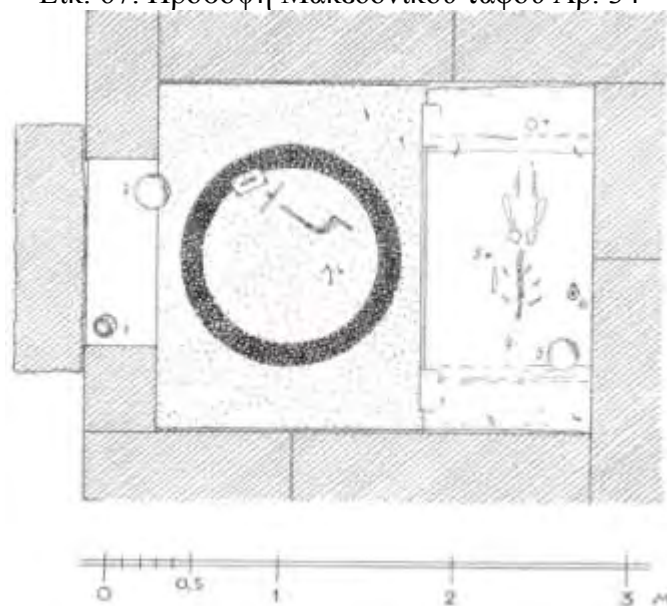
Εικ. 65. Πρόσοψη και προθάλαμος Μακεδονικού τάφου Αρ. 33

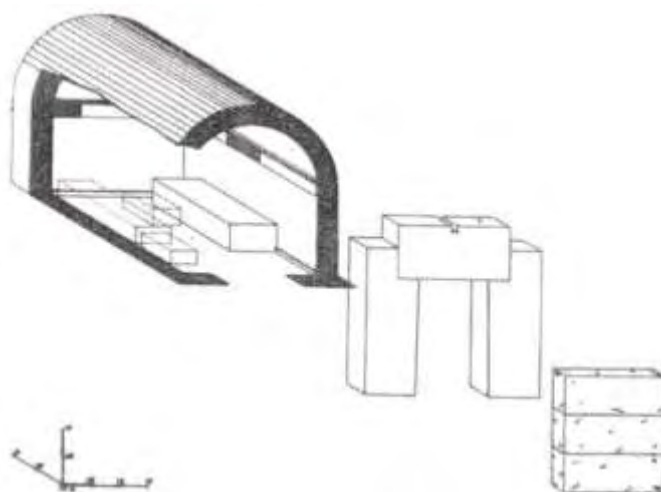
Εικ. 66. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 33

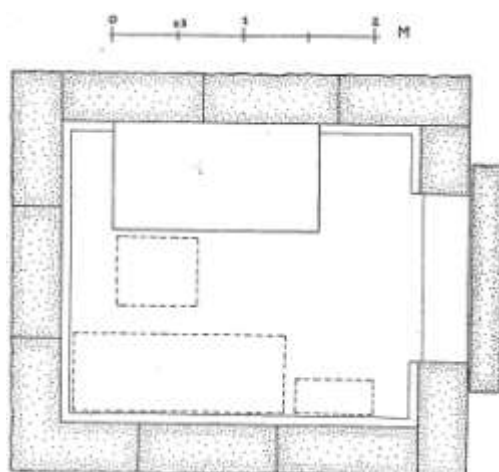
Εικ. 67. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 34

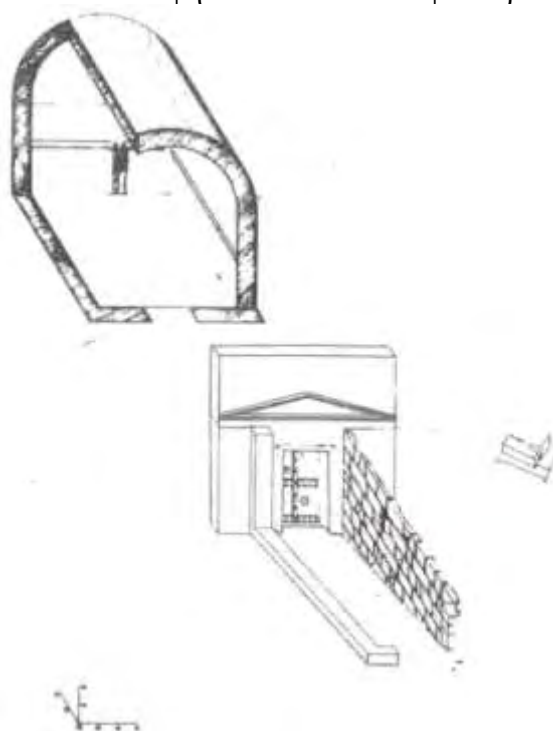
Εικ. 68. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 34

Εικ. 69. Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 35

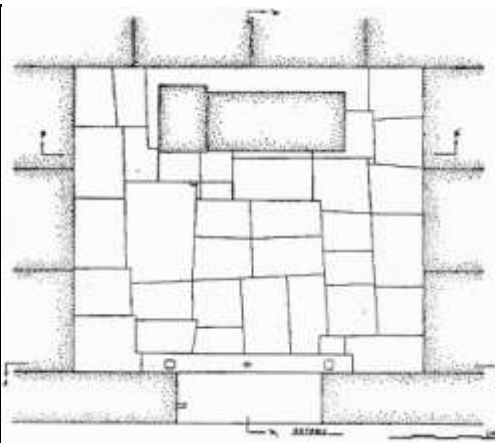
Εικ. 70. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 35

Εικ. 71. Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 36

Εικ. 72. Πρόσοψη τάφου Αρ. 38

Εικ. 73. Κάτοψη τάφου Αρ. 38

Εικ. 74. Μακεδονικός τάφος Αρ. 39

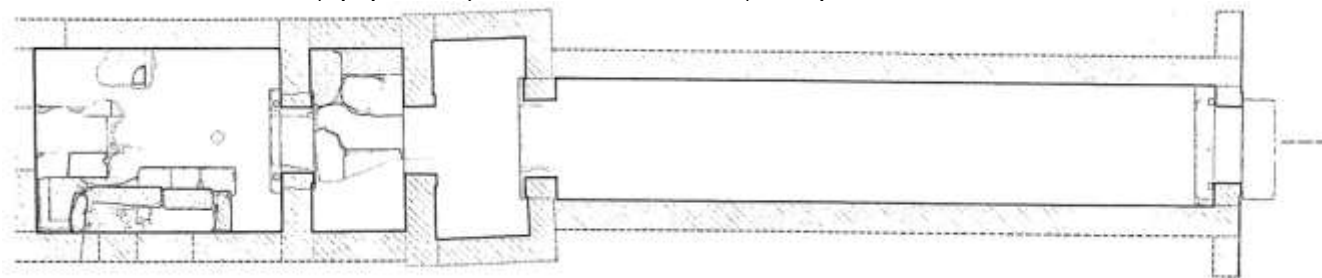
Εικ. 75. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 41

Εικ. 76. Εσωτερικό Μακεδονικού τάφου Αρ. 42

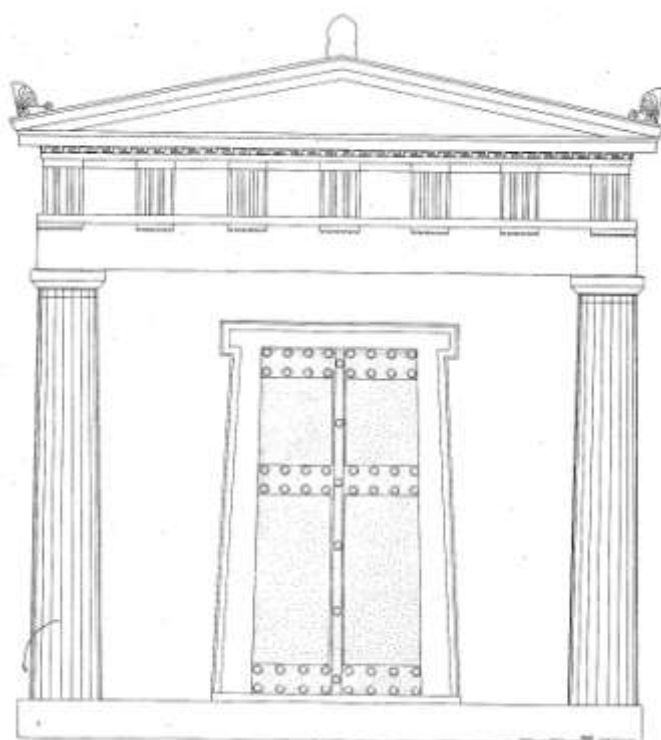
Εικ. 77. Όψη προθαλάμου Μακεδονικού τάφου Αρ. 43

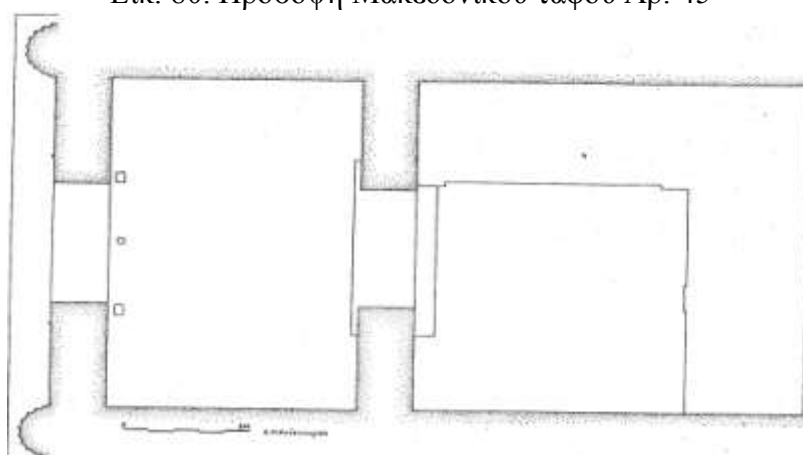
Εικ. 78. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 43

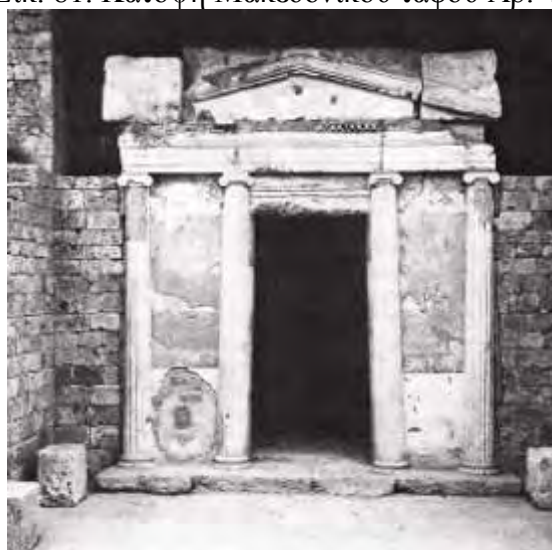
Εικ. 79. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 44

Εικ. 80. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 45

Εικ. 81. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 45

Εικ. 82. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 46

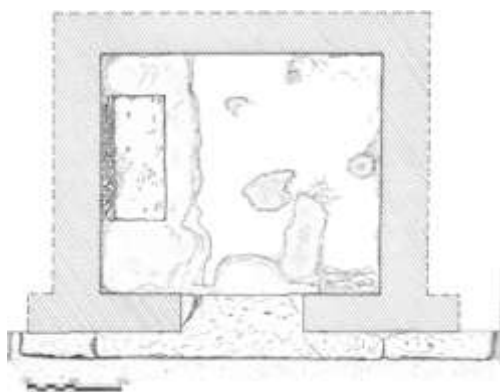
Εικ. 83. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 47 (Αγ. Αθανασίου ΙΙΙ)

Εικ. 84. Παράσταση ζωφόρου από αριστερά

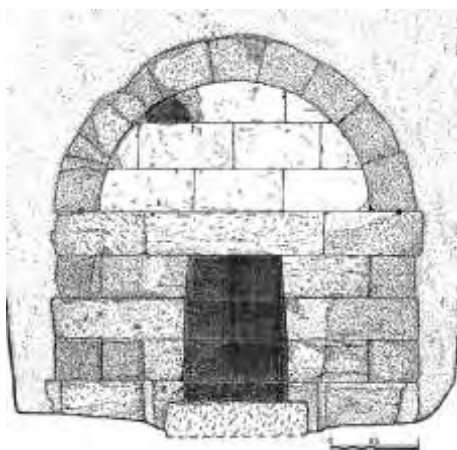
Εικ. 85. Συνέχεια παράστασης ζωφόρου

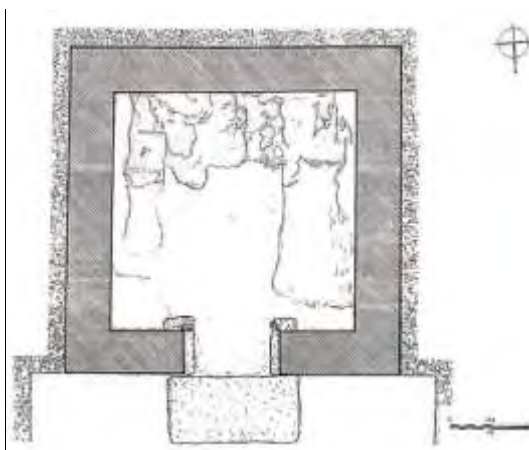
Εικ. 86. Κάτοψη τάφου Αρ. 47

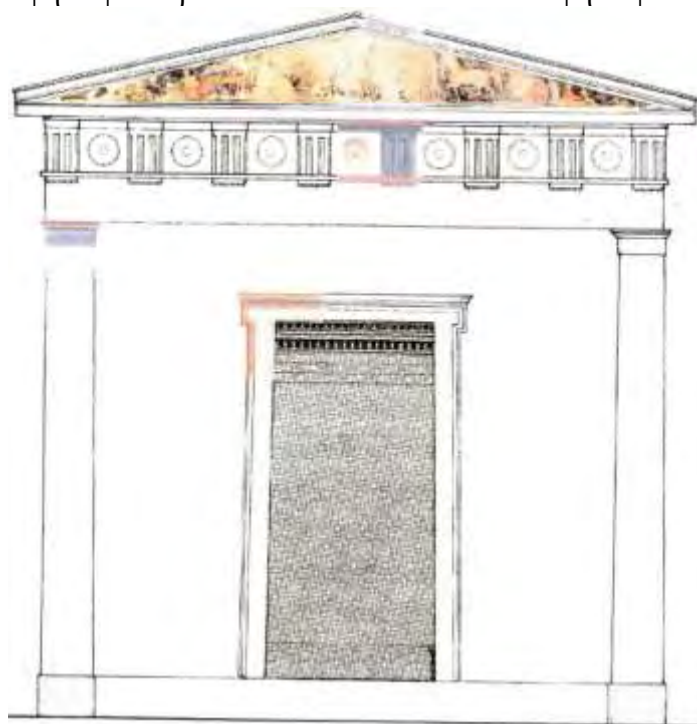
Εικ. 87. Κοσμοφόρος θαλάμου

Εικ. 88. Πρόσοψη τάφου Αρ. 48

Εικ. 89. Κάτοψη τάφου Αρ. 48

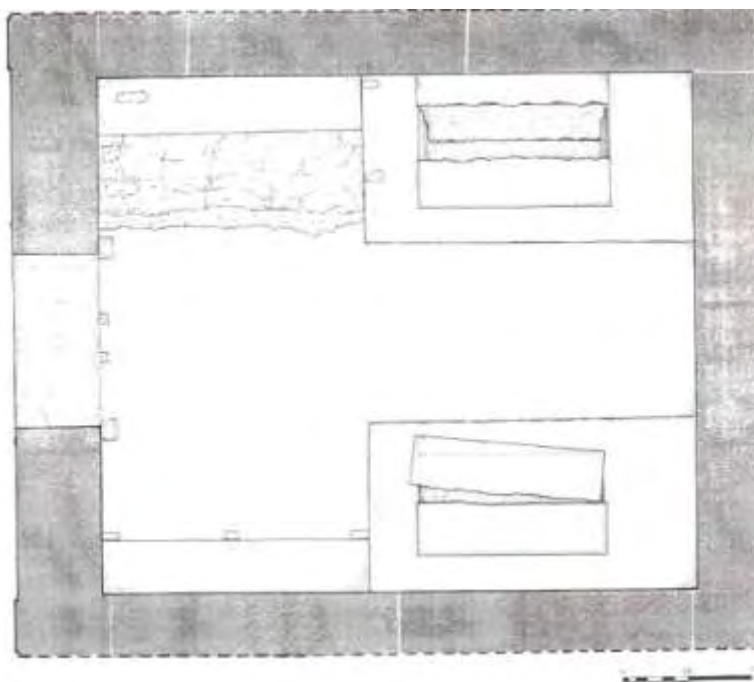
Εικ. 90. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 49 (Φοίνικα Θεσ/νίκης)

Εικ. 91. Παράσταση αετώματος από αριστερά

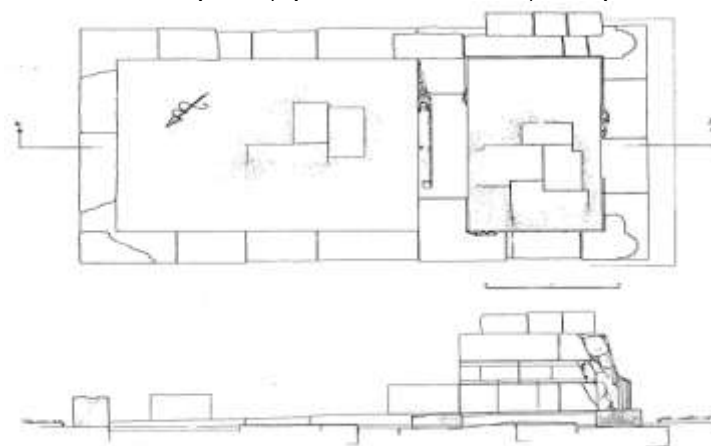
Εικ. 92. Συνέχεια παράστασης αετώματος

Εικ. 93. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 49

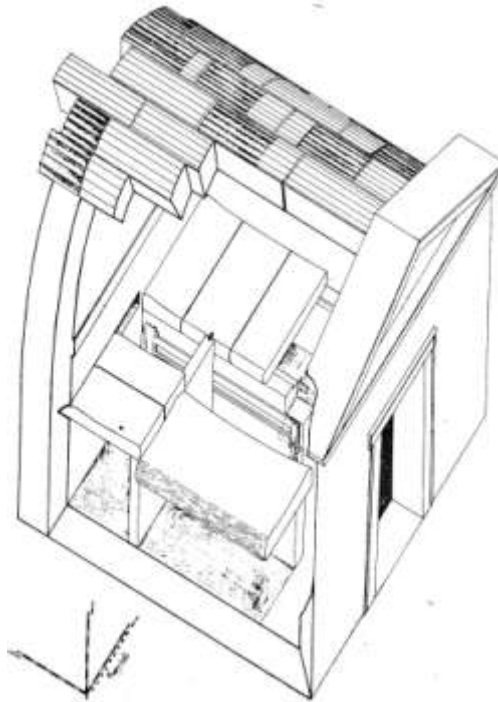
Εικ. 94. Πρόσωση Μακεδονικού τάφου Αρ. 50

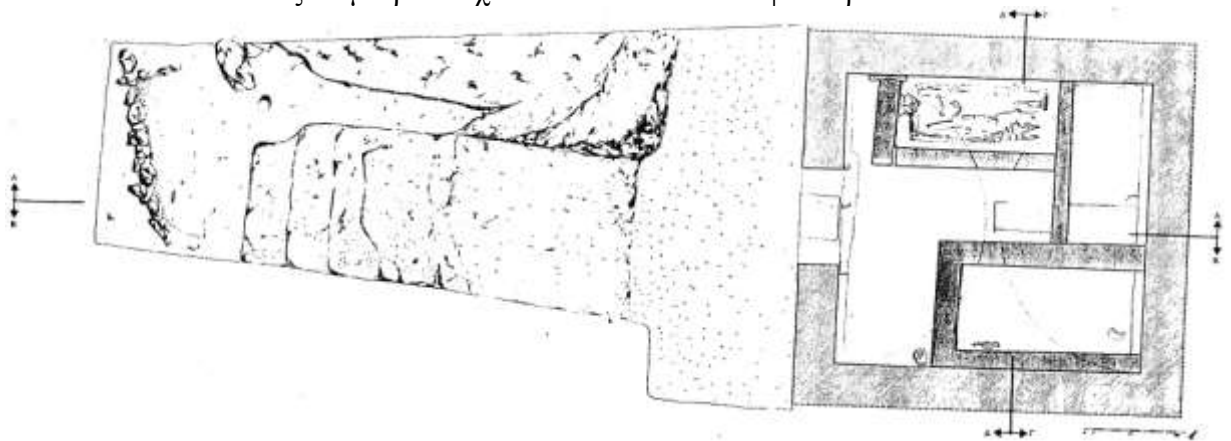
Εικ. 95. Κάτοψη και όψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 50

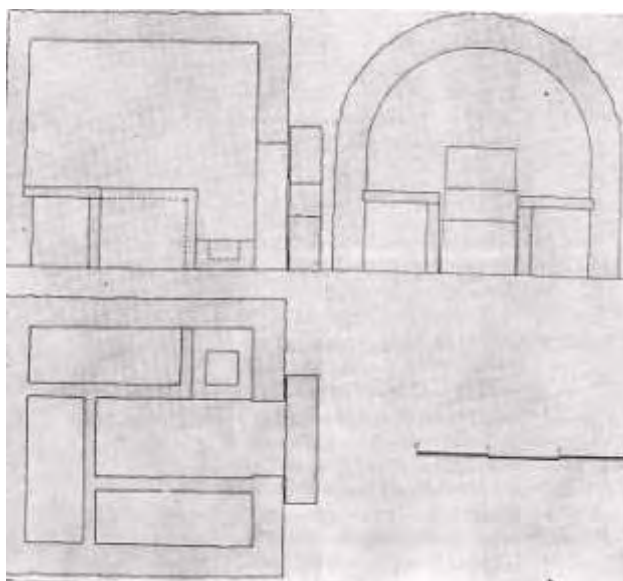
Εικ. 96. Μακεδονικός τάφος Αρ. 51

Εικ. 97. Αξονομετρικό σχέδιο Μακεδονικού τάφου Αρ. 52

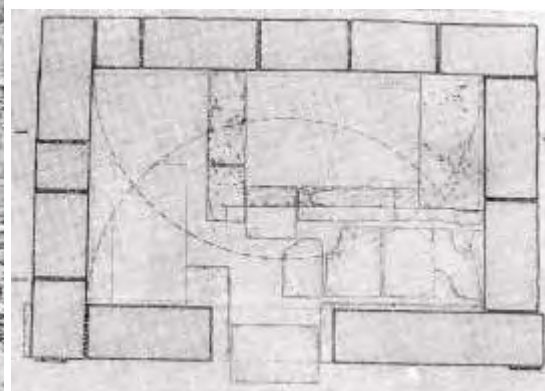
Εικ. 98. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 52

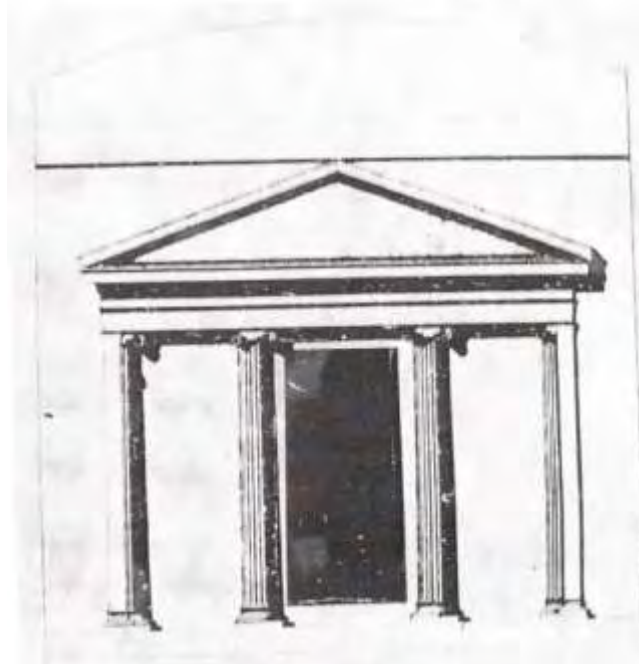
Εικ. 99. Τομές κατά μήκος, πλάτος και κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 53

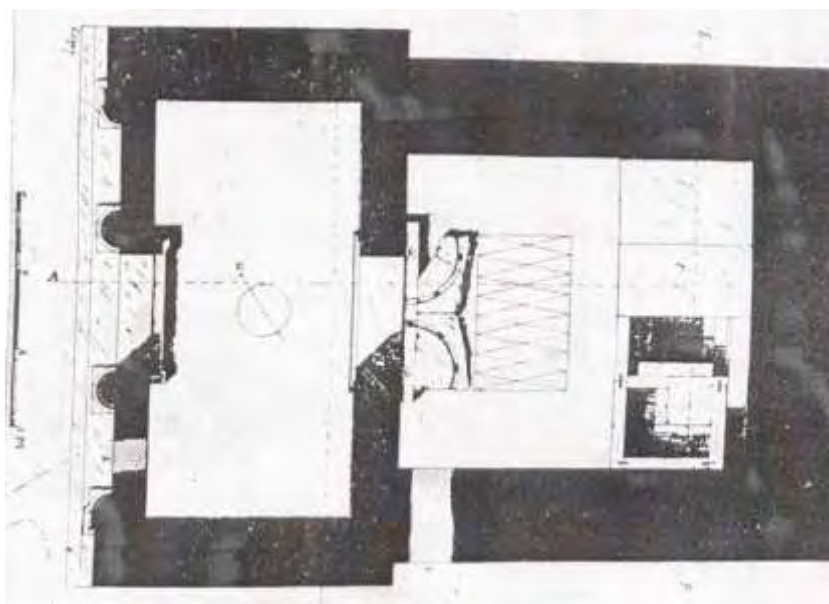
Εικ. 100. Πρόσοψη τάφου Αρ. 54

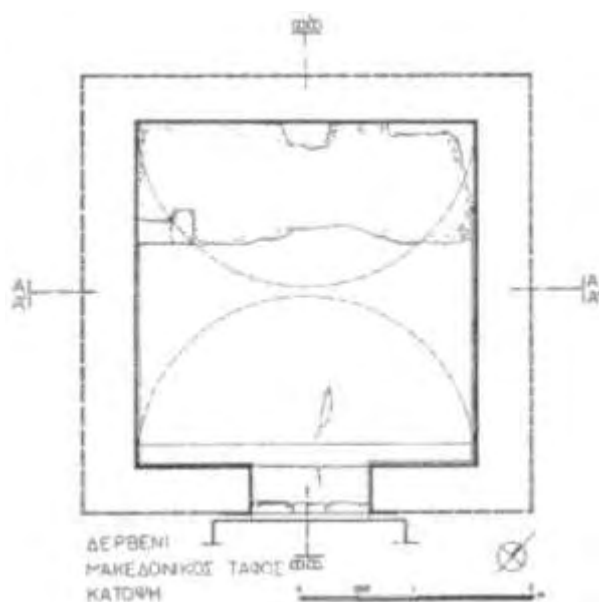
Εικ. 101. Κάτοψη τάφου Αρ. 54

Εικ. 102. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 55 (Μακρίδη-Μπέη)

Εικ. 103. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 55 (Μακρίδη-Μπέη)

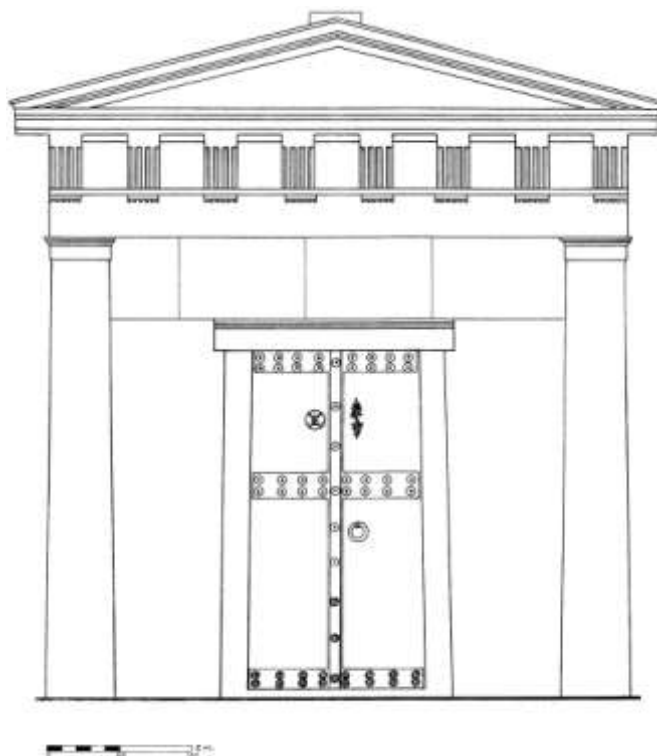
Εικ. 104. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 56

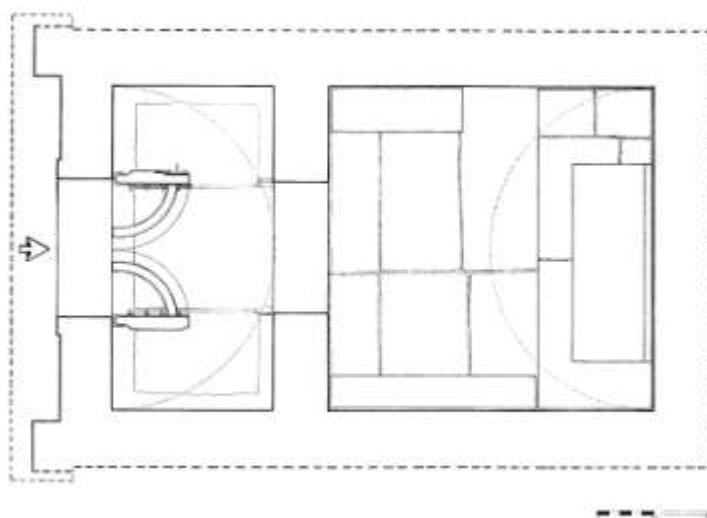
Εικ. 105. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 57

Εικ. 106. Άποψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 57

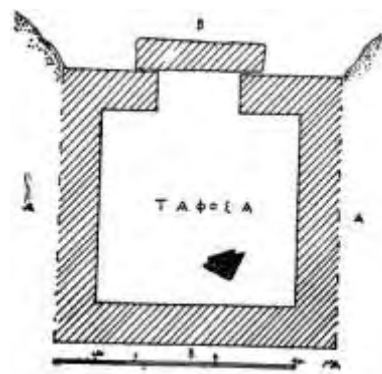
Εικ. 107. Πρόσψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 61 (Αγ. Παρασκευή)

Εικ. 108. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 61 (Αγ. Παρασκευή)

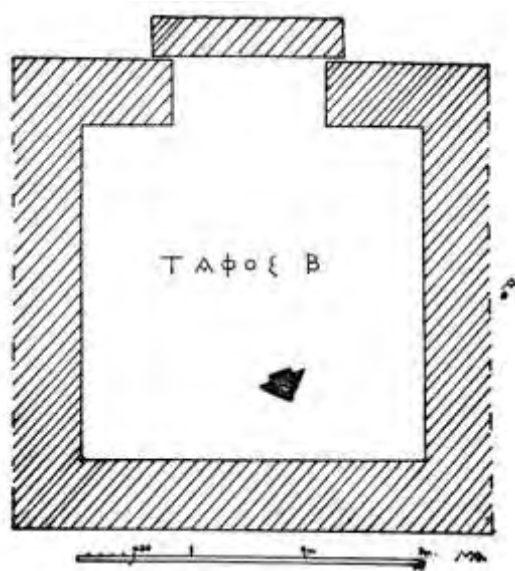
Εικ. 109. Πρόσοψη τάφου Αρ. 62

Εικ. 110. Κάτοψη τάφου Αρ. 62

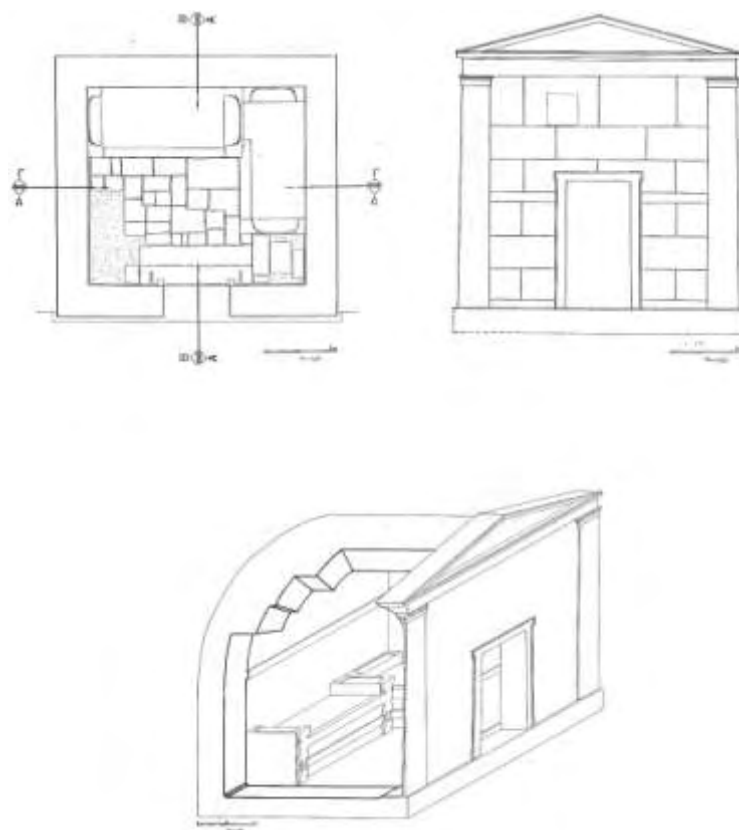
Εικ. 111. Πρόσοψη τάφου Αρ. 63

Εικ. 112. Κάτοψη τάφου Αρ. 63

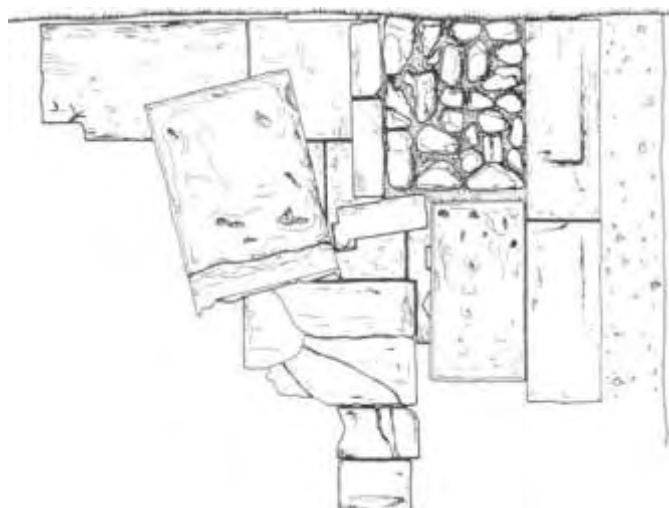
Εικ. 113. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 64

Εικ. 114. Κάτοψη, πρόσοψη και αξονομετρική απόδοση Μακεδονικού τάφου Αρ. 66 (Ποτίδαιας II)

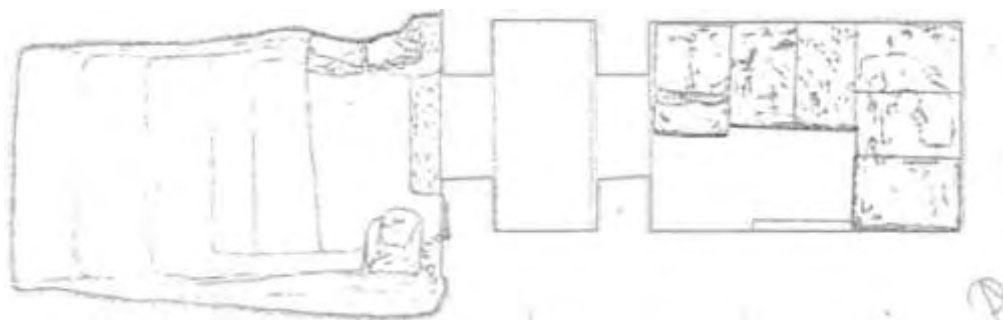
Εικ. 115. Μαρμάρινες κλίνες με παραστάσεις Μακεδονικού τάφου Αρ. 66 (Ποτίδαιας ΙΙ)

Εικ. 116. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 67

Εικ. 117. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 68

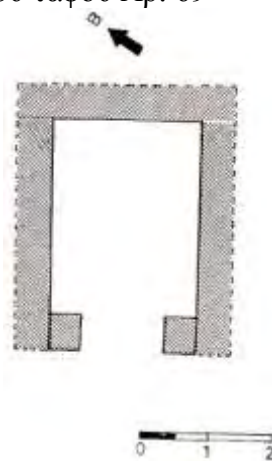
Εικ. 118. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 68

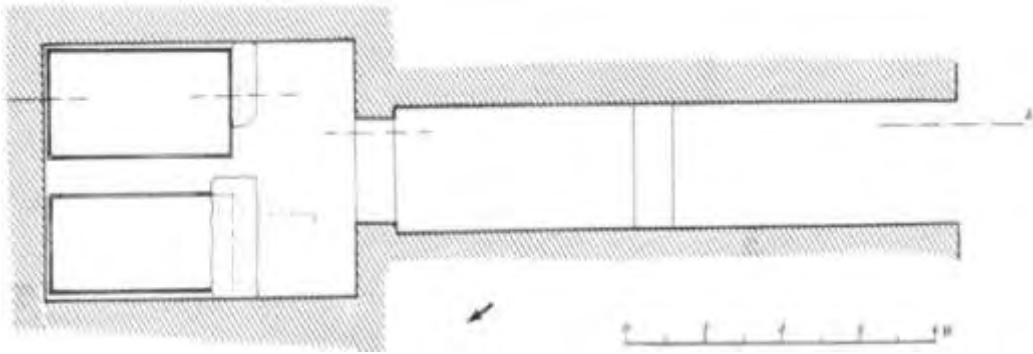
Εικ. 119. Καμαροσκεπής δρόμος Μακεδονικού τάφου Αρ. 69

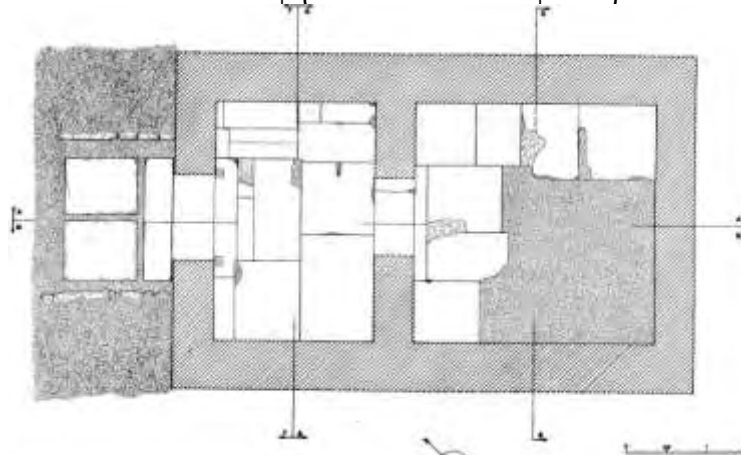
Εικ. 120. Πρόσοψη τάφου Αρ. 70

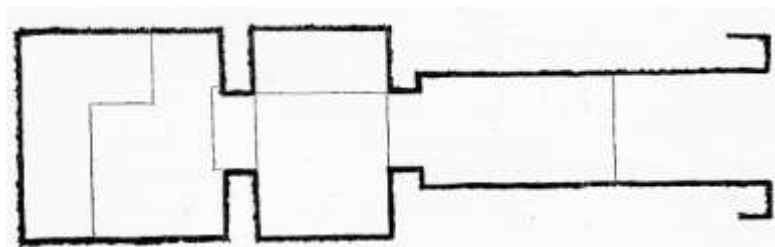
Εικ. 121. Κάτοψη τάφου Αρ. 70

Εικ. 122. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 71

Εικ. 123. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 72 (Perdrizet)

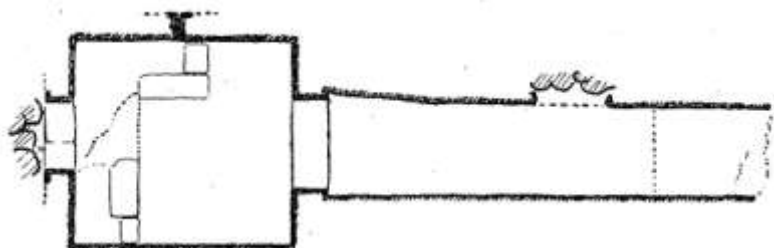
Εικ. 124. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 73 (Αμφίπολης Ι)

Εικ. 125. Καμαρωτός δρόμος τάφου Αρ. 73 Εικ. 126. Ταφικές κλίνες τάφου Αρ. 73

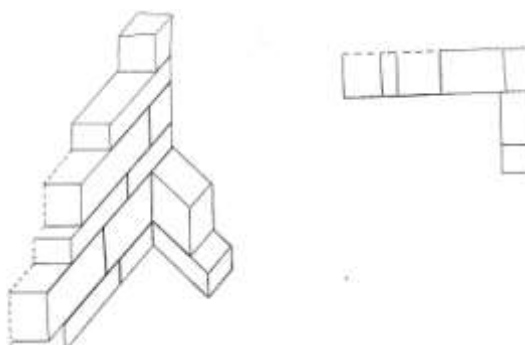
Εικ. 127. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 74 (Αμφίπολη ΙΙ)

Εικ. 128. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 74 (Αμφίπολη ΙΙ)

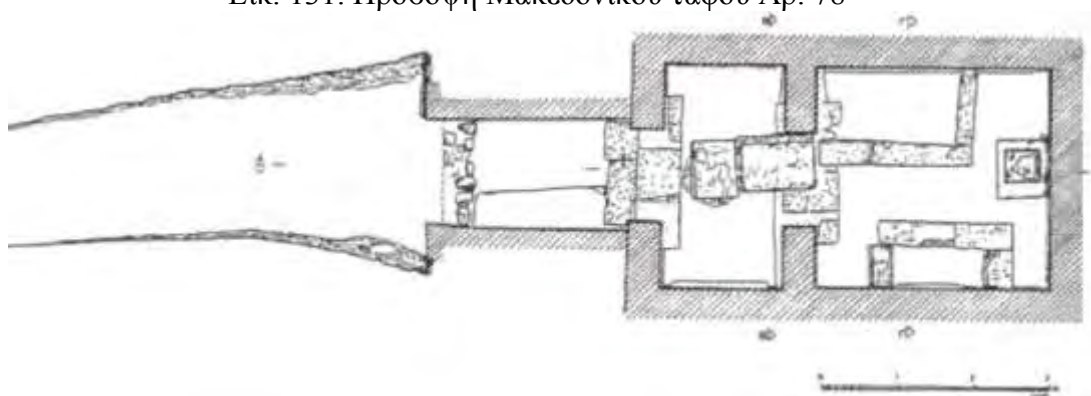

Εικ. 129. Είσοδος τάφου Αρ. 75

Εικ. 131. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 78

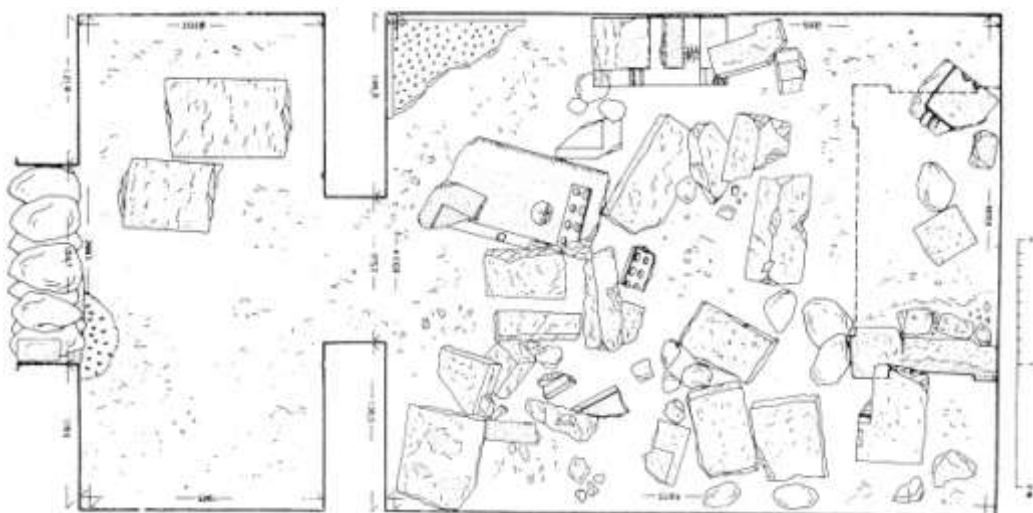
Εικ. 132. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 78

Εικ. 133. Πρόσοψη τάφου Αρ. 80

Εικ. 134. Πρόσοψη τάφου Αρ. 81

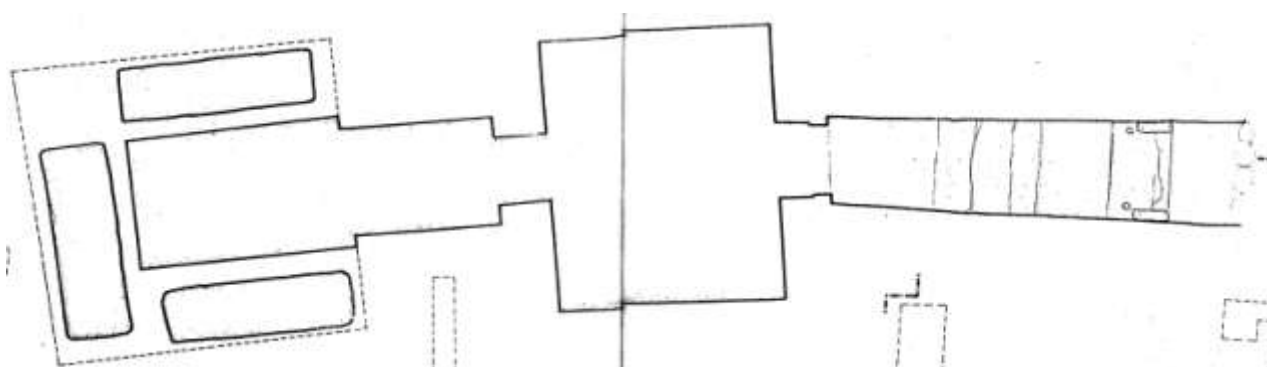
Εικ. 135. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 82

Εικ. 136. Πρόσοψη τάφου Αρ. 84

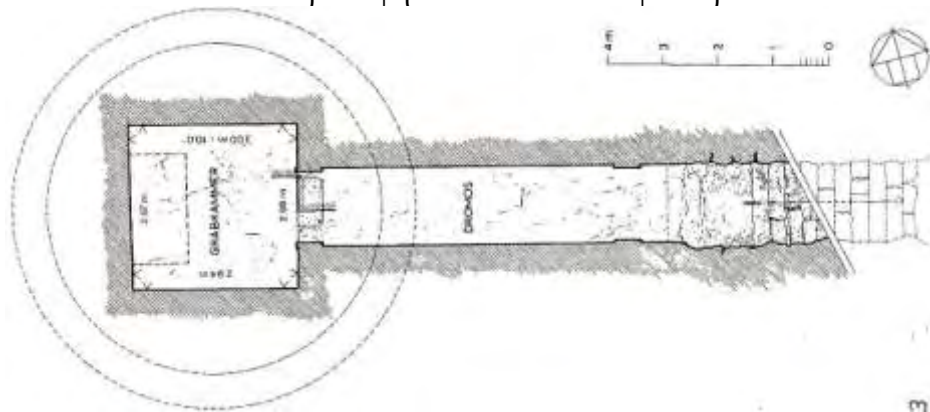
Εικ. 137. Πρόσοψη τάφου Αρ. 85

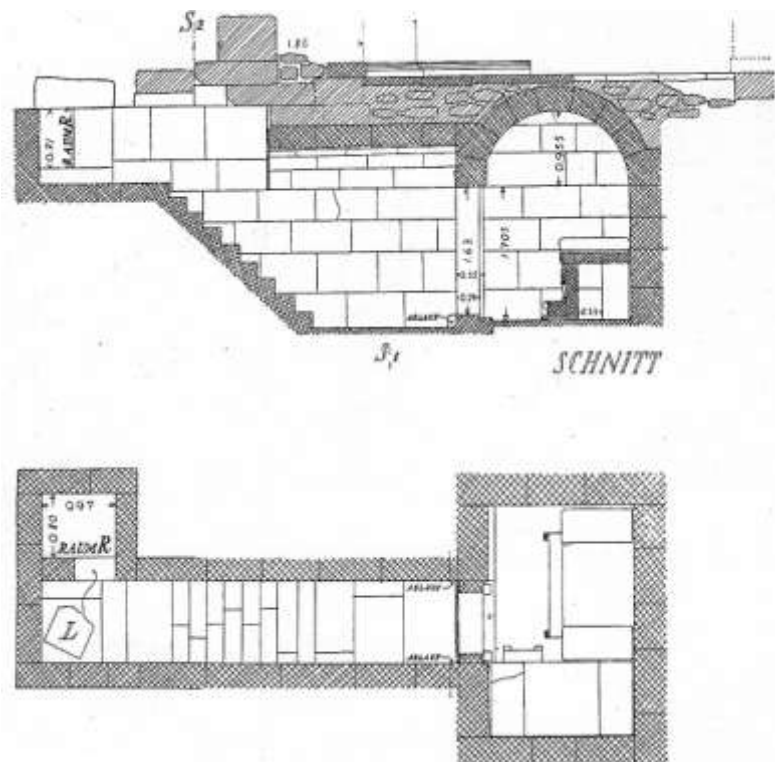
Εικ. 138. Κάτοψη τάφου και δρόμου Αρ. 85

Εικ. 139. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 87

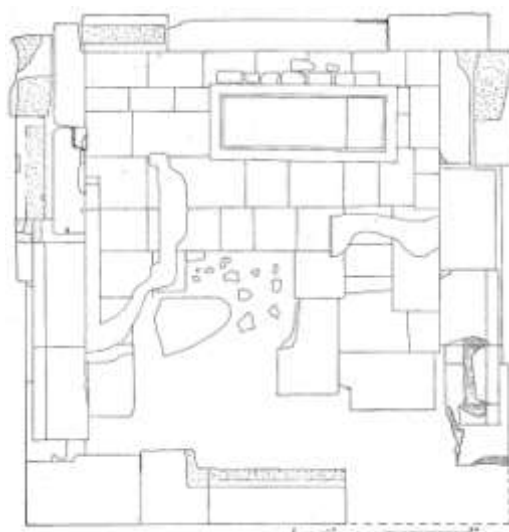
Εικ. 140. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 87

Εικ. 141. Τομή και κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 88 (Ηρώου Καλυδώνος)

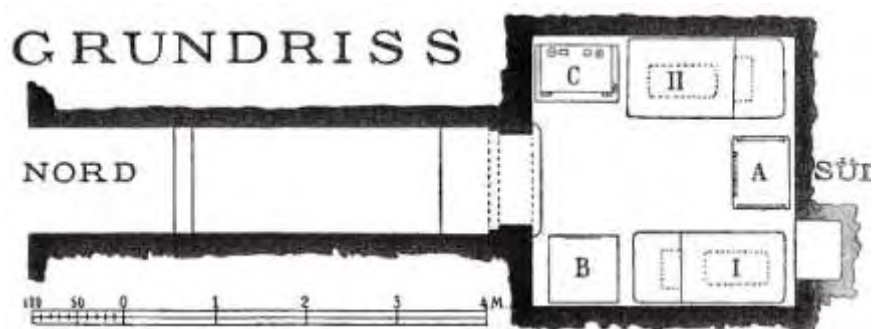
Εικ. 142. Εξωτερική όψη τάφου Αρ. 89

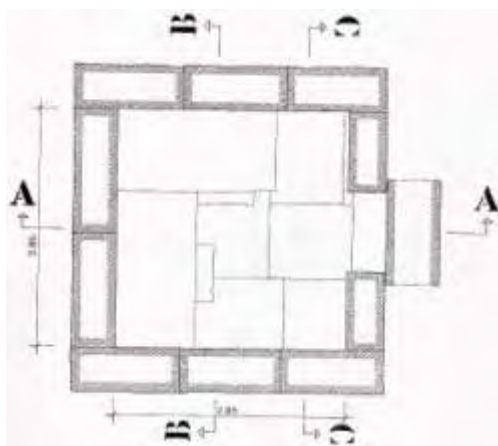
Εικ. 143. Κάτοψη τάφου Αρ. 90

Εικ. 144. Πρόσοψη τάφου Αρ. 91

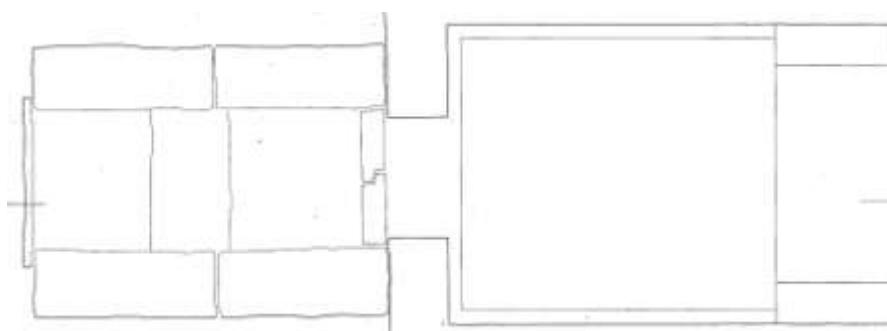
Εικ. 145. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 93

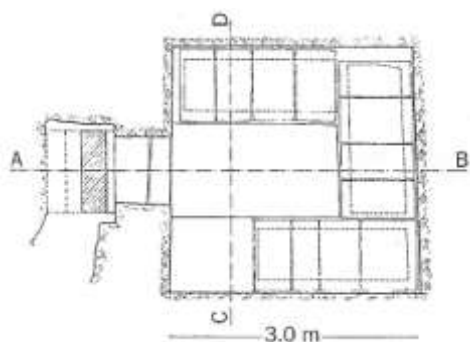
Εικ. 146. Κάτοψη τάφου Αρ. 94

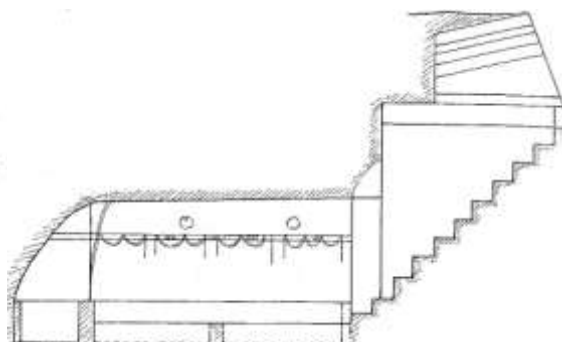
Εικ. 147. Μακεδονικός τάφος Αρ. 96

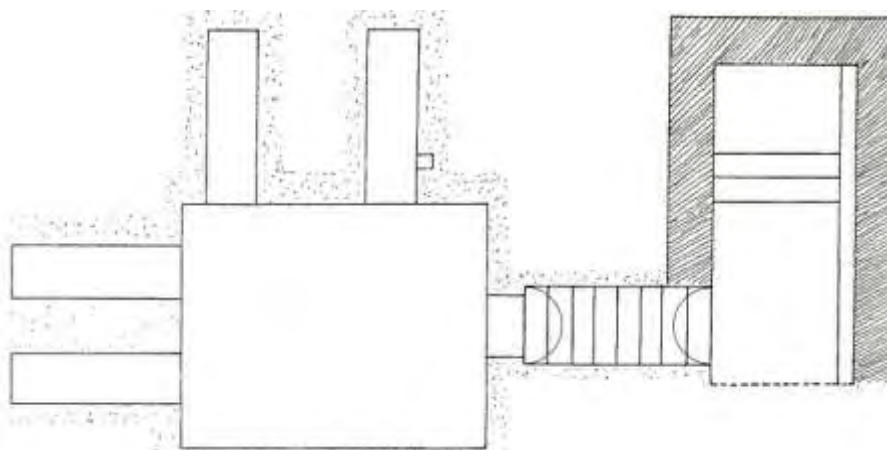
Εικ. 148. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 96

Εικ. 149. Κάτοψη τάφου Αρ. 97

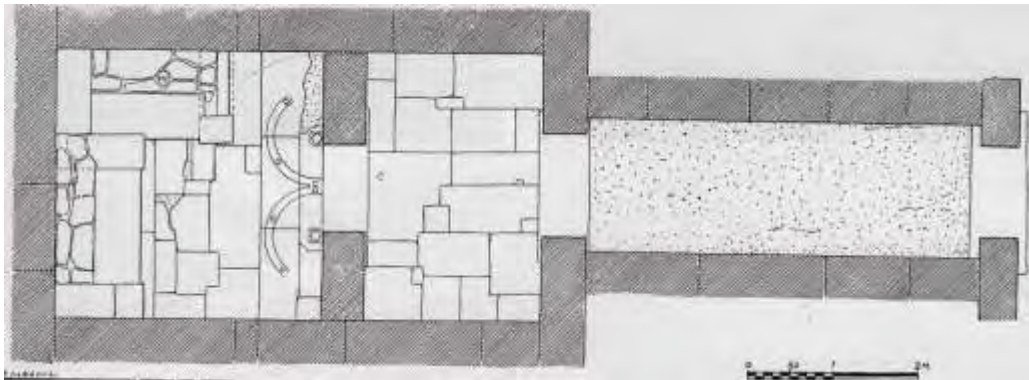
Εικ. 150. Τομή τάφου Αρ. 98

Εικ. 151. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 99

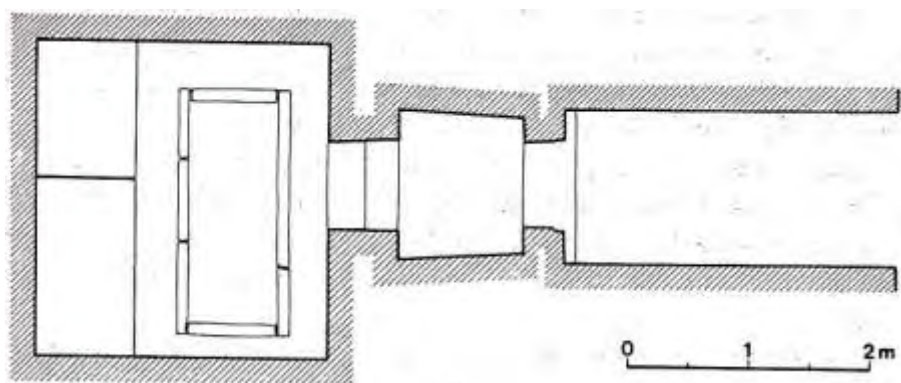
Εικ. 152. Εξωτερική θύρα καμαροσκεπούς δρόμου τάφου Αρ. 100

Εικ. 153. Κάτοψη τάφου Αρ. 100

Εικ. 154. Πρόσοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 104

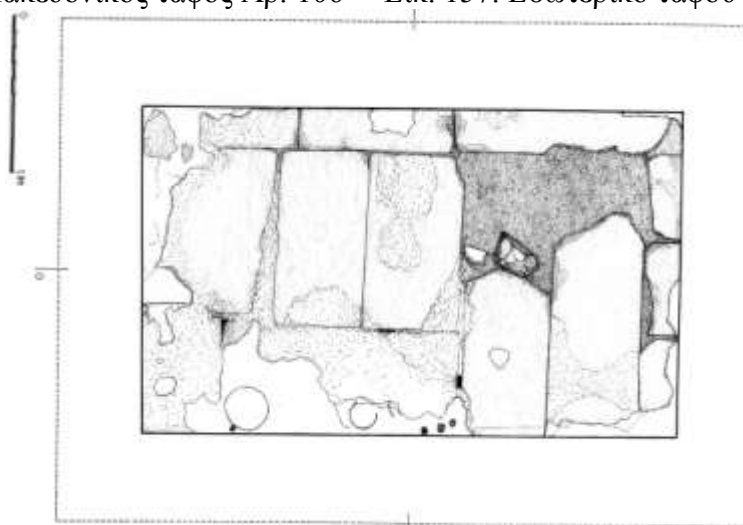
Εικ. 155. Κάτοψη Μακεδονικού τάφου Αρ. 105

Εικ. 156. Μακεδονικός τάφος Αρ. 106

Εικ. 157. Εσωτερικό τάφου Αρ. 108

Εικ. 158. Κάτοψη κιβωτιόσχημου τάφου Αρ. 111

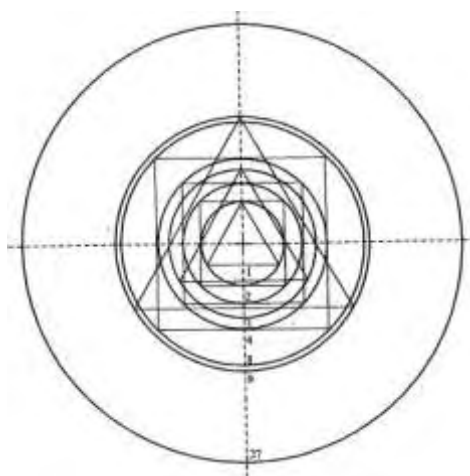
Εικ. 159. Ζωγραφική παράσταση «αρπαγής της Περσεφόνης» από τον βόρειο τοίχο του κιβωτιόσχημου τάφου Αρ. 111

Εικ. 160. Κρατήρας με διονυσιακές παραστάσεις τάφου Β Δερβενίου

Εικ. 161. Καμαρωτή κρυπτή είσοδος. Στάδιο Νεμέας

Εικ. 162. Γεωμετρική κατασκευή Πλάτωνα από επτά ομόκεντρους κύκλους (36d₂₋₅ Τιμαίου)